

पं. श्री मुक्तिविमलजी जैन ग्रन्थमाला ग्रन्थाङ्क-९

जगत्पूज्य क्रियोद्धारक सूरिपुरन्दर श्रीमद् ज्ञानविमलसूरिविरचितवृत्त्युपेतम्—

प्रश्नव्याकरणसूत्रम्

[द्वितीयः खण्डः]

सकलसिद्धांतवाचस्पति-बालब्रह्मचारी-अनेकसंस्कृतग्रन्थप्रणेता-श्रीमद् पंन्यासमवरमुक्तिविमलगणि-
वरान्तेवासि-विद्वद्भ्य-व्याख्यानवाचस्पति कविदिवाकर-श्रीमद् पंन्यास रङ्गविमलगणिवरोपदेशेन
प्रकाशकः श्री मुक्तिविमलजी जैन ग्रन्थमाला व्यवस्थापकः शांतिलाल हरगोविन्ददासः

संपादकः-पंडित मफतलाल झवेरचंद्र

ज्ञान सं. २१३

विक्रम सं. १९९५

मुक्ति संवत् २१

वीर संवत् २४६५

पृष्ठं २-१२-०

પ્રાપ્તિસ્થાન
શ્રી શાંતિલાલ હરગોવિન્દાસ
ઠે, દેવીશાહનો પાટો અમદાવાદ

પ્રાપ્તિસ્થાન
પંડિત મફતલાલ શ્રવેશ્વરચંદ
ઠે, ચેતરપાઢની પોઢ અમદાવાદ

મુદ્રકઃ
શારદામુદ્રણાલય
જૈન સોસાયટી
અમદાવાદ,

સમર્પણ

પરમપૂજ્ય, ધર્મધુરંધર, જૈનશાસ્ત્ર નભોનભોમણિ, સુવિદિતસાધુ શિરોમણિ, જૈનાગમ પરિશીલનશાલી,
સદ્ધર્મોપદેષ્ટા, વિદ્વજ્જનવૃંદવંદનીય, આવાલ્લભહાચારી, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ કવિ દિવાકર,
પરમરૂપાલુ ગુરુદેવ અનુયોગાચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી પંન્યાસમવર શ્રીમદ્

રંગવિમલજી મહારાજ સાહેબના કરકમલમાં

આપશ્રીની મેરણા ઉપદેશ અને લાગણીથી આ મહામૂલ્ય ગ્રંથરત્ન પ્રકાશ પામે છે તે પ્રશ્નવ્યાકરણાંગ
ગ્રંથના પ્રતિપાદિત વિષયરૂપ પંચાશ્રવત્યાગી અને પંચસંવરને જીવનમાં એકમેક
કરનાર, એવા દીર્ઘ તપસ્વી શાસ્ત્રવિશારદ આપ મહાપુરુષ મારા
પરમતારક ગુરુદેવને આ ગ્રંથ સમર્પી કૃતાર્થ થાઉં છું
ૐ ભવદીય નમુ શિષ્ય

કનકના કોટિ વંદન.

परमपूज्य शास्त्रविशारद शासनसम्राट् महान् क्रियोद्धारक तपागच्छाधिपति 'जगत्पूज्य
सूरिपुरन्दर ज्ञानविमलसूरीश्वरस्तुत्यष्टकम् ।

सदाचारप्रख्यं विहितजनसख्यं सुमनसम् । क्रियोद्धारे दक्षं समवहितलक्ष्यं प्रभुपदे ।
अमोघैः सद्बोधैः प्रशमितभवित्रातविपदम् । नमामि ज्ञानाब्धिं गुरुवरमहं ज्ञानविमलम् ॥ १ ॥
प्रलिप्ताः पापोधैः सुकृतचयहोनाः प्रतिपदम् । समुद्विग्ना भूरिव्यसनशतकीर्णा भविजनाः ।
सुधां यद्वोधाख्यां सपदि परिपीय प्रवव्रजुः । नमामि ज्ञानाब्धिं गुरुवरमहं ज्ञानविमलम् ॥ २ ॥
प्रणीय प्राक्कर्मप्रदहनपट्टन् संस्कृतमया-ननेकान् सद्ग्रन्थान् स्थिरतरधिया ज्ञानजटिलान् ।
जिनप्रोक्तानर्थान् जननिकरसंज्ञापनपरम् । नमामि ज्ञानाब्धिं गुरुवरमहं ज्ञानविमलम् ॥ ३ ॥
तपस्तप्त्वा तीव्रं कठिनतरकर्मद्रुपरशुः । सितध्यानैः साक्षात्कृतपरतरज्योतिषपरम् ।
सदा सिद्धान्तानां प्रकटितसुतत्त्वगुरुतरम् । नमामि ज्ञानाब्धिं गुरुवरमहं ज्ञानविमलम् ॥ ४ ॥
विधाय द्राक्कर्मप्रलयमंतुलार्त्तिं प्रददतम् । विधाय प्राज्यासद्गतिगमनदानज्ञार्त्तिवहान् ।
निधाय स्वान्ताब्जे प्रभुचरणपद्मं सुविमलम् । नमामि ज्ञानाब्धिं गुरुवरमहं ज्ञानविमलम् ॥ ५ ॥

ज्वलन्तं क्रोधाग्निप्रशमनरसोत्सारितशिखम् । दृढं कामं ब्रह्मव्रतधृतिसमुन्मूलितबलम् ।
परां मायां दूरं झटिति प्रविधाय व्रतधरम् । नमामि ज्ञानाब्धिं गुरुवरमहं ज्ञानविमलम् ॥ ६ ॥
विशुद्धश्रामण्यक्षपितनिखिलाहः समुदयम् । गुरूपार्स्तिं सम्यक् सुकृततर्तिं लभ्यां विदधतम् ।
समीचीनज्ञानैः प्रविलयितमोहान्धतमसम् । नमामि ज्ञानाब्धिं गुरुवरमहं ज्ञानविमलम् ॥ ७ ॥
मदोजस्कं वीरप्रभुसमुपदिष्टार्थनिपुणम् । भवाब्धौ निर्मग्नान् दुरितकलितान् तारणपरम् ।
कपाथैर्निर्मुक्तं मतिसुकृतिगाम्भीर्यसदनम् । नमामि ज्ञानाब्धिं गुरुवरमहं ज्ञानविमलम् ॥ ८ ॥
संवद्रहिनवद्वयाब्जसमिते मासे शुभे कार्तिके । तत्पक्षे धवले तिथौ प्रतिपदि वारे शुभे भास्करे ।
स्तोत्रं भक्तिभरेण रंगविमलनैतन्मुदा निर्मितम् । जीयादत्र महीतलेऽतिविपुले यावत्सुधोग्रांशुकौ ।

प्रश्नव्याकरण बीजो भाग छपाववामां आर्थिक सहाय आपनार सदृष्टस्थोनी यादी-

क ११७) मालवाडाना पंचो तरफथी शा. हजारीमलजी
नागजीभाइ

क १३८) पूरण गामना पंचो तरफथी

क ५१) शा. ताराचंद मोतीजी गाम बांकडीया वडगाम

क ५०) शा. मोतीजी कसेनाजी

क १५) शा. कानरुपजी धरमाजी

क १३) शा. देवाजी तलकाजीनां वडु

जीवीयाइ तरफथी

क ११) शा. परखाजी बोलाजी

३) शेठ तलकाजी हीराजी

क ६०) परचुरण सदृष्टस्थो तरफथी

क ४५८)

પ્રસ્તાવના

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના ઉચ્ચ આદર્શો શોભતા જૈનદર્શનમાં જ્ઞાન યા અંગપ્રંથોનું ઝંઝું સ્થાન છે. તીર્થંકર 'મગવંતો તીર્થને સ્થાપે છે તે તીર્થમાં દ્વાદશાંગી તીર્થસમ મનાય છે, ને તેનું અસ્તિત્વ ન હોય તો તીર્થનો અભાવ મનાય. અર્થાત્ જૈનદર્શનના આત્મા સમાન આગમ પ્રંથો છે, ને તે આગમપ્રંથોને અનુલક્ષીને જ જૈનદર્શનના બીજા તમામ સાહિત્યનો વિકાસ અને પરિવર્ધન થયાં છે.

આ અંગ બાર છે. તેમાં દૃષ્ટિવાદ ઘણાં વર્ષો થયાં નાશ પામ્યું હોવાથી અગિયાર અંગો વિષમ્ભાન છે તેમાં પ્રશ્નવ્યાકરણ દસમું અંગ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રશ્નનું નામ

આ પ્રશ્નનું નામ પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્ર છે, યા પ્રશ્નવ્યાકરણ દશા છે. આ બન્નેનો અર્થ પ્રશ્નવ્યાકરણની વિષમ્ભાન બન્ને વૃત્તિઓ જણાવતાં કહે છે કે જેમાં પ્રશ્નો-અંગુષ્ઠ વિગેરે વિષા પ્રશ્નોનું વર્ણન હોય તે પ્રશ્નવ્યાકરણ અને કોડક ઠેકાણે આ પ્રશ્નનું નામ પ્રશ્નવ્યાકરણ દશા છે તેનો અર્થ-જેમાં વિષાઓને પ્રતિપાદન કરનારાં દશ અધ્યયનો-પ્રશ્નની પદ્ધતિઓ છે તે પ્રશ્નવ્યાકરણ દશા. પરંતુ ઉપર જણાવેલ બન્ને રીતિના અર્થ આજે વિષમ્ભાન પ્રશ્નવ્યાકરણ પ્રશ્નમાં ઉપલબ્ધ નથી. આજે તો પ્રશ્નવ્યાકરણ મુદ્રિત છે તેમાં અને આ છપાઈ તૈયાર થતી પ્રતિમાં જે દશ અધ્યયનો છે. તે દરેકમાં પાંચ આશ્રવદ્વાર અને સંવરદ્વારનું વિવેચન છે. હિંસા મૃષા ચોરી અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહ પાંચ આશ્રવ. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને

૧. તિર્થંકરે અ તિર્થે તિર્થં જાય પદમગ્નહરે. ચાઉવળ્લો સંઘો.

અપરિગ્રહ એ પાંચ સંવર મઝી કુલ દસ વિષયોને દસ અવ્યયનોમાં સુલ્લ વિસ્તૃત રીતે પ્રતિપાદન કર્યા છે. તો પણ આ મન્થમાં 'પ્રથમ વિદ્યાઓનું પ્રતિપાદન હતું તે વાતનો સ્વીકાર વૃત્તિકાર સૂરિપુરંદર શ્રીમદ્ અમયદેવસૂરિ મહારાજ કરી હાલ પાંચ આશ્રવ અને પાંચ સંવરના પ્રતિપાદનનો કહી રીતે સંબંધ છે તે જોડતાં કહે છે કે "વિદ્યાઓના પ્રતિપાદનરૂપ પ્રશ્નવ્યાકરણનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ પહેલાં હતો પણ હાલ તો પાંચ આશ્રવ અને પાંચ સંવરનું પ્રતિપાદન મળે છે, અથવા તો મહાજ્ઞાની પૂર્વાચાર્યોએ આ યુગના નજીવા કારણે વિદ્યાઓનો ઉપયોગ કરનાર પુરુષોના સ્વભાવને જાણી તે વિદ્યાને ચંદલે પંચાશ્રવ અને પાંચ સંવરનું વર્ણન કર્યું લાગે છે."

આ વાતમાં સૂરિપુંગવ શ્રીમદ્ પૂ. જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજ પૂ. અમયદેવસૂરિ મહારાજે જણાવેલ પ્રશ્નવ્યાકરણ પ્રશ્નવ્યાકરણ દશા અને તેના અર્થને પૂર્ણ રીતે સ્વીકાર કર્યા ઉપરાંત જણાવે છે કે—

આ પ્રશ્નાદિ વિદ્યાઓ પાંચ આશ્રવનો ત્યાગ કરી પાંચ સંવર રૂપ સંયમમાં જીવતા મહાપુરુષોને જ ઉત્પન્ન થઈ શકે. માટે સંયમવાળો જ વિદ્યાવાળો થઈ શકે તેથી સંયમના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન તે પરિણામે વિદ્યાના પ્રતિપાદનરૂપ છે.

૧. પ્રશ્નાઃ—અંગુષ્ઠાદિપ્રશ્નવિદ્યાસ્તા વ્યાક્રિયન્તે-અભિધીયન્તેઽસ્મિન્નિતિ પ્રશ્નવ્યાકરણમ્ ક્વચિત્ 'પ્રશ્નવ્યાકરણદશા'ઈતિ દ્રશ્યતે, તત્ર પ્રશ્નાનાં-વિદ્યાવિશેષાણાં યાનિ વ્યાકરણાનિ તૈર્વા પ્રતિપાદનપરા દશા-દશાધ્યયનપ્રતિબદ્ધાઃ પ્રંયપસ્યતયા ઈતિ પ્રશ્નવ્યાકરણદશાઃ [પ્રશ્નવ્યાકરણ પૃ. ૧.]

અયં વ્યુત્પત્ત્યર્થોઽસ્ય પૂર્વકાલેઽમૂત્, ઇવાનોઃ સ્વાશ્રવપશ્ચકસંવરપશ્ચકવ્યાકૃતિરેવોપલભ્યતે -

૨. વિશિષ્ટસંયમવતાં ક્ષયોપશમયશાત્ પ્રશ્નાદિવિદ્યાસંભવાત્ તતઃ સંયમવાનેષ તદ્વાન્ અતસ્તત્સ્વરૂપમવતારિતવાન્—

ગ્રંથવિષય

આ ગ્રંથમાં શ્રીમદ્ જ્ઞાનવિમલસૂરિજીએ હેય અને આદેય આ બે તત્વો ઉપર ખુબજ વિસ્તીર્ણપણે પ્રતિપાદન કર્યું છે. પાંચ આશ્રવ હેય છે, અને પાંચ સંવર આદેય છે. આ હેય અને આદેયરૂપ પાંચ આશ્રવ અને સંવરની ઉત્પત્તિના કારણો તેનો પ્રભાવ ફળ અને અસર વિગેરેનું ખુબ મહત્વપૂર્ણ વિવેચન છે. સાથે સાથે જૈનદર્શન અને જૈનેતરદર્શનોના અનેક અવતરણો મૂકી ગ્રંથને ખુબજ સુસ્પષ્ટ કર્યો છે.

ગ્રંથપ્રકાશન અંગે

આજથી ત્રણ વર્ષ પહેલાં પરમપૂજ્ય ગુરુવર્ય કવિ દિવાકર પંન્યાસ શ્રીમદ્ રંગવિમલજી ગણિવર સૂરિપુંગવ શ્રીમદ્ આચાર્યશ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરીશ્વરજી રચિત-કૃતિ જ્યારે અમદાવાદમાં દેવશાળા પાઠામાં વિમલના ઉપાશ્રયમાં પ. પૂ. પં. દયાવિમલજી મહારાજના મંડારમાં જોડે ત્યારથી તેઓનું દીલ આવી અપૂર્વ કૃતિ જરૂર પ્રસિદ્ધ કરાય તો મારું એ નિર્ણય સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાનું શરૂ કર્યું. દૈવયોગે એજ મંડારમાંથી પરમપૂજ્ય પં. મુક્તિવિમલજી ગણિવરના હાથે તૈયાર કરાયેલ બીજી પ્રતિ પણ મઠી આવી. આથી પ્રકાશિત થતા આ ગ્રંથ પ્રત્યે વધારે આદર થયો.

આ પ્રતિના પ્રકાશનમાં મુલ્યત્વે બે પ્રતિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એક ડહેલાના ઉપાશ્રયની પ્રતિનો અને બીજી દેવશાળા પાઠામાં વિમલ-ગચ્છના ઉપાશ્રયમાં પ. પૂ. પં. શ્રી દયાવિમલજી મહારાજના મંડારની પ્રતિનો જો કે પ્રકાશનની દૃષ્ટિએ બન્ને પ્રતિઓમાં એકે પ્રતિ શુદ્ધ નથી. છતાં ડહેલાના ઉપાશ્રયની પ્રતિ અધરે સારી અને જુની છે, અને જે પ્રતિને અનુલક્ષીને જ મૂલ્યત્વે આ ગ્રંથનું પ્રકાશન થયું છે. ઉક્ત સૂરીશ્વરજીની કૃતિઓનો

રચનાકાઠ ૧૭૭૩ મુધી છે. 'જ્યારે આ પ્રતિનો લેખનકાઠ સંવત ૧૭૯૩ ફાગણ વદ ૩ મંગલવાર છે, અર્થાત્ તેઓના કાઠધર્મ પછી આ પ્રંથ વીસ વર્ષ વાદ લખાયો છે.

આ વૃત્તિમાં પ્રાસંગિક શ્લોકો લખાયા છે ને તે કર્તાની વિદ્વત્તા સૂચવે છે. સુખ છોકોને લઈને અથવા લેખકદોષ વગેરેને લઈ કેટલોક જગ્યાએ તો જે પ્રંથનું નામ સૂચવ્યું હોય તે પ્રંથને બદલે કોઈ જુદોજ પ્રંથ હોય તેવું બન્યા છતાં તેમજ કેટલાક અધિકારોની મિથુનતા હોવા છતાં યથાશક્ત્ય પધોનાં સ્થલો અને અધિકારોનાં મૂલ્કસ્થાનો તપાસી તેને શુદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ પ્રંથમાં લખ્યોત્તર તેમજ પિંડનિર્યુક્તિ જેવાં સંપૂર્ણ પ્રંથો સંક્ષિપ્તપણે દાખલ કર્યા છે, તેમજ મૂલ્ક વૃત્તિમાં જે ન હોય તેવા ઘણા અધિકારો અન્ય અન્ય પ્રંથોના આ પ્રંથમાં દાખલ કર્યા છતાં પ્રંથને ગ્રુટક કે ક્ષત ન થાય તેવી શ્રીમદ્ જ્ઞાનવિમલસૂરિજીના આ વૃત્તિમાં લખાયા કાઠજી સેવી છે.

અમને પ્રકાશનમાં જ્યાં જ્યાં ગ્રુટક અશુદ્ધ કે અપૂર્ણ લાગ્યું ત્યાં અમે [ ] માં મૂક્યું છે જેથી મૂલ્કકારના આશયનો ઈલાલ આવે.

આ પ્રંથના પ્રકાશનમાં પ્રતિપત્રે જેટલું મૂલ્ક તેટલી વ્યાખ્યા રાખવાથી મૂલ્ક અને વ્યાખ્યાની સંગતતા દ્વારા સ્હેજે અર્થ સમજી શકાય તેવી રીતે પ્રકાશન કરવામાં આવ્યું છે, કોઈ પણ જિજ્ઞાસુ આ પ્રંથના પઠન પાઠનનો લાભ લેશે તો આ પ્રકાશન સફળ થયું મानीશ, પ્રેસદોષ, દ્રષ્ટિદોષ કે સ્વલ્પાને અંગે થયેલી મૂલોની ક્ષમા માગી વિરમું છું. સં. ૧૯૯૫ મા. સુ. ૫

૫૩ લી.

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ વિદ્વદ્વર્ય પરમપૂજ્ય શ્રીમંત્ પંન્યાસ રંગવિમલગણિવર વિનેયાણુ કનકવિમલ

૧. સંવત્ ૧૭૯૩ વર્ષે ફાલ્ગુનમાસે કૃષ્ણપક્ષે તૃતીયાયાં તિથી કુજચારે સિદ્ધિયોગે સફલભટ્ટારક થો થી થી ૧૦૮ વિજય-
પ્રમસૂરિ: તત્તિશપ્તસફલવાચકચક્રચક્રવર્તિ મહોપાધ્યાય થી થી ૧૦૮ વિમલવિજયગણિ તત્તિશપ્ત મહોપાધ્યાય થી થી ૧૧ થી
શુભવિજયગણિ તત્તિશપ્તસફલપંડિતશ્રીમંગલવિજયગણિ તત્તિશપ્ત પં. થી નયવિજયેન લિપીકૃતા આત્માર્થ.

પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર-

મૂળકાર તથા વૃત્તિકારનો ટુંક પરિચય

મા સૂત્રના રાચવિત્તા સકલ જૈન ધમણસંઘના આઘ આઘારમૂત પૂજ્ય પ્રવર ગણધર ભગવાન સુધર્માસ્વામીજી છે. ભગવાન મહાર્ગીર પરમાત્માર કેવલજ્ઞાન પામ્યા પછી સાધુ સાધ્વી આચક આચિકારુષ્ણ ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપનારુષ્ણ તોર્યે સ્થાપ્યું. જાનુકિર્મર્મનું મૂળ્ય મપ્રગણ્ય ભેગ ધમણસંઘના આઘ મહાપુરુષો તે અગિભાર ગણધર ભગવંતો છે, જે મહાપુરુષોપ ભગવાન મહાર્ગીર વારેણી " ડગ્લને હયા વિગમે હયા ધુયે હયા "રુષ વિપત્રી પામી પોતપોતાના તીક્ષ્ણ ક્ષયોપશમદ્વારા ભિન્નભિન્ન દ્વાદશાંગી-જિનશાળીની રચના કરી જગતમાં રહેલ તમામ પદાર્થો અને તેમાં ધનારા પ્રત્યેક રૂપાન્તરો કે જે ભાગમાં ઉતરવાને શક્ત્ર હોય તે સર્વના અનેતમા ભાગને તેમણે પોતાની દ્વાદશાંગીમાં ઉતાર્યા. તે દ્વાદશાંગીનો જ્ઞાતા જિનસદૃશ થાય તેથી મહોર ડાર પળ કેવલીભગવંત મહાપીરદ્વારા સિદ્ધ કરી.

મા અગિભાર ગણધર ભગવંતો પરસ્પર જન્મજ્ઞાને સરયા હોયા છતાં વીર્ણાયુપી પાંચમા ગણધર સુધર્માસ્વામીની દ્વાદશાંગીજ પરંગારા જૈનશામનમાં પ્રગાર પામી. કારણકે સુધર્માસ્વામિ ભગવંત સિવાયના દસે ગણધર ભગવંતો થોડા કાલમાં નિર્વાણ પામ્યા, અને તેમની પ્રરુણિત દ્વાદશાંગી પણ તેમની સાથે લુપ્ત થઈ ગઈ.

માજે જે જિનાગમ મૂલ સ્વરૂપે અર્થરૂપે આચરૂપે કે અન્યરૂપાન્તરે વિદ્યમાન છે તે સર્વનું મૂલસ્થાન સુધર્માસ્વામી ભગવંતની દ્વાદશાંગી છે. માજે વિદ્યમાન જે આગમપ્રયો છે તે સર્વ પૂજ્યપ્રવર સુધર્માસ્વામી રચિત છે.

મા પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર અગિભાર અંગ પૈકીનું દશમું અંગ છે. તે પણ સુધર્માસ્વામી ભગવંતે રચેલું છે, જે પૂ. અભયદેવસૂરિ મહારાગની વૃત્તિની પ્રસ્તાવનાથી સદેજે જણાય છે.

અસ્ય ચ શ્રીમન્મહાવીરવર્ધમાનસ્વામિસમ્બન્ધી પશ્ચમગણનાયકઃ શ્રીસુધર્મસ્વામી સૂત્રતો જન્મુસ્વોમિનં પ્રણયનં ચિકીર્ષુઃ
સંબન્ધાભિષેયપ્રયોજનપ્રતિપાદનપરાં ઝમ્બુ...ઇત્યાદિ ગાથાં.

આ સુધર્માસ્વામિ ગણચર ભગવંત પરમાત્મા મહાવીર પ્રમુખા ૧આવ ગટ્ઠચર છે. તેમનું ૨જન્મસ્થલ વિગેરેનું સ્વસ્થ નીચે મુજબ છે.

કોલ્લાગ નામના ગામમાં ધર્મિહ પિતા મહિલા માતાના પુત્ર, ચોદે ચિયાના પારગામી પ્રમુ. મહાવીરના વર્ણન અને ઉપદે-
શથી પ્રતિષેધ પામી ૫૦ વર્ષનો ઝમ્મરે ભગવાન મહાવીરને પોતાના પરમતારક સ્વીકારી ૩૦ વર્ષ મહાવીર પરમાત્માનો સેવા
કર્યા પાદ મહાવીર પ્રમુખા નિર્વાણ પછી ચાર વર્ષ કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી ૮ વર્ષ મુધો કેવલજ્ઞાનની પરિપાલના કરી ૧૦૦ સો
વર્ષ પૂર્ણ આયુષ્ય પારી નિર્વાણ પામ્યા.

કાલક્રમે આ પૂર્વમહર્ષિના રચેલા મહાકિંમતો રત્નસમાન આગમોના મૂલ અર્થો અને આમન્યાઓ કાલના પ્રભાવને લઈ ઓછી
થતી બુદ્ધિ અને ધીરજને લઈને વિસ્મરણ થતાં તેમજ દુષ્કાલ વિગેરેના ઉપદ્રવોને લઈ નષ્ટ થતાં દેવી શરુઆતમાં ૧સ્કંદિલા-
ચાર્ય મધુરામાં અને નાગાર્જુનસૂરિય ચલ્લામાં-ચલ્લીમાં શ્રમણસંમેલનદ્વારા જે જે અવસ્થામાં જે મહર્ષિઓને કંઠે જેટલા જેટલા
પ્રમાણમાં ગ્રંથો ઉગલન્ધ થયા તેનો સંગ્રહ કર્યો. ને ત્યારવાદ થોડાજ વચ્ચતમાં પૂ. દેવદિગ્ગણિ શમાધમણભગવતે આગમ તથા
અન્ય અન્ય પૂર્વપુરુષોના ગ્રંથોને સાધુસંમેલનદ્વારા એકત્ર કરી ૨પુસ્તકારુદ્ધ કર્યાં.

૧. શ્રીમદ્વીરજિનેન્દ્રસ્ય વિનેયો વિશ્વવલ્લભઃ યેનાઽધોતાનિ પૂર્વાણિ સુધર્માસ્વામિનાઽદ્ભૂતમ્ [ચિત્રધર્મિમલકૃતપદાવલ્યાં]

૨. કલ્પસૂત્ર પૃ. ૧૮૬ તમે કોલ્લાગસન્નિવેશે ધર્મિમલવિપ્રસ્ય.....ઇત્યાદિ વર્ણનં રીયં

૧. જિનવચન ચ દુષ્પમકાલયશાદુચ્છિન્નપ્રાયમિતિ મત્વા ભગવદ્ભિનાંગાર્જુન-સ્કંદિલાચાર્યપ્રભૃતિમિઃ પુસ્તકેષુ ન્યસ્તમ્ [કલિ ૦
સર્વજ્ઞ ૦ હેમચન્દ્રસૂરિકૃત યોગશાસ્ત્રપ્રકાશ ૩ શ્લોક ૧૨૦], ...

૨. વલ્લહિપુરંમિ નયરે દેવડહિપમુદ્ધ સયલસંધેદિ, પુત્યે આગમલિહિઆ નવસયમસીઆઓ ધીરાઓ. [કલ્પસૂત્ર પૃ. ૧૪૪]

આપણા મૂળ આગમગ્રંથો તેમજ પૂર્વમહર્ષિઓના પ્રતિપાદિત કરેલ ગ્રંથોના રહસ્યોને સ્ફુટ કરનારાં વિવરણોરૂપ તે તે ગ્રંથોના વિવરણો અને વિવરણરૂપ મિત્ર મિત્ર હુદા હુદા અનેક ગ્રંથોની રચનાદ્વારા જૈનશાસ્ત્ર અવિન્નિત્ર પ્રભાવશાળી આજ-ગુપ્તી પર્વે છે.

આચારંગ, સૂયગડાંગ, ડાળાંગ, મનઘાયાંગ, વિદ્યાદ્યપ્રગ્નપ્તિ (મનઘાતીજી) જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, ઉપાસકદશાંગ, અંતરુતદશાંગ, અનુ-સતોપાતિકદશાંગ, પ્રદ્યુષ્યાકરણ અને વિપાકસૂત્ર એ અગિયાર અંગ છે. વારસું અંગ ધીરસંવત ૧૦૦૦ લગભગ વિચ્છેદ પામ્યું.

ત્રી ૧૩૩ માં સૂરિપુંગવ શીલાંકાચાર્યે આચારંગમૂલ્ય ઉપર તેમજ વાહરિગણિની સહાયથી સૂયગડાંગ ઉપર સંસ્કૃત ભાષામાં નુવત્ત પદ્ધત્કારિક ગૃન્થિઓ રચી છે. જે આજે ઉપલબ્ધ છે. આ ધે યંગ સિયાય યીજા નવે અંગો ઉપર પણ તેજ આચાર્યપુંગવે ટીકા લખી હતી. પરંતુ ઉપલેખ ધે ટીકાઓ સિવાય નવે ટીકાઓ વિચ્છેદ પામવાથી આચાર્ય અભયદેવસૂરિ મહારાજે 'નવ અંગો ઉપર તદ્દન નવી ટીકાઓ પાઠાથી.

આ પ્રદ્યુષ્યાકરણ ઉપર આજે મુરખ્ય ધે ગૃન્થિઓ ઉપલબ્ધ છે. એક સૂરિપુંગવ અભયદેવસૂરિ મહારાજ રચિત ધૃતિ અને યીજી મહાન્ ક્રિયોત્તારક ધીમદ્ જ્ઞાનચિમલસૂરિ મહારાજનો રચિત ધૃતિ છે. તે યન્ને ધૃત્તિકારોનો પરિચય પણ આવડ્યક છે.

જૈનદર્શનમાં મહાપ્રભાવક ગ્રંથકાર તરીકે અભયદેવસૂરિના નામવાળા પાંચ મહાપુરુષો થયા છે. અભયદેવસૂરિ (રાજગઢીય)

૧. પ્રભાવક ચરિત. અભયદેવસૂરિપ્રવંધ શ્લોક ૧૦૪-૧૦૫ તથા પુરાતનપ્રવંધસંગ્રહે-અભયદેવસૂરિવિહરન્ પલ્લવપુરે શ્રીચર્મમા-
ત્તર્ણિયુ વિષં ગતેષુ અભયદેવસૂરોણાં તત્રસ્થિતાનાં મહાદુર્ભિક્ષે સિદ્ધાન્તાસ્તદ્વૃત્તયોઽપિ શ્રુટિતાઃ, યદ્વસ્થિતં તદપિ દુરચબોધ-
ત્યાન્ ગિતં જાતં શાસ્ત્રનદેધી રાત્રી પ્રભું જગૌ યદ્વદ્વ્યં મુક્તવા નવાઙ્ગાનાં વૃત્તિ કુરુ સૂરિરાહ- 'સુધર્મસ્વામીકૃતસિદ્ધાન્તવિવરણ-
કરણે મન્દમતિત્યાપુન્નૃત્તપ્રકરણાદનન્તસંસારિત્વમ્ । પરં ત્વામનુલ્લઙ્ઘ્યાં કરિષ્યામિ' દેવ્યોક્તમ્-યત્ર યત્ર સન્દેહસ્તપ્રાઙ્દં સ્મર્તવ્યા
તીમન્ધરસ્યામિપાઘ્યાં સન્દેહમજ્ઞં કુર્યે પ્રમુખિર્ગ્રંથપૂર્ણતાયધિ યાવદાચામ્લામિપ્રહોઽગ્રાદિ...હત્યાદિ.

જેમણે સંમતિતર્ક જેવા મહાન્ ગ્રન્થ ઉપર તત્ત્વબોધ વિધાયિની ટીકા બનાવી છે કે જેનું પ્રતિયિવ જૈનદર્શનમાં પરંપરાય સમગ્ર ન્યાયગ્રન્થોમાં પડયું છે, તે જેના સંતાનીય ધ્વનેશ્વરસૂરિ તથા પ્રવચનસારોદ્ધારની વૃત્તિકાર વિગેરે મહર્ષિઓ છે.

બીજા અભયદેવસૂરિ નાગગચ્છીય રામસૂરિ-ચંદ્રસૂરિ-દેવસૂરિ-અભયદેવસૂરિ પ રીતે સંવંધ ધરાવે છે. તેમનો સમય ચારમી શતાબ્દિ આસપાસનો ગણાય છે.

ત્રીજા અભયદેવસૂરિ રુદ્રપણ્ડીય ગચ્છના સ્થાપક છે.

ચોથા અભયદેવસૂરિ પ્રસિદ્ધમલધારી હેમચંદ્રસૂરિના ગુરુ છે.

ઉપરના ચાર સૂરિપુંગવો નવાંગવૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિથી મિષ્ટ છે તે વસ્તુ આપણને તેમણે જણાવેલ પ્રશસ્તિમાં સૂચવેલ ગુરુના અને ગચ્છના નામથી સમજાય છે.

આચાર્ય જિનેશ્વરસૂરિ કે જે બુદ્ધિસાગર નામે પ્રસિદ્ધ છે તેમના શિષ્ય અભયદેવસૂરિ મહારાજ આ પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રના રચયિતા છે, અને તેમની રચેલ વૃત્તિના સંશોધક દ્રોણસૂરિજી છે, તે વાત તેમની પ્રશસ્તિથી સ્પષ્ટ જણાય છે.

ઝકસૂત્રના વૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિજી મહારાજ સં. ૧૦૮૮ માં સોલ વર્ષની ઉમ્મરે આચાર્યપદારૂઢ થયા છે, તેમણે પ્રથમ ષાતાસૂત્રની વૃત્તિ સં. ૧૧૨૦ માં રચી અને ત્યાપ્તછીથી બીજા અંગોની વૃત્તિ ૧૧૩૩ લગભગ પૂર્ણ કરી છે. નવાંગવૃત્તિ ઉપરાંત પદ્-સ્થાનક ભાષ્ય, દ્વરિમદ્રસૂરિકૃત પંચાશક પર વૃત્તિ તથા આરાધનાકુલક પંચનિર્ગન્થી પ્રકરણ વિગેરે અનેક ગ્રન્થો રચ્યા છે. તેઓના સ્વર્ગવાસ કપડવંજમાં સં. ૧૧૩૫ માં થયો છે.

શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર ઉપર બીજી વૃત્તિ શાસ્ત્રવિશારદ સૂરિપુંગવ શ્રીમદ્ જ્ઞાનવિમલસૂરિશ્વરજી મહારાજની છે તેમનો પરિચય નીચે મુજબ છે.

શ્રીમાલ્લોભોની કૃત્પત્તિ અને અનેકાર્કિયદંતિઓથી જોડાયેલ મારવાડમાં આવેલ મિષ્ટમાલ નગરમાં વિશાઓશવાલના વંશ-વિભૂષણ શ્રેષ્ઠી વાસવજીપિતા અને કનકાવતી માતાની કુક્ષિપ સં. ૧૬૧૪માં મંગલપ્રભાતે પુત્રનો જન્મ થયો. સંસારી અવસ્થામાં

કર્મુ ને તે દરમિયાન શરીર શીળ થતાં સં. ૧૭૮૨ ના આસો વદિ ૪ ના રોજે ગુરુવારે વૃદ્ધવયે કાલઘર્ષી પામ્યા. સૂરેપુંગવના કાલઘર્મથી માંડીને ૪૦) ચાલોત દોવસ સુધી અમારી પડદ અને ધર્મ ઉત્સવ સકલ સંધે કર્યો. તેમજ તેમના સ્મરણનિમિત્તે સરસ્વતીમાં પગલાંયુક્ત વહેરી કરાવી. જે વહેરી આજે પણ વિદ્યમાન છે અને તેમનો સંગૃહિત જ્ઞાનખંડાર પણ ચારવાડાના સંયોગી-ચિમલગચ્છીય ઉપાધ્યયની વિદ્યમાન છે.

જે પ્રશ્નવ્યાકરણ ગ્રન્થનો ટીકા કરતાં અભયદેવસુરિ મહારાજ શરૂઆતમાં જણાવે છે કે—

અગ્રા વયં શાલ્મિદં ગમીર, પ્રાયોઽસ્ય કૂટાનિ ચ પુસ્તકાનિ
સૂત્રં વ્યવસ્થાપ્યમતો વિમુદ્ધય, વ્યાખ્યાનકલ્પાદિત પથ નૈવ ॥ ૧ ॥

અને અન્તે જણાવે છે કે,

પેરેષાં દુર્લભ્યા મયતિ હિ વિપક્ષા સ્ફુટમિદં વિશેષાદ્વૃધ્યાનામતુલ્યચનજ્ઞાનમહસામ્
નિરક્ષાયાધીમિઃ પુનરતિતરં માદશજનેઃ તતઃ શાસ્ત્રાર્થ મે વચનમનયં દુર્લભમિદ ॥

અર્થાત્ આ પ્રશ્નવ્યાકરણ શાસ્ત્ર કુટ પ્રન્થ છે, મારા જેવાય કરેલી વ્યાખ્યા ઉપર ધ્યાન ન આપતાં સંવંધ મેલવી વ્યાખ્યા કરવી ઘેરે જણાવ્યું તે પ્રશ્નવ્યાકરણની મહાગંભીરતા સૂચક છે.

આ ગ્રન્થના સ્વપર શાસ્ત્રતત્ત્વજ્ઞાતા શાસનસમ્રાટ્ તપાગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ પૂ. જ્ઞાનચિમલસૂરીશ્વરજી મહારાજે અભયદેવસુરિની ટીકાને અનુલક્ષી સ્વયંજ સરલ બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ને જેમાં તે સ્વયંજ સફલતા પામ્યા છે. તેમણે અભય-દેવસુરિની ટીકામાં નહિ 'વૃત્તિ' કરાવેલ તેવા અનેક પદનો સંસ્કૃત છાયા અને પદેપદની વ્યાખ્યા આપી છે, તદુપરાંત તેમની ટીકા તેમના જ્ઞાનની ગંભીરતા અને ઘડુશ્રુતતા જણાવે છે. તેમણે હેદગ્રન્થોથી માંડી જૈન અને જૈનેતરના અનેક ગ્રન્થોના પુરાવા અને સાશ્વિઓથી આ ગ્રન્થને સ્વયંજ મહત્ત્વમયો બનાવ્યો છે. આ ગ્રન્થમ પ્રસંગને અનુસરીને અનેક અધિકારો આપી આ ગ્રન્થને ઘણો રસમય બનાવ્યો છે, અર્થાત્ કુટ ગણાતો આ ગ્રન્થ તેમની તાર્કિક અને નિપુણ શક્તિથી સર્વજનભોગ્ય બનાવ્યો છે.

જ્ઞાનવિમલમૂર્તિ મહારાજ નરમ પ્રમાણક આનંદવિમલમૂર્તિને સ્મરણ કરાવે તેવા પ્રતિભાસંપન્ન થયા છે, જે આનંદવિમલ મૂર્તિ માટે અન્યગણીભોવ પણ કરી શકે છે કે-

મૂલ્યા તન્તિ મૂલ્યો ગચ્છે ગચ્છે ચ મર્ચિતાઃ આનંદવિમલાદન્યો ધન્યો નાસ્તિ મહીતલે ।

[માલવી કપિલતા સ્તુતિઃ]

મહાન્ ક્રિયોધ્ધાર કરનાર આનંદવિમલમૂર્તિ મહારાજ પછી તે ક્રિયોધ્ધાર પંડિત હર્ષવિમલગણિ પંડિત કીર્તિવિમલગણી, શ્રી. વિનયવિમલગણિ, શ્રી. ધીરવિમલગણિ મુખી સતત્ ચાસ્યો પણ પછીથી તેમાં સ્થલના થતાં તે મહાન્ ક્રિયોધ્ધાર કરનારુ માત્ર આ પ્રગતિ ગુણિકાર મુરિસત્તાદ્ થીમદ્ પૂ. જ્ઞાનવિમલમૂર્તિશ્વરજીને લલાટે લગાવું. જે આજસુધી તે ક્રિયોધ્ધાર માત્રો માત્ર છે. શ્રી. થીમદ્ જ્ઞાનવિમલમૂર્તિશ્વરજી મહારાજે આ ટીકા ઉપરાંત મિશ્ર મિશ્ર વિષયોના અનેક ગ્રન્થો નીચે મુજબના બનાવ્યા છે.

જ્ઞાનવિમલમૂર્તિ મહારાજે આચાર્યપદ લીધા પહેલાં મુનિશ્રી નયવિમલની અવસ્થામાં બનાવેલ ગ્રન્થોની યાદિ

- ૧ નરમય દર્શન ઉપનયમાલ્યા
- ૨ તાપુવંદન રાત.
- ૩ ઝંજુગ્યામી રાત.
- ૪ રત્નસિંહરાત્રિ રાત.
- ૫ નયતત્ત્વ વાલ્કાયબોધ.
- ૬ અમળાનુષ્ઠ વાલ્કાયબોધ.

- ૭ સાહાવ્રણસો ગાથાનો વાલ્કાયબોધ.
- ૮ પ્રશ્નદ્વાવિશિષ્ટ સ્વોપન વાલ્કાયબોધ.
- ૯ શ્રીપાલ ચરિત્ર સંસ્કૃત ગદ્ય.
- ૧૦ દશ દર્શાન્તની સંજ્ઞાય.
- ૧૧ સ્તવનો સંજ્ઞાયો પદો સ્તુતિઓ.

શ્રીમદ્ જ્ઞાનવિમલસૂરિની અવસ્થામાં બનાવેલ ગ્રન્થોની યાદિ

- ૧૨ ગ્રન્થવ્યાકરણ વૃત્તિ.
- ૧૩ સંસાર દોષાનલ્લવૃત્તિ.
- ૧૪ ચારદ્રવ્યનો રાસ.
- ૧૫ રોહિણી અશોકચંદ્ર રાસ.
- ૧૬ શ્રીવાળી કલ્પ ચાલાવબોધ.
- ૧૭ આનંદધન ચોવીશી ચાલાવબોધ.
- ૧૮ વ્રજ ભાષ્ય ચાલાવબોધ.

- ૧૯ અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ ચાલાવબોધ.
- ૨૦ પાશ્વિકસૂત્ર ચાલાવબોધ.
- ૨૧ યોગદષ્ટિ સંજ્ઞાથ ચાલાવબોધ.
- ૨૨ ચંદ્રકેવલો ગસ.
- ૨૩ શાંતિનાથ અને પાર્શ્વનાથનો કલ્પ.
- ૨૪ સ્તવનો સજ્ઞાથો પદો કલ્પ સ્તુતિઓ વિગેરે.

૧ આ ઉપરાંત તેમની ઘણી કૃતિઓ નષ્ટ થઈ સંભવે છે. પૂજ્ય આચાર્ય જ્ઞાનવિમલસૂરિનું વિશિષ્ટ જીવનચરિત્રનો આશ સંગ્રહ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રીમદ્ પંન્યાસ મુક્તિવિમલજી ગણિયરે પ્રાચિન સ્તવન રત્નસંગ્રહ નામના પુસ્તકમાં સંગ્રહ કર્યો છે, ને તે સંગ્રહને અનુસરીને શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ્ર દેશાઈદ્વારા પ્રાચીન ગુર્જરકવિ ભા. ૨ જૈનસાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ તેમજ મુનિ-શ્રી કનકવિમલજીપ્રે તૈયાર કરેલ ઉક્ત સૂરિના ચરિત્રમાં વિગેરે ધ્રુવ ધ્રુવ તેમના જીવનને લગતું સાહિત્ય છે, ઘણું જિજ્ઞાસુપ્ત ટીપ્પણી જોઈ લેવું. બહિં તો પુસ્તકની પ્રસ્તાવનાને લઈ ટુંક નિર્દેશ કર્યો છે.

૧. સકલાઈત્ સ્તવક—૫ નમસ્કાર ટંકાળ લિખ્યો અર્જુની ચાલાવબોધરૂપે મ૦ જ્ઞાનવિમલસૂરિ સાધર્મિકજન ઘોષમાટરં સં. ૧૭૭૩ વર્ષે મહા શુદિ ૧૧ શનો દિને સુરતમધ્યે [મુનિ હં. વિ. સં. ચા. વદોદરા.]

श्रीमद् ज्ञानविमलमूरिविरचित प्रश्नव्याकरणांग-प्रथमभागगतपद्यसंग्रहः

	पत्र पृ. पं.		पत्र पृ. पं.		पत्र पृ. पं.
नाणं न दंसणं चेव	२ १ २	कंटकस्य प्रतीक्षित्वं	२८ १ १२	एक एव हि भूतात्मा	३० १ ५
पदमे नाणं तओ दया	२ १ ६	प्राप्तव्यो नियतिबलात्थयेण		नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि	३० १ ९
सुयनाणं महद्दिदयं।	२ १ ११	योऽर्थः ?	२८ २ ६	अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता	३० १ १४
हेया धंधासवपुत्रपावा	२ १ १३	पिब स्वाद च चारुलोचनेन!	२८ २ १४	यस्मान्न बध्यते नाऽपि	३० २ २
जीयो संवरनिज्झरमुक्खो	२ १ १४	आसीदिदं तमोभूतं इत्यादि		कालः सृजति भूतानि	३० २ ५
अत्थं भासइ अरहा	२ २ ३	पद्य सप्तकं २९ १ ८-१४		रविरुष्णः शशी शीतः	३० २ ९
न भवति धर्मं थोहुः	३ १ ३	जले विष्णुः स्थले विष्णुः	२९ २ ५	प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यः	३० २ १३
सामाइयमाइयं सुयनाणं	४ २ ५	पृथिव्यामप्यहं पार्थ !	२९ २ ६	दीपादन्यस्मादपि	३१ १ १
मज्झं विषयकपाया	२१ १ ९	सो किल जलय समुत्पे		सा सा संपद्यते बुद्धिः	३१ १ २
एगिदिएसु पंचसु	२१ १ १२	पद्यपठं २९ २ ९-१४		ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो	३१ १ ५
असंखोसप्पिणी उस्सप्पिणीओ	२१ १ १३	एवमेके वदन्ति मोसं		दुसाध्यप्युद्यमतस्सुसाध्यं	३१ १ ८
अद्धतेरसवारस	२१ १ १४	एगो आया	३० १ १	कालो सहाव नियई	३१ १ १०

बौद्धं नैयायिकं सांख्यं	३१ १ १४	यस्याऽर्थास्तस्य मित्राणि	६१ २ ४	नामाऽपि स्त्रीति संज्ञादि	६४ २ ९
जैनं सांख्यं जैमिनीयं	३१ २ १	रान्ये सारं वसुधा	६१ २ ५	सर्वेऽनर्था विधीयन्ते	६४ २ ११
कालः सृजति भूतानि	३२ १ ८	यद्यदारभते कर्म	६१ २ ७	कामः जानामि ते रूपं	६४ २ १३
वच १ बालव २ कौलव ३	३७ १ ९	सइ भुज्जइति भोगो	६२ १ ५	यश्चेह लोकेऽधपरे नराणां	६५ १ ३
चौरः चौरार्थको मन्त्री	५३ २ १०	हरिहरहरिण्यगर्भममुखे	६३ १ ७	रसा पगामं न निसेयियन्ता	६५ १ ६
भलनं १ कुणलं २ तर्जा ३		न वि किंचि अणुन्नायं	६३ १ ८	मशान्तवाहि चित्तस्य	६५ १ ९
पद्यत्रयी ५३ २ १२-१४		सन्मार्गे तावदास्ते	६३ २ ३	दृश्यं यस्तु परं न पश्यति	६५ १ ११
पुढवि ७ दग ७ अगणि ७	५९ १ ११	किं किं ण कुणइ	६३ २ ८	निकडकडनिकखेयप्पहार	६५ २ ३
तैनसकामणवन्तो	५९ १ १४	कम्पः स्वेदः श्रमो मूच्छां	६४ १ १	ये रामरावणादीनां	६५ २ ५
व्यक्तितोऽसंख्यभेदास्ताः	५९ २ १	जो सेवइ किं लहइ	६४ १ २	दुःखात्मकेषु निपयेषु	६५ २ ७
लक्षाथतुरशीतिश्च	५९ २ ४	कृतः खयः काणः	६४ १ ४	नइ गणी	६५ २ ८
संभृता विभृता चैव	५९ २ ५	तिव्वकसाओ बहुमोह-परिणओ	६४ १ ७	तो पदिअ	६५ २ ८
उक्तोभयस्त्रभावा	५९ २ ६	अरिहंतसिद्धचेइअ	६४ १ ९	न मांसभक्षणे दोषो	६६ २ १४
सीयादी जोणीओ-पद्यपञ्चकं	६० २ ६	संजइचत्त्यभंगे	६४ २ ४	हिमवतं सागरं धीरं	६८ १ ९

सेनावइ गाढावइ	७० १ ६	रिपहो उ होइ पट्टो	८१ २ ७	वर्जयेद्विदलं शूली	८६ १ ४
नेसप्ये पादुपए	७१ १ १	लीला विलासो विच्छिन्ति	८२ १ १२	त्रणेः श्रयधुरायासीत्	८६ १ ५
महापद्मथ पद्मथ	७१ १ ४	संघयणं संघाणं	८४ २ ११	परदाराऽनिवृत्तानामिह	८६ १ ७
नेसप्यमि निवेसा	७१ १ ६-१३	तिर्यचो मानवाः देवाः	८५ १ ७	पुणइ भाइणिज्जे	८८ १ ४
ग्रामोद्वत्था वृत्तः स्यात्	७१ २ १२	सन्तापफलपुक्तस्य	८५ २ ५	इत्यादि पद्यपञ्चकं	
समुद्रदिजयोऽ १ शोभ्यः २	७३ १ १०	धर्म शीलं कुलाचारं	८५ २ ७	मुग्धमृगनयनयुगळे !	८९ २ १०
अस्थिप्वर्याः मुखं मांसे	७४ १ ११	श्लयसद्भावना धर्म्मा	८५ २ १०	नरपसु जाइं अइक्खवाइं	
एफदिग्गामिनी कीर्त्तिः	७७ १ ८	अकीर्त्तिकारणं योपित्	८५ २ १२	इत्यादि पद्यत्रयोदशी	९० २ ५ ६
				संसारमूलारम्भाः	९१ २ ४

श्रीमद् ज्ञानविमलसूरिविरचितप्रश्नव्याकरणांगे द्वितीयविभागगत प्रासंगिकपद्यसंग्रहः

कल्लाणकोढी जणणी	१ २ ८	सत्यं शौचं तपः शौचं	३ २ १३	दंसणमिह सम्मत्तं	५ २ ३
निदिद्धं एत्थ वयं इयकं विय	२ २ १३	रिउसामण्णं तम्मत्तगाहिणी	४ २ १२	वेयगमचि सासायण	५ २ ४
अणुकम्पऽकाम गिज्जर	३ १ ३	सम्माणु सन्व विरई		सम्मत्तमिय लद्धे	५ २ ६
चावत्तरि कत्ताकुसला	३ १ ४	इत्यादि गाथात्रयी	५ १ ९-१३		
किं तीए पदियाए	३ १ १०	अस्तित्वमस्तिभावेन	५ २ १		

एए अन्नेय बहु जेसि		जो सुप्तपण बहु	९ १ ३	संसद्धमसंसद्धा	१३ २ २	व्याक०
तथा हि योगमाहात्म्यात्	६ १ ६	अवखीण महाणसीया	९ १ ९	एगराइयं छ णं भिक्खु	१५ १ १३	
योगशास्त्रवृत्ति पृ. १०-२		अवखीण महालया जे	९ १ १०	पञ्चाशक पृष्ठ २८३-२		
योगिनां योगमाहात्म्यात्	६ १ ७-१०	संयिन्न चक्रि जिन हरि	९ २ ६	साठ्ठे दोवि पाए	१५ २ ४	
योगशास्त्रवृत्ति इत्यादि पद्यपञ्चकं पृ. १०-२		अरिहंत चक्रि केसव इत्यादि		अष्टादश पञ्चाशकान्तर्गतविंशतितमः श्लोकः		
नखा केशा रदाश्वाऽपि	६ २ १	पद्यत्रयं ९ २ ११-१३		वीरासणं तु सिंहासणे व्य	१५ २ १०	
योग० वृत्ति पृ. १२-२		चक्रं छतं वंदो इत्यादि		आयावणा उ तिचिहा	१५ २ १२	
तथा हि तीर्थनाथानां	६ २ २	पद्यत्रयं १० २ २-५		शंकिय मभिसवय निक्खित्तं	१७ १ २	
योग० वृत्ति पृ. १२-२		संसद्धेयर हत्यो	११ २ ६	पिं. नि. गा. ५२१		
आशी-दाढा तगय	६ २ १२	पिं० नि० पृ. २५२		सोलस उगगम दोसा	१७ १ ७	
रिब-सामण्यं तम्मत्त गाहिणी	७ १ ११	दत्तिओ जत्तिप वारे	१२ १ ९	पिं. नि. पृ. १४६		
विवलं वत्थुविसेसेण	७ २ १	मासाइ सत्ते वा	१२ २ ९	अहाकमुदेसिय इत्यादि		
सु. तत्त्वार्थ पृ. १०१		पञ्चाशकान्तर्गतान्तिमे पञ्चाशके		पद्यद्वयं १७ २ १		
निण सासण पडिणीयं	८ २ १४	तवेण सत्तेण सुत्तेण	१३ १ ६	तं पुण जं जस्त	१७ २ १४	
				पिं. नि. गा. ८		११

ज्ञानं वि यमुनेतं	१८ १ १४	छाया दयावंतोऽपि	३३ १ १०	वेयण वेयावच्चे इरियद्वाए	४२ १ १३
पिं. नि. गा. २३०		उदेसियंमि नवगं	३६ २ ४	पिं० नि० गा० ६६२	
पाह दुः निमित्ते इत्यादि	२४ १ १०	पिं० नि० पृ. ११७ तमे ३९५ गाथा वृत्तौ		पंथसमा नत्थि जरा	४१ १ १४
गाथाद्वयं पिं. नि. गा. ४०८-४०९		परियट्टिए अभिह्वे	३६ २ ५	पिं० नि० पृ. १७७	
निष्पामा स्थविरां धार्मी	२५ १ ६	तमे ३९५ गाथा वृत्तौ		भाविय जिणवयणाणं	४२ २ ३
पिं. नि. पृ. १२३		सुहमा पाहृदिया विय	३६ २ ६	बलावरोधिनिर्दिष्टं	४२ २ ९
नाहयं भवति स्थूरायाः	२५ १ ७	तमे ३९५ गाथा वृत्तौ		पिं० नि० ६६७ वृत्तौ	
पिं. नि. पृ. १२३		सो एसो जस्स गुणा	३७ १ १२	विपया विनिवर्त्तन्ते	४३ १ ३
कृष्णा भ्रंसयन्ते वर्णे	२५ १ ९	पिं० नि० गा० ४९१		देहंमि असंलिहिण्	
पिं. नि. पृ. १२३		वत्तीसं कवला पुरुस्स	४१ २ ९	इत्यादि गाथाद्वयं	४३ १ ८
दाणं न होइ भफळं	२६ २ १४	पिं० नि० पृष्ठ १७३		म० वृत्ति.	
कोदे पेत्तर सवगो	२८ १ ५	अइवहयं अहवहसो	४१ २ ११	आयंके उस्सग्गे	४३ १ ११
पिं० नि० पृ. १३९		पिं० नि० गाथा ६४६		म. वृ. पृ. २१५	
				चित्थय पडिक्खो.	४४ २-१४

प्रश्न०
१२

तण्डगल छारमल्लग	४५ २ ६	दत्त.हारि.पृ. २१०-	प्र. पृ. १७९ गत गाथा ६४३	व्याक
असणाइया चउरो इत्यादि	पञ्चाशक	१ गत गाथा २७६ २७७	गृह्ण आयसहारं	५८ २ ७
पञ्चतुष्टयी ४५ १	६ पञ्चाशक	५१ १ २	प्र. गाथा ६४३ गत पद्यं	
सत्येनाऽग्निर्भवेच्छीवो	४८ १ १३	प्रज्ञापनासूत्र १२पद १५ सूत्र पृ. ७७९	कोउय १ भूइकम्मे	५८ २ ९
मियं सत्यं वाययं	४८ १ १४	शृङ्गार हास्य कल्या	प्र. गाथा ६४४	
सुरा सत्याद्वाक्यात्	४९ १ २	वयणतियं लिंगतियं	५९ १ ६	
नणवय सम्मय उवणा	४९ १ ५	बुद्धिण निणउणं	प्र. गाथा ६४५	
दशवै. हारि. वृत्ति पृ. १०८ तथा प्र.		जो संजओ वि एयासु	५९ १ १४	
सा. पृ. २६१		प्र० पृ. १८० गाथा ६४१ वृत्तौ	प्र. गाथा ६४६	
उपपन्न मिसिसया विगय	४९ १ १०	कंदप्पदेव किन्विस	५९ २ ९	
दत्त.हारि.पृ. २०९-२लोकप्रकाश पृ. ३१२		प्र० पृ. १७९ गत ६४१ गाथा	प्र. पृ. १८३	
आमंतणी आणवणी		कंदप्पे कुक्कुए	६२ २ ५	
इत्यादि गाथाद्वयं	५० १ १३	प्र. पृ. १७९ गत गाथा ६४२	वेयावच्चं वावडभावो	६३ १ १०
		सुयनाणं केवल्लोणं	अरिहतं मिद्ध चेइय	६३ १ ११

१२

ग्रतानां ग्रन्थनयं हि	६८ १ ४	अहो चोन्मुखपुत्रीणां	७५ १ ५	दंसण वय सामाहय	८० १ १२
एकनशतुरो वेदा	६८ १ ५	चन्द्रवक्त्रा सरोजाक्षी	७५ १ ६	म. गाथा ९८०	
अपुत्रस्य गतिनांस्ति	६८ २ ५	धिग् नारीरौदीच्या	७५ १ ८	राइभक्त परिष्णाए	८२ १ १०
भनेकानि तदस्त्राणि	६८ २ ६	चेटिका परिवारोऽपि	७५ १ १०	म. पृष्ठ २९६	
किं यामः कुत्रतिष्ठामः	६८ २ १०	हावो मुखविकारः स्यात्	७५ २ ९	अट्टा णट्टा हिंसा	८२ २ ७
नरि किंवि भणुन्नायं	६८ २ १३	लीला विलासो विच्छिन्तिः	७५ २ १३	म. गाथा ८१८	
देवदाणयगन्धच्या	६९ १ ८	हस्तपादात्र विन्यासो	७६ २ ८	अंवे अंवरिसी चेव	८३ २ ९
मेहुणप्पभयं परं	७१ २ ७	स्त्रीकान्तं वीक्ष्य नार्भि	७६ २ १०	म. गाथा ८५-८६	
अग्रमन्गारी ब्राह्मणो न	७२ १ ४	जहा दवग्गी पउरिंषणो	७८ १ ६	समओ१ वेयालियं२ उवसग्ग ३	८४ २ ४
नित्यं यद्य कलाकलापकलितः	७२ १ ५	जह अवग्गण लेवो	७८ १ ८	पुढवि दग्ग अग्गणि	८४ २ ७
इष्टानामर्थानां	७४ २ ६	पुढवाइसु आरंभो	७९ १ १०	ओरालियं च दिव्वं	८४ २ ११
स्थानासनगमनानां	७४ २ ७	जाई कुल बल रुवे	८० १ ७	उविस्वत्तणाए संघाढे इत्यादि	
विलासो नेत्रजो ज्ञेयः	७४ २ ८	वसहि कह निसिज्जि	८० १ ८	गाथाद्वयं	८४ २ १४
धिग् ब्राह्मणी विधवायाः	७५ १ ४	खंती महव अज्जव	८० १ १०	खुहा पिवासा सीउण्हं	
				इत्यादि गाथाद्वयं	८५ २ ६

पुंडरिय१ किरियद्वानर	८५ २ ९	पडिसेहणसंहाणे	८७ १ ७	जं पि वत्थं च पायं वा	
भवण१ वणर जोइ	८५ २ ११	पंच णाणावरणे णव	८७ १ ९	इत्यादि गाथाद्वयं	९३ २ १२
दस उदेसणकाला	८५ २ १४	रायणियस्स सेहो	८८ १ ७	अन्मत्थ विसोहिण	९४ १ ९
वय छक्कमिदियाणं इत्यादि		जव गोधूम त्रीहि फंगु	९० २ ८	लज्जा दय संयम	९५ १ १०
गाथाद्वयं	८६ १ ६	चिडमुन्नेइम लोणं	९१ २ ५	भंभा मज्जं महल	९७ १ १३
सत्थ परिण्णा लोक विजओ	८६ १ १०	यत्तीसं फिर कनला	९२ १ ७	अरुणांदुवर स्पर्श	१०० १ ६
पिंडेसण सेज्ज इरिया	८६ १ १२	पि.नि.गाथा ६४२		स्थूल१ मारुफर महाकुष्ठ ३	१०० १ ७
उग्याई अणुग्याई	८६ १ ११	वेयण वेयात्रच्चे	९२ २ १२	पृथक् समस्तैरपि	१०० १ ११
अट्ट निमित्तंगाई	८६ २ ४	पि. नि. गाथा ६६२		पुराणोदक भूयिष्ठाः	१०० २ ४
से ण तंसे न चउरंसे	८७ १ ६	काहे अलित्ति अदुत्ता	९३ १ १३	मूयो१ दणो२ जवन्नं ३	
				इत्यादि गाथाद्वयं	१०२ १ १४

प्रश्नव्याकरणाङ्गस्य विषयानुक्रमः

	पृष्ठ		पृष्ठ
प्रथमं संवरद्वारम्	१ ४७-१	४ मिथ्याज्ञातस्वरूपम्	१८-२
संवरद्वारे अहिंसायाः नामानि	१-३	५ स्थापनादोषस्वरूपम्	१८-२
अहिंसायाः कारकाः	३-३८	६ प्राभृतकदोषस्वरूपम्	१९-२
पक्षत्रिंशद् भेदभिन्नलब्धिस्य रूपम्	५-९	७ प्रादुष्करणदोषस्वरूपम्	१९-२
केन जीयतां का लब्धयो ?	९-१०	८ क्रीतदोष स्वरूपम्	२०
प्रयोगिणिरित्यपदयोर्विचारः	१०-११	९ अप्रमित्यदोष स्वरूपम्	२०
संगृह्यतां तदुष्टविचारः	११	१० परिवर्तितदोष स्वरूपम्	२०
वृत्तिलक्षणं वृत्तिस्य रूपम् च	१२	११ अभिहतदोष स्वरूपम्	२०
मिश्रमतिमास्य रूपम्	१२-१५	१२ उद्भिन्नदोष स्वरूपम्	२१
नयकोटिपरिशुद्धाद्वारनिर्देशः	१६	१३ मालापहतदोष स्वरूपम्	२२
उद्गमोत्पादनैषणादोषशुद्धाद्वारनिर्देशः	१७-३५	१४ आच्छेद्यदोष स्वरूपम्	२२-२३
उद्गमदोषस्वरूपम्	१७-२४	१५ अनिःसृष्टदोष स्वरूपम्	२३
१ आधाकर्मस्वरूपम्	१७	१६ अध्वपूरकदोष स्वरूपम्	२३-२४
२ उद्देशिकस्वरूपम्	१८-१	अवान्तरभेदसहितोत्पादनादोषस्वरूपम्	२४-२९
३ पूतिकर्मस्वरूपम्	१८-२	१ धात्रीदोष स्वरूपम्	२४-२५

२ दूतीदोषस्वरूपम्	२५
३ निमित्तदोष स्वरूपम्	२६
४ थाजीविका दोष स्वरूपम्	२६
५ यनीपकदोष स्वरूपम्	२६-२७
६ चिकित्सादोष स्वरूपम्	२७
७ क्रोधदोष स्वरूपम्	२७-२
८ मानदोष स्वरूपम्	२७-२
९ मायादोष स्वरूपम्	२७-२
१० लोभदोष स्वरूपम्	२८-१
११ संस्तवदोष स्वरूपम्	२८-१
१२ विद्यादोष स्वरूपम्	२८-२
१३ मन्त्रदोष स्वरूपम्	२८-२
१४ चूर्णदोष स्वरूपम्	२८-२
१५ योगदोष स्वरूपम्	२८-२
१६ मूलदोष स्वरूपम्	२९
अद्यान्तरमेदभिन्नैषणादोषस्वरूपम्	२९-३५
१ शङ्कितदोष स्वरूपम्	२९-१
२ अक्षितदोष स्वरूपम्	२९-२

३ निक्षिप्तदोष स्वरूपम्	३०-१
४ पिहितदोष स्वरूपम्	३०-२
५ संहतदोष स्वरूपम्	३१-१
६ दायकदोष स्वरूपम्	३१-३३
७ उन्मिथितदोष स्वरूपम्	३४
८ अपरिणतदोष स्वरूपम्	३४-१
९ लिप्तदोष स्वरूपम्	३४-२
१० छद्रितदोष स्वरूपम्	३५
द्विचत्वारिंशद्दोष यन्त्रकम्	३५
विशोधि अविशोधिकोटिस्वरूपम्	३६
प्रथम संवरद्वारे प्रथमा भावना	३८-३९
प्रथम संवरद्वारे द्वितीया भावना	३९
प्रथम संवरद्वारे तृतीया भावना	३९-२
प्रथम संवरद्वारे चतुर्थी भावना	३९-४०
संयोजना दोषरहिताहारनिर्देशे	
पञ्चासैषणादोषस्वरूपम्	४१
आहारकरणे षट् कारणवर्णनम्	४२
अभोजनकारणानि षट्	४२

कीदरी भोजन योग्य ?	४३
शब्दान्तर्गतद्विगार स्वभावात्	४३-४१
प्रथमार्गपर्यायरे पञ्चमी भाषना	४१-४७
द्वितीयं संवरद्वारम्	४७-६०
सायम्भ्यं श्रुत्वा महिमा न	४७-५२
श्रुत्वापि तत्पर्यवर्तते	४९
श्रुत्वापि तत्पर्यवर्तते	४९-२
श्रुत्वापि तत्पर्यवर्तते	४९-२
द्वादशविधाऽस्तत्पर्यवर्तते	५०-२
सायम्भ्यं कीदरी न पक्तव्ये	५२
कीदरी पाप्यामिति वर्णनं	५२-२
द्वितीयं पर्यायरे प्रथमा भाषना	५४
द्वितीयभाषनायां श्रोतव्यनिर्माणं	५५
तृतीयभाषनायां लोभो न सेवितव्यः	५५
चतुर्थभाषनायां न मेतव्यं	५६
पञ्चमीभाषनायां दातो न विधेयः	५६-५७
षष्ठ्यर्पिकाश्चतुर्भाषनाश्चविंशतिनिरूपणं	५७-६०

तृतीयं संवरद्वारम्	६०-७०
यद्युत्तान्तरिर्मणस्वरूपम्	६०
परद्वये दृष्टे कथा भाषनया वर्तितव्यं	६१
तद्ग्रहणे ग्रहणविधिनिर्माणं	६१-२
तृतीयसंवरद्वारधनं	६२
पस्तुचिविक्रयासो नाग्नौ प्रथमा भाषना	६४
अनुज्ञानसंस्कारकग्रहणात्मिका द्वितीया भाषना	६४-६५
वस्तुशब्दा-परिकर्मवर्जना तृतीया भाषना	६५
अनुज्ञातभक्तादि-भोजनलक्षणा चतुर्थी भाषना	६६
साधमिकविनयकरणनाम्नी पञ्चमी भाषना	६६
चतुर्थं संवरद्वारम्	६७-७८
ग्रहणचर्यस्वरूपम्	६७-७२
यथास्त्रीसंसक्ताश्चयवर्जनलक्षणा प्रथमा भाषना	७३
नारीजनमध्ये कथा न कथयितव्या	
इति द्वितीया भाषना	७४
स्त्रीरूपनिरीक्षणवर्जननाम्नी तृतीया भाषना	७५
कामोदयकरवर्जनरूपा चतुर्थी भाषना	७६

प्रणीत भोजनवर्जनरूपा पञ्चमी भावना	७७-७८
पञ्चमं संवरद्वारं	७९
परिग्रह विरमणे—	
असंयम निरूपणाद्-अशान्तान्तानां वर्जनं	७९-८१
रागद्वेषनिरूपणं	७९-२
दण्डव्रयनिरूपणं	७९-२
कषायनिरूपणं	७९-२
पंचक्रियानिरूपणं	७९-२
पङ्क लेहयानिरूपणं	७९-२
सप्तभयनिरूपणं	८०-१
अष्टमदस्थाननिरूपणं	८०-१
नवग्रहाचर्यशुक्तिनिरूपणं	८०-१
दशधर्मणधर्मनिरूपणं	८०-१
धर्मणोपासकप्रतिमानिरूपणं	८०-१

द्वादशमिश्रप्रतिमानिरूपणं	८२-२
त्रयोदशक्रियास्थाननिरूपणं	८२-२
चतुर्दशभूतग्रामनिरूपणं	८३-२
पंचदश पारमाधार्मिकनिरूपणाद् आशान्तान्तं निरूपणम्	८८
परिग्रहविरतौ संवरपादपः	८९
पंचमसंवरद्वारोपसंहरणं	९०
मिक्षा असन्निधिनिरूपणं	९३
परिग्रहविरतभिन्नविशेषणानि	९४-९६
शब्दे निस्पृहतानाम्नी प्रथमा भावना	९७
चक्षुरिन्द्रियसंवरनाम्नी द्वितीया भावना	१००
घ्राणेन्द्रियसंवरनाम्नी तृतीया भावना	१०१
जिह्वेन्द्रियसंवरनाम्नी चतुर्थी भावना	१०२
स्पर्शेन्द्रियसंवरनाम्नी पंचमी भावना	१०३
पंचमसंवरद्वारसंक्षेपणं	१०६
प्रश्नव्याकरणोपसंहारः प्रशस्तिश्च	१०६

परमपूज्य-शान्तमूर्ति श्रीमत् पन्थास दयाविमलगणिवरपादपद्मेभ्यो नमः
तपागच्छाधिपति सूरिपुरन्दर श्रीमद् ज्ञानविमलसूरिवृत्त्युपेतम्

प्रश्नव्याकरणसूत्रम्

[द्वितीय विभागः संवरद्वारस्वरूपः]

जंबू !-एत्तो संवरद्वाराहं पंच वोच्छामि आणुपुन्वीए । जह भणियाणि भगवया सन्वदुहविमोक्खणट्ठाए

तत्र प्रथममहिंसा-जीवदयालक्षणं संवरद्वारमभिवक्तुकामस्तत्प्रतिपादनार्थं शिष्यमामन्त्रयेदमाह-

जम्बूति-हे जम्बू इतश्च आश्रवभणनाऽनन्तरं अवसरायातः संवरः-कर्मणामनुपादानं तस्य द्वाराणीव द्वाराणि-उपायाः संवरद्वाराणि
पञ्च वक्ष्यामि-भणिष्यामि, आनुपूर्व्या-प्राणातिपातविरमणादिक्रमेण यथा भणितानि भगवता-महावीरेण श्रीवर्द्धमानस्वामिना, यथा-
शब्देनेति-अविपर्ययमात्रेणेति, अहिंसासाधर्म्यं न तु युगपत्सकलसंशयव्यवच्छेदसर्वस्वभाषानुर्गामिभाषादिभिरतिशयैः सर्वदुःखवि-
मोक्षणार्थमिति ?

॥१॥ पदमं होइ अहिंसा यितियं सच्चवयणंति पन्नत्तं । दत्तमणुनाय संवरो य धंभचेरमपरिग्गहत्तं च ॥२॥ तत्थ
पदमं अहिंसा तसथावरसन्वभूयस्वेमकरी । तीसे सभावणाओ किंची वोच्छं गुणुदेसं ॥३॥ ताणि उ इमाणि
सुव्वय ! महव्वयाइं लोकहियसव्वयाइं सुयसागरदेसियाइं तवसंजममहव्वयाइं सीलगुणवरव्वयाइं सच्चवव्व-

प्रथमं संवरद्वारं भवति अहिंसा १, द्वितीयं सत्यवचनमिति प्ररूपितं भगवद्भिः २, तृतीयं अदत्तविषयं दत्तं-वितीर्णं अशनादि
अनुद्यातं स्वामिजीवतीर्थं करगुलमिरिति भोग्यतया, संवरोचि दत्तानुज्ञातग्रहणलक्षणः संवरस्तृतीयः ३ चतुर्थं प्रद्वार्यं शीलं ४ पञ्चमं
अपरिग्रहत्वं च संवरौ ॥२॥

तेषु पञ्चसु मध्ये प्रथमं संवरद्वारं अहिंसा-जीवघातवर्जनं

‘कल्लाणकोडिजणणी वुरंतदुरियारिवग्गनिट्ठवणी, इक्कुच्चिय जीवदया भणिया वरणाणदंसीहिं ॥१॥ इति

कीदृशी ? प्रसत्यावराणां सर्वेषां भूतानां श्लेमकरणशीला कुशलकारिणीत्यर्थः, तस्मा अहिंसायाः सभावनायास्तु-भावनापञ्च-
कोपेताया अग्रे वक्ष्यमाणायाः किञ्चित् अल्पं अल्पं वक्ष्ये गुणोद्देशं-गुणोत्कीर्तनमिति ३

यानि संवरशब्देन अभिहितानि तानि नामानि हे सुव्रत ! शोभनव्रत ! जम्बूनामन् ! महांति-करणत्रयेण यावज्जीवं सर्व-
विषयनिवृत्तिरूपत्वात् महांति अणुव्रतापेक्षया वा बृहन्ति व्रतानि-नियमा-यमा वा । लोके धृतिदानि जीवलोकचित्तस्वास्थ्यकारीणि,

१ एवं पञ्चाश्वस्याऽपि प्रतिपक्षिपञ्चसंवरात् उक्तं परं मुख्यसंवरस्य द्वारं सम्यक्त्वं मया न कथितं यत्र सविस्तरेण सम्य-
क्त्वरूपाधिकारोऽत्र वाच्यः

याहं नरगतिरियमणुपदेवगतिविवक्षकाहं सव्वजिणसासणगाहं कम्मरयविदारगाहं भवसयविणासणकाहं दुह-
सपविमोयणकाहं सुहसयपवत्तणकाहं कापुरिसदुत्तराहं सत्पुरिसनिसेवियाहं निव्वाणगमणसग्गप्पणायकाहं
संवरदाराहं पंच कहियाणि उ भगवया ॥ तत्थ पढमं अहिंसा जा सा सदेवमणुयासुरस्स लोगस्स भवति दीवो

यथाश्रुतमागरे देशितानि यानि कथितानि, तथा तपः-पूर्वकर्मनिर्जरणफलं संयमः-पृथिव्यादिसंरक्षणलक्षणोऽभिनवकर्मानुपादान-
फलसादृशाणि व्रतानि तपःसंयमयोर्नास्ति व्ययः-क्षयो येषु तानि, तथा शीलं-भोगेषु संकल्पसमाधानं, गुणाश्च विनयादयः तैर्वराणि
प्रधानानि यानि व्रतानि तानि शीलगुणवरव्रतानि, तथा सत्यं मृषावादवर्जनं आर्जवं-मायावर्जनं तत्प्रधानानि व्रतानि यानि तथा
सत्यार्जवाव्ययानि वा, तथा नरकतिर्यग्मनुजदेवगतीर्विवर्जयन्तीति-मोक्षप्रापणेन तासां गतीनां व्युच्छेदकानि यानि, सर्वजिनैः
शिष्यन्ते-प्रतिपाद्यन्ते यानि सर्वजिनशासनानि । कर्मरजो विदारयन्ति-स्फोटयन्ति तानि विदारकानि, भवशतविनाशकानि अतएव
दुःखशतविमोचकानि, सुखशतप्रवर्त्तकानि । पुनः कीदृशैः कापुरुषैः कातरैर्दुखेन उत्तीर्यन्ते निष्ठां नीयन्ते इति । सत्पुरुषैर्धर्मैर्निपेदितानि
सत्पुरुषप्राप्ततीराणीत्यर्थः, इह च पुरुषग्रहे स्त्रीणामुपलक्षणं न तन्निपेधोऽत्र प्रतिपत्तव्यः, बहु वाच्यं तत्तु ग्रन्थान्तरादवसेयं । पुनः
कीदृशानि निर्वाणगमनमार्गं एव मार्गो मोक्षमार्गो यानि तानि, तथा स्वर्गप्रयाणकानि-देहिनां स्वर्गे गमने प्रयाणकानि प्रापणकानि
यानभूतानि वा सर्वत्र कर्मधारयस्तानि, महाव्रतसंज्ञितानां संवरदाराणि पञ्च संख्याकानि । एतेषां एतन्माहात्म्यं कथं ? विशिष्टप्रणे-
तृत्वात् तदाह भगवता-श्रीमन्महावीरेण कथितानि अतो हेतोः स्वर्गापवर्गप्रदानीति भावः इति प्रथमसंवराध्ययनप्रस्तावना ।

तत्र तेषु पञ्चसु मध्ये प्रथमं-आद्यं संवरदारं अहिंसा, किंभूता ? सदेवमनुजासुरलोकस्य भवति, द्वीपो यथा गाधोदधिमध्यमग्नानां

ताणं सरणं गती पइहा निब्बाणं १ निब्बुहं २ समाही ३ सत्ती ४ किच्ची ५ कंती ६ रती य ७ विरती य ८ सुयं-
गतिच्ची ९-१० दया ११ विमुत्ती १२ खन्ती १३ सम्मत्ताराहणा १४ महंती १५ बोही १६ बुद्धी १७ धिती १८

नानाश्चापदकदम्बकदधितवेगमहोर्मिमालामध्यमानगात्राणां प्राणिनामाश्वासस्थानं द्वीपो भवति, द्विधा गता आपो यस्मिन्निति
'द्वीपं तथा अहिंसा संसारोदधिमध्यगतानां व्यसनशतश्चापदपीडितानां संयोगवियोगद्वीचिविधूरागात्राणां त्राणं भवति, तस्याः संसा-
रोत्तारहेतुत्वात् अहिंसा द्वीपतुल्या । यथा वा दीपः अन्धकारनिराकृतदृक्प्रसराणां हानोपादानविमूढमनसां तिमिरनिराकरणेन प्रवृत्ति-
कारणं भवति, तथा अहिंसाऽपि ज्ञानावरणीयकर्मतिमिरनिराकरणविशुद्धिवुद्धिप्रभापटलप्रवर्त्तनेन सकलशुभप्रवृत्तिहेतुत्वात् दीप इव दीपः,
तथा त्राणं परेषामापभिवारणत्वात्, शरणं तथैव संपदां संपादनत्वात्, पुनः कीदृशी गम्यते आश्रीयते श्रेयोभिरिति गतिः,
प्रतिष्ठते आसते सर्वगुणाः सुखानि वा यस्यां सा प्रतिष्ठा, १ निर्वाणं मोक्षस्तदेतुत्वात्, २ निर्वृत्तिः-स्वास्थ्यं दुर्घ्यान्नरहितत्वात्, ३
समाधिः समताशक्तिकारणात्, ४ शान्तिः परद्रोहविरतिः, ५ कीर्तिर्यशः ख्यातिः, ६ कान्तिः शोभाकारणत्वात्, ७ रतिः-सर्वेषां
रागहेतुत्वात्, ८ विरतिर्निर्वृत्तिः, ९-१० श्रुतं श्रुतज्ञानं तदेव अङ्गं कारणं यस्याः सा 'पदमं नाणं तओ दया' इति पाठात्, वृत्तिः
संतोषस्तस्य हेतुत्वात् वृत्तिः, ११ दया देहिरक्षा, १२ तथा विमुच्यते प्राणीसकलवधवन्धनेभ्यो यथा सा विमुक्तिः, १३ क्षान्तिः क्रोधनिग्रहः
तज्जनिताऽहिंसाऽपि क्षान्तिः, १४ सम्यग्प्रतीतिरूपं स्वादादे सम्यग् बोधो वा तस्य आराधना-सेवना, १५ महंती सर्वधर्मानुष्ठानानां
मध्ये बृहती यदुक्तं-निर्दिष्टं एत्थ वयं इत्थं चिय जिणवरेहिं सन्वेहिं, पाणाइवायवेरमणभवसेसा तस्स रक्खह्ता ॥१॥

१ घेट इति भाषा । २ निर्दिष्टं अत्र वनं एकमेव जिणवरैः सर्वैः, प्राणातिपातविरमणमवशेषाणि तस्य रक्षार्थम् ॥१॥

समिद्धी १९ रिद्धि २० विद्धी २१ ठिती २२ पुद्धी २३ नंदा २४ भद्रा २५ विसुद्धी २६ लद्धी २७ विसिद्धिद्धी २८
 कल्याणं २९ मंगलं ३० प्रमोदो ३१ विभूती ३२ स्वस्ती ३३ सिद्धवासो ३४ अणासवो ३५ केवलीण ठाणं ३६ सिवं

१६ बोधिः—सर्वधर्मप्राप्तिः अहिंसा—अनुकम्पा सा च बोधिकारणं यथा—अणुकम्पऽकामणिज्वरयालतवे दाणविणयविभङ्गे
 संजोगविप्पजोगे वसणूसवङ्गिसङ्कारे ॥१॥ इत्यावश्यकनिर्मुक्तिवचनात् १७ तथा बुद्धिः—साफल्यकारणत्वात् तथा च—
 पापत्तरिकलाकुसला पण्डिय पुरिसा अपण्डिया चेव । सन्वकलाणं पवरं जे धम्मकलं न घाणंति ॥१॥ धर्मव्याहिं-
 सेव, १८ पृतिश्चित्तदाइये, १९ समुद्धिः—आनन्दहेतुत्वात्, २० ऋद्धिः लक्ष्मीहेतुत्वात्, २१ पुद्धिः पुण्यप्रकृतिसम्पादनात्, २२ स्थितिः
 साधपर्यवसितमोक्षस्थितिहेतुत्वात्, २३ पुष्टिः पुण्योपचयकारणत्वात्, पुरा पापापचयः पुष्टिर्वा, २४ नन्दयति स्वं परं वा इति नन्दा,
 २५ भद्रं—कल्याणं स्वस्य परेषां वा करोतीति भद्रा । २६ तथा विशुद्धिः—पापक्षयोपायत्वेन जीवनिर्मलतास्वरूपत्वात्, २७ लब्धिः
 केवलज्ञानादिलब्धिनिमित्तत्वात्, २८ विशिष्टदृष्टिः—प्रधानदर्शनं स्याद्वादमित्यर्थः अन्यदर्शनस्याऽप्राधान्यमेव यदुक्तं—

किं तीए पठियाए पयकोडीए पलालभूयाए, जत्थेत्तियं न नायं परस्स पीडा न कायव्वा ॥१॥

२९ कल्यं—आरोग्यं तत्प्रापकत्वात्कल्याणं, ३० मङ्गलं—दुरितोपशमकत्वात्, ३१ प्रमोदः हर्षोत्पादकत्वात्, ३२ विभूतिः—सर्व-

१ अनुकम्पाऽकामनिर्जरायालतपोदानधिनयविभङ्गाः । संयोगविप्रयोगौ व्यसनोत्सवङ्गिसत्काराः ॥१॥

२ व्याससतिफलाकुशलाः, पण्डितपुरुषाः अपण्डिताश्चैव । सर्वेफलानां प्रवरां, ये न धर्मकलां जानन्ति ॥१॥

३ किं तथा पठितया पदकोट्या, पलालभूतया । यत्रेयत् न ज्ञातं परस्य पीडा न कर्त्तव्या ॥१॥

३७ समिर्ह ३८ सील ३९ संजमो ४० स्ति य सीलपरिघरो ४१ संवरो ४२ य शुक्ती ४३ ववसाओ ४४ उस्सओ ४५ जज्जो ४६ आयतणं ४७ जतण ४८ मप्पमातो ४९ अस्सासो ५० वीसासो ५१ अभओ ५२ सव्वस्सवि अमाघाओ ५३ चोक्ख ५४ पवित्ता ५५ सूती ५६ पूया ५७ विमल ५८ पभासा ५९ य निम्मलतर ६० स्ति एवमादीणि निय-

मदिसंपन्निमित्तत्वात्, ३३ रक्षा-जीवरक्षणस्वभावत्वात्, ३४ सिद्ध्यावासो-मोक्षनिबन्धनत्वात्, ३५ अनाश्रवः कर्मबन्धनिरोधोपाय-
त्वात्, ३६ केवलिनां स्थानं केवलिनामहिंसैव तत्र व्यवस्थितत्वात् योगनिरोधत्वात् अन्यथा जावं च णं आरम्भे समारम्भे
षट्च इत्यादिभूतविरोधापत्तेरित्यं बहुवक्तव्यमस्ति तत्र नोक्तं । ३७ शिवं-निरुपद्रवहेतुत्वात्, ३८ समितिः-सम्यक्प्रवृत्तिरूप-
त्वात् अहिंसासमितिः, ३८ शीलं समाधानरूपत्वात्, ४० संयमः-हिंसोपरतत्वात्, ४१ शीलं सदाचारो ब्रह्म वा तस्य गृहं चारित्र-
स्थानं, ४२ संवरश्च प्रतीतानाश्रयत्वेन, ४३, गुप्तिः अशुमानां मनःप्रभृतीनां रोधः, ४४ विशिष्टः शोभनः अवसायः अविकलभावसंप-
न्नत्वात् विशिष्टव्यापारः, ४५ उच्छ्रयो-भावोन्नतित्वं, ४६ यज्ञो-भावदेवपूजा, ४७ आयतनं-गुणानां आश्रयः, ४८ पजनं-अभ-
यस्य दानं यतनं वा-प्राणरक्षणप्रयत्नः, ४९ अप्रमादः प्रमादवर्जनं, ५० आश्वासः परमसहिहेतुत्वात्, ५१ विश्वासो-विस्मयः प्राणिनां,
५२ अभयः-सर्वप्राणिगणस्य निर्भयत्वं, ५३ अमाघातः अमारिः मरणरहितत्वात्, ५४ चोक्खा पवित्रा पवित्रादपि पवित्रा एकार्थ-
शब्दद्वयोपादानात् अत्यर्थं पवित्रा अथवा ५५ पवित्रत्वं वज्रवत् त्रायते इति पवित्रा, ५६ शुचिः-भावशौचरूपा आह च-

सत्यं शौचं तपः शौचं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदया शौचं, जलशौचं च पञ्चमं ॥३॥ इति

५७ पूता पवित्रा पूजा वा भावतो देवताया अर्चनं, ५८-५९ विमलः प्रभासा च तन्निबन्धनत्वात्, ६० निर्मलं-कर्मरजोरहितं

गगुणनिर्मिताहं पञ्चवनामाणि ह्येति अहिंसा भगवती [सूत्रं २१] एसा सा भगवती अहिंसा जा सा भी-
 पाण विष मरणं, पक्ष्मीणं पिव गमणं, तिसियाणं पिव सलिलं, खुहियाणं पिव असणं, समुद्रमज्जे व पोतवहणं,
 चउण्णमाणं व आममपणं, दुहट्टियाणं च ओसहियलं, अटवीमज्जे विस्तथगमणं, एत्तो विसिट्ठतरिका अहिंसा
 जा सा गुहपिजलअगणिमारुगवणस्मइपीजहरितजलचरथलचरखहचरतसथावरसुब्बभूयखेमकरी एसा भगवती

त्रीं क्तोतीति निर्मलरूपा एवमादीनि-एवं प्रकाराणि निजक-स्वकगुणनिष्पादितानि निर्मितानि यथार्थानीत्यर्थः, पर्यायनामानि
 तद्वर्माधिकृतानि भवन्ति इत्यर्थः । अहिंसाया दयायाः भगवत्याः इति पूजावचनं ।

एसा पूर्वोक्तनामायंमायां भगवती पूज्या अहिंसा कीदृशी ? या सा प्रसिद्धा भीतानां-मयप्राप्तानां देहिनां शरणमिव शरणं
 गृहं प्राणं १ पक्षिणां विहायोगमनमिव गमनं यथा पक्षिणां गतौ गमनाधारः आकाशं तद्वत् सकलधर्माणामाधारः अहिंसा २ वृषि-
 तानामिव गलिलं-जलं प्राणस्थित्यान् ३ क्षुधितानामिव अन्नं भोजनं 'अन्नं प्राणा घृतं तेज इति वचनात् ४ समुद्रमज्ज्यं पवि-
 तानां यथा पोतवहनं प्रवहणप्राप्तं ५ चतुष्पदानां यथा आश्रमपदं-गोष्ठतुल्यं आश्रमे यथा चतुष्पदास्तिष्ठन्ति ६ दुःखस्थितानां च
 यथा ओषधिलं यथापीडितानां औषधिस्तोषकारिणी ७ अटवीमज्जे यथा सार्धवाहागमनं यथा सार्धपतिररण्ये सुखकृत्या अहिंसा ।
 एतेभ्योऽपि विविष्टतरा प्रधानतरा अहिंसा शरणादीनामपि विशेषेभ्यः या सा, पृथ्वी जल-अस्कायः अग्निस्तेजस्कायः मारुतो-
 पायुः वनस्पतिः बीजा शल्यादयः हरितास्तृणादयः जलचरा मत्स्यादयः स्थलचराश्चतुष्पदाः खचराः-पक्षिणः प्रसा द्वीन्द्रियादयः
 स्वारराः वृषिण्यादयः एतेषां सर्वभूतानां धेमकरी कल्याणकरी एसा भगवती पूज्या अहिंसा या सा प्रसिद्धा एतादृशी अहिंसकैः

अहिंसा जा सा, अपरिमियनाणदंसणधरेहिं सीलगुणविणयतवसंयमनायकेहिं तित्थंकरेहिं सब्वजगजीववच्छ-
लेहिं तिलोगमहिणहिं जिणचंदेहिं सुट्ठ दिट्ठा ओहिजिणेहिं विण्णाया उज्जुमतीहिं विदिट्ठा विपुलमतीहिं वि-

पुरुषैः प्रकाशिता तामाऽऽह-

अपरिमितं-अमेयं ज्ञानदर्शनं येषां ते तैरित्यर्थः, शीलं-समाधानं तदेव गुणः शीलगुणः विनयतपःसंयमाश्च तान् नयन्ति प्राप-
यन्ति ते नायकाः स्वस्य परेषां वा तैस्तीर्थकरैर्द्वादशाङ्गसङ्गप्रथमगणधरकृद्भिः तित्थं भन्ते 'तित्थं चाउचण्णे संघे पवयणे पढ-
मगणहरे धा' इति वचनात्, सर्वजगज्जीववत्सलैः योगक्षेमकारित्वात् करुणोपेतैः, त्रैलोक्यमहितैस्तीर्थकरनामकर्मणः जगत्पूजनी-
यत्वात्, जिनचन्द्रैः-कारुण्यैकनिश्चकैः जिनाः-सामान्यकेवलिनस्तेषां मध्ये चन्द्रा इव चन्द्रास्तैः, सुष्ठु शोभनतया दृष्टा केवला-
लोकनतः स्वरूपतः कार्यतश्च । सम्यग् विनिश्चिता तत्र गुरुरूपदेशतः कर्मक्षयोपशमाद्वा बाह्याभ्यन्तरकारणतः, कार्यतस्तु अस्याः प्रम-
त्तयोमाद् प्राणव्यपरोपणकृदपि हिंसा प्रतिपक्षरूपत्वात् यतनापरिणामेनेति प्रोक्ता । विशिष्टावधिज्ञानिनस्तैरपि विज्ञाता ज्ञपरिज्ञया युद्धा
विशिष्टतया ज्ञाता, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च सेविता । ऋज्वी सामान्यग्राहिणी मतिर्येषां ते ऋजुमतयस्तैः ऋजुमतिमिर्दृष्टा अवलोकिता,
विपुला-विशिष्टविशेषग्राहिणी मतिर्येषां ते विपुलमतयस्तैर्विपुलमतिभिर्विशेषतो दृष्टा, ऋजुमति-विपुलमतिर्दिग्भेदा अपि मनःपर्यवज्ञा-
नितः कथ्यन्ते सार्द्धद्वयद्वीपस्थितसंज्ञिषश्चेन्द्रियमनोगतपर्यायवेदिनस्तैर्नितरां दृष्टा रिउसामणं तम्मत्तगगाहिणी मइ रिउम-
ईय घडमित्तं चिन्तियमणेण नाणं पायं मणोदब्बे, विउला विसेसगाहिणी मई सा विउलमई नाणम्मि मयसो-
वणिणय वा पाडलीपुत्तो घडोऽणेण ॥२॥ इति विशेषस्तु नन्दीतो ज्ञेयः । उत्पादाप्रायणीयादिचतुर्दशपूर्वधरैरधीता श्रुतान्तर्गुम्फिता

दिता पुञ्चघरेहिं अधीता चेउब्बीहिं पतिज्ञा, आभिणियोहियनाणीहिं, सुयनाणीहिं, मणपज्जवनाणीहिं, केवल-
नाणीहिं, आमोसहिपत्तेहिं, खेलोसहिपत्तेहिं, विप्पोसहिपत्तेहिं, जल्लोसहिपत्तेहिं, सब्बोसहिपत्तेहिं,

सती पठिता, विदुर्विभिः-वैक्रियलब्धिधारिभिः प्रतीर्णा आजन्म पालिता इत्यर्थः, आभिनिबोधिकज्ञानिभिः-मतिज्ञानवद्भिस्तथा श्रुत-
आचाराङ्गादि तदध्येतृभिः श्रुतज्ञानवद्भिः सम्यक्प्रकारेण यत्नया अनुचीर्णा प्रतिक्षणं प्रतिक्षणं आचरिता, मनःपर्यवज्ञानिभिः केवल-
ज्ञानिभिः आमर्शः-स्पर्शः स एव औपधिरिव औपधिः सर्वरोगप्रहर्तृत्वात् तपश्चरणप्रभावात् लब्धिविशेषः तेन प्राप्ता ये ते तैः एवं सर्वत्र
योज्यं । खेलो-निष्ठीयनं तदेव औपधिरिव औपधित्वां प्राप्तास्तैः, विदूषा-मूत्रपुरीषावयवा अथवा विडत्ति विट्-विष्टा पत्ति-प्रश्रवणं
मूत्रं शेषं तथैव व्याख्यातं, जल्लः-शरीरमलस्तदेव औपधिरूपं येषां ते तैः जल्लौपधिलब्धिवद्भिः, सर्व एव आमर्शादयः लब्धयः वक्ता
अन्ये च बहवः अवयवाः सर्वा अपि औपधयस्ताः लब्धाः-प्राप्तास्तैः,

अथ प्रसङ्गादागतं लब्धिस्वरूपं किञ्चिदवबोधाय लिख्यते

सम्माणु सव्वविरइ मल-विप्पोऽमोस खेले सव्वोसही । विउब्बी आसीविस ओही रिउ विउले केवल्लयं ॥१॥
संभिन्नेन पेक्की जिणं हरि वले वारण पुण्व गेणहर पुल्लए । आहारग मेहुघयखीरआसवो कुट्टवुद्धीय ॥२॥
पेयिमई पेयाणुसारी अक्खेखीणग तेयं सीयलेसाइ । इय सयल लद्धिसंखा भविमणुयाणमिह सब्बा ॥३॥

इति पूर्वार्च्यप्रणीतगाथात्रयं विचार्यते—

तत्र तत्त्वार्थश्रद्धानुरूपं सम्यक्त्वं स्याद्वदमतप्रतीतिः अस्तित्वमस्तिभावेन, नास्तित्वं नास्तित्वभावनैः । उभयत्वमेक-
भावेण तत्त्वं स्याज्जिनभाषितं ॥१॥ इत्यादिरूपं तच्चानेकविधं यदुक्तं—

द्रंसणमिह सम्मत्तं तं पुण नन्नत्थ[तत्तत्थ] सद्दहणरूवं । खइयं खओवसमियं तहोवसमियं च नायव्वं ॥१॥
वेयगमधि सासाचण पञ्चविहं होइ चत्तमिच्छत्तं । आपारमट्टमेयं जो पालेइ तस्स सम्मत्तं ॥२॥

इत्यादिरूपा लब्धिः—प्रापणं सम्यक्त्वलब्धिः १, पृथक्त्वपल्योपमस्थितिमिध्यात्वाऽपनयतो अणुव्रतप्रापणलब्धिः—अणुलब्धिः,
समतस्मि य लद्धे पलियपहुत्तेण सावओ होइ, चरणोवसमखयाणं सागरसंखंतरा हुंति ॥१॥ इति वचनात्, [प्रवचन०
बुद्धि पृ० ४०४] जीवो यदा ग्रन्थिमेदं कृत्वा सम्यक्त्वं प्राप्नोति ततो पश्चात् अन्तःकोटिस्थितिमध्यात् पलियपहुत्तचि केऽपि द्विप-
ल्यस्थितिन्यूना क्रियते केऽपि त्रिपल्योपमन्यूना क्रियते एवं यावत् नवपल्योपमपर्यन्तं तदा देशविरतस्य प्राप्तिः स्यात् । अणुशरीरक-
णशक्तिः यथा विशच्छिद्रमपि प्रविशति तत्र चक्रवर्त्तिभोगानपि भुङ्क्ते इत्यणुलब्धिः २ । तथा सर्वविरतिलब्धिः सप्तदशधा संयमप्रापणं पञ्चा-
श्रयविरमणं पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः दण्डत्रयविरतिप्रापणं तदेव लब्धिः सर्वविरतिलब्धिः ३ । मलो-जल्लुः कर्णवदननासिकानयन-
जिह्वासमुद्भवः शरीरसंभवश्च यत्प्रमादात्सुगन्धीभवन् सर्वत्र भेषजीवावं भञ्जते सा लब्धिर्मललब्धिः, लब्धिश्चन्दस्य प्रतिपदं योजना
कार्या, सा मलोपधिलब्धिः कस्याऽपि शरीरकैदेशे समुत्पद्यते कस्याऽपि सर्वस्मिन् शरीरे, यदि स तेन आत्मानं परं वा व्यपगतरोग-
मिति बुद्ध्या लिम्पति तदा व्याघेरपगमो भवति ४ ॥ मूत्रस्य पुरीषस्य वाज्वयवो विप्रुद् इत्युच्यते । अन्ये तु विप्रुद् विष्टा प्रश्रवणं च
ते द्वे औषधी यस्य विप्रुडौपधिरित्याहुः, अन्ये विदचि विष्टा ताः संति पत्ति पातवणं 'एए अन्ने य बहू जेसिं सुरहिणोऽव-

यवा रोगोऽयसमसमत्थाते हुन्ति ओषधीपत्ता' । ५ । आमर्शणं आमर्शः संस्पर्शनं स एव औषधिर्यस्या सा वाऽमर्शौषधिः, करादि-
संस्पर्शमात्रादेव व्याध्यपनयनसमर्थः लब्धिलब्धिमतोरमेदोपचारात् साधुरेवाऽमर्शौषध्यादिलब्धमानित्यर्थः, एवं शेषपदेष्विति भाव-
नीयं, इदमत्र तात्पर्यं तत्रभावात् स्वहस्तपादाद्यवयवपरामर्शमात्रेणैवाऽऽत्मनः परस्य वा सर्वेऽपि रोगाः प्रणश्यन्ति सा आमर्शौषधिलब्धिः
६ खेले-स्तेष्वा तद्विधिमन्तो यदि आत्मानं परं वा रोगापनयनबुद्ध्या परामृशन्ति तदा तद्रोगापगमः । तथा चोक्तं योगशास्त्रान्तर-
सोकृष्टौ तथाहि-

तथाहि योगमाहात्म्यात् योगिनां कफविन्दवः । सनत्कुमारादेरिव, जायन्ते सर्वरुक्छिदः ॥१॥ [मुद्रित
योगशास्त्रपुस्तौ पृ० १०-२]

योगिनां योगमाहात्म्यात् पुरीषमपि कल्पते । रोगिणां रोगनाशाय, कुमुदामोदशालि च ॥२॥

मलः किल समाम्नातो, द्विविधः सर्वदेहिनां । कर्णनेत्रादिजन्मैको द्वितीयस्तु वपुर्भवः ॥३॥

योगिनां योगसंपत्ति-माहात्म्यात् द्विविधोऽपि सः । कस्तूरिकापरिमलो रोगहा सर्वरोगिणां ॥४॥

रोगिणां कायसंस्पर्शः, सिञ्चन्निव सुधारसैः । क्षिणोति तत्क्षणं सर्वानामयानामयाविनाम् ॥५॥

सर्वे एते विष्मूत्रकेशनखादयोऽवयवाः सुरमयो व्याध्यपनयनत्वादौषधयो यस्याऽसौ सर्वौषधिः, अथवा सर्वा आमर्शौषध्यादिकाः
औषधयो यस्यैकस्याऽपि साधोः सा सर्वौषधिः तथा चोक्तं—

नखा केशा रदाश्चान्यदपि योगिशरीरजं । भजते भैषजीभावमिति सर्वोपधिः स्मृता ॥१॥

तथाहि-तीर्थनाथानां, योगभृचक्रवर्तिनां । देहास्थिसकलस्तोमः, सर्वः स्वर्गेषु पूज्यते ॥२॥ [मुद्रित योगशास्त्र-
वृत्ति पृ. १२-२]

किं च मेघमुक्तमपि वारि यदंगसंगमाद्यदीवाप्यादिगतमपि सर्वरोगहरं भवति । तथा विषमूर्च्छिता अपि यदंगसङ्गे वातस्पर्शा-
देव निर्विषाः स्युः । विषसंपृक्तमप्यन्नं यन्मुसप्रविष्टं सदऽविषं स्यात्-महाविषव्याधिवाधिता अपि जीवा यद्वचः-श्रवणमात्रादर्शनाच्च वीत-
विकाराः स्युः, एष सर्वोऽपि सर्वोपधिप्रकारः ८ ।

वैक्रियलब्धिरनेकधा तद्यथा महत्त्वं-मेरोरपि महत्तरशरीरकरणसामर्थ्यं १ लघुत्वं-वायोरपि लघुतरशरीरताकरणं २ गुरुत्वं
वज्रादपि गुरुशरीरतया इन्द्रादिभिरपि प्रकटयलैर्दुस्तहता वा ३ प्राप्तिर्भूमिस्थस्याङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्वताग्रप्रभाकरादिस्पर्शसामर्थ्यं ४ अप्सु
भूमाविव प्रविशतो गमनशक्तिः अप्सिविव भूमावुन्मज्जननिमज्जने वा प्राकाम्यं ५ इक्षित्वं त्रैलोक्यस्य प्रभृता तीर्थकरत्रिदशेश्वरभृदि-
विकुर्वणं ६ वशीत्वं-सर्वजीववशीकरणलब्धिः ७ अप्रतिधातित्वं अद्रिमध्येऽपि निःशङ्कं गमनशक्तिः ८ अन्तर्धानमदृश्यरूपता ९
कामरूपित्वं युगपदेव नानाप्रकाररूपविकुर्वणशक्तिः १० इत्याद्यनेकविधवैक्रियलब्ध्यन्तर्गता अणिमादयः सिद्धयो भवन्ति ॥ ९ ॥

आशी-दादा तग्गय महाविसासीविसा दुविह भेया । ते कम्मजाइमेण्ण णेगहा चउविहविगप्पा ॥१॥ आश्वो
वदनमध्यगतदंष्ट्रास्तासु विषं येषां ते 'आशीविषा, 'आशीसिद्धप्रशंसायां दंष्ट्रायां पवनाग्निनामित्यनेकार्थतिलकवचनात्' ते द्विधा जातितः
कर्मतश्च, जातितो वृश्चिकमण्डकोरगमनुप्यजातयः, वृश्चिकविषं तत्कर्पतोर्द्धमरतप्रमाणशक्तिः परं न केनाऽपि कृता कुर्वाणा कारिष्य-

माणा वा, मण्डकविपं भरतक्षेत्रप्रमाणं, शुजङ्गविपं जम्बूद्वीपमानं, मनुष्यविपं समयक्षेत्रप्रमाणं शकत्या इति जातितः, कर्मतश्च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनयो मनुष्या देवाश्चासहस्रारान्ता एते तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यतो वा गुणत आशीविषवृथिकादिसाध्यां क्रियां कुर्वन्ति, शापग्रदानादिना परं व्यापादयन्ति, देवास्तु अपर्याप्तावस्थायां तच्छक्तिमन्तो ज्ञेयाः, ते हि पूर्वभवे समुपाजिताशीविषलब्धयः सहस्रारान्तर्देवेष्वपि नवोत्पन्नाः प्राग्भवविकाशी विषलब्धिसंस्कारेण अपर्याप्तावस्थायामाशीविषलब्धयो व्यवह्रियन्ते, पर्याप्तावस्थायां संस्कारस्यापि निवृत्तिरिति न तव व्यपदेशमाजः, तेऽपि शापादिना परं व्यापादयन्ति परं न तल्लब्धिव्यपदेशो, भवप्रत्ययतत्तथारूपसामर्थ्यस्य सर्वसाधारणत्वात्, गुणप्रत्ययो हि सामर्थ्यविशेषो लब्धिरित्याशीविषलब्धिः १०

ओहीत्ति अवशब्दो-अधः शब्दार्थः अचो-अधोऽधो विस्तृतं वस्तु धीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधिः, अथवा अवधिर्मर्यादा रूपिष्वेव द्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा तदुपलक्षितं ज्ञानं तस्य लब्धिः-प्राप्तिरवधिलब्धिः। सा तु भवप्रत्ययगुणप्रत्ययिकमेदाभ्यां क्षयोपशमवैचिन्त्यतः द्रव्यक्षेत्रकालभावमेदात्मनः असंख्येयमेदास्ते तु आवश्यकवृत्तिनन्दीवृत्त्यादिभ्योऽवसेयाः ११।

ऋजुमतिरिति ऋज्वी-सामान्यग्राहिणी मतिर्घटोऽनेन चिन्तित इति,
रिड-सामणं तम्मत्तग्राहिणी रिडमइ मणोनाणं । पायं विशेषविमुहं घडमित्तं चिन्तियं मुणइ १

ऋजुमतिः-प्रायो बाहुल्येन विशेषविमुखं-देशकालाद्यनेकपर्यायपरित्यक्तं परेण चिन्तितं जानाति सा ऋजुमतिलब्धिः १२
विपुला-विशेषग्राहिणीमतिर्विपुलमतिः घटः सौवर्णः पाटलिपुत्रीयः ।

१ अद्वीद्वीपप्रमाणं । २ अष्टमदेवलोकं यावत् ।

विउलं वत्थुविशेषेण नाणं तग्गाहिणीमइ विउला । चिन्तियमणुसरइ घडं पसंगओ पज्जवसएहिं ॥१॥

तथा विपुलं-विस्तीर्णं घटादेर्विशेषणानां देशकालादीनां मानसंख्यास्वरूपं तद्ग्राहिणी मतिः, सा च परेण चिन्तितं घटं प्रसङ्गतः पर्याप्तसहितैरुपेतं अनुसरति, सौवर्णं राजतो मुन्मयो वा अद्यतनो वा महान् अपरस्कस्थित इत्याद्यपि प्रभूतविशेषविशिष्टघटं परेण चिन्तितमवगच्छतीत्यर्थः, इदमत्र तात्पर्यं मनःपर्यायज्ञानं द्वेषा श्रुजुमतिर्विपुलमतिश्च, ततश्च सामान्यवस्तुमात्रचिन्तनप्रवृत्तिमनः-परिणामग्राहि किञ्चिदविशुद्धतरमर्द्धतृतीयाङ्गुलहीनमनुष्यक्षेत्रविषयं ज्ञानं श्रुजुमतिः, पर्यायशतोपेतघटादिवस्तुविशेषचिन्तनप्रवृत्तमनो-द्रव्यग्राहि स्फुटतरं-सम्पूर्णं मनुष्यक्षेत्रविषयं ज्ञानं विपुलमतिः । तत्र श्रुजुमतिज्ञानं याति विपुलमतिस्तु केवलज्ञानहेतुः । यद्यपि सामान्यविशेषे सत्यपि मनःपर्यवज्ञाने दर्शने न भवति, कथं ? सामान्यविशेषधर्मस्तु बोधे एव तिष्ठति, यथा मतिश्रुतयोः सामान्यविशेषे सत्यपि दर्शनं नास्ति तद्गद्ग्राऽपि क्षेत्रं, दर्शनस्याऽनाकाररूपत्वाद्वा तु साकरोपयोगे सामान्यविशेषात्मको बोधधर्मो ज्ञेयः, न तु दर्शनावरण-गतदर्शनधर्मो विवक्षितः, अत्र बहुवक्तव्यं तत्तु तत्तार्थवृत्ति-विशेषावश्यकवृत्तितो ज्ञेयमिति मनःपर्यवज्ञानलब्धिः १३ । [सू० तत्त्वार्थ-वृत्ति पृ० १०१]

केवलं असहायं-मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वात्, निरावरणं, सम्पूर्णं केवललब्धिः प्रतीता १४ ।

संमिश्रति-यः सर्वैरपि शरीरप्रदेशैः शृणोति स संमिश्रश्रोताः एकेनापीन्द्रियेण समस्तापरेन्द्रियैर्गम्यान् विषयान् योऽवगच्छति स इत्यर्थः । संमिश्रानि परस्परत एकरूपतामापन्नानि श्रोतांसि इन्द्रियाणि यस्येति वा-अथवा द्वादशयोजनविस्तृतस्य चक्रिसैन्यस्य युगपत् ब्रुवाणस्य तत्तूर्यसंघातस्य वा समकालमास्फाल्यमानस्य सम्मिश्रान् लक्षणतो विधानतश्च परस्परविभिन्नान् जननिबद्धसमुत्था-

न शंसकाहलमेरीमाणदकादितूर्यसमुद्भवशब्दान् युगपदेव विशेषतया शृणोति स संमिश्रोतोलब्धिमान् ॥१५॥

चक्रचित्तं १६ अर्हत्त्वं १७ वसुदेवत्वं १८ बलदेवत्वं १९ एता ऋद्धयस्तु ग्रन्थान्तराच्छर्णनतः सुबोधाः ।

अथ अतिशयगमनागमनलब्धिसंपन्नाधारणास्ते च द्विधा जह्वाचारणा विद्याचारणाश्च, ये चारित्र्यपवित्राः पष्ठाद्यनिदानतपोविशेष-
प्रभावतः सद्भूतातिशयगत्या गतिलब्धियुक्तास्ते चारणाः, ते प्रथमोत्पातेन प्रयोदशं रुचकद्वीपं यान्ति, बलमानाः प्रथमोत्पातेन
नन्दीश्वरे, द्वितीयोत्पातेन यत गतास्तत्राऽऽयान्ति, ऊर्ध्वमेकेनैव भेरुशिरसि पाण्डुकवनं, बलन्तो एकेन नन्दनवनं, द्वितीयेन स्वस्थानं,
तेषां चारित्र्याऽतिशयप्रभावतो लब्धिः स्यात्ततो लब्ध्युपजीवनौत्सुक्यप्रभावतः प्रमादसम्मवाचारित्र्यातिशयनिबन्धना लब्धिरपि हीयते,
ततो बलन्तो द्वाभ्यामुत्पाताभ्यां स्वस्थानं यान्तीति । ये पुनर्विद्यातिशयतः अष्टमादितपोविशेषतः समुत्पन्नगत्या गतिलब्धयस्ते विद्या-
चारणाः, ते चोत्पातेनैकेन मानुष्योत्तरं, द्वितीयेन नन्दीश्वरं यान्ति, बलन्तः स्वस्थानं एकेनैव, ऊर्ध्वमेकेन नन्दनवनं, द्वितीयेन पाण्डु-
कवनं, एकेनैव स्वस्थानं, ते रविकराऽऽतपं स्वीकृत्य गच्छन्ति । विद्याचारणा द्वि विद्यावशाद्भवन्ति, विद्या च-परिशील्यमाना
स्फुटा स्फुटतरा जायते, ततः प्रतिनिवर्तमानस्य शक्त्यतिशयसंभवादेकेनोत्पातेन स्वस्थानमायान्ति, एवं बहुधा जलचारणाः पत्रचारणाः
पुष्पचारणाः अग्निशिखाचारणाः पर्वताग्रशृङ्गसंचारिण इत्यादिका लब्धिः चारणलब्धिः ॥२०॥

पूर्वाणि चतुर्दशापि उत्पादादयस्तदध्ययनगणनशक्तिः पूर्वलब्धिः ॥२१॥

गणधरलब्धिर्गणधरपदप्राप्तिस्तज्जन्मन्येव सिद्धेस्तीर्थकरशासनाधिपपदप्रापका प्रसिद्धा ॥२२॥ पुलाकलब्धिः पुलाकचारित्रजन्या ।
जिणशासणपडिणीयं, चूणिज्जा चक्रवह्निसेणं पि । कुविओ मुणी महप्पा, पुलायलद्धीह संपुण्णो ॥१॥ ॥२३॥

आहारकशरीरकरणशक्तिः—कश्चित्तुर्दशपूर्वधरवित् यतिः ऋद्धिप्राप्तो निगोदादिसंशयविच्छेदनार्थं जिनदिफाति—दर्शनार्थं वा स्वशरीरं हस्तप्रमाणमनुत्तरसुरादप्यतिभासुरं विकुर्व्य विदेहस्यजिनपाशैर् मोचयति तत् पृच्छनमात्रेणव अत्रस्थस्य संशयो याति यया सा-
ऽऽहारकलब्धिः ॥२४॥

मधु-शर्करादिमधुस्रव्यं सर्पि-घृतं अतिशायि गन्धादि घृतं, क्षीरं चक्रवर्तिगोसत्कं दुग्धं तेषां य आसवोऽतिशायी रसो अथवा आसवा धातुदीप्रकारिणो द्रव्या वा एतत्स्वादोपमानवचना वैरस्वाम्यादिवत् तद्वत् आश्रयति स्वादुत्वं यद्वचनं याति, अथवा यत् पात्र-पतितं कदम्बमपि मधुक्षीरसर्पिवीर्यविपाकं जायते, यद्वचनं शरीरादिदुःखसंतप्तानां मधुसर्पिर्क्षीरादिवत् सन्तर्पकं भवति ॥२५॥

कोष्ठयुद्धि कोष्ठागारे स्थापितानामसंकीर्णधान्यबीजानामविनष्टानां भूयसां यथा कोष्ठेऽवस्थानं तथा परोपदेशादवधारितानां श्रोता-नामर्थबीजानां भूयसामनुस्मरणमन्तरेणाऽविनष्टानामवस्थानात् कोष्ठयुद्धिः । यथा कोष्ठकनिक्षिप्तधान्यानि इव सुनिर्गला अविस्मृतत्वा-च्चिरस्थायिनः सूत्रार्था वृषां ते, कोष्ठे इव धान्यं या युद्धिः आचार्यमुखाद्यथावन्निर्गतौ सूत्रार्थौ तदवस्थानावेव धारयति न किमपि तयोः सूत्रार्थयोः कालान्तरेऽपि गलति सा कोष्ठयुद्धिः २६

सुकुष्ठे-वसुमतीक्षेत्रे क्षित्युदकाद्यनेककारणविशेषापेक्षं बीजमनुपहतं यथाऽनेकबीजकोटिप्रदं भवति तथैव ज्ञानावरणीयादिक्षयोप-शमातिशयलाभादेकार्थबीजश्रवणे सत्यनेकार्थबीजतां प्रतिपत्तिर्वीजयुद्धिः २७

पदानुसारिणस्त्रेधा अनुश्रोतः पदानुसारिणः, प्रतिश्रोतः पदानुसारिणः, उभयपदानुसारिणः, तत्र आदिपदस्यार्थग्रन्थं च परत उपश्रुत्य आअन्त्यपदादर्थग्रन्थं विचारयितुं समर्थमतयोऽनुश्रोतः पदानुसारिणः । अन्त्यपदस्यार्थं ग्रन्थं च परत उपश्रुत्य ततः प्रातिकू-

त्येनादिपदाद् अर्धग्रन्थविचारपटवः प्रतिश्रोतःपदानुसारिलब्धयः । मध्यपदस्यार्थग्रन्थं च परकीयोपदेशादधिगमाद्यतावधि परिच्छि-
न्नपदसमूहप्रतिनियतार्थग्रन्थोदधिसमुत्तारणसमर्थाऽसाधारणातिशयपटवः उभयपदानुसारिणः

जो सुत्तपण्ण महु, सुयमणुधावइ पयाणुसरि सो । जो अत्थ पण्णत्थं, अणुसरइ स वीयवुद्धीयओ ॥१॥
इति वचनात् ॥२८॥

अकस्त्रीण० येषामल्पमपि अन्नं पात्रे पतितं श्री गौतमादीनामिव बहुभ्यो दीयमानमपि न क्षीयते तेऽक्षीणमहानसाः, अक्षीणं येना-
ऽऽनीतं भिक्षं बहुमिरपि-लक्षसंख्यैरप्यन्यैस्तृत्या भुङ्क्ते न क्षीयते यावदात्मना भुक्तं सत् निष्ठां यातीत्यक्षीणलब्धिः । कारणे कार्यो-
पचारात् एवं अक्षीणमहानसलब्धिरपि । परिमितभूमिप्रदेशेऽपि अपरिमिते इव तत्राऽसंख्याता देवादयः परस्परं बाधारहिता वृद्धलघुत्वात्
स्थितिविवेकभाजः तीर्थकरपर्वदीव सुखमासत इति अक्षीणमहालयलब्धिवन्तः यतः—

अकस्त्रीण महाणसीया भिक्षवं जेणाणीयं पुणो तेण । परिभुत्तं चिय खज्जइ बहुएहिंवि न उण अन्नेहिं ॥१॥

अकस्त्रीणमहालया जे, परिभूमिस्तु अपरिमितव्वजणा । चिट्ठइ अब्बावाहाऽसंखजणावुद्धलहुभावा ॥२॥ २९ ।

तेयत्ति तेजोलेइयालब्धिः-क्रोधाधिवयात् प्रतिपन्थिनं प्रति मुखेनाऽनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनदक्षतीव्रतस्तेजोनिर्ज-
नशक्तिः, इह यः खलु शमी निरन्तरं पण्डितः करोति पारणकदिने च सनखकुल्मासमुद्यथा जलचूलुकेनैव एकेन आत्मानं यापयति तस्य
पणमासान्ते तेजोलेइयालब्धिरुत्पद्यते ३०

सीयत्ति-शीतलेइयालब्धिः-अगण्यकारुण्यवशादनुग्राह्यं प्रति तेजोलेइयाप्रशमप्रत्यलशीतलतेजोविशेषविमोचनसामर्थ्यं । पुरा किल
थूपते-गोशालः कूर्मग्रागे, करुणारसिकान्तःकरणतया प्रभूतयूकासंततितापिनं वैशिकायनं बालतपस्विनं अहेतुकलहकलनतया अरे !

यूकाश्रयात्तरेत्याद्यनर्थोक्तिभिः कोपाटोपाघातमकरोत् तदावैशिकायितपस्वी तस्य दुरात्मनो दाहाय वज्रदहनदेश्यां तेजोलेख्यां विससर्ज । तत्कालमेव भगवान् वर्धमानस्वामी प्रगुणितकरुणस्तत्प्रागत्राणाय प्रचुरपरितापोच्छेदछेकां शीतलेख्याममुश्चदिति शीतले-
ख्यालब्धिः ३१

आदिशब्दात् प्रवृद्ध्यादयोऽपि प्रकृष्टशुभावर्णवीर्यान्तरायक्षयोपशमाविर्भूता अनधीतद्वादशांगचतुर्दशपूर्वाऽपि सन्तो यमयं चतुर्दशपूर्वा निरूपयति तस्मिन् विचारकृच्छ्रेऽप्यर्थेऽतिनिपुणप्रज्ञाः प्रवृद्धिमन्तः श्रमणाः । एता लब्धयः स्युरिति संक्षेपार्थः ।

अथ येषां येषां या या लब्धयो भवन्ति न भवन्ति पूर्वोक्तास्ताः प्रसंगतोऽवबोधाय लिख्यन्ते—संभिन्न १ चक्रि २ जिन ३ हरि ४ बल ५ चारण ६ पूर्व ७ गणहर ८ पुलाका ९ हार १० चर्ज शेषा एकविंशतिलब्धयो भव्यस्त्रीणां सिद्धिगमनयोग्यानां भवन्ति । तथा महिषासिनः स्त्रीत्वे प्रभूतलब्धिसर्वत्वं तीर्थकरत्वं चाऽभूत् तदाश्रयभूतत्वान्न गण्यन्ते । अभव्यपुरुषाणामपि षोडश न भवन्ति पञ्चदश भवन्ति १ सम्म २ अणु ३ सव्व ४ विपुल ५ केवल ६ अजुमई एते पद, पूर्वोक्ता दश एवं षोडशवर्जं शेषाः पञ्चदश भवन्ति, क्षीराश्रवलब्धिरपि अभव्यस्त्रीणां न भवति, अभव्यस्त्रीणां चतुर्दशैव भवन्ति, यदुक्तं—

अरिहंतचक्रिकेशवलसंभिन्ने य चारणे पुष्पा । गणहर-पुलाय आहारगं च, न हु भवियमहिलाणं ॥१॥

अभवियपुरिसाणं पुण दस पुब्बिलाउ केवलित्तं च । उज्जुमई विडलमई तेरस एयाओ नहु हुन्ति ॥२॥

अभविय महिलाणंपि हु एयाओ हुन्ति भणियलद्धीओ । महुखीरासवलद्धीवि नेय सेसा चिय अवरुद्धा ॥३॥

नारकाणां सम्पत्त्व १ अवधि २ वैक्रिय ३ लब्धयो भवन्ति । सुसामुराणां तु पूर्वोक्तास्त्रिसः तेजोलेख्या सहिताश्चतस्रः, गर्म-

जसंनिपञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु देशविरतिपुक्ताः पञ्च, युगलिपु सम्यक्त्वलब्धिश्चैका १ पर्याप्तस्थूलवायुषु वैक्रियलब्धिः १ स्थूलैकेन्द्रिय-अपर्याप्त
पृथिव्यव्यवनस्पत्यादिषु न कापि केचित् सास्वादनं च, अपर्याप्तविकलेषु न काऽपि लब्धिः, अपर्याप्तसुरनारकेषु सम्यक्त्वावधिलब्धी
समुच्छिमेषु सूक्ष्मेषु न काऽपि लब्धिः, स्तनप्रमादागतानां तद्भवसिद्धिकाणां सर्वा अपि ॥३१॥ शर्कराप्रमादागतानां चक्रिवर्जं त्रिंशत्
॥३०॥ बालुकागतानां हरिवलवर्जं २८ भवन्ति । पद्मादागतानां जिनवर्जं २७ भवन्ति । धूमादागतानां ऋजुमतिं यावत् द्वादशलब्धयो
भवन्ति तद्भवसिद्धेरभावात् १२ । तमःप्रमादागतानां सम्यक्त्वदेशविरती लब्धी द्वे सर्वविरतेरभावादन्यासां प्रतिषेधः २ । तमःतमःप्रमा-
दागतानां सम्यक्त्वलब्धिरेका नाऽन्यास्संभवन्ति । वैमानिकादागतानां तद्भवसिद्धिकानां सर्वा अपि ३१ । भवनपति-व्यन्तर-वान-
व्यन्तर-ज्योतिष्केभ्य आगतानां जिन हरिवर्जं २९ भवन्ति । अनुचरविजयादिचतुर्भ्यः समागतानां ३० । तिर्यग्भ्यो नरेभ्यश्च
समागतानां तीर्थकृच्चक्रिहरिवलवर्जाः २७ भवन्ति । पृथग्व्यवनस्पतिभ्यः समागतानां अपि एता एव २७ लब्धयो भवन्ति । विक-
लेन्द्रियेभ्य आगतानां विपुलमतिप्रभृतिलब्धिसमुदायं विहाय पूर्वोक्ताः सम्यक्त्वादिद्वादशलब्धयो । मिथुननिकरेभ्य आगतानां सुर-
पद्यतस्तः सम्मोहि वेजन्वि सतेया ४ इत्युक्तेः । सूक्ष्माग्निपवनेभ्य आगतानां न काऽपि लब्धयो भवन्ति । सङ्ख्यातायुष्कमव्य-
नराणां स्त्रीणां च प्रवरा शिवलब्धिर्भवति । एतावता विजयादिवत् युगलिनोऽपि मुक्तिगामिनः । सर्वार्थविमानात् व्युत्ताः चतुःकृत्वः
कृतोपशमश्रेणिकाहारकशरीराः जिनाः गणधराश्च नियमेनैव तद्भवे सिद्धिगामिनो भवन्ति । लोकान्तिकदेवाः सप्ताष्टमवैर्मुक्तिगामिन-
स्तदधिपतयः एकावतारिणश्चेत्यादयो लब्धिविचाराः आवश्यकवृत्तिप्रवचनसारोद्धारवृत्ति-लब्धिस्तोत्रादिग्रन्थान्तरादवसेयाः ७ अत्र तु
५ स्थापनकृते किञ्चिद्विहितं इति । [प्रवचनसारोद्धार-४२८-४३२]

त्रयोविंशतिरत्नपदवीविचारो यथा—

चक्रं लक्षं दंडौ खड्गं चैर्मम च मणीयं कागणीया एतेदी सत्त रयणाणि पर्णिदिरयणाणि तह सत्त ॥१॥

सेणावई १ गाहावई २ चडई ३ इत्थी ४ पुरोहिओ ५ तुरओ ६ गयरयणं ७ चक्कीणं चउइस एयाणि रयणाणि ॥२॥

तित्थयर १५ चक्कि १६ हरि १७ बल १८ केवलनाणं १९ मुणीय २० समत्तं २१ मंडलिय २२ देशविरई २३ तिगवीसं रयणपदवीणं ॥३॥

रत्नप्रभातो निर्गता सप्तैकेन्द्रियवर्जं षोडशपदव्यः[वीः] प्राप्नुवन्ति । शर्करात आगता चक्रिपदवर्जं पञ्चदश, वालुंकातः आगताः हरिवलवर्जं प्रयोदश, पद्मातः आगताः चक्रिहरिवलतीर्थवर्जं द्वादश, धूमातः आगताः केवलिवर्जं ११, तमःप्रभातः आगताः साधुपदवीवर्जं दश १०, तमस्तमःप्रभातः आगताः गजतुरगसम्यक्त्वरत्नपदवीत्रयं लभन्ते । भवनव्यन्तरज्योतिष्कदेवेभ्यो निर्गताः स्तीर्थकरवासुदेवपदवी वर्जं २१ पदवीः प्राप्नुवन्ति । पृथिव्यव्यनस्पतिभ्य उद्भूतानां तीर्थकृच्चक्रिवलवासुदेवपदवीवर्जं १९ पदव्यो भवन्ति, तेजोवायुभ्यो निर्गताः सप्तैकेन्द्रियरत्नं गजाश्चरत्नानि चाऽनुभवन्ति । विकलेन्द्रियेभ्य उद्भूताः तीर्थचक्रिवलहरिकेवलिवर्जं अष्टादशपदवीः प्राप्नुवन्ति, मनुष्येभ्यो तीर्थेभ्यो निर्गताः तीर्थकृच्चक्रिहरिवलवर्जं एकोनविंशतिपदवीः १९ प्राप्नुवन्ति, सौधर्मे-
शानेभ्य आगतास्त्रयोविंशतिपदवीस्तुभवन्ति, सनत्कुमारादिदशदेवलोकेभ्य आगतानां सप्तैकेन्द्रियरत्नपदवीवर्जं षोडश भवन्ति, नव-
ग्रैवेयकेभ्य आगतानां सप्तैकेन्द्रियरत्नपदवी-अथगजरत्नपदवीवर्जं चतुर्दश भवन्ति १४, अनुचरविमानेभ्य आगताः तीर्थकृच्चक्रि-

बीजबुद्धीहिं, कुट्टबुद्धीहिं, पदानुसारीहिं, संभिन्नसोतेहिं, सुयधरेहिं, मणवलिएहिं, वयवलिएहिं, कायवलिएहिं
 नाणवलिएहिं, दंसणवलिएहिं, चरित्तवलिएहिं, खीरासवेहिं, मधुआसवेहिं, सप्पियासवेहिं, अक्खीणमहाणसि-
 एहिं चारणेहिं, विज्जाहरेहिं, चउत्थमत्तिएहिं, एवं जाव छम्मासमत्तिएहिं, उक्खित्तचरएहिं, निक्खित्तचरएहिं,
 अंतचरएहिं, पंतचरएहिं, लूहचरएहिं, अन्नइलाएहिं, समुदाणचरएहिं, मोणचरएहिं, संसट्टकप्पिएहिं, तज्जाय-

वलकेवलज्ञानमुनिसम्यक्त्वमांडलिकदेशविरतिप्रभृत्यष्टौ पदवी प्राप्नुवन्ति, शेषाः पञ्चदश न । प्रसङ्गादिति अपि लिखितम् । द्रव्य-
 लोकप्रकाश पृष्ठ-

अथ प्रस्तुतं वचनम्:-बीजकल्पा बुद्धियेषां ते तैः, कोष्ठ इव बुद्धियेषां ते तैः, पदं प्रति अनुसरणशीला बुद्धियेषां ते तैः,
 संभिन्नानि एकार्थग्राहीणि इन्द्रियाणि येषां ते तैः संभिन्नश्रोतोभिः, श्रुतधरैः, मनसा बलं येषां ते दुर्दपेऽपि कार्ये अक्षोभ्यचेतसः, पण्मासं
 यावत् प्रत्युत्तरदानेऽप्रतिक्षोभ्यवचसा दुर्वादिनं प्रति निराकरणशीला वचनबलिनस्तैः, काया शरीरं परीपहादिभ्यः अकम्प्रबलं येषां
 ते कायबलिनस्तैः, ज्ञानेन मत्यादिना बलिनस्तैः दर्शनं निश्चयकितादितन्वध्वानरूपं तेन बलवन्तस्तैः, चरित्तं-पदकायसंयमः कर्मणां
 चयस्य रिक्तीकरणं चारित्र्यं तेन बलवद्भिः, धीराश्रवलब्धिमद्भिः, मध्वाश्रवलब्धिमद्भिः, सप्पिः घृतं तदास्वादवाक्यलब्धिमद्भिः, अ-
 क्षीणा महानसिकलब्धिमद्भिः एतेषां सर्वेषामपि पदानां अर्थो व्याख्यातोऽस्ति, अङ्गुष्ठादिप्रश्नोत्तरविद्यामद्भिः, चतुर्थमक्तिमद्भिः-
 एकान्तरोपवासकारिकैः चतुर्थमक्तशब्दः-एकक्षपणपर्यायः, एवं षष्ठमक्तकैः-उपवासद्वयकारिकैः, अष्टममक्तकैः-उपवासत्रयकारिकैः, एवं,
 दसम-दुवालस-चोदस-सोलस-मास-दोमास-विमास-चउमास-पञ्चमास-पण्मासा एतच्चयःकारिकैः, एवं तपोधिकारात् द्रष्टव्यम् ।

उत्थिप्तं पाकमाजनात् उद्धृतं तं चरन्ति-गवेषयन्ति ते उत्थिप्तचरास्तैः, निक्षिप्तं पाकस्थालीस्थितं गवेषयन्ति ते निक्षिप्तचरास्तैः, अंतं वल्लवणकादिधान्यं चरन्ति ते तैः, तदेव धान्यं भुक्तावशेषं ग्रन्तं तत् गवेषयन्ति ते अन्तग्रान्तचरास्तैः, रुधं निःस्नेहं विदलादि तं चरन्ति ते तैः, एतादृशं भैक्ष्यग्राप्ताग्राप्तौ सत्यां ग्लानं-दैन्यं न धारयन्ति तादृशैर्वाच्यमैः, समुदानं बहुगृहं समुदायिभैर्षं तं चरन्ति ते तैः, मौनं-पार्यना-बाहुवाक्यसंयमः तं चरन्ति ते तैः, निर्दोषाभोजिभिरित्यर्थः, संसृष्टकल्पिकैः-संसृष्टो-अभिग्रहरूपकल्प आचारो येषां ते संसृष्टकल्पिकास्तैः, संसृष्टादिविचारस्त्वेवं-

संसृष्टेपरहृत्यो मत्तोविद्य दन्व सावसेसेहिं । एतसु अडभंगा नियमा गहणेसु ओजेसु ॥१॥

दातुः सम्बन्धी हस्तः संसृष्टोऽसंसृष्टो वा भवति येन च कृत्वा मिथां ददाति, तदपि पात्रं संसृष्टमसंसृष्टं वा, द्रव्यं सावशेषं इतरदा निरवशेषं एतेषां च प्रयाणां पदानां संसृष्टहस्त-संसृष्टपात्र-सावशेषद्रव्यरूपाणां परस्परसंयोगतोऽप्यौ भङ्गा भवन्ति, ते चाऽभी-संसृष्टो हस्तः संसृष्टं पात्रं सावशेषं द्रव्यं १ संसृष्टो हस्तः संसृष्टं पात्रं निरवशेषं द्रव्यं २ संसृष्टो हस्तः असंसृष्टं पात्रं सावशेषं द्रव्यं ३ संसृष्टो हस्तः असंसृष्टं पात्रं निरवशेषं द्रव्यं ४ असंसृष्टो हस्तः संसृष्टपात्रं सावशेषं द्रव्यं ५ असंसृष्टो हस्तः संसृष्टं पात्रं निरवशेषं द्रव्यं ६ असंसृष्टो हस्तः असंसृष्टं पात्रं सावशेषं द्रव्यं ७ असंसृष्टो हस्तः असंसृष्टं पात्रं निरवशेषं द्रव्यं ८ एतेषु चाऽष्टभङ्गेषु मध्ये ओजस्तु-विषमेषु प्रथमतः तीयपञ्चमसप्तमेषु ग्रहणमोदनस्य कर्तव्यम्, न च समेषु-द्वितीय-चतुर्थ-पञ्चाष्टमेषु भङ्गेषु । इयं चाऽत्र भावना-इह हस्तो पात्रं वा द्वे वा स्वयोगेन संसृष्टे वा भवतः, असंसृष्टे तद्वशेन पश्चात्कर्म सम्भवति किं तर्हि द्रव्यावशेषे न, तथाहि-यत्र द्रव्यं सावशेषं तत्रैव साध्वर्थं खरंरिते अपि न दात्री प्रक्षालयति, भूयोऽपि परिवेषणसम्भवात् यत्र तु निरवशेषं-द्रव्यं तत्र साधूनां दानानन्तरं नियमत-

संसृष्टादि-
विचारः

संसृष्टकप्पिएहिं, उवनिहिएहिं, सुद्धेसणिएहिं, संखादत्तिएहिं, दिट्ठलाभिएहिं, अदिट्ठलाभिएहिं, पुट्ठलाभिएहिं, आयंघिलिएहिं, पुरिमट्ठिएहिं, एकासणिएहिं, निव्वित्तिएहिं, भिन्नपिण्डवाइएहिं, परिमियपिण्डवाइएहिं, अंताहारेहिं, पंताहारेहिं, अरसाहारेहिं, विरसाहारेहिं, लूहाहारेहिं, तुच्छाहारेहिं, अंतजीविहिं, पंतजीविहिं, लूहजी-

स्तद् द्रव्याधारस्याल्यां हस्तं पात्रं वा प्रक्षालयति, ततो द्वितीयादिषु भक्षेणु द्रव्ये निरवशेषे पश्चात्कर्म सम्भवात् न कल्पते विसमेषु पश्चात्कर्म असम्भवात् कल्पते इति संसृष्टादिविचारः पिण्डनिर्युक्त्यादिभ्योऽवसेयः ।

तज्जातं तत्प्रकारेण जातं यत्द्रव्यं तदेव कल्पो येषां ते तैः, उपनिधिप्रत्यासन्नं चरन्ति ते उपनिधिकास्तैः, शुद्धैपणिकैः शङ्कितादिदोषपरिहारिणस्तैः, संख्याप्रधानाभिः पञ्चमादिपरिमाणवतीभिर्दत्तिभिः सकृद्भक्तादिपात्रप्राप्तलक्षणाभिश्चरन्ति ये ते संख्यादत्तिकास्तैः, दत्तिलक्षणं चैतत् ।

दत्तिओ जत्तिए वारे खिचइ य होति नत्तिया अवोच्छिन्ननिवाया दत्तीओ होति वव्वम्मि ॥१॥

दृश्यमानस्यानादानीतं गृह्णन्ति ते दृष्टिभिकास्तैः, एवं अदृष्टपूर्वेण दीयमानं गृह्णन्ति ते तैः, इदं साधूनां कल्पते इत्येवं प्रश्नपूर्वकं ये लब्धं गृह्णन्ति ते पृष्टलाभिकास्तैः, सर्वदा आचाम्लमेव येषां ते तैः, पुरिमाद्धं पारणेऽपि येषां ते तैः, एतावता पष्टाष्टमादि पारणेष्वपि तत्तपोवद्भिः, एकाशनकं पारणेऽपि येषां तैः, निर्वृत्तिकृतपोवद्भिः, भिन्नपिण्डेति भिन्नः-स्फुटितः पिण्डस्य-ओदनस्य पातः-पात्रपतनं येषां ते भिन्नपिण्डपातिकास्तैः, एतावता दायकहस्तेभ्यः स्वयमेव निसृष्टपिण्डग्राहि अभिग्रहवद्भिः, परिमितग्रहमे-

विहिं, तुच्छजीविहिं, उचसंतजीविहिं, पसंतजीविहिं, विविक्तजीविहिं, अक्षीरमधुसप्पिण्हिं, अमज्जमंसासिण्हिं,

आदिना वृत्तिसंक्षेपेण पिंडपातिकास्तैः, अन्तं-धान्याज्येष्ठया वल्लकचणकादि प्रान्तं पूर्वकरणात् गवेपणायाः पूर्वं अथवा प्रान्तं तदेव शीतपर्युषितं तदेव आहारो येषां ते तैः, असं हिंसादिभिरसंस्कृतं, विसं-पुषाणत्वात्, गतरसं-निःसारं, रूक्षं-स्निग्धविकृत्यादिभिः रहितं, दुच्छं तदपि अल्पत्वात् तदाहारादिभिः, अन्तं पूर्वोक्तं तेन जीवितं येषां ते तैः । सदाकालं यावत् इति सर्वत्र योज्यं । अन्त-जीविभिः प्रान्तजीविभिः रूक्षजीविभिः, तुच्छजीविभिः, प्राप्ताऽप्राप्तौ सत्यां उपशान्ततया जीवितं येषां ते तैः, उपशान्तत्वं परिहृत्या वदनचक्षुपादिना, प्रशान्तत्वं-अन्तर्गुह्या क्रोधादुपशमेन वा, विविक्तैर्दोषविकलैर्भेकादिभिर्जीवितं येषां ते तैः, अक्षीरमधुसप्पिण्हैः एतावता दुग्धमधुरक्षौद्रघृतवर्जकैः, नास्ति मद्यमांसादीनामशनं येषां ते तैः, स्थानं त्वग्वर्चनस्थानाभिग्रहविशेषेण आददते इति स्थाना-दिकास्तैः अथवा स्थानं-निपीदनं तिष्ठन्ति ते तैः, प्रतिमया स्थायिभिः-कायोत्सर्गेण मिथुप्रतिमया मासिक्यादिक्या तिष्ठन्ति ये ते तथा तैः, अथ प्रसङ्गादागतं प्रतिमास्वरूपं लिख्यते-

मासाइ सत्तं वा ७ पदमा ८ यिय ९ तइय १० सत्तराइदिणा । अहोराई ११ एगराई १२ भिक्खुपडिमाण चारसगं ॥

मासादयो-मासप्रभृतयः सप्तांता सप्तमासावसानाः एकैकमासवृद्ध्या सप्त प्रतिमा भवन्ति, तत्र एको मासः परिमाणमस्याः सा एकमासिकी १, एवं द्विमासिकी द्वितीया २, त्रिमासिकी तृतीया ३, यावत् सप्तमासिकी सप्तमी ७, षष्ठमक्षि सप्तानां प्रतिमानां उपरि प्रतिमा प्रथमा द्वितीया तृतीया एताश्च तिस्रोऽपि क्रमेण अष्टमी नवमी दशमी सप्तरात्रिदिवा परिमाणा, अहोराइचि अहोरात्रं परिमाणं

१ पञ्चाशकप्रन्यान्तरान्तिमपञ्चाशके मिथुप्रतिमाधिकारः

अस्या सा अहोरात्रिकी एकादशी प्रतिमा ११, एगराहति-एकारात्रिपर्यस्यां सा एकरात्रिकी द्वादशी प्रतिमा इत्येवं भिक्षुप्रतिमाणां-
साधुप्रतिज्ञाविशेषाणां द्वादशकं भवन्ति ।

अथैताः कीदृशो मृनिः प्रतिपद्यते ? तत्र संहननं वज्रक्रमनाशचादेराद्यत्रयान्यतरदेतद्युक्तो ह्यत्यन्तपरीपहसहनसामर्थ्यवान्, धृति-
श्चित्तस्वास्थ्यं तद्युक्तः, महासत्त्वः सात्त्विकः अनुकूलप्रतिकूलोपसर्गेष्वपि हर्षविषादं न कृतवान्, सद्भावनाभावितान्तःकरणः प्रतिमानु-
ष्ठानेन भावितात्मा तुलनापञ्चकेनापि धृतिमान् यदुक्तं-

तवेण सत्तेण सुत्तेण एगत्तेण वयेण य । तुलना पंचहा वुत्ता पडिमं पडिवज्जओ ॥१॥

भावितात्मा कथं ? सम्यग्-यथागतं तथा गुरुणाऽऽचार्येण वाऽनुज्ञातः यदा गुरुरेव प्रतिपत्ता सदा व्यवस्थापिताऽऽचार्येण गच्छेन
वाऽनुमतस्तदा गच्छ एव साधुसमुदायमध्येऽवतिष्ठन् निर्मात आहारादिविषये प्रतिमाकल्पपरिकर्मणि परिनिष्ठितः, परिकर्मपरिमाणं तु
मासिक्यादिषु सप्तसु या यत्परिमाणा प्रतिमास्तस्यास्तत्परिमाणमेव परिकर्म, तथा वर्षासु नैताः प्रतिपद्यन्ते, न च परिकर्म करोति,
यथा-आद्यद्वयमेकत्रैव वर्षे, तृतीयचतुर्थ्यौ चैकैकस्मिन् वर्षे, अन्यासां तिसृणां एकत्र एकत्र वर्षे प्रतिकर्म, अन्यत्र च प्रतिपत्तिस्त-
देवं नषभिर्बर्षैराद्याः सप्त समाप्यन्त इति । श्रुतमपि उक्तुष्टतस्तु दश असर्णानि पूर्वाणि-किञ्चिद्नानि । सम्पूर्णदशपूर्वधरो हि अमो-
घवचनत्वात् धर्मदेशनया भव्योपकारित्वेन तीर्थश्रद्धिकारित्वात् प्रतिमादिकल्पं न प्रतिपद्यते । जघन्यतस्तु नवमपूर्वस्य प्रत्याख्याननाम-
कस्य तृतीयवस्त्वाचाराख्यं तद्भागविशेषं यावदित्यर्थः । स्याज्जघन्योऽल्पीयानपि श्रुताधिगमः श्रुतज्ञानं सूत्रतोऽर्थतश्च । एतत् श्रुतवि-
रहितो हि निरतिशयज्ञानरहितत्वात् कालादीन् न जानाति, तीर्थकरादीनां वचनानुसारतः स्कन्धकादिवत् करोत्यल्पश्रुतवानपीत्यर्थः ।

तथा त्यक्तदेहसमत्वः, दिव्यमानुषतैरथोषद्रवसहिष्णुर्जिनकल्पिकवत् परीपहसहः, एषणापिण्डग्रहणेऽप्येतादृशः—

१संसृष्टमसंसृष्टा २उद्धृष्ट ३तह अप्पलेवडा चेव ४ । उग्गहिया ५ पग्गहिया ६ उज्जियधम्मा य ७ सत्तमिया ॥१॥
तद्व्याख्यानं यथा—

पिण्डः—समयभाषया भक्तं तस्य एषणा—ग्रहणप्रकारः असंसृष्टा हस्तपात्राभ्यां १ संसृष्टा हस्तपात्राभ्यां २ पूर्वोक्ताष्टमेदं उद्धृतं पाकस्थानात् स्यात्त्यादौ स्वयोगेन भोजनजातमुद्धृतं ततोऽसंसृष्टे हस्ते संसृष्टे पात्रे संसृष्टे हस्ते असंसृष्टे पात्रे गृह्यतः ३ अल्पद्वन्द्वोऽभाववाचकः निर्लेपं पल्लकचणकादि गृह्यतः ४ अवगृहीता भोजनकाले भोक्तुकामस्य शरावादिपुष्पहृतमेव भोजनजातं यत् तद्गृह्यतः ५ प्रगृहीता भोजनवेलायां भोक्तुकामाय दातुमुद्यतेन करादिना प्रगृहीतं यद्भोजनजातं भोक्ता भोक्तुं वा स्वहस्तादिना तद्गृह्यतः ६ उज्जयति—कायपरित्यागार्हमन्नं अन्यच्च द्विपदादयोऽपि नेच्छन्ति तदर्हं त्यक्तं वा गृह्यतः, तासां सप्तानामेषणानां मध्ये आद्ययोर्द्वयोरग्रहणं पञ्चसु ग्रहणं । तन्मध्ये पुनरपि विवक्षितदिवसे अन्त्यानां पञ्चानां द्वयोरभिग्रहः एका मक्ते एका च पानके इति आहारनिर्मितिः । उपधिरपि एषणाद्वयलब्धा एव वस्त्रेषणा चतुष्टयमस्ति तदिदं कासिकाद्युदिष्टमेव च वस्त्रं ग्रहीष्यामि १ प्रेक्षितमेव ग्रहीष्यामि २ परिभक्त भ्रातृमेवोत्तरीयादि ३ तदपि उज्जितधर्मिकमेवेति ४

अथ एवं कृतपरिकर्मा गच्छाद्विनिष्क्रम्य तत्र यद्याचार्यादि प्रतिपत्ता तदाऽल्पकालिकं साध्वन्तरे स्वपदनिक्षेपं कृत्वा शुभेषु द्रव्येषु शरीरं वासित्वा शरत्काले सकलसाध्वामन्नं क्षामणपूर्वकं निःश्रव्यो निष्क्रयायो मासिकीं प्रतिमां प्रतिपद्यते । दक्षिणविच्छिन्नदानरूपा एकैवान्नस्याऽज्ञातोऽन्यरूपस्य उद्धृत्तादूतरेषणा पञ्चकगृहीतस्याऽलेपकारिणः कृपणादिभिरजिघृक्षितस्य एकस्वामीसत्कस्यैव

गुर्विणी चालवत्सा पीयमानस्तनीभिः देहलीकस्यान्तः पदमेकं विनस्याऽपरं बहिर्व्यवस्थाप्य दीयमानस्य तथा पानकाहारस्यैकैव तत्र
 मासिक्यां प्रतिमायां दत्तिर्मेवेदिति ॥ यथा जलस्थलदुर्गादौ स्थितस्य यत्राऽस्तं याति सूर्यस्तत् स्थानात् जलाऽग्न्यादेः पदमात्रमपि
 क्षेत्रं न गच्छति आदित्योदयं यावत् । तथा ज्ञातो-ज्ञातः प्रतिमापञ्चोऽयं तत्र ग्रामादौ अहोरात्रमेवाऽवतिष्ठति नत्वधिकमिति, अज्ञा-
 ततया तु द्विरात्रमवतिष्ठति न परतः । तथा दुष्टव्याघ्रहस्तिर्हिंसापदादीनां मयं न, मरणभीत्या पदमात्रमपि न गच्छति दूरतः,
 एवमादिनियमसेवी छायात उष्णे उष्णतः छायायां गमनमपि न कुर्वति शरीरहेतोः । ग्रामानुग्रामं विचरति यावदखण्डो मासः,
 अन्येऽपि बहवो नियमा प्रतिपत्तव्याः, तथा चरणप्रविष्टदारुकण्टकशर्करादिकं न स्फेडयति, अक्षिगतं रेषु तृणमलादिकं वा नापनयति,
 तथा संस्तारकोपाश्रयादीनां याचनार्थं संशयितस्यार्थौ वा गृहादेर्वा प्रश्नार्थं तृणकाष्ठादीनामनुज्ञापनार्थं प्रश्नितस्यार्थादीनां वा कृते द्विवारं
 वा वक्ति न तु वारंवारं भाषान्तरं वक्ति प्रतिमां यावत् । तथा आगन्तुकागारविधृतागारवृक्षमूल एव वसतित्रयं वसति नत्वन्यत्र । तत्र
 यत्र कार्पटिकादय आगत्य वसन्ति तदागन्तुकागारं, यदधः कुड्याभावादुपरि चाच्छादनाभावात् विधृतगृहं, अनाच्छादितं वृक्षमूलं
 करीरादिवरुमूलं साधुवर्जनीयदोषरहितं तथा चाऽहि प्रदीप्ताग्निमयादुपाश्रयाश्च निर्गच्छति ।

अथ कदाचित् कोऽपि बाह्यादौ गृहीत्वा कर्पति तदा निर्यात्येव करचरणमुख्यादिकं प्राशुकजलेन नागं प्रक्षालयति तदन्यसाधवो
 हि पुष्टालम्बने पादादि प्रक्षालयन्ति अपि । इत्याद्यनेकामिग्रहक्रियायुक्तो मासपूरणानन्तरं साधुसमुदायं उपैति विभूत्या, कथं ? गच्छ
 स्थानासन्नग्रामे आगत्य आचार्यास्तु तत्प्रवृत्तिमन्विच्छन्ति ततो नृपादीनां निवेदनं यथा प्रतिपालितप्रथमाप्रतिमारूपमहातपाः साधुर-
 प्रागतः ततो नृपादिलोकैः श्रमणसंघेन चाऽभिनन्द्यमानस्तत्र प्रवेशं कुरुते । ततो बहुमानार्थं तदन्येषां च श्रद्धावृद्ध्यर्थं प्रवचनप्रभावनाथं

च एवं प्रथमा वक्ता ।

शेषाः एवमनेनैव क्रमेण द्विमासिकी त्रिमासिकी यावत् सप्तप्रतिमाः सप्तमासिक्याः नवरं केवलं प्रथमायाः सप्ताशादियान् विशेषो यतो दत्तयस्तासु वर्द्धन्ते, तत्र द्विमासिक्यां भक्तपानस्य प्रत्येकं दत्तित्वं, त्रिमासिक्यां भक्तपानस्य प्रत्येकं दत्तित्वं यावत् सप्तमासिक्यां भक्तस्य पानस्य च सप्तदत्तयः इति ।

अथाष्टमी सप्तम्या अनन्तरं अष्टमी प्रथमसप्तरात्रिदिवा प्रथमा, तत्र चतुर्थं चतुर्थेन-एकान्तरोपवासेन आसितव्यं, अपानकेन चतुर्विधाहाररहितेनेत्यर्थः । इह च पारणके आचाम्लं कर्त्तव्यं दत्तिनियमस्तु नास्ति इति विशेषः । तथा उत्थानके-उर्ध्वमुखे पार्श्वे वा शयितो निषद्यावान् समपूततयोपविष्टो वा तथा काणचेष्टाविशेषनिवर्त्तनं स्थानं पूर्वोक्तं कृत्वा ग्रामवहिः स्थित्वा घोरान् रौद्रान् देयता कृतादीन् मानुष्यतैरश्विकृतानुपसर्मान् सहन्ते, अविकम्पमनाः शरीराभ्यामचल इति ८

द्वितीयाऽपि द्वितीया सप्तरात्रिदिवा द्वितीया प्रतिमा इदमेव सर्वासु क्रियासु, परं उत्कटिकासनो-भूमौ अविन्यस्तपादतया उपविष्टः तथा लगुउदुसंस्थितं काष्ठं तद्वत् शयनः मस्तकपार्श्विकाभिरेव पृष्ठप्रदेशेनैव वा स्पृष्टभूमागः, तथा दण्डयत् यष्टिवदायतो-दण्डायतः पादप्रसारणेन भूमिन्यस्तायतः शरीरः स एव दण्डायतकः, वा दिवा रात्रौ दिव्याद्युपसर्मान् सहते ९

तृतीयाऽपि सप्तरात्रिदिवा तृतीयाऽप्येतादृशमेव नवरं स्थानं गोदुहिका-गोदोहनसमाकारं गोदोहनप्रवृत्तस्यैव पुतयोः पार्श्विभ्यां संयोगेऽप्रपादतलान्यामवस्थानक्रिया । तथा वीराणां दृढसंहनतानामासनं वीरासनं, सिंहासनाद्यधिरूढस्य भूमिन्यस्तपादस्य सिंहासनाद्यपनयने सत्यपि अचलितः सन् तथैवास्थानरूपं वत्स्थानं स्थितं, यद्वा वामपादो दक्षिणस्योरोरुपरि यत्र क्रियते वामकरस्य

तलस्योपरि दक्षिणकरतलमुत्तानं नामिलग्रं च यत्र विधीयते तद्वीरासनं । अथवा आम्रकुञ्जो वा आम्रफलवद्वक्राकारेणावस्थितः, एवमे-
तास्तिस्रोऽपि प्रथमसप्तरात्रिदिवाद्या एकविंशतिदिवसैर्यान्तीति १०

अथैकादशी एवमेवोक्तरीत्या अहोरात्रिकी भवति, नवरं केवलं पष्ठं भक्तं भोजनवर्जनीयतया पष्ठभक्तं—उपवासद्वयरूपं, तत्र उप-
वासद्वये हि चत्वारि भक्तानि वर्ज्यन्ते, एकाशनेनैव तदारभ्यते तेनैव निष्ठां यान्तीत्येवं पष्ठभक्तवर्जनरूपं भवति । तदपि अपानकं
चतुर्विधाहारवर्जनमित्यर्थः तथा ग्रामनगरेभ्यो बहिस्तादृयाधारितपाणिके प्रलंबभुजस्य स्थानमवस्थानं भवति । इयं चाहोरात्रिकी
प्रतिमा दिनत्रयेण याति इत्येकादशी ॥११॥

अहोरात्रिक्यनन्तरं अहोरात्रिकी प्रतिमावदेकरात्रिकी प्रतिमा भवति, अष्टमभक्तेन उपवासत्रयेण अपानकेन स्थानमवस्थानं तत्
कर्तुं बहिष्ठावग्रामात् तथा इषत् प्राग्भारगत इषत् कुञ्जो नद्यादिदुस्तरस्थितो वाऽसौ स्यात्, तथाऽनिमेषनयनो-नियतपुद्गलदृष्टिर्यथा
स्थितगात्रो गुप्तेन्द्रियः संहृत्य द्वौ अपि पादौ जिनमुद्रया व्याधारितपाणिस्तिष्ठति लम्बितबाहुर्वा तादृगरूपा पालने कियान् लामो
भवति । तदाह—

एंगराइयं च णं भिक्खु पडिमं सम्मं अणुपालेमाणस्स । इमे तओ ठाणाहियाओ भवन्ति तं जहा ओहिनाणे
समुप्पज्जेज्जा, मणपज्जवनाणे वा समुप्पज्जेज्जा, केवलनाणे वा असमुप्पन्नपुब्बे समुप्पज्जेज्जा, विराहणे पुण
उम्मायं वा लभेज्जा, दीहकालियं वा रोगायकं पाउणेज्जा, केवलपन्नत्ताओ धम्माओ भंसेज्जा, इति वचनात् ।

ठाणाइएहिं, पडिमंठाईहिं, ठाणुकडिएहिं, वीरासणिएहिं, जेसजिएहिं, डंडाइएहिं, लंगंडसाईहिं, एगपासगेहिं, आयावएहिं, अप्पावएहिं, अणिद्रुभएहिं, अकंडुयएहिं, युतकेसमंसुलोमनखेहिं, सव्वगायपडिकम्मविप्पनुक्केहिं,

इयं प्रतिमा रात्रेरनन्तरं अष्टमकरणात् चतुराश्रिदिवसमाना स्यात्, यदुक्तं:—

साहदु दोवि पाए वग्घारियपाणि ठायइ ठाणं । वाघारियलंविभूओ अंते य इमाइ लद्धीओ ॥१॥

इति लेख्यतः प्रतिमास्वरूपं लिखितं विस्तरतस्तु दशाश्रुतस्कन्धचूर्णिवृत्तितः तथा प्रवचनसारीद्वारावश्यकनिर्युक्तिवृत्तितो-
ऽयमेवमिति ।

स्थानं उत्कटिका येषां ते तैः, वीरासनं भूयस्तपादस्य सिंहासनोपवेशनमिव तदस्ति येषां ते तैः, निषद्या समपुतोपवेशना तथा चरन्ति ते तैः, दण्डस्येव आयतं स्थानं येषां ते तैः, लंगंड-दुःसंस्थितं काष्ठं तद्वत् शिरः प्रपाष्णीनां चूलाग्रेण शेरते ये ते लंगंडशायि-
नस्तैः, उक्तं:-

वीरासणं तु सिंहासणे न्व जहमुफजाणुगणिविद्धो । दंडगलंगंड उवमा आयत्त कुज्जे य दोण्हं पि ॥१॥

इति पृथौ एक एव पार्श्वं भूम्यां शय्यन्ते न द्वितीयेन पार्श्वेन भवन्ति इत्येकपाश्विकास्तैः, आतापनैरातापनाकारिमित्तैः—

आयावणाउ तिबिहा उक्कोसा मज्झिमा जहघा य । उक्कोसओ णिवन्ना णिसण्णा मज्झा द्वियजहन्ना ॥१॥

१ मध्यावस्थायाश्चान्तर्गतविस्तृततमः श्लोकः २ आतापना तु त्रिविधा उत्कृष्टा मध्यमा जघन्या च । उत्कृष्टा तु सुतस्य मध्यमा निगणस्य स्थितस्य जघन्या ॥१॥

समनुनिष्ठा, सुयधरविदितत्थकायबुद्धीहिं धीरमतिबुद्धिणो, य जे ते आसीविसउग्गतेयकप्पा, निच्छयववसाय-
पज्जत्तकयमतीया, णिच्चं सज्झायज्झाणअणुबद्धधम्मज्झाणा, पंचमहव्वयचरित्तजुत्ता, समिता समितिसु, समि-

प्रावरणेन रजितः-यस्माच्छादनरहितैः, अनिष्टाः अपरित्यक्ताः शरीरतो निष्ठीवनं मुखश्लेष्माण्णां अपरिष्ठापकास्तैः, अकण्डूयनका-
रकैः, धूताः-संस्कारापेक्षया त्यक्ताः केअश्मथुरोमनखा यैस्ते तैः, तत्र केशाः-शिरोजाः श्मश्रु-दंष्ट्रिका कुर्वं लोम तदन्यत् सर्वं अंग-
रोमाणि, नखाः-करचरणप्रवृद्धाः । किंबहुना सर्वगात्रे सर्वस्मिन्नपि देहे प्रतिकर्म अम्यंगादि तस्मात् विप्रमुक्तैः रहितैः इत्यर्थः । विभू-
पाऽभावात् तादृशैः साधुभिरियमहिंसा समनुचीर्णां आसेविता इत्यर्थः । युतधराः-सूत्रधरास्तैर्विदितो ज्ञातः अर्थकायः-तत्त्वज्ञानराशिः
युताभिधेयो यथा सा विदितार्थकाया तादृशी बुद्धिर्येषां ते तैः । तथा धीरा-अक्षोभ्या स्थिरा वा मतिरवग्रहादिका बुद्धिः-उत्पत्त्यादिका
वा येषां ते तथा, ये ते तथा आशीर्विषा-नामास्ते च-उग्रतेजसश्च-तीव्रप्रभावाः तीव्रविपास्तजुल्यास्तत् सदृशाः शापादिदानेनोपघातका-
रित्वात्तेऽपि । तथा निश्चयो-वस्तुनिर्णयो व्यवसायः उद्यमः पुरुषाकारस्तयोः पर्याप्तयोः-परिपूर्णयोः कृता विहिता मतिर्बुद्धियैस्ते ।
तथा पाठान्तरे णिच्छयववसाय विणीय पज्जत्त कयमतीया तत्र निश्चयव्यवसायौ विनीतौ आत्मनि प्राप्तौ ये ते पर्याप्ता
चमस्कृता चमस्कारं प्रापिता मतिर्यैस्ते । पुनः नित्यं-सदा स्वाध्यायो-वाचनादि, ध्यानं-चित्तनिरोधरूपं दुर्ध्यानत इति गम्यं
तदेव अनुबद्धं सततं धर्मध्यानमाज्ञाविचय १ अपायविचय २ विपाकविचय ३ संस्थानविचयरूपं येषां ते तथा, पञ्चमहाव्रतरूपं चारित्रं
तेन युक्ता ये ते तथा, समिताः सम्यग् प्रवृत्तिप्रवृत्ताः, वा अथवा सुष्ठु शोभनं समिति एकीभावेन [गतं] पापं येषां ते तथा शमि-

१ श्लेष्मादिक बाहिर न काढे २ खरज पाणि न खण्डे इति भाषा ३ दादी मुञ्छि ।

तपावा, छविहजगच्छला, निचमप्पमत्ता, एहिं अत्रेहि य जा सा अणुपालिया भगवती इमं च पुढविदगअ-
गणिमारुयतरुगणतसथावरसव्वभूयसंगमदयद्वयाते सुद्धं उच्चं गवेसियव्वं अकतमकारिमणाह्वयमणुषिट्ठं, अकी-
यकडं, नवहि य कोडिहिं सुपरिसुद्धं,

तपावाः त्यक्तकल्मसा वा, पद्भिर्भजगत्तत्सलाः-पद्जीवनिकायहिताः, नित्यं-सदा अग्रमत्ताः-प्रमादरहिताः सर्वथाऽपि कर्मधारयः ।
एते पूर्वोक्तगुणयुक्तास्तैः अन्यैरपि अनुक्तलक्षणैर्गुणवद्भिः या पूर्वोक्तनामाऽलंकृतवती सा अहिंसा भगवती पूज्या सादृशगुणैर्मह-
र्षिभिः अनुपालिता संवरद्वारहादेन ।

अथ अहिंसामधमसंवरद्वारपालकस्य यद्विधेयं तत् उच्यते-इमं प्रत्यक्षतया प्राप्तं पृथिवी दकं-पानीयं अग्निः मारुतो-वायुः
वृणगणो-वनस्पतिसमुदायः त्रसा-द्वीन्द्रियादयः स्थावराः-पृथिव्यादिपञ्चकं सर्वभूतप्राणिनां संपमो-रक्षणस्तन्निमित्ता वा दया-कृपा
तस्या अर्थे किं कर्त्तव्यमित्याह-

शुद्धं-निर्दूषणं अशनादि गवेपितव्यं, उच्चं-उत्पाटितक्षेत्रगतकणादानं यथा क्षेत्रे पतितकणग्रहणं उच्चः तथा साधुनाऽपि गृह-
स्थार्थं कृतनिष्पादितान्नग्रहणं अन्वेपितव्यं, तत् कीदृशं ? अकृतं-साध्यर्थं दायकेन अनिष्पादिनं, न चाऽन्यैः सह कारापितं, आकारितं,
अनाहृतो [तस्य] गृहस्थेन साधोरनिमज्जनपूर्वकदीयमानं अनुदिष्टं यावन्तिकादिभिर्विर्वर्जितं, अक्रीतकृतं तदेव प्रपञ्चितं नवमिश्र
कोटिभिः सुपरिशुद्धं न हन्ति १ न घातयति २ भन्तं नाऽनुजानन्ति ३ न पचति ३ न पाचयति ५ पचन्तं नाऽनुजानन्ति ६ न
क्रीणाति ७ न फापयति ८ क्रीणन्तं नाऽनुजानन्ति ९ तथा दशमिश्र दोषैर्विप्रसृक्तं यदुक्तं-

दसहि य दोसेहि विष्पमुक्कं, उग्गमउप्पायणेसणासुद्धं,

संक्रिय १ मक्खिय २ निक्खित्तं ३ पिहिय ४ साहारिय ५ दायगु ६ म्मीसे ७ । अपरिणय ८ लिप्त ९ छडिय
१० एसणदोसा दस हवन्ति ॥१॥ पिंड० नि० गा० ५२१

उद्गम उत्पादन एषणा-गवेपणा दायकजाताः उद्गमाः १६ उत्पादना ग्राहकाजाताः १६ एषणा पिंडदोषाः १० तथा शुद्धो यः
पिण्डः स तथा तादृशं उच्यते ।

अथ शुद्धउच्छग्रहणार्थं पिण्डदोषानाऽऽह—

सोत्तस उग्गमदोसा सोलस उप्पायणा य जे दोसा । दस एसणाय दोसा गासे पण मिलिय सगयाला ॥१॥

तत्र उद्गमनं उद्गमः पिण्डस्योत्पत्तिस्तद्विषया आधाकर्मादयो दोषा उद्गमदोषाः षोडश दायकात् समुत्पद्यन्ते सद्रूपितपिण्डस्यैव ।
तथा उत्पादनं उत्पादः स एव उत्पादना मूलतः शुद्धस्याऽपि पिण्डस्य धान्यादिभिः प्रकारैः उत्पादनं तद्विषया दोषा उत्पादना दोषा
ग्राहकात् उत्पद्यन्ते तेऽपि षोडश । तथा दश एषणा दोषाः एषणं-गवेपणं एषणा अश्वनादेर्ग्रहणकाले संकितादिभिः प्रकारैः अन्वेपणं
तद्विषया दोषा एषणा दोषा दश । त्रयोऽपि मिलिता द्विचत्वारिंशद्वचन्ति । तत्रोद्गमदोषाश्चामग्राहमाह—

१ पि० पि० पृ० १४६

शुद्धितः अशुद्धितः निश्चितः विद्वितः संवृतः दायकदुष्टः उन्मिथः । अपरिणतो लिप्तः छदितः एषणादोषा दश भवन्ति ॥१॥

अहाकम्मु१ हेसिय२ पृइकम्मे य३ मीसजाए य४ । ठवणा५ पाहुडियाए६ पाओयर७ कीय८ प्पामिचे९ ॥१॥

परियट्टिए१० अभिहडे११ विम्भे१२ मालाहडे इय१३ अच्चिज्जे१४

अणिसट्टे१५ अज्झोयरए१६ सोलसर्पिंडुग्गमे दोसा ॥२॥

व्याख्याः—तत्र आधानं—साधुनिमित्तं मनसः प्रणिधानं यथा अमुकस्य साधोः कारणेन मया भक्तादि पाचनीयं तथा आधया कर्म प्रतिकर्मक्रिया आधाकर्म तद्योगात् भक्ताद्यपि आधाकर्म इह दोषाभिधानप्रक्रमेऽपि यदोपवतो (भक्तादि) अभिधानं तदोपदोष-वतोरभिधानाभेदविवक्षया एकमेव द्रष्टव्यं । तथा तदाधाकर्मादि ग्राहिणं पृथिव्याद्युमर्दोद्भूतपानाशनादिग्राहिणं साधुं तदायकं वा अधः-संयमाद्वा अधो नरकगतौ नयन्ति तदधाकर्म । तथा आत्मानं चरणात्मानं तस्य हंतीति निश्चयनयमाश्रित्य चरणविधाते ज्ञानदर्शन-विधातोऽवश्यं स्यात् यतस्तयोश्चरणफलत्वात् न तयोर्विधातः पृथगुक्तः, अन्त्यग्रहणे पूर्वयोर्ग्रहणं कुतमेव ।

अथ व्यवहारनयमाश्रित्य चरणघाते इतरयोर्विनाशः स्याद्वा नवेति कथं यदा मिथ्यात्वं याति तदा न ते तदभावे तु ते तयोः सद्भावादिति—स्यातामिति । चरणविधाते तयोर्विधातसद्भावनादिति आत्मगुणान् हन्तीति आत्मममपि उच्यते । तत्राधाकर्मणः तं पुन जं जस्सेत्यादिद्वाराएकव्याख्यानं तु सोदाहरणं पिण्डनिर्युक्त्यादिम्योऽवसेयमत्र तु शब्दार्थेन व्याख्यायते—

उद्देशियत्ति—उद्देशेन उद्देशनमुद्देशो यावदधिक्रादिचिन्तनं तेन निवृत्तं उद्देशिकं तच्च द्विविधं ओषेन १ विभागेन २ तत्र ओषः—

१ पिण्डनिर्युक्ति गा० ९२-९३

२ तं पुन जं जस्स जहा आरिस्स मसणे य तस्स जे दोसा ५ । दाणे य ६ जहा पुच्छा ७ छलणा सुदीय तह वोच्छं ॥८॥ पिण्डविशुद्धि

प्रथम
संवरद्वारे
पिण्डोद्गम-
दोषाः

॥१७॥

सामान्यविभागः पृथक्करणं अत्र भावना अदत्तं सत् केनाऽपि किमपि न लभ्यते भिक्षाचरा बहवः कतिपयाः भिक्षा वयं दत्त इति विचार्य कतिपयाधिकतंदुलप्रक्षेपेण यन्निवृत्तमश्नादि तदोद्योदेशिकं सामान्येन स्वपरविभागाकरणभावात् ।

तथा विवाहप्रकरणादिषु यदुद्धरितं तत् पृथक् कृत्वा दानाय कल्पितं सद्विभागोदेशिकं, विभागेन स्वसत्ताया उत्तार्य पृथक् कृतत्वात् विभागोदेशिकं । तत्रोद्योदेशिकं प्रायेण भवति इति कश्चिदनुभूतदुर्भिक्षशुश्रूषः संप्राप्तसुभिक्षो गृहस्थश्चिन्तयति यथा जीविताः स्मो वयं कथमपि दुर्भिक्षे तदिदानीं प्रति अर्थिजनसम्पूर्णभोजनशक्यभावे मम कियत्यपि भिक्षा दातुं युक्ता । यतो 'अदत्तफलात् कुत्राऽपि किमपि नोपलभ्यते कुतस्यैव प्राप्तिरिति' श्रुतिः, ततो गृहिणा पुण्योपार्जनबुद्ध्या प्रतिदिवसं भक्तपानं पच्यते, यः कोऽपि समागमिष्यति तस्य भिक्षादानार्थमेतावत् स्वार्थमेतावत् इति विभागरहितमेव तन्दुलानधिकतरान् प्रक्षिपति तदुद्देशिकं ।

विभागोद्देशिकं पुनस्त्रिधा-उद्दिष्टं १ कृतं २ कर्म ३ च तत्र स्वार्थमेव निष्पन्नमश्नादि भिक्षाचराणां दानाय यत् पृथक् कल्पितं तदुद्दिष्टं १, यत्पुनरुद्धरितं शाल्योदनादि भिक्षादानाय करम्बादिरूपतया कृतं तत् कृतं २, यत्पुनर्विवाहप्रकरणादिषूद्धरितं मोदकचूर्णादि तद्भूयोऽपि गुडपाकदानादिना भिक्षाचराणां दानाय मोदकादिरूपतया कृतं तत्कर्म ३ ।

एवमेकैकमपि चतुर्धा-उद्देश १ समुद्देश २ आदेश ३ समादेशमेदात्, तत्र त्रिविधमपि विभागोद्देशिकं यावन्तो भिक्षवः समागमिष्यन्ति तेषां देयमित्युद्देशः । यदा पुनः पाखण्डिनां देयत्वेन कल्पितं तदा समुद्देशाख्यं २ । यदा श्रमणानां शाक्यादीनां देयमिति चिन्तितं तदादेशाख्यं ३ यदा निर्ग्रन्थानां महत्तृतीनामेव दास्यामीति तदा समादेशकं नाम ४ । यदार्प-

जावन्ति यमुद्देशं पाखण्डीणं भवे समुद्देशं । समणाणं आएसं निग्गंथाणं समाएसं ॥१॥ पि० नि० गा० २३०

सर्वसंख्यया विभागौदेशिकं द्वादशधा भवति ।

अथाऽधाकर्मोद्देशकयोः को विशेषः ? इत्युच्यते—यत् प्रथमत एव षट्कायोपमर्दनेन साध्वर्थं निष्पादितं तत् आधाकर्म, यत् पुनः प्रथमतः स्वार्थनिष्पादितं सत् भूयोऽपि पाककरणेन पच्यते तत् उद्देशिकं २ ।

पूतिकर्ममिति—उद्गमादिरहिततया स्वतः पवित्रस्य भक्तादेरपरस्याऽविशुद्धकोटिकमक्तादेरवयवेन सह संपृक्तं मिलितं पूतैः कर्म—करणं पूतिकर्म, अयं भावः यथा सौरभ्यमनोहरत्वादिगुणैर्विशिष्टमपि शाल्योदनादिमोज्यं कुथिताऽशुचिगन्धादिद्रव्यलवेन युक्तं अपवित्रं स्यात्, सज्जनजनैः परिहार्यं च, तथा निरतिचारचारित्रिणो यतः सातिचारतयाऽपवित्रत्वकरणेन अविशोधिकौटीनामवयवमात्रेणाऽपि संयुक्तः शुद्धोऽप्याहार उपभुज्यमानो भावपूतः कारणत्वात् पूतिरिव दुर्गन्ध इव, आधाकर्मिकाऽवयवलेखेनाऽपि संसृष्टा स्यात् चटु-
ककरोटिकादयोऽपि पूतित्वाद्भजनीया इति ३

मीसजाएति—मिश्रेण कुटुम्बमनःप्रणिधानं साधुप्रणिधानमीलनरूपेण भावेन जातं पाकादिकं यद्भक्तं तन्मिश्रजातं, आत्मना कुटु-
म्बेनाऽपि साधुनाऽपि भुज्यते इत्येवं मिश्रं । तदपि त्रिधा, यावदर्थिकमिश्रं १, पाखण्डिमिश्रं २, साधुमिश्रं च ३, तत्र मिश्रत्वं तु यावदर्थिकादि त्रिमिरात्मयोग्यं च एकत्र पच्यते तन्मिश्रं, भ्रमणमिश्रं पाखण्डिप्यन्तर्भावात् पृथग् नोक्तं ४

ठवणति—स्थाप्यते साधुनिमित्तं कियन्तं कालं निर्धीयते सा स्थापनं स्थापना साधुभ्यो देयमिति बुद्ध्या रक्षणं सा स्वस्थाने चुल्ली-
स्थाल्यादौ परस्थाने सुस्थितमाजनादौ तदपि चिरकालं इत्वरकालं च साधुदाननिमित्तं धार्यमाणमशनादिकं वा ५

पाहुडिण चि कस्मैचित् पूज्याय इष्टाय वा बहुमानपुरस्सरीकरणाय यदीष्टं वस्तु दीयते तत्प्राप्तकमुच्यते, प्राप्तमेव प्राप्तिका

प्रथम
संवरद्वारे
पिण्डोद्गम-
दोषाः

प्र इति प्रकर्षेण, आ इति साधुदानलक्षणमयादया, भृता-निवर्तिता यका भिक्षा सा प्राभृतिका । सा च द्विविधा सूक्ष्मवादरमेदात्, तत्र वादरारम्भविषया वादरा स्थूला इत्यर्थः, स्वल्पारम्भविषयतया तु सूक्ष्मा, एकैकाऽपि द्विविधा ओसक्केण अवसक्केण च, तत्र स्वप्रयोगप्रवृत्तिकालं मयादीकृत्य उर्ध्वं परतः आरम्भस्य यत् करणं तत् ओसक्कणं, तथा स्वप्रयोगप्रवृत्तिकालावधेः अर्वाग् यत् आरंभस्य करणं यत् अवसक्कणमभिधीयते । ॥ हि केनाऽपि श्रावकेण कुत्राऽपि नगरे निजापत्यस्य विवाहं कर्तुमारमे, लग्नं च भव्यं दत्तं ज्योतिष्केण, परं तस्मिन् समये अन्यत्र विहृतत्वेन तत्र गुरवो न सन्ति, ततोऽसौ श्राद्धो विकल्पयति अस्मिन् विवाहलग्ने संखड्यामनेकाशनखाद्यादिमनोरमायां क्रियमाणायां जनखाद्यमेव सर्वं व्रजति न तु प्रतिनां किञ्चिदुपयोगं याति । कियद्दिनानन्तरं विहारक्रमेण श्री गुरवोऽपि आगन्तारः श्रूयन्ते तत् समय एव विवाहः कर्तुम् युज्यते येन साधूनामशनादिकं पुष्कलं ददामि इत्यादि विचिन्त्य निष्कृतं लग्नात्परतो गुरुणामागमनसमये विवाहं करोति एवं च विवाहदिनस्योत्सवष्कणं कृत्वा यदुपस्कियते भक्तादि सा वादरा ओसक्कणप्राभृतिका १ । तथा कश्चित् श्रावकः स्वपुत्रादेर्विवाहदिनं निष्कृतं तद्दिनादवगिेव साधयस्तत्रागतास्ततोऽसौ विचारयति मया साधूनां विपुलं विशिष्टं भक्त्यादि पुण्यार्थं देयं, परं विवाहादिके पर्वणि विशालं भक्त्यादि भवति परं मत्पुत्रविवाहं यदि जानन्ति तदा गुरवोऽन्यत्र विहरिष्यन्ति इति विचार्य तत्रस्थ एव अन्यलग्नं स्थापयति, अत्र च भविष्यत्कालभाविनो विवाहलग्नस्य अवष्कणं कृत्वा यदुपस्कियते भक्तादि सा वादरावष्कणप्राभृतिका २ ।

अथ काचित्कुड्मिनी स्रक्कर्तृनादिव्यापारपरायणा रुदता शिशुना भोजनं याचते 'मातर्मे भोजनं देहि' तत्र तदवसरे प्रत्यास-
न्नगृहे भिक्षामटन् साधुसंघाटकस्तया दृष्टं दृष्ट्वा कर्तृनादिलोमतः रुदन्तं शिशुं प्रत्यवक् मा रोदीस्त्वं ? इह गृहानुगृहं प्रविशन् साधु-
संघाटकः समेष्यति तस्य दानाय उत्थिता सती तवाऽपि तत्समय एव भोजनं दास्यामीति उक्त्वा क्रमेणागते साधुसंघाटके तस्मै
दत्त्वा बालकस्याऽपि प्रदत्तं भोजनं । इह च यत्र समये बालकेन याचितं तदैव तथा कर्तुमुचितस्य पुत्रभोजनदानस्य भविष्यत्कालभा-
विना साधुभिक्षादानेन समये यत्करणं तदुत्पत्कणं, तत्र वा प्राभृतिका सा सूक्ष्मोत्पत्कणप्राभृतिका ? । तथा काचित् गृहस्थिनी कर्तृना
कुर्वती भोजनं याचमानं बालकं प्रति वदति कर्तयामि तावत्पूणिकामेकां पथात्ते भोजनं दास्यामीति, अत्रान्तरे साधुरागतस्तत उ-
त्थाय तस्मै भिक्षां ददती बालकस्य भोजनं ददाति । इह च यत्पूणिकाकर्तृनासमाप्त्यनन्तरं दातव्यतया बालकाय प्रतिज्ञाते साधु-
निमित्तमर्वागुत्थानेन यदवगेश बालकस्य भोजनदानं तदवत्कणदानं सा सूक्ष्मावत्कणप्राभृतिका २ इयं च प्राभृतिका साध्वर्थ-
मुत्थिताया बालकभोजनदानं तदनन्तरं हस्तधावनादिनाऽप्यायमर्दनहेतुत्वात् अकल्पनीयं ६

पाउपरत्ति साधुदाननिमित्तं वह्निप्रदीपमण्यादिस्थापनेन भित्ताद्यपनयनेन वा बहिर्निष्कास्य धारणेन वा प्रादुःप्रकटनं देयव-
स्तुनः करणं प्रादुष्करणं, तच्च द्विधा प्रकाशकरणं प्रगटकरणं च । तत्र कोऽपि श्रावकः साधु भक्तितमान् अचक्षुर्विषयतया साधुनाम-
कल्पमिति विचिन्त्य तस्य भक्तादेः प्रकाशनार्थं भास्वरमणिं तत्र स्थापयति अग्निप्रदीपं वा कुरुते गवाक्षजाल्यादि उद्घाटयति लघु-
तरं द्वारं बृहद्द्वारं करोति कुड्यच्छिद्रादि विदधाति इत्थं यत् स्थानं स्थितस्यैव देयवस्तुनः प्रकाशनं तत्प्रकाशकरणं । यत्पुनर्गृह-
मप्यवत्तिचुल्ल्यां स्रग्द्वारं राक्षाशनादेरन्वकारादपसार्य बहिः चुल्यास्तद्व्यतिरिक्तेऽन्यस्मिन् प्रकाशप्रदेशे साध्वर्थं स्थापनं प्रगटकरणं

प्रथम
संवरद्वारे
पिण्डोद्गम-
दोषाः

एतच्च द्वयोरपि प्रादुष्करणयोः पदकायोपमर्दप्रवृत्तिदोषादिसद्भावात् साधुभिर्वर्जनीयमिति ७ ।

क्रीयत्ति-क्रीतं यत्साध्वर्थं मूल्यादिना गृहीतं तच्चतुर्धा यथा आत्मद्रव्यक्रीतं १ आत्मभावक्रीतं २ परद्रव्यक्रीतं ३ परभावक्रीतं ४ तत्र आत्मना स्वयमेव द्रव्येणोजयन्तादितीर्थशेषरूपपरावर्त्तादिकारिगुटिका-सौभाग्यादिसंपादकरक्षादिरूपेण प्रदानतः परभावज्यं भक्तादि गृह्यन्ते तदात्मद्रव्यक्रीतम् । दोषाश्चात्र-उजयन्ताद्वितीर्थशेषादिसमर्पणानन्तरमेव दैवयोगेन तस्य गृहिणो अकस्मादेव ज्वरादिमान्ये जातेऽनेन साधुनाऽहं निराकुलः सन् ग्लानीकृत इत्यादि प्रजल्पतः शासनस्य मालिन्यं स्यात्, तद्राजादिना ज्ञाते सति राजादयः कर्षणकुटुनादिकं विदधुः, तथाऽग्रतो मन्दः सन् तेन शेषादिना समर्पितेन नीरोगः संपद्यते तदा चादुकारिण एते यतयः इत्युद्वाहो लोकस्य जल्पतो भवेत्, तथा निर्माल्यादिप्रदानेन प्रगुणशरीरस्य गृहव्यापारादिप्रयोजकतया पदजीवघातपातः कर्मबन्धः स्वादित्यादयः, तथा आत्मना स्वयमेव भक्ताध्वर्थं धर्मकथकवादिक्षपकृतपःकविप्रभुसैवर्धर्मकथाद्युपलक्षणेनाऽन्येन भावेन आक्षिप्तभ्यो जनेभ्यो यदशनादि गृह्यते तदात्मना क्रीतम् । दोषाश्चात्र निजनिर्मलतपोनुष्ठानमलिननिष्कलीकरणादयः । तथा गृहस्थेन यतिनिमित्तं सचित्ताचित्तमिश्रभेदेन द्रव्येण कृत्वा यदशनादिक्रीतं तत्परद्रव्यक्रीतं । अत्र पदकायविराधनादयः प्रतीता एव दोषाः । तथा परेण 'मंखेन-विज्ञानप्रदर्शनधर्मकथादिरूपेण वा भावेन परभावज्यं यत्नतो गृहीतं यत्तत्परभावक्रीतं, इत्थंभूते परे भावक्रीते त्रयो दोषाः, एकं तावत्क्रीतं, द्वितीयं अन्यस्मात् गृहात् आनीय नीतमित्यभ्याहृतं, आनीयानीय चैकत्र स्थाप्यते तत्स्थापितमिति क्रीतरीतिः ८ ।

१ मंखः-केदारको या पटं पट्टिकं वा उपदर्श्य लोकमावर्जयति स मंखः ।

पामिच्चेति अपमित्यं भूयोऽपि तव दास्यामीत्येवमभिधाय यत्साधुनिमित्तमुच्छिन्नं गृह्यते तदपमित्यकं प्रामित्यकं वा तद् द्विविधं लौकिकं लोकोत्तरं च । तत्र लौकिकं यद्गृहस्थेन परस्मादुच्छिन्नं गृहीत्वा घृतादिवस्तु प्रतिभ्यो दीयते । दोषाश्च दासत्व-निगडत्व नियन्त्रणादयः । लोकोत्तरं च वस्त्रादिविषयं साधूनामेव परस्परमवसेयं, तदपि द्विविधं कोऽपि कस्याऽपि सक्तं एव वस्त्रं गृह्णाति यथा कियद्दिनानि परिभुज्य पुनरपि तत् समर्पयिष्यामि कोऽपि पुनरेवं तावत् दिनानामुपरि तवैतत् सदृशं परं वस्त्रं दास्यामि । तत्र प्रथमे प्रकारे शरीरादिमलेन मलिनीभूते यदि वा पाटिते चौरादिना गृहीते मार्गपतिते वा तस्मिन् वस्त्रादिके कलहादयो दोषाः, द्वितीये च प्रकारेऽन्यवस्त्रादिके याचमानस्य तस्य दुष्कररुचेर्विशिष्टतरेऽपि दत्ते महता कष्टेन रुचिरापादयितुं शक्यते तवस्तमाश्रित्य कलहादयो दोषा सम्भवन्तीति ९ । परियङ्गुति परिवर्तितं यत् साधुनिमित्तं कृतपरावर्त्तं तद्द्वैधं लौकिकं लोकोत्तरं च, एकैकं द्विविधं तद्द्रव्यविषयं च अन्यद्रव्यविषयं च, तद्द्रव्यविषयं यथा-कुथितं घृतं दत्त्वा साधुनिमित्तं सुगन्धिघृतं गृह्णाति इत्यादिरूपं, अन्यद्रव्यविषयं यथा कोद्वक्कूरं समर्पयित्वा साधुनिमित्तं शाल्योदनं गृह्णाति इदं च लौकिकमेव । लोकोत्तरं अपि साधोः साधुना सह वस्त्रादि-परिवर्त्तनस्वरूपं द्विधा भावनीयं दोषाश्चात्राऽपि प्राग्वदेव १० ।

अभिहृडेत्ति-अभि साध्वभिमुखं हृतं गृहस्थेन स्थानान्तरादानीतं अभिहृतं, तद्द्विधा, आचीर्णं अनाचीर्णं, तत्राऽनाचीर्णं द्विविधं प्रच्छन्नं च प्रगटं च, सर्वथा साधूनां अभ्याहृतत्वेन यदपरिज्ञानं तत्प्रच्छन्नं यत्पुनः अभ्याहृतत्वेन जातं तत्प्रगटम् । एकैकमपि द्विविधं स्वग्रामविषयं परग्रामविषयं च, यस्मिन् ग्रामे साधुर्वसति स किल स्वग्रामः, शेषस्तु परग्रामः, काचित् भवितमती आ-विका साधूनां प्रतिलाभनायाम्याहृता शङ्कानिवृत्त्यर्थे प्रादुण्यमिषेणोपाश्रये मोदकाद्यानीय साधुसम्मुखमेवं वदति यथा भगवन् ! आह-

प्रथम
संवरद्वारे
पिण्डोद्गम-
दोषाः

मातृगेहादौ संखंड्या इदं लब्धम् । यदा मया स्वजनानां गृहे ग्रहेणकमिदं गृहान्नीतं तैश्च रोपादिना केनाऽपि कारणेन न गृहीतं, सम्प्रति वन्दनार्थं प्रविष्टा यदि युष्माकमिदमुपकरोति तदा गृह्यतां । ततः सा यद् ददाति तत्प्रच्छन्नं स्वग्रामविषयमभ्याहृतं । यदेतत् साधुभ्यो दीयते तदा महत्पूज्यं—

अथ केचित् साधवो दूरे तिष्ठन्तः केचित् प्रत्यासन्नाः परमन्तराले नदी विद्यते, ततस्तेऽप्यायविराधनाभयाभ्यागमिष्यन्ति, आगता अपि प्रचुरमोदकानि वीक्ष्य शुद्धमिति कथ्यमानेऽप्याधकर्मशङ्कया न ग्रहीष्यन्ति ततो यत्र ग्रामे साधवो निवसन्ति तत्रैव प्रच्छन्नं गृहीत्वा व्रजाम इति तथैव कृते ते भूयोऽपि चिन्तयन्ति यदि साधूनाऽऽहूय दास्यामस्ततस्तेऽशुद्धमाशङ्क्य न ग्रहीष्यन्ति, तस्मात् द्विजातिभ्योऽपि किमपि दद्ये इत्येवं चिन्तयित्वा कस्मिंश्चित् प्रदेशे द्विजातिभ्यः स्तोकं दातुमारब्धं, तत उच्चारादिकार्यार्थं निर्गताः केचन साधवो दृष्ट्वा ततस्ते निमग्निताः, भो साधव ! अस्माकमुद्धरितमोदकादिकं प्रचुरमवतिष्ठति ततो यदि युष्माकं किमप्युपकरोति तर्हि तत्प्रतिगृह्यतां, साधवोऽपि शुद्धमिति ज्ञात्वा गृह्णन्ति, एतत्प्रच्छन्नं परग्रामविषयमभ्याहृतम् । परंपरया ज्ञाते च परिष्ठापनीयमिति । तथा कथित् साधुभिश्चामटन् क्वाऽपि गृहे भविष्टः, तत्र गौरवार्हस्वजनभोजनादिकं प्रारब्धं वर्त्तते, तदानीं साधवे भिक्षादानाज्वसरो नास्ति इत्यादिभिः कारणैः केचित् श्रद्धाः स्वगृहात् साधोरुपाश्रये मोदकादिकमानीय यद् ददाति तत्प्रकटं स्वग्रामविषयमभ्याहृतं, एवं परग्रामविषयमपि प्रकटं अनाचीर्णं ज्ञेयम् । अथाचीर्णं पुनर्द्विधा क्षेत्रविषयं गृहविषयं च, तत्र क्षेत्रविषयमपि त्रिविधं उत्कृष्टं मध्यमं अधन्यं च, तत्र कस्मिंश्चित् महति गृहे भूरिभुजानकजनपङ्क्तिरुपविष्टा तस्याश्वेकस्मिन् पर्यन्ते साधुसंघाटको

द्वितीयेषु देयमशनादि तिष्ठति, न च साधुसंघाटको जनसंकुललुप्तिमयात् तत्र गन्तुं न शक्नोति । ततो हस्तशतप्रमितक्षेत्रादानीतं
 यद्गृह्णाति तदुत्कृष्टक्षेत्रादपहतमाचीर्णम् । हस्तशतात्परतस्त्वानीतं निषिद्धमेव । मध्यमक्षेत्राभ्याहतं पुनः करपरिवर्त्तादुपरि यावद्वस्तशतं
 किञ्चिन्न्यूनं भवति तावद्विज्ञेयम् । करपरिवर्त्तक्षेत्रं तु जघन्यम् । करपरिवर्त्तो नाम हस्तस्य किञ्चित्प्रलम्बनं, यथा काचित् दात्री
 उर्ध्वा उपविष्टा वा स्वयोगेनैव निजकरगृहीतमोदकमण्डकादिका प्रसारितबाहुस्तिष्ठति सा च तथा स्थिता साधुसंघाटकं दृष्ट्वा करस्थि-
 तमोदकादिभिस्तं निमन्त्रयते स च करस्याघः पात्रकं धारयति एव च शुजां बालयति किञ्चिन्मुष्टिं शिथिलयति ततो मण्डकादिपात्रे
 पततीदं जघन्यक्षेत्रविषयमाचीर्णम् । गृहविषयमभ्याहतं पुनरित्यं पङ्क्तिस्थितानि त्रीणि गृहाणि सन्ति । तत्र यदि साधुसंघाटको भिक्षां
 गृह्णाति तदा एकः साधुः एकत्र धर्मलाभिते क्षेत्रे गृह्यमाणभिक्षागृहे उपयोगं ददानो भिक्षां लाति, अपरस्तदनुवर्त्ति द्वितीयः साधुसं-
 घाटकस्तु धर्मलाभितगृहादपरयोगृहयोरानीयमानभिक्षयोरुपयोगदायकहस्तविषयादिकं ददाति यदि शुद्धं जानाति तदा गृहत्रयादानी-
 तमशनादिकं आचीर्णं चतुर्थगृहादेस्त्वनाचीर्णमिति ११ । उन्मिन्नेति-उद्भेदनं उद्भिन्नं साधुभ्यो घृतादिदाननिमित्तं कुतुपादेमुखस्य
 भोमपादिस्यगितस्योद्घाटनं तद् द्विधा-पिहितोद्भिन्नं कपाटोद्भिन्नं च, तत्र यत् छगणकाग्नितापितजन्तुसचित्तपृथ्वीकायप्रभृतिभिः
 श्लेषद्रव्यैः पिहितद्वारं प्रतिदिनमपरिमोगं खण्डगुहघृतादिभृतकुतुपकुशूलादिकं साधुदानाय उद्घाटयति तद् दीयमानं खण्डादि पिहि-
 तोद्भिन्नं, यत्पुनरपवरकादेर्निश्चलनिभृतदत्तकपाटस्य प्रतिदिनमनुद्घाटितद्वारस्य साधुदाननिमित्तं कपाटमुद्घाट्य खण्डादि यत् दीयते
 तत् कपाटोद्भिन्नम् । प्राग्गणितदोषाः षड्जीवविराधनादिकास्तथाहि-कुतुपादिमुखमुद्घाट्य घृतादिकं साधुदानानन्तरं शेषरक्षणार्थं

प्रथम
 संवरद्वारे
 पिण्डोद्भम-
 दोषाः

॥२१॥

भूयोऽपि कुतुपादिमुखं सचिचेन पृथ्वीकायेन जलेनार्द्रोक्त्योपलिम्पति पृथिवीकायान्तः समुद्रगङ्गाकीटिकादयोऽपि संभवन्ति तेषामपि विराधनाऽथवा कोऽप्यभिज्ञानार्थं जतुकादिकं ददाति ततस्तेजकायघातो यत्राऽग्निस्तत्र वायुरपीति पदकायघातस्तथा च कुतुपादिलेप-
निमित्तं दाता कदाचित् वृश्चिकादिभिर्दृश्यते तदा प्रवचनमालिङ्ग्यं । तथा पुत्रादिदाने क्रये विक्रये चाऽपि पापप्रवृत्तिः । तथाऽपि धानीकृते विस्मृत्या मृषिकादयो जीवा विनश्यन्ति । कपाटोद्भिन्नेऽप्येवं दोषाः तथाहि-कपाटात् प्राक् कथमपि पृथिवीकायो जलभृतः करको वा बीजपूरादिकं वा मुक्तं भवति, तदा तस्मिन्नुद्धाटिते तद्विराधना जलभृते च करकादौ च लुठ्यमाने भिद्यमाने वा पानीयं प्रसर्प्य-
न्नासन्नजुल्पादौ प्रविशेत्तदा अग्निकायविराधनाऽपि, यत्राऽग्निस्तत्र वायुरपि, अथ भूमिकाविवरगतं जलं कीटिकादिकमपि विनाशे प्रसकायविराधना, अतो द्विविधमपि उद्भिन्नं न ग्राह्यं । यदा तु कुतुपादीनां मुखबन्धः प्रतिदिनं छोड्यते बध्यते जतुमुद्रान्यतिरेकेण केवलवस्त्रादिग्रन्थिना बध्यते तदा साध्यर्थं उद्भिद्य दीयते तदा साधुना गृह्यते, कपाटोद्भिन्नमपि यत्र प्रतिदिनं उद्धाटयते कपाट-
उल्लालक-अर्गलिका यदि भूमिघर्षितो न भवति तदा कपाटोद्भिन्नमपि कल्पत इति १२

मालापहृतेति-मालातः सिकककादेरपहृतं साध्वर्थं आनीतं यद्भक्तादिकं तन्मालापहृतं । तद्यतुर्धा-ऊर्ध्वमालापहृतं, अधोमालापहृतं, उभयमालापहृतं, तिर्यग्मालापहृतं । तत्र ऊर्ध्वमालापहृतं-त्रिधा, जघन्योत्कृष्टमध्यममेदात्, तत्र ऊर्ध्वं विलगितोद्यसिककादेर्गृहीतम-
शक्तत्वेनोत्पाटिताभ्यां पाटिण्य्यां पादाधोमागाग्रेतनफणाभ्यां भूमिन्यस्ताभ्यां दात्र्या निजचक्षुषाऽदृष्टं यद्गृहीतमशनादि तत्पाटिण-
मात्रोत्पाटनस्तोकक्रियागृहीतत्वाजघन्यमूर्ध्वमालापहृतं, यच्च निश्रेण्यादिकमारुह्य प्रसादोपरितालात् दात्र्या गृहीतं तन्निश्रेण्यादिरो-

हणाद्गुलक्रियागृहीत्वात् उत्कृष्टं मालापहृतं, अनयोर्मध्यवर्त्ति मध्यमम् । तथा साध्वर्थं भूमिगृहादौ प्रविश्य तत्र स्थितं भक्तादि यदा-
नीय ददाति तदधोवर्त्तिमालापहृतं । तयोष्पिकाकलशमञ्जुपाकोटकादिस्थितं किञ्चित् सकष्टतया दात्री ददाति तदुभयमालापहृतं, तथा
इहचरोषैस्तरकुम्भ्यादिमध्ये स्थितस्य देयस्य ग्रहणाय दाता पाण्युत्पादनं करोति तेनोर्ध्वाश्रितव्यापारता, येन त्वधोमुखं बाहुं व्या-
पारयति तेनाऽधोगतव्यापारता, यदा च पृथुलमिच्यादिस्थिते स्कन्धसमोच्चप्रदेशप्राये दीर्घगवाक्षादौ तिर्यग्प्रसारितबाहुक्षिप्तेन हस्तेन
गृहीत्वा यरेयं प्रायेण दृष्ट्याऽदृष्टं दाता दत्ते तत् तिर्यग्मालापहृतं तिर्यग्माला-मिच्यादिस्थितगवाक्षादिरूपादपहृतं वा इति ज्ञेयम् ।
मालाशब्देन उच्चप्रदेश एवामिधीयते तत्कथं भूमिगृहाधोगृहादीनां मालाशब्दः कथ्यते ? इति न वाच्यं, यतो लोकरुद्ध्या उच्चप्रदे-
शवाचको मालाशब्दः ॥ न तु मालाशब्दः समयप्रसिद्ध्या भूमिगृहोर्ध्वाऽधोभूम्यादिषु सर्वत्र कथ्यते, दोषाश्चाऽत्र मञ्चकमञ्चिकोदूखला-
दिष्वाकृष्ट पाणिं वा उत्पाटय उर्ध्वावलगितसिक्ककादिस्थितमोदकादिग्रहणे कथमपि स्खलति निपतति दात्री तदाधः स्थितानामपि
पीपिलिकादीनां प्रथिन्यादीकायानां च विनाशः, दात्र्याश्च हस्तपादाद्यवयवमङ्गं विसंस्थूलपतनतासंभवात् प्राणव्यपरोपणमपि स्यात्,
तथा च प्रवचनोद्गाहो यथा-साध्वर्थं मिक्षां ददानः परासुरभूतस्मादमी अदृष्टाः सन्तः कल्याणकारिणः इत्यादयो बहवो दोषास्तस्मात्
मालापहृतं साधुभिर्न प्राप्तां, यच्च पुनर्दहरसोपानादीनि सुखावताराणि सुखावलोक्यानि तान्यास्तु ददाति तन्मालापहृतं न भवति, केवलं
साधुरपि तत्रैषणाशुद्धिनिमित्तं प्राप्तादस्योपरि दर्दरादिना चटति, अपवादपदे दौर्लभ्यलाभे च भूमिस्थोऽपि ततोऽप्यानीतं गृह्णाति १३
अञ्छेत् इति आच्छिद्यते अनिच्छतोऽपि भृत्पुत्रादेः सकाशात् साधुदानाय यदशनादि गृह्यते तदाञ्छेद्यं, तत् त्रिविधं स्वामिधिपयं,

प्रथम
संवरद्वारे
पिण्डोद्गम-
दोषाः

॥२२॥

प्रभुविषयं, स्तेनविषयं च । तत्र ग्रामादिनायकः-स्वामी गृहमात्रनायकः-ग्रभुः स्तेनचौरः, ततो ग्रामादिस्वामी संयतान्निरीक्ष्य भद्रक-
 तथा कलहेनाऽकलहेन वा बलादपि साधुदानाय कौटुम्बिकेभ्यः सकाशात् आच्छेद्य यतिभ्यो ददाति तत् स्वामिविषयं । तथा यद्गो-
 रक्षककर्मकरपुत्रपुत्रीवधूमार्यादिसत्कमेतेभ्यो अनिच्छद्भ्योऽपि गृहीत्वा गृहस्वामी साधुभ्यो दुग्धादिकं ददाति तत्प्रभुविषयं आच्छेद्यं ।
 तथा स्तेना अपि केचित् संयतान् प्रति भद्रका भवन्ति ततस्ते मार्गे आगच्छन्तः कदाचित् तथाविधसार्थसार्धमागतान् भोजनार्थं
 कृतावस्थितैः सार्थस्य मध्ये भिक्षामटन्तः परिपूर्णतामप्राप्नुवन्तश्च संयतान् दृष्ट्वा तन्निमित्तमात्मनो वाऽर्यापि सार्धिकेभ्यो बलादाच्छिद्य
 पाथेयादि यद्वत्तन्तस्तस्तेनविषयमाच्छेद्यं । एतत् त्रिविधमप्याच्छेद्यं साधूनामकल्प्यं । अप्रीतिकलहात्मघातान्तरायप्रद्वेषाद्यनेकदोष-
 संभवात् । केवलं स्तेनाऽऽच्छिद्येऽयं विशेषो येषां सम्बन्धिभक्तादि बलादाच्छिद्य चौराः साधुभ्यो ददति त एव सार्धिका यदि
 स्तेनैर्बलादाप्यमाना एवं ब्रुवन्ते अस्मदीयं सर्वं चौरैर्गृहीतव्यं, ततो यदि चौरा युष्मभ्यं दापयन्ति ततो अस्माकं महान् संतोष इति
 यदि तैरनुज्ञाता मुनयो दीयमानं चौरैरपि गृह्णन्ति पश्चाच्चौरैषु अपगतेषु भूयोऽपि ततो गृहीतं द्रव्यं तेभ्यः समर्पयन्ति यदा तदानीं
 चौरभयादस्माभिर्गृहीतं संप्रति ते गतास्तदात्मीयं द्रव्यं यूयं गृहीध, एवमुक्ते यदि ते समनुजानते यदा युष्मभ्यमेवास्माभिर्दत्तं तर्हि
 ब्रह्मते कल्पनीयत्वादिति १४ अनिसृष्टम्-न निसृष्टं स्वामिभिः साधुदानार्थमननुज्ञातं यत्तदनिःसृष्टं, तत्त्रिधा साधारणानिसृष्टं,
 जहनानिसृष्टं, चोछकानिसृष्टं । तत्र साधारणं बहुजनसामान्यं, चोछकं स्वस्वामिना पदातिभ्यः प्रसादीक्रियमाणं कौटुम्बिकेन वा
 क्षेत्रादिस्थितकर्मकरेभ्यो दीयमानं देशीयभाषया भक्तमुच्यते, जहनो हस्तिभिरनिसृष्टमननुज्ञातं न कल्पते साधूनां, तत्र साधारणा-

निसृष्टं यत्र इदृगृहादिस्थिततिलकुट्टितैलवस्तुलद्भुक्कदध्यादिदेयवस्तुमेदेनाऽनेकधा, तत्र घाणकादियन्त्रे तिलकुट्टीतैलादिकं हट्टे वस्त्रा-
दिकं गृहेऽशनादिकं बहुजनसाधारणं च सर्वैः स्वामिभिरननुज्ञातं यदेकः कश्चित् साधुभ्यो प्रयच्छति तत्साधारणानिसृष्टं । तथा चोल्लको
द्विषिः छिन्नोऽच्छिन्नश्च, तत्र कोऽपि कौटुम्बिकः क्षेत्रगतहालिकानां कस्याऽपि पार्श्वे कृत्वा भोजनं प्रस्थापयति, स यदा एकैक-
हालिकयोग्यं पृथक् पृथक् भाजनं कृत्वा प्रस्थापयति तदा स चोल्लकच्छिन्नो । यदा तु सर्वेषामपि हालिकानां योग्यमेकस्यामेव
स्यास्यां कृत्वा प्रेषयति तदा सोऽच्छिन्नः, तत्र यश्चोल्लको यस्य निमित्तं छिन्नः स तेन दीयमानो मौलस्वामिना कौटुम्बिकेन दृष्टोऽदृष्टो
वा सापूर्ता कल्पते छिन्नेन तस्य स्वकीयीकृतस्य दत्तत्वात्, अच्छिन्नोऽपि कौटुम्बिकेन येषां हालिकानां योग्यः सचुल्लकस्तैश्च
साधुभ्यो दानाय अनुज्ञातो दृष्टोऽदृष्टो वा कल्पते तैः पुनरननुज्ञातो न कल्पते एव द्वेपान्तरायपरस्य कलहादिदोषसम्भवात् । तथा
जदना निसृष्टं हस्तिनो भक्तं मिण्ठेनानुज्ञातं अपि राज्ञा हस्तिना वाऽननुज्ञातत्वात् न कल्पते, हस्तिनो भक्तं राज्ञः सम्यन्धि ततो राज्ञा-
ननुज्ञातस्य ग्रहणे ग्रहणाकर्षणवेपोद्दालनादयो दोषा भवन्ति । तथा मदीयाज्ञामन्तरेणैव साधवे पिण्डं ददाति कदाचित् मिण्ठं स्वाधि-
काराद्भ्रंशयति ततस्तस्य पृतिच्छेदः साधुनिमित्त इति साधोरन्तराय इति । राज्ञाऽननुज्ञातत्वाद् अदत्तादानदोषश्च । तथा गजस्य
पश्यतो मेष्ठस्याऽपि सत्कं न गृहीतव्यं गजो हि सचेतनस्ततो मदीयकवलमभ्यात् मुण्डैरपि पिण्डो गृह्यते इत्येवं विचार्य यथायोगं
मागे परिश्रमन् उपाश्रये तं साधुं दृष्ट्वा तमुपाश्रयं पातयति साधुं च कथमपि मारयति १५ ।

अज्ञोपरति अधि-आधिक्येन पूरणं स्वार्थदत्ताशनादेः साध्वागमनमधिगम्य तद्योग्यभक्तसिद्ध्यर्थं प्राचुर्येण भरणमव्यवहारः

प्रथम
संवरद्वारे
पिण्डोद्गम-
दोषाः

स एव अध्यवपूरकः स्वार्थे कप्रत्ययविधानात् तद्योगाद्भक्त्याद्यप्यध्यवपूरकः । तन्निधा स्वगृहयावदर्थिकमिश्रः, स्वगृहपाखण्डिमिश्रश्च, स्वगृहश्रमणमिश्रस्तु स्वगृहपाखण्डिमिश्रेऽन्तर्भावित इति पृथग् नोक्तः । तत्र यावदर्थिकात्-प्रथममेवाग्निसंघुक्षणस्थालीजलप्रक्षेपादिरूपे आरम्भे स्वार्थे निष्पादने पश्चात् यथासंभवं त्रयाणां यावदर्थिकादीनां अर्थाय अधिकतरान् तण्डुलादीन् प्रक्षिपति एषोऽध्यवपूरकः अत- एवाऽस्य मिश्रजाताद्भेदो यथा मिश्रजातं तदुच्यते-यत्प्रथमत एव यावदर्थिकाद्यर्थमात्मार्थं च मिश्रं निष्पाद्यते, यत्पुनः प्रथमं आरभ्यते स्वायं पश्चात् प्रभूतान् अग्निः पाखण्डिनः साधून् वा समागतानवगम्यते तेषामर्थायाधिकतरं जलतण्डुलादि प्रक्षिप्यते सोऽध्यवपूरक इति । अत्र च स्वगृहं यावदर्थिके मिश्रेऽध्यवपूरके शुद्धभक्तमध्ये यावन्तः कणाः कार्पटिकाद्यर्थं पश्चात् क्षिप्ताः तावन्मात्रं स्याल्याः पृथग् क्रियते कार्पटिकेभ्यो वा दत्ते सति शेषमुद्धरितं भक्तं तत् साधूनां कल्पते । अतएव चाऽयं विशोधिकोऽतिर्वक्ष्यते तथा स्वगृह- पाखण्डिमिश्रे स्वगृहसाधुमिश्रे च शुद्धभक्तमध्ये पतिते पूतिर्भवति यदि तावन्मात्रं स्याल्याः पृथक्कृतं दत्तं वा पाखण्डयादिभ्यस्तथापि शेषं न कल्पते । यतः सकलमपि तद्भक्तं पूतिदोषदुष्टं भवतीति १६ उक्ताः षोडश उद्गमदोषाः, । अथोत्पादना दोषानाऽऽह-

घोह दुह निमित्ते-इति गाथाद्वयं पूर्वोक्तं वाच्यं, तत्र घयन्ति पिबन्ति बालका या इति घीयन्ते धार्यन्ते बालकानां दुग्धपानाद्य- र्यमिति वा, धात्री बालपालिका, सा च पञ्चधा-क्षीरधात्री १ मज्जनधात्री २ मण्डनधात्री ३ क्रीडनधात्री ४ उत्संगधात्री ५ च । इह

१ षोडशोद्गमदोषस्वरूपम् पिंडत्रिर्युक्ति पृष्ठ ३४-११६ यावत्

२ धाई दुह निमित्ते आजीव घणीमनो तिगिच्छा य । कोहे माने माया लोमे य इवन्ति दस एए ॥१॥

पुर्वि पच्छा संघय विज्ञा मंते य चुन्न जीमे य । उप्पायणाइ दोसा सोलसमे मुलकम्मे य ॥२॥ पि० नि० गा० ४०८-४०९

च धात्रीत्वस्य यत्करणं कारापणं वा धात्रीशब्देनोक्तं, तथा धात्र्याः पिण्डो धात्रीपिण्डो, एवं दूत्यादिष्वपि भावनीयमिति, इयमत्र
 भावना—कश्चित् साधुभिधायं पूर्वपरिचितगृहे प्रविष्टो, रुदन्तं बालकं विलोकयन् तन्मातरमाह यतोऽयं दारकोऽद्यापि क्षीराहारः क्षीरं
 विना रुदति तन्मह्यं मिश्रां मंथु दत्वा पश्चादेनं स्तन्यं पायय, यद्वा प्रथममेनं पायय पश्चात् मिश्रां देहि, यदि वा अलं भिक्षया,
 संप्रति एनं पायय, अहमन्यत्र गत्वा पुनः समेष्यामि, यदि वा तिष्ठ त्वं निराकुला अहमेवाऽस्मै कुतोऽपि क्षीरमानीय दास्यामीति
 स्वयं धात्रीत्वं करोति । तथा मतिमान् निरोगधिरायुः बालः स्तन्यं पायितः स्यात् इति श्रुते अपमानितस्तु विपरीतो भवति दुर्लभं
 खलु लोके पुत्रमुखदर्शनं अतः सर्वाण्यन्यानि कर्माणि श्रुत्वा बालकं स्तन्यं पाययेति एवं च क्रियमाणे बहवो दोषा भवेयुः । तथाहि—
 बालकमाता भद्रकत्वादादृतमानसा सत्याऽऽद्याकर्मादिकं कुर्यात्, तथा बालकः स्वजातो वा अन्यो वा प्रातिवेदिमकादि बालकमात्रा
 सह साधोः संभावयेत्, चादुकरणदर्शनात् यदि वसा वा बालजननी भवेत्तदा रोषं बहेदहो प्रवर्जितस्य महती परकीया तप्तिः, तथा
 वेदनीयकर्मविपाकवशात् बालकस्य कदाचिन्मान्द्ये संजाते मदीयपुत्रोऽनेन लोचनीकृत इत्यादि साधुना सह कलहकरणात् प्रवचनमा-
 लिन्यं इति दोषाः । अथवा कस्यापीभ्यगृहे बालघापनपरां धात्रीं खबुद्धिप्रपञ्चेन अन्यां भार्यां तत्र स्थापयन् धात्रीत्वं करोति, यथा क-
 श्चित् साधुभिधायया प्रविष्टः मह्यगृहे सशोकां काञ्चिदवलोक्य पृच्छति—किमद्याऽष्टतिपरा दृश्यसे ! सा प्राह साधर्मिकपुत्रे ! दुःखं
 दुःखसहायकस्यैव कथ्यते, को दुःखसहायो भवत्याः ? सा प्राह यो निश्चम्य दुःखप्रतिकारं करोति । मुनिः प्राह—मां श्रुत्वा कोऽन्य-
 स्तथाभूतः । सा प्राह भगवन् ! स्फेटिताऽहं अपरधात्र्या इभ्यगृहात् तेन विपण्णा, ततः साधुरूपन्नामिमानो वक्ति तत्र स्थापयामि ततो
 यथेप्सितां मिश्रां ददामीति इत्यभिधाय स्फेटितुमिष्टाया धात्र्या अदृष्टत्वात् स्वरूपं अजानन् तस्या एव पार्श्वे [अभिनव स्थापितायाः

प्रथम
 संवरद्वारे
 पिण्डोत्पा-
 दनदोषाः

स्वरूपं] पृच्छति । सा किं तरुणी मध्यमा वृद्धा वा प्रवृत्तस्तनी स्थूलस्तनी कूर्परस्तनी वा मांसला कुशा कृष्णा गौरी वेत्यादि पृष्ट्वा च, तत्रेश्वरगृहे गतः सन् तं बालकमालोक्य गृहस्वाम्यादि समक्षं धात्रीदोषान् वक्ति । यथा-वृद्धा धात्री अवलस्तन्या तां धयन् दारकः अवलः संपद्यते, कुशा धात्री स्तोकस्तन्या तां धयन् शिशुरपि परिपूर्णस्तन्याभावात् शिशुरपि कुश एव, स्थूलस्तन्या स्तन्यं धयन् कोमलाङ्गत्वात् कुचचंपितवक्त्रघ्राणः सन् चिपिटघ्राणः स्यात्, कूर्पराकारस्तन्यास्तनं धयन् बालः सदैव स्तनाभिमुखदीर्घाकृतमुखतया शूचीसदृशवदनचिपिटनेत्रश्च स्यात् । यत उक्तं-

निःस्थामा स्थविरां धात्रीं, सूच्यास्यः कूर्परस्तनीम् । चिपिटः स्थूलवक्षोजां, धयंस्तन्वीं कुशो भवेत् ॥१॥

जाड्यं भवति स्थूरायाः, तनुक्यास्तवयलंकरं । तस्मान्मध्यवलयस्थायाः, स्तन्यं पुष्टिकरं स्मृतं ॥२॥

तथाऽभिनवस्यापिता धात्री येन वर्णेन उत्कटा भवति तेन तां निन्दति यथा-

कृष्णा अंशयते वर्णं, गौरी तु यलवर्जिता । ततः श्यामा भवेद् धात्री, यलवर्णैः प्रशंसिता ॥१॥ इत्यादि ।

एतद्वचः गृहस्वामी श्रुत्वा स्थविरत्वादिस्ररूपां वर्तमानधात्रीं परिभाव्य स्फेटयति तां साधुसंमतां धात्रीं करोति । सा च प्रमुदिता तस्मै साधवे विपुलां भिक्षां प्रयच्छति इति-धात्रीविण्ढोऽनाचीर्णः । अत्र पहवो दोषाः तद्यथा-या स्फेटिता सा विद्वेषं याति वक्ति चाऽनया सह साधुर्यथेच्छं रमते इत्यलं दत्ते । अतिद्विष्टा सती विषादिदानतो मास्यत्यपि । या चिरंतनी स्यापिता साऽपि चिन्तयति चित्ते यथा-ऽनेनाऽग्रेतनीं स्फेटयित्वा मां धात्री कृता तथा कदाचिदन्ययाऽन्यर्थितो मामपि स्फेटयिष्यति ततस्तथा करोमि यथाऽयं

न भवन्ति इति विचिन्त्य विषादयोगेन भास्येदित्यादयो बहवो दोषाः । एवं मञ्जनधात्रीत्वकरणे कारापणे क्रीडनकप्रकृधात्रीत्वकरणे कारापणे दोषाः परिभाषनीयाः ॥१॥

वृत्ती परस्परसंदिष्टार्थकथिका ततो दूतीत्वकरणेन-सन्देशकथनेन यः पिण्ड उपार्जितो यतिना स दूतीपिण्डः स द्विविधः स्वग्रामे परग्रामे च । तत्र यस्मिन् ग्रामे साधुर्वसति तस्मिन्नेव ग्रामे यदि सन्देशं कथयति तदा स्वग्रामदूती । यदा तु परग्रामे गत्वा सन्देशं कथयति तदा परग्रामदूती । सैकैकाऽपि द्विधा प्रकटा, प्रच्छन्ना च, प्रच्छन्ना पुनर्द्विधा एका लोकोत्तरविषया द्वितीयसंघाटिकसाधोरपि गुप्ता इत्यर्थः । द्वितीया पुनर्लोक-लोकोत्तरविषया पार्श्ववर्तिनो जनस्य संघाटिकद्वितीयसाधोरपि गुप्ता इति भावः । ततः कथिद् साधुभिश्चाकृतं व्रजन् विशेषतस्तच्छामार्थं तस्यैव ग्रामस्य सम्बन्धिनः पाटकान्तरे ग्रामान्तरे वा जनन्यादेः सत्कं पुत्रिकादि पुरतो गत्वा सन्देशं कथयति, यथा सा तव माता सा तव पिता आतादिर्वा, त्वयाऽत्राऽऽगन्तव्यमित्यादि तत्संमुखं वदति । एवं स्वपक्षपरपक्षयोर्निःशङ्कं शृण्वतोः कथनात् स्वग्रामपरग्रामविषयं दूतीत्वं । तथा कथित्साधुः कयाचिद्बुद्धिना मात्रादिकं प्रति स्वग्रामे परग्रामे वा सन्देशकथनाय प्रार्थितः । ततस्तत्सन्देशकं अवधार्य तज्जनन्यादि पार्श्वे गतः, सन्नैवं चिन्तयति दूतीत्वं तु गर्हितं सावद्यत्वात् ततो द्वितीयसंघाटक-साधुर्मा दूतीदोषदुष्टं माज्ञासीत्, तदर्थं भङ्गयन्तरेणेदं भणति, यथा-आचिकेऽतिशुब्धा सा तव पुत्री यतः-सावद्ययोगरहितानस्मान् प्रति वदति यथेदं प्रयोजनं मदीयागमनादिकं मातुस्त्वया कथनीयमिति साऽपि दक्षतयाऽभिप्रायं ज्ञात्वा द्वितीयसंघाटकचित्तरक्षणार्थं प्रति भणति यथा-वारपिण्याम्यहं तां पुनस्त्वां न वदिष्यति इति संघाटकसाधोरपि गोपयितुमिष्टं न लोकस्येति लोकोत्तरप्रच्छन्नं स्वग्रामपरग्रामविषयं दूतीत्वं । उभयप्रच्छन्नं पुनरेवं यथा काचित् साधुं प्रति वदति मञ्जनन्यास्त्वमेवं कथयेस्तत्कार्यं तव प्रतीतं यथा

प्रथम
संवरद्वारे
पिण्डोत्पा-
दनदोषाः

॥२५॥

त्वं जानासि तथैव संपन्न इति, इह च साधुसंघाटकस्य शेषलोकानां च सन्देशार्थनिर्वाणमादुर्भयप्रच्छन्नदूतीत्वं। दोषाश्च सर्वत्र गृह-
स्यन्यापारादिना जीवोपमर्दादय इति दूतीदोषः २

निमित्तेति निमित्तं अतीतार्थपरिज्ञानहेतु शुभाशुमचेष्टातदेतुकं ज्ञानं निमित्तज्ञानं, तत्करणेन पिण्डो निमित्तपिण्डः। यथा
कोऽपि साधुः कथयति तत्र अतीतदिने सुखदुःखलाभालामादि जातं, आगामिदिने वा राजप्रसादिकं भविष्यति, संप्रति वाऽद्यैव दिने
अमुकं अमुकं भवतीति भविष्यति वा, तेऽपि गृहस्था लाभालाभसुखदुःखजीवितमरणादिविषयं निमित्तं पृष्टमपृष्टं वा धृष्टेन तेन कथ्य-
मानमालोक्यावर्जितमानसास्तस्मै मुनये मोदकादिकां विशिष्टविपुलां भिक्षां ददत्ते दापयन्ति वा स निमित्तपिण्डः साधूनामनाचीर्णः,
आत्मपरोभयविषयाणां वधादिदोषाणामनेकेषामत्र संभवादिति ३

आजीवति आजीवनं वृत्तिराजीविका सा यश्चधा-जातिविषयः १ कुलविषयः २ गणविषयः ३ कर्मविषयः ४ शिल्पविषयश्च ५।
एकैकोऽपि द्विधा-सूचया १ सूचया २ च। सूचा-वचनरचनाविशेषेण कथनं, असूचा-अस्फुटवचनेन, तत्र सूचया-स्वजातिप्रकटनेन-
तस्मातिमुपजीवति। यथा कश्चित् साधुर्भिक्षामटन् द्विजवेश्म प्रविष्टः, तत्र द्विजपुत्रं यागहोमादिक्रियां सम्यक्कुर्वन्तं वीक्ष्य तज्जनकाग्रे
स्वजातिप्रकटनाय वक्ति यथा समिधमन्त्र-आहुतिस्यानं यागकालघोषादयः क्रियाः सम्यक् असम्यक् वा भवन्ति। तत्र समिधः पिप्प-
लादीनामार्द्रशाखाखण्डरूपाः, मन्त्राः प्रणवादिका वर्णरचनाः, आहुतिः अग्न्यादौ घृतक्षेपरूपा स्यानं-उत्कटिकादि यागोऽश्वमेधादि,
कालः प्रभातादि, घोष उदात्तादि, सर्वं यथा प्रतिपादितं तथा क्रियते सा सम्यक्क्रिया तद्विपरीता न्यूना अधिकतया वा विपर्ययेण
वा क्रियते साऽसम्यक्क्रिया। अयमपि त्वत्पुत्रः सम्यक् क्रियां कुर्वाणः श्रोत्रियस्य पुत्रः ज्ञायते इत्येवमुक्ते स द्विजो वक्ति अवश्यं

त्वं ब्राह्मणोऽसि तच्छ्रुत्वा मौनेन स्थितं एतच्च सूचया जाति प्रकटनं । असूचया तु पृष्टोऽपृष्टो वा आहारार्थं स्वजातिं प्रकटयति यथाऽहं ब्राह्मणः, अत्र चाग्नेके दोषाः स द्विजो यदा भद्रकस्तदा स्वजातिपशुपातात् प्रभूतमाहारादिकं पक्त्वाऽपि ददाति आधाकर्मदोषः । अथ अग्नीतस्तदा अष्टोऽयं पापात्मा ब्रह्मत्वं त्यक्तवानिति विचिन्त्य स्वगृहान्निष्कासनादि करोति एवं क्षत्रियादिजातिकुलादिष्वपि भावनीयं ४

वणीमगति वनु याचने प्रायो दायकाभिमतेषु श्रमणादिष्वात्मानं मक्तं दर्शयित्वा पिण्डं याचते इति वनीपकः । कश्चिद्यति-निर्ग्रन्थश्चाक्यतापसपरिव्रजकाजीविकद्विजप्राधूर्ण्यश्चानकाकशुकादिभक्तानां गृहस्थानां गृहं मिथ्यां भ्रमन् प्रविष्टस्ततस्तेषां पुरतोऽश्नादि-लभार्थं निर्ग्रन्थादिगुणवर्णनेनात्मानं तद्भक्तं दर्शयति । तथाहि-स कदाचित् प्रविष्टो निर्ग्रन्थभक्तश्रावकगृहे निर्ग्रन्थानाश्रित्य वदति-भो श्रावक ! तथैते गुरवः सातिशयज्ञानभूषिता बहुश्रुता इत्यादिकां प्रशंसां, शाक्योपासकगृहे शाक्यान् एवं तापस-परिव्रजकाजी-विकद्विजानप्याश्रित्य तदानतद्गुणप्रशंसाकरणेन वनीपकत्वं विज्ञेयं । तथाऽतिथिभक्तानां पुरत एव वक्ति इह प्रायो लोकः परिचितेषु उपकारकेषु वा ददाति, पुनः अस्मिन् अतिथिजनं पूजयति तस्यैव दानं जगति प्रधानमिति, श्रानभक्तास्तु किन्तु एते श्रानः कैलासप-र्वतादागत्य यक्षा एव श्रानरूपेण पृथ्वीं संचरन्ते, तत एतेषां दानेन वैश्रमणः प्रसन्नीभूय धनं ददाति । एवं काकादिष्वपि भावनीयं, इत्थं वनीपकत्वकरणेन पिण्डो बहुदोषाय भवति । यथाऽधार्मिके धार्मिके वा पात्रे दानं दत्तमपि न निष्फलं भवतीत्येवमुक्तेऽप्यात्रदा-नस्य पात्रतया प्रशंसनेन स त्यक्ताचारः स्यात्, किं पुनः कुपात्रानेव शाक्यादीन् साक्षात् प्रशंसतः उक्तं च—

दाणं न होह अफलं पत्तमपत्तेसु संनिजुज्जंतं । इयं भणिण्विय दोसो, पसंसओ किं पुण अपत्ते ॥१॥

प्रयस
संवरद्वारे
पिण्डोत्पा-
दनदोषाः

॥२६॥

एवं शाक्यादिप्रशंसने लोके मिथ्यात्वं स्थिरीकृतं भवति । यथा साधवोऽप्यमून् प्रशंसन्ति तस्मादेतेषां धर्मः सत्य इति । यदि ते
 शाक्यादिभक्ता मन्त्रकास्तदा इत्थं प्रशंसां श्रुत्वा तद्योग्यमाधाकर्मादि कुर्वन्ते तद् गृह्यतया कदाचिच्चर्द्धर्ममपि प्रतिपद्येरन् , लोकेऽपि
 वचनीयता चादुकारिण आहाराद्यर्थं श्रान इव लाटपट्यकारिणः । यदि ते प्रत्यनीकास्तदा गृहनिष्काशनादि कुर्युरिति साधूनां तेषां
 प्रशंसने मृषावादः । अनुमोदनद्वारा प्राणातिपातादयोऽपि स्युस्त्यर्थः ५ चिकित्सा इति० चिकित्सनं चिकित्सा-रोगप्रतीकारः तदुप-
 देशो वा सा पि द्विधा सूक्ष्मा वादरा च, तत्र सूक्ष्मा औषधवैद्यकज्ञापनेन वा, वादरा स्वयं चिकित्साकरणेन अन्येभ्यः कारापणेन वा ।
 यथा कश्चिद्गृही ज्वराक्रान्तस्तस्य गृहे गतं साधुं दृष्ट्वा पृच्छति भगवन्मदीयस्य व्याधेः प्रतीकारं जानीषे ? स वक्ति भोः आवक !
 यादृशो व्याधिस्तत्र ममाऽपि तादृश्येवमभूत् परममुकेनौषधेन शान्त इति । अनेन अज्ञगृहस्थस्य भैषज्यकरणाऽभिप्रायेणौषधसूचनं कृतं ।
 अथवा रोगिणा चिकित्सा पृष्टा वदति किमहं वैद्यो येन प्रतिकारं जाने एवं चोक्ते रोगिणोऽनभिज्ञस्य सतोऽस्मिन् विषये वैद्यं पृच्छन्ति
 सूचनं कृतं सूक्ष्मा विचिकित्सा । वादरा तु यदा स्वयं वैद्यीभूय साध्यादेव यमनविरेचनक्वाथादिकं करोति कारापयति वा, तदा एवं
 कृते गृही मुदितो भिक्षां विपुलां यच्छति इति द्विविधोऽपि पिण्डोऽप्यनाचीर्णः । अनेके दोषाः संभवन्ति, यथा-चिकित्साकरणकाले
 कन्दमूलफलादि जीववाधा, क्वाथादिकरणे षट्कायविराधना, तप्तायोगोलकसमो गृही प्रगुणीकृतोऽनेकजीवघातं कुर्यात् । तथा यदि दैव-
 योगात् चिकित्स्यमानस्याऽपि रोगिणो व्याधेराधिष्यं जायते, तदा कुपितस्तत्पित्रादिभिराकृष्य राजकुलादौ ग्राहयेत्, तथाहारादिलु-
 ष्णमानाः चिकित्सादि कुर्वन्तीति श्रवचनमालिन्यं स्यादिति ६

कोहेति क्रोधः कोपस्तद्धेतुकः पिण्डः क्रोधपिण्डः, किञ्चतं भवति ? कस्यचित् साधोः सम्बन्धिनमुच्चाटनमारणशापादिकं विद्याप्रभावं तपःप्रभावं सहस्रयोधित्वादिस्वचलं च राजकुलवल्लभत्वं च ज्ञात्वा शापदानेन वा कस्यचित् मारणाद्यनर्थरूपं क्रोधफलं साक्षादेव दृष्ट्वा भयात् गृहस्थेन यस्तस्मै दीयते स क्रोधपिण्डः । अथवा अन्येभ्यो ब्राह्मणादिभ्यो दीयमानो याचमानोऽपि साधुर्यदा न लभते तदा अलब्धिमान् सन् कुप्येत् कुपिते च सति तस्मिन् साधुः कुपितो गन्धो न भवतीति यद्दीयते स क्रोधपिण्डः । अथ च सर्वत्र कोप एव पिण्डोत्पादने मुख्यकारणं द्रष्टव्यं, विद्यातपःप्रभृतीनि तु तत् कारणान्येवेति । न विद्यापिण्डादिभिरस्य भिन्नत्वं आशङ्कनीयं क्रोधादिष्वेवान्तर्भावात् इति ७

मानो-गर्वस्तद्धेतुकः पिण्डो मानपिण्डः अयमर्थः-कश्चिद्यतिः कैश्चिदपरैः साधुभिरिति उक्तस्त्वं लब्धिमान् ज्ञास्यसे यद्यद्य भोजयिष्यसि इत्यादि वाक्यैरुत्तेजितो अथवा नन्वयम् किमपि[न]सिद्ध्यति इत्यपमानतो वा गर्वस्मात्तेता अथवा लब्धिप्रशंसादिक-परैर्वाच्यमानमाकर्ष्य यत्र कुत्राऽप्यहं ब्रजामि तत्र सर्वथाऽपि लभे, तथैव जनो मां प्रशंसति इत्येवं प्रवर्द्धमानमानः कस्याऽपि गृहिणः पार्श्वे गत्वा तं गृहिणं तैस्तैर्वचनजातैर्दानविषयेऽभिमाने च दापयति । स च गृही तथाऽभिमानपरः शेषकलत्रादिके निजे लोके दातु-मनिच्छत्यपि यदशनादिकं ददाति स मानपिण्डः ८

मायति माया-परवशनात्मिका बुद्धिस्तया कश्चित् साधुर्मन्त्रयोगाद्युपायकुशलः स्वकीयरूपपरावृत्त्यादि कृत्वा यन्मोदकादिकं उपा-र्जयति स मायापिण्डः, इयमत्र भावना-कश्चिद्यतिः अद्याहं सिंहकेसरादिमोदकादिकं गृहीष्यामीति बुद्ध्या अन्यद् बलवचनकादिरु-

१ पि० ति० १३३ । २ पतञ्जलोऽपि पिण्डनिर्णयको ४८१ गाथायां लोभपिण्डे न्यस्तोऽत्र तु मायापिण्डे

प्रथम
संवरद्वारे
पिण्डोत्पा-
दनदोषाः

॥२७॥

भ्यमानमपि यत्र गृह्णाति तन्मायापिण्डः ९

लोमेन सारस्य लांपटयात् पूर्वं तथाविधबुद्ध्यमावेऽपि यथाभावं प्रचुरं लभ्यमानं लपनश्रीप्रभृतिकं भद्रकरं इति कृत्वा यद्गृह्णा-
ति स लोमपिण्डः, यथा पायसादिलब्धेऽपि खण्डशर्करादि कुतोऽपि लभ्यते तदा शोभनतरमिति रूपो योऽध्यवसायः पर्यटन् सल्लभते
स लोमपिण्ड इदं च क्रोधादिकचतुष्टयमपि साधूनां न कल्पते, प्रद्वेषकर्मबन्धप्रवचनलाघवादिदोषसंभवात् १० यथा—

कोहे धेवर खवगो, माणे सेवइय खुड्डओ नायं । मायाइसादभूइ, लोमे केसरय साहु छि ॥१॥

इति पिण्डनियुक्तिगतोदाहरणत्वात् । पुंनिव पञ्चासंथवोत्ति संस्तवो द्विधा, वचनसंस्तवः सम्बन्धसंस्तवश्च । तत्र वचनं
श्लाघा तद्रूपो यः संस्तवो वचनसंस्तवः । सम्बन्धिनो-मात्रादयः स्वस्वादयश्च तद्रूपो यः संस्तवः सम्बन्धसंस्तवः । एकैकोऽपि-द्विधा
पूर्वसंस्तवः पश्चात्संस्तवश्च । तत्र देये लब्धे पूर्वमेव दातारं गुणैर्वर्णयति स पूर्वसंस्तवः । यत्तु लब्धे सति दातारं गुणैर्वर्णयति स पश्चात्
संस्तवः । इयमत्र भावना-कश्चिद्यतिभिर्धार्य भ्रमन् कश्चिदीश्वरगृहं निरीक्ष्य सत्यैरसत्यैरौदार्यादिगुणैः स्तौति पूर्ववार्त्तादिभिर्यादृशा
उदारत्वेन संश्रुतास्तादृशा एव दृष्टाः यस्येदृशा गुणाः सर्वत्र प्रस्फुरन्ति इत्यादि संस्तवपूर्वं दानात् । तथा पश्चात् त्वदीयदर्शनेनाऽस्माकं
मनोलोचने च शीतले जाते इत्याद्यनेकचातुर्वचनानि वक्ति, उभयरूपेऽप्यस्मिन् मायामृपावादाऽसंयमानुमोदनादयो बहवो दोषा भवन्ति
सम्बन्धेऽप्येवमेव भाग्यं । तथा असति सम्बन्धे युनक्ति यादृशी तव माता तादृशी ममाऽपि अस्ति तामालोक्याश्रूणि क्षुरन्ति, अथवा
तव मार्या सदृशी मयाऽपि मार्या मुक्ता, अथवा यादृशास्तव पुत्रास्तादृशाः ममाऽपि सन्ति इत्यादिसम्बन्धो योजयति, अथवा कल्प-

१ क्रोधमानमायालोमपिण्डोपरि दृष्टान्तचतुष्कं पि० नि० पृ० १३३-१३९ । २ पि० नि० पृ० १३९

यति त्वं जननीप्राया ममाऽस्ति भगिनीदुहिताप्राया इत्येवं कृते हि बहवो दोषास्तथा हि-ते गृहिणो यदि भद्रकास्तदा साधौ तत्प्रति-
बन्धो भवेत् प्रतिबन्धे च सति आधाकर्मादिकं कुर्वन्ति, अथ भान्तास्तर्हि अयमस्माकं स्वस्य कार्पटिकप्रायस्य जनन्यादिकल्पनेनाप-
भ्राजनां विधत्ते, तत् एवं विचिन्त्य निष्काशनादिकं कुर्युः, अष्टत्याश्रुमोचनादि कुर्वन् मायावी एषोऽस्माकं आवर्जनादिनिमित्तं बाहु-
कानि करोतीति निन्दा । तथा ममेदृशी माता आसीदिति मृतस्य पुत्रस्य स्थानेऽयं मत्पुत्र इति पुद्गला तस्मै स्वस्तुपादिदानं भृशूरी-
दृशी ममासीदित्युक्ते विधवां कुरण्डां वा निजसुतां दद्यादित्यादयश्च बहवो दोषास्ततः संस्तवपिण्डो यतीनामकल्प्य इति ११

विज्ञामंते यं चिद् द्वारद्वयं बध्यते तत्र विद्या-प्रज्ञप्त्यादिस्त्रीरूपदेवताधिष्ठिता जपहोमसाध्यावरविशेषपद्धतिः, पुरुषरूपदेवताधिष्ठी-
तपाठमात्रसिद्धौ वाऽधरपद्धतिर्मन्त्रः, तद्व्यापारणेन य उपजीव्यते पिण्डः, दोषाश्चात्र यो विद्यपाऽभिभवितः सन् दानं दाप्यते स
स्वभावस्थो जातः कदाचित् प्रद्विष्टोऽन्यो वा तत्पक्षपाती प्रद्विष्टः सन् प्रतिविद्यया स्वम्भनोच्चाटनमाणादि कुर्यात्, तथा विद्यादिना
परद्रोहकरणरूपेण जीवनशीलाश्चैते लोकगर्हा तथा कर्मणकारिण इमे इति राजकुले च राजा ग्रहणाकर्षणवेपपरित्यागजनकदर्थनमाणा-
दीनि कुर्यादित्यादयः १२-१३

चूर्णयोगश्चिद् द्वारद्वयं चूर्णयोगः अञ्जनयोगश्च, तत्र चूर्णो नयनाञ्जनादि, अन्तर्धानादिफलः योगः पादलेपादि सौभाग्यदौर्भाग्य-
करः, एतद्व्यापारणेन यः उपार्ज्यते पिण्डः स चूर्णपिण्डः, योगपिण्डश्च । दोषाश्चात्राऽपि पूर्ववद्भावनीयाः । ननु चूर्णयोगयोर्द्वयोः
क्षोदरूपत्वे सति अनयोः परस्परं को विशेषः येन भिन्नतया उक्तः । सत्यं उच्यते-परं कायस्य बहिरूपयोगी चूर्णः अंतश्चोपयोगी

प्रथम
संवरद्वारे
पिण्डोत्पा-
दनदोषाः

॥२८॥

योग इति । यतोऽसावभ्यहार्योऽनाहार्यश्च तदा द्विविधो भवेत्तत्र जलपानादिना अभ्यहार्यः, पादलेपादिनाऽन्यभ्यवहार्यः इति विशेषः १४-१५

मूलकस्मेयत्ति मूलकर्म-अतिगहनभववनस्य मूलं कारणं सावद्यक्रिया मूलकर्म, तत्र गर्भस्थंभन-गर्भाधान-गर्भपात-गर्भशात-उत्क्षिप्तयोनिस्त्वकरणादिना उपाज्यते पिण्डः स मूलकर्मपिण्डः, अयं च साधूनां न कल्पते सकारणनिष्कारणेऽपि प्रद्वेषप्रवचनमालिन्य-जीवविषाताद्यनेकदोषसंभवात्, तथाहि-गर्भस्थंभन-गर्भशातने च साधुकृते सति प्रद्वेषो भवति । ततः शरीरस्याऽपि नाशः गर्भाधान-वत्तथाऽपोनिस्त्वकरणे यावज्जीवमैशुनप्रवृत्तिः गर्भाधानादिपुत्रोत्पत्तौ इष्टा भवति, क्षतयोनिस्त्वकरणात् पुनर्भोगान्तरायादीनि स्थिरिति १६ उक्ताः षोडशाऽप्युत्पादना दोषाः । अथ एषणादोषानाऽऽह—

संक्षिप्त १ मक्खिख्य २ निक्खिख्य ३ तत्र शङ्कितमाधाकर्मादिदोषसम्भावितं अत्र चतुर्भङ्गी-ग्रहणे शङ्कितो भोजनेऽपि शङ्कित इति प्रथमः १ ग्रहणे शङ्कितो भोजने न द्वितीयः २ भोजने शङ्कितो न ग्रहणे तृतीयः ३ न ग्रहणेनाऽपि भोजने चतुर्थः ४ तत्राप्येषु त्रिषु भङ्गेषु षोडशोद्गमदोषनवैषणारूपाणां पञ्चविंशतिदोषाणां मध्ये येन दोषेणाशङ्कितं भवति तं दोषमाप्नोति, किमुक्तं भवति यदा-धाकर्मत्वेन शङ्कितं गृह्णाति भुङ्क्ते वा तेन दोषेन सम्बध्यते चतुर्थभङ्गे तु वर्तमानः शुद्धो न केनाऽपि दोषेण सम्बध्यत इत्यर्थः । एतेषां चैवं संभवः, यथा कश्चित् साधुः स्वभावतो लज्जावान् काऽपि गृहे भिक्षार्थं गतः, प्रचुरां भिक्षां लभमानो मनसि शङ्कते किमत्र प्रचुरा भिक्षा दीयते न च लज्जया ग्रहं शक्नोति, एवं शङ्कया गृहीत्वा शङ्कित एव भुङ्क्ते इति प्रथमभङ्गवर्त्ति, तथा कश्चित् साधुभि-

धार्थं गतः तथैव शङ्कितचेताः प्रचुरां मिश्रामादाय स्ववसतिमागत्य भोजनावसरे दोलायमानं तं दृष्ट्वा अपरः साधुर्विज्ञातमिक्षादाव-
गृह्यतिकरस्तदाशयं ज्ञात्वा भणति भोः साधो ! यत्र या मिक्षा प्राप्ता तस्य गृहे महत्प्रकरणं लाभनकं वा प्रचुरं कुतोऽप्यागतं तत्
श्रुत्वा विगतशङ्कस्तद्बुद्धे इति द्वितीयमङ्गचर्चा, तथा कथित् साधुरिभ्यगृहात् प्रचुरां मिक्षां निशङ्कितो लात्वा वसतावागत्य अन्यान्
साधून् वा गुरोः पुरतः स्वमिक्षातुल्यां मिक्षां आलोचयतः श्रुत्वा संजातशङ्कितश्चिन्तयति, यथा यादृश्येव मया मिक्षा प्रचुरा लब्धा
तादृशी अन्यैरपि साधुसंघाटकैलेन्वा तन्मनसाधाकर्मादिदोषदुष्टं भुञ्जानस्त्वृतीयमङ्गमाह ॥१॥

मन्त्रित्वयत्ति प्रक्षितं, पृथिव्यादिना अवगुण्ठितं, तद् द्विधा सचित्तप्रक्षितं अचित्तप्रक्षितं, तत्र सचित्तप्रक्षितं त्रिविधं पृथग्व्यव्वन-
स्पतिकायप्रक्षितं च, तत्र शुष्केण-आर्द्रेण वा पृथ्वीकायेन देयं मात्रकं हस्तो वा यदि प्रक्षितो भवति तदा सचित्तपृथ्वीकायप्रक्षितम् ।
अपकायप्रक्षिते चत्वारो भङ्गाः पुरःकर्म पश्चात्कर्म सस्निग्धं उदकाद्रं च, तत्र दाता दानपूर्वं साध्वर्थं कर्म हस्तमात्रादेर्जलप्रक्षालनादि
पुरः क्रियते, तत् पूर्वकर्म । यत् पुनर्भक्तादेर्दानात् पश्चात् क्रियते तत् पश्चात्कर्म । सस्निग्धमीपल्लुक्ष्यमाणजलस्वरण्टितं हस्तादि, उदकाद्रं
स्पष्टोपलभ्यमानजलसंसर्गं, तथाभूत[पनस]फलादीनां सद्यः कृतैः श्लक्ष्णखण्डैः खरण्टितं यत् हस्तादि तद्वनस्पतिकायप्रक्षितं, शेषैस्तु
तेजःसमीरत्रसकायैर्प्रक्षितं न भवति तेजस्कायादिसंसर्गेऽपि लोके प्रक्षितशब्दप्रवृत्त्यदर्शनात् । अचित्तप्रक्षितं द्विधा गर्हितमगर्हितं च,
गर्हितं वसादिना लिप्तं इतरत् घृतादिना, तत्र सचित्तप्रक्षितं न कल्प्यते, अचित्तप्रक्षितं तु लोकनिन्दादिना न ग्राह्यं, घृतादिना प्रक्षितं
तु कल्प्यते २

निविस्वत्तेति निक्षिप्तं सचिच्चोपरि स्थापितं, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसत्त्वेन शोढा, पुनरेकैकं द्विधा अनन्तरं परम्परं च, अनन्तरं अव्यवधानेन तत्र सचित्ते मृदादौ यत्पक्वान्नमण्डकादिकं आनन्तर्येण व्यवस्थापितं तदनन्तरनिक्षिप्तं, तदेव नवनीतादि पक्वान्नादि वा जलमध्यस्थितेषु नावादिषु स्थितं परम्परनिक्षिप्तं, तथा वज्रौ पर्पटादि यत् प्रक्षिप्यते एतदनन्तरनिक्षिप्तं यत्पुनरग्रे उपरि स्थापिते पिठरादौ क्षिप्तं तत्परम्परनिक्षिप्तं, तथा चातोत्पाटिता शालिपर्पटकादि अनन्तरनिक्षिप्तं यद्येनोत्पाटयते तत्तत्र निक्षिप्तमुच्यते इति विचक्षया परम्परनिक्षिप्तं तु पवनपूरितदृत्त्यादि उपरिस्थितमण्डकादि । तत्र वनस्पत्यनन्तरनिक्षिप्तं सचित्तग्रीहिकाफलादिषु अपूपामण्डकादिन्यस्तं, परम्परनिक्षिप्तं तु हरितादीनामेवोपरिस्थितेषु पिठादिषु निक्षिप्ता अपूपदयः । तथा त्रसेज्जनन्तरनिक्षिप्ते घलीवर्दादिपृष्ठोपरिस्थितेषु पिठरादिषु अपूपमोदकादयो निक्षिप्ताः, परम्परनिक्षिप्तं तु घलीवर्दादिपृष्ठनिवेशितकुतूपादिभाजनेषु निक्षिप्ता घृतमोदकादय इति । अत्र च पृथिव्यादिषु सर्वेष्वप्यनन्तरनिक्षिप्तं देववस्तु यतीनामकल्पनीयमेव भवति सचित्तपृथ्वीकायागुपरि स्थितत्वेन संच्छादिदोषसम्भवात् । परम्परनिक्षिप्तं पुनः सचित्तादिसंच्छादिपरिहारेण यतनया ग्राह्यमपीति ।

अथ केवलं तेजस्काये परम्परनिक्षिप्तस्य ग्रहणमाश्रित्य विशेषं प्रतिपाद्यते, यथेश्वरसः पाकस्थानेऽग्नेरुपरिस्थिते कटाहादौ यदि कटाहः सर्वतः पार्श्वेषु मृत्तिकया अवलिप्तो भवति दीयमाने चेश्वरसे यदि परिखाटो नोपजायते सोऽपि च कटाहो विशालमुखो भवति, सोऽपि चेश्वरसोऽचिरक्षिप्तो भवति इति कृत्वा यदि नात्युष्णो भवति स यदा दीयते तदा कल्पते, इह यदि दीयमानश्चेश्वरसस्य कथमपि बिन्दुः बहिः पतति तर्हि सलेप एवाऽऽवर्त्तते । ननु चुल्लीमध्यस्थिततेजस्कापमध्ये पतति ततो मृत्तिकयावलिप्त इत्युक्तं, तथा विशा-

लमुखाद[दा]कृप्यमाणउदञ्चनपिठस्य कर्णे न लगति ततः पिठस्य न भङ्ग इति[न], तेजस्कायविराधनेन गृह्यते, अत्युष्णे च आत्म-
विराधनादयो दोषाः तथा च पट्कायविराधनेति संयमविराधना वेति ३ ।

'पिहियचि पिहितं सचित्तेन स्यगितं तदपि षोढा पूर्ववत्, एकैकमपि द्विधा अनन्तरं परम्परं च पूर्ववद्भावनीयम् । तथाऽपि
लिख्यते—

सचित्तपृथिवीकायेनाऽवष्टब्धं मण्डकादिसचित्तपृथिवीकायानन्तरपिहितं पृथिवीकायगर्भपिठरादिपिहितं सचित्तपृथिवीकायपरम्पर-
पिहितं, तथाहि—हिमादिनाऽवष्टब्धं मण्डकादिसचित्ताष्कायाऽनन्तरपिहितं हिमादिगर्भपिठरादिना पिहितं सचित्ताऽष्कायपरम्परपि-
हितं, तथा स्याल्यादौ संस्वेदिमादीनां मध्येऽङ्गारं स्थापयित्वा हिङ्वादि वासो यदा दीयते तदा तेनाऽङ्गारकेण केषाञ्चित् संस्वेदिमादी-
नां संस्पर्शोऽस्तीति तेजस्कायानन्तरपिहितं चनकादिकमपि मृर्मुखादिक्षिप्तमनन्तरपिहितं ज्ञातव्यं, अङ्गारभूतेन शरावादिना वा स्यगितं
पिठरादि परम्परपिहितं तथा तत्रैवाऽङ्गारधूपितादौ अव्यवहितमनन्तरपिहितं तथैव वायौ द्रष्टव्यं, यत्राऽग्निस्तत्रवायुरिति वाक्यात्
समीरणभूतेन तु वास्तिना पिहितं परम्परपिहितं तथा फलादिना अतिरोहितेन पिहितं वनस्पत्यनन्तरपिहितं फलभूतेन [छन्दपिठ-
रादौ छन्दकस्याल्यादौ स्थितेन फलेन] व्यववादिना पिहितं परम्परपिहितमपीति तथा मण्डकमोदकादिकमुपरि सञ्चस्तु पिपीलिका-
पङ्क्तिं त्रसाऽनन्तरपीहितं कीटिकायाक्रान्तशरावादिना पिहितं त्रसपरम्परपिहितं, तत्र च पृथिवीकायादिभिस्नन्तरपिहितं न कल्पत
एव यतीनां संघट्टादिदोषसम्भवात्, परम्परया पिहितं तु यतनया ग्राह्यमपीति, तथाऽचित्तेनाऽप्यचित्ते देयवस्तुनि पिहिते चतुर्भङ्गी

प्रथम
संवरद्वारे
एषणा
दोषाः

॥३०॥

यथा-गुरुकेण गुरुकं पिहितं १, गुरुकं लघुकेन २ लघुकं गुरुकेन ३ लघुकं लघुकेन ४ । तत्र प्रथमचतुर्थभङ्गयोस्त्राहं गुरुद्रव्यस्यो-
त्पादने हि कथमपि तस्य पाते पादादिभङ्गसम्भवात्, द्वितीयचतुर्थयोस्तु ग्राहं, उक्तदोषाऽभावात् देयवस्त्वाधारस्य पिठरादेर्गुरुत्वे-
ऽपि ततः करोटिकादिना दोषाऽसम्भवात् ४ ।

साहारियत्ति-संहृतं अन्यत्र प्रक्षिप्तं यत्र येन करोटिकादिना कृत्वा भक्तादिकं दातुमिच्छती दात्री तत्राऽन्यत्र दातव्यं किमपि
सचित्तमचित्तं मिश्रं वा स्निग्धं ततस्तद् देयमपि अन्यत्र स्थानान्तरे क्षिप्त्वा तेन ददाति एतत् संहृतमुच्यते । तच्च देयं कदाचित् सचि-
त्तेषु पृथिव्यादिषु मध्ये क्षिपति कदाचिदचित्तेषु कदाचिन्मिश्रेषु ततो मिश्रस्य सचित्तेऽन्तर्भावात्, सचित्ताचित्तपदार्थां चतुर्भङ्गी यथा
सचित्ते सचित्तसंहृतं ? अचित्ते सचित्तं २ सचित्ते अचित्तं ३ अचित्ते अचित्तं ४ तत्राद्येषु त्रिषु भङ्गेषु सचित्तसंघट्टादिदोषसंभवात् न
ग्राहं । चतुर्थभङ्गे तु तथाविधदोषाभावे सति कल्पते । अत्राऽप्यनन्तरपरम्पररूपणा पूर्ववत् कर्त्तव्या । यथा-सचित्तपृथिवीमध्ये यदा
संहरति तदाऽनन्तरसचित्तपृथिवीकायसंहृतं, यदा तु सचित्तपृथिवीकायस्योपरिस्थिते पिठरादौ संहरति तदा परंपरसचित्तपृथिवीकायः
संहृतं एवमप्यादिष्वपि भावनीयं, अनन्तरसंहृते न ग्राहं परंपरसंहृते तु सचित्तपृथिवीकायाऽसंघट्टने ग्राह्यमिति ५

दायगति दायकदोषदुष्टं दायकधानेकप्रकारः तथाहि स्यविरः, अग्रभुः, पंडकः, कम्पमानकायः, ज्वरितः, अंधो, बालो, मत्तः,
उन्मत्तः, छिन्नकरः, छिन्नचरणो, गलत्कुष्ठो, बद्धः, पादकारूढः, कण्ठयन्ती, पेययन्ती, मर्जमाना कृतं लोठयन्ती, पंजयन्ती, दलय-
न्ती, विरोलयन्ती, भुञ्जाना, आपन्नसत्त्वा, बालवत्सा, वृद्धकायान् संघट्टयन्ती, तानेव विनाशयन्ती, सप्रत्यपाया चेति, तत एव-

पि० नि० पृ० १५६ । २ पिण्डनिर्युक्तिगत ५७२-५७७ गाथासु बाले बुद्धे...वज्जणिज्जाप यावत् दायकदोषस्य चत्वारिंशद्भेदाः वर्णिताः

मादिस्वरूपे दातुरि ददति न कल्पते

तत्र स्यविरः सप्ततिवर्षाणां मतान्तरे षष्टिवर्षाणामुपरिवर्त्तो स च प्रायो गललालो भवति ततो देयमपि वस्तु गललालया खरण्टितं भवतीति तद्वहणे लोके जुगुप्सा । तथा अप्रभुः गृहस्य अस्वामी अन्येन केनाऽपि दीयमानं न कल्पते, घनिकस्याऽभिप्रायाऽज्ञातत्वादिना द्वेषः स्यात्, तथा घनिकेन दत्ताज्ञस्तदा कल्पतेऽपीति । तथा कम्पमानहस्तश्च भवति, तद्वस्तुकम्पनवशादेयं वस्तु भूमौ निपतति, तत्र पदजीवनिकायविराधना । तथा च प्रायो स्यविरो गृहस्य अप्रभुर्भवति ततस्तेन दीयमाने कोऽस्याऽधिकारो वृद्धस्येति गृहस्वामिनि युक्तान्यस्य प्रद्वेषः स्यादिति, तथा स्वरूपेण दृढशरीरो भवति स्वयं अधिकारी भवति, तदा दीयमानं कल्पतेऽपीति । तथा नपुंसकादमीक्ष्णं भिक्षाग्रहणे अतिपरिचयात्तस्य नपुंसकस्य साधोर्वा वेदोदयो भवेत्, ततो नपुंसकस्य साध्वाद्यालिङ्गनाद्यासेवनेनोभयस्याऽपि कर्मबन्धः, तथा एते अहो नपुंसकादपि निष्कृष्टाः गृह्णन्ति इति जननिन्दा भवेत् ततो न ग्राह्यं अपवादतस्तु वर्द्धितकश्चिपिनकमन्त्रोपहतः प्रपिष्टदेवशसादिषु केषुचिदप्रतिसेवितेषु नपुंसकेषु ददत्सु गृह्यतेऽपीति । तथा कम्पमानकायोऽपि भिक्षादानसमये देयं समानयन् भूमौ परिशाटयेत्, तथा साधुभाजनाद्बहिर्भिक्षा क्षपयेत्, देयपात्रकं वा पातनेन स्फोटयेत् ततो न कल्पते, सोऽपि यदि दृढभिक्षाभाजनग्राही भवेत् पुत्रादिभिर्दृढहस्तो भिक्षां दाप्यते तदा कल्पतेऽपीति । एवं ज्वरितेऽपि दोषाः भावनीयाः किञ्चिज्ज्वरिताद्विषाग्रहणे ज्वरसंक्रमणमपि साधोर्भवेत् तथा जने उड्डाहो यतोऽमी आहारलम्पटा ज्वरपीडितादपि गृह्णन्ति, यदि असंचरिष्णुज्वरो भवेत् तदा गृह्यतेऽपीति । तथा अन्धात् भिक्षाग्रहणे उड्डाहः यदमी औदरिका भिक्षां दातुमशक्नुवतोऽपि भिक्षां गृह्णन्तीति, तथाऽप्यन्यन् पदभ्यां भूम्याश्रितपदजीवनिकायघातं विदधाति इत्यादयो दोषाः, अथ स यदि पुत्रादीनां घृतहस्तो भवति तदा गृह्यतेऽपीति ।

प्रथम
संवरद्वारे
एषणा
दोषाः

तथा शालो जन्मतोऽष्टवर्षाभ्यन्तरवर्त्तौ तस्मिन् दीयमाने न कल्पते, मात्राद्यसमक्षं यदाऽऽदत्ते तदा एते लुण्टाका इव दृश्यन्ते साधवः,
 सवृत्ता न इति जनापवादः, मात्रादीनां च व्रतिनामुपरि विद्वेषः स्यादतो न ग्राह्यं, यदि मात्रादिभिः कार्यवशादन्यत्र गच्छन्नि-
 बालकस्य कथितं भवेदेतत् त्वया गृहागतानां साधूनां देयमिति ततो गृह्यतेऽपीति कलहादेरभावादिति । तथा च मत्तः पीतमदिरादि-
 मिस्त च मिश्रो ददन् मत्तया साधोरालिङ्गनं ददाति, भाजनं वा भिनत्ति कथिददन् आसवं वमति, वमन् साधुपात्रं स्वरण्टयति,
 ततो लोकगर्हा 'धिगमी अशुचयो ये मत्तादपि गृह्णन्ति, कौऽपि मत्तो जल्पति वा रे मुण्ड ! किमत्रायातस्त्वमिति ब्रुवन् घातमपि
 करोति, ततो न कल्पते, यदि तस्य पार्श्वे कथिद्भवति तदपरोद्धा तदा कल्पतेऽपीति । तथा उन्मत्तो दम्भो ग्रहग्रहीतो वा तस्मिन्नप्येते
 एव वमनवर्त्ता दोषा भावनीयाः, तथा मत्तोऽपि यदि भद्रकोऽलक्ष्यमदश्च भवति तथा उन्मत्तोऽपि यदि शुचिर्भद्रकश्च भवति तदा
 कल्पत इति । तथा च्छिन्नकरो मूत्राद्युत्सर्गादौ जलशौचाभावात् अशुचिरेव तेन च दीयमानं ग्रहणे जनगर्हा इत्यादयो दोषाः, परि-
 शादिहस्तात्पतने पदजीवघातः पात्रस्फोटनादयो भाव्याः । च्छिन्नचरणेऽप्येत एव भाव्याः केवलं पादाभावात् तस्य मिश्रादानाय
 चलतः प्रायो नियमतः पतनं भवेत्, तथा सति भूम्याश्रितपिपीलिकाप्रभृति प्राणीविनाशः तथा च्छिन्नकरोऽपि यदि सागारिकाऽभावे
 ददाति तदा यवनया गृह्यतेऽपीति । च्छिन्नचरणोऽपि यदि उपविष्टो ददाति असागारिकं च स्थानं भवेत् तदा गृह्यते । तथा गलत्कु-
 ष्ठीपुरुषावगृह्यमाणेऽपि तदीयोच्छ्वासत्वक्संस्पर्श-अर्घपकरुधिरस्वेदमललालादिभिः साधोः कुष्टसंक्रमो भवेत्, सोऽपि चेन्मण्डलप्रसूति-
 रूपकुष्टकीर्णकायः सन् सागारिकाभावे यदा ददाति तदा कल्पते न शेषकुष्ठिनः सागारिके वा पश्यति । तत्र मण्डलानि वृत्ताकारद्वु-
 विशेषरूपाणि प्रसूतिर्नखविदारणेऽपि चेतनायाः ससंवेदन[असंविचिः] भवति । तथा करविषयकाष्ठमयवन्धनरूपेण हस्तांदुना पादविष-

यलोद्वन्धनरूपेण निगडैन च बद्धे दातरि भिक्षा प्रयच्छति दुःखं तस्य स्यात्, तथा मूत्राद्युत्सर्गादौ शौचाऽभावात् ततो भिक्षाग्रहणे
 लोकजुगुप्सा ततो न ग्राह्यं, यदा पादबद्धहीनस्ततश्च पीडामन्तरेण गन्तुं शक्तस्तदा ग्रहीतुं कल्पतेऽपीति, बद्धोऽपि यदोपविष्टः सन्
 दत्ते सागारिको न पश्यति तदा ग्राह्यमपीति बन्धस्तु प्रतिषेध एव न भजना । तथा पादुकयोः काष्ठमयोपानहोरारूढस्य भिक्षादानाय
 प्रचलतः कदाचिद् दुःस्थितत्वेन पतनं स्यात् अतो न ग्राह्यं, अथ पादुकारूढोऽपि यद्यचलो भवति तदा कारणे कल्पते । तथा
 कण्डयन्त्या उदूखले तंदुलादिकं छण्टयन्त्या न गृह्यते यतः सा उदूखलक्षिप्तशाल्यादि बीजसंघट्टादि करोति, तथा दानात् पूर्वं पश्चाद्वा
 जलेन हस्तधावनादि दोषं वा विदध्यात् ततो न ग्राह्यं, अत्राऽपि अपवादतः कण्डनायोत्पाटितं मुशलं न च तस्मिन् मुशले काञ्चन्यां
 बीजलग्नमस्ति अत्राऽवसरे समायातः साधुस्ततो यदि सा पतनाघनर्थरहिते गृहकोणादौ मुशलं स्थापयित्वा ददाति तदा कल्पतेऽपीति ।
 तथा पिपन्ती शिलायां तिलामलकादि प्रमृद्नन्ती यदा भिक्षादानायोच्छिष्टति तदा पिप्यमाणतिलादिसत्काः काश्चिन्नखिका सचिच्चा
 अपि हस्तादौ लगिताः संभवन्ति ततो भिक्षादानाय हस्तादि प्रस्फोटने भिक्षां वा ददत्या भिक्षासंपर्कतस्तासां विराधना भवति पूर्व-
 कर्मपथात्कर्मादयोऽपि अप्कायविराधना संभवति, अतो नैव (कल्पते), एषाऽपि पेपणसमाप्तौ प्रापुकं वा पिपती यदि ददाति तदा
 कल्पते । तथा भर्ज्यमाना चुल्लथा कडिल्लकादौ चनकादीन् स्फोटयती तस्यां भिक्षां ददत्यां वेलालग्नेन कडिल्लकक्षिप्तगोधूमचणका-
 दीनां दाहे सति प्रद्वेषादयो दोषा स्युः । अत्राऽपि यत् सचिच्चं गोधूमादि कडिल्लके क्षिप्तं तत् अष्टोचारितमन्यच नाद्यापि करे गृहीत-
 मस्मिन्नवसरे आयातः—साधुरागतः ततो यदि उत्थाय ददाति तदा कल्पते । तथा कुंतल्यां वस्त्रेण रूतपोणिकां—सूत्ररूपां कुर्वन्त्यां
 तथा लोटयन्त्यां—लोढ्यां कर्पासः कणकेन रूततया विदधत्यां तथा विधुवत्यां रूतं कराभ्यां पौनःपुन्येन विरलं कुर्वन्त्यां तथा

प्रथम
 संवरद्वारे
 एषणा
 दोषाः

पिञ्जयन्त्यां पिञ्जनेन रूतं विरलं कुर्वन्त्यां न गृह्यते । देयलिहृदहस्तघावनादि पश्चात्कर्मादयो दोषाः । कार्पासिकादिसचित्तसंघट्टसंभवो भवति, इह च कर्त्तने यदि स्रग्गस्य श्वेततातिशयोत्पादनाय शङ्खचूर्णेन हस्तौ न खरण्टयति खरण्टनेऽपि यदि जलेन न प्रक्षालयति तदा कल्पते, लोठनेऽपि यदि हस्ते घृतः कर्पासो न स्यात् कार्पासिकाद्वा यदि उत्तिष्ठती न घट्टयति तदा गृह्यते, विधुवत्यां पिञ्ज-
यन्त्यां च यदि पश्चात्कर्म न भवति तदा कल्पतेऽपीति । तथा दलयन्ती घरट्टेन गोधूमादि चूर्णयन्त्यां-हि दलयन्त्यां घरट्टक्षिप्तवी-
जसंघट्टहस्तघावने जलविराधना वा दलयन्त्यपि सचित्तमुद्रादिना दलयमानेन सह घरट्टं मुक्तवती । अत्रान्तरे च साधुरायातस्ततो यदि
उत्तिष्ठति अचेतनं वा भ्रष्टमुद्रादिकं दलयती तर्हि तद्वस्तात् कल्पते ५. तथा विरोलयन्ती दध्यादि मध्नाति यदि दध्यादि संसक्तं
मध्नाति तर्हि तेन संसक्तदध्यादिना लिप्तकरत्वात् भिक्षां ददती तेषां रसजीवानां वधं विदध्यात्, अत्राऽपि चेदं असंसक्तं दध्यादि
मध्नाति तदा कल्पते । तथा भुञ्जाना दात्री भिक्षादानार्थं आचमनं करोत्याचमने च क्रियमाणे उदकं विराध्यते, अथ न करोत्या-
चमनं तर्हि लोके जुगुप्सा उक्तं च—

छायावयावन्तोऽपि संजओ दुल्लहं कुणइ घोहिं । आहारे नीहारे दुगंछिए पिंडगहणे य ॥१॥

तथा आपन्नसत्त्वायां भिक्षां ददत्यां न ग्राह्यं, यतस्तस्या दानार्थमुर्ध्वीभवन्त्या गर्भवाधा भवेत्, तत्राऽपि स्वविरकल्पिकानां
मासाष्टकं यावत् तत्करणे कल्पते वेलामासे न कल्पते । अथ च यथोपविश्यतया वेलामासे दीयते तदा गृह्यते ।

तथा बालवत्सा-बालकं भूमौ मञ्चिकादौ वा यदि स्थाप्य भिक्षां ददाति तर्हि बालकं तं माञ्जरीसारमेयादयो मांसखण्डं शश-

कश्चिदुच्यतेऽऽकृष्य विनाशयेयुः, तथा आहारस्वरष्टितौ शुष्कौ हस्तौ कर्कशौ भवतस्ततो भिक्षां दत्त्वा पुनर्दात्र्या हस्ताभ्यां गृह्यमाणस्य बालस्य पीडा स्यात्, अथ च यस्या बालको आहारे लगति भूमौ मुक्तः सन् न रोदिति तर्हि तस्या हस्तात् कल्पतेऽपीति, स्वविरकल्पि-
कानां, तथा आहारं गृह्णन् बालः शयः शरीरेण पुष्टो भवति ततस्तं मार्जारादयः पीडां [न] कुर्वन्ति, ये तु जिनकल्पिका भगवन्तस्ते
निरपवादत्वात् श्रुतघलेन गर्भाधानादि ज्ञात्वा मूलत एव आपन्नसत्त्वां सवालवत्तां च सर्वथा परिहरन्तीति ।

तथा पदकायान्-पृथग्यन्तेजोवायुवनस्पतिप्रसरूपान् संघट्टयन्ती हस्तपादाभ्यां शरीरावयवेन स्पृशती तानेव पदकायान् व्यापा-
दयन्ती स्वभावतो वा संयतं प्रेक्ष्य यदि ददाति तदा तद्वत्तात् ग्रहीतुं न कल्पते ।

तथा सप्रत्ययाया-सम्भाव्यमानविघ्नास्तत्र अपापास्त्रिधा तद्यथा तिर्यगुर्ध्वमधश्च, तत्र तिर्यग् भवादिभ्यः, ऊर्ध्वं उत्तरंगकाष्ठादेः,
अधः सर्पकण्टकादेः, इत्थं त्रिविधानामपायानामन्यतममापायं बुद्ध्या सम्भावयन् न ततो भिक्षां गृह्णीयादिति । अथ पदकायं संघट्टयन्त्यां
सप्रत्ययायायां नापवादः सर्वथा न कल्पत एव, शेषेषु तु पुनरपवादो दर्शितः । तथा क्षिपती यतीन् दृष्ट्वा साधुदानोद्यता पदकायान्
भूमौ क्षिपति-भूमौ मुञ्चति, तथा साधारणं-बाह्यायत्तं वा स्वयं ददती, चोरिकया गृहीतं वा ददती, तथा परकीयं ददती, परार्थे का-
र्पटिकादीनां कल्पितं तदेव ददती, तथा या स्त्री साधुदानोद्यता स्वाभीतः स्थापयती बलीस्रकूरं, तथा उद्धर्तयती नमयती पिठरा-
दिस्थाल्यादि, अत्र च कण्टूयन्तीत्यारभ्य सर्वाणि विशेषणानि स्त्रीमुख्यत्वाद्भुक्तानि, पुरुषेष्वपि भावनीयानीति, अत्राऽपवादोऽपि
तथाविपदौलभ्यद्रव्ये साविशेषज्ञानपूर्वकत्वात् ग्राह्यमपीति, शयः दायकदोषाश्चत्वारिंशदुक्ताः एवमन्येऽपि दायकदोषाः स्वयं शास्त्रान्त-

प्रथम
संवरद्वारे
एषणा
दोषाः

तत्र परिमाव्य परिहर्चव्याः ६ पृष्ठः ।

उम्मीसत्ति उन्मिथं-सचित्तसंमिथं-इह कथित् गृहस्थः केवलं वस्तु इदं व्रतिने वितीर्यमाणमल्पं स्यादिति लज्जया पृथग्वस्तु-
द्वयदाने वेला लगति इत्यौत्सुक्येन मिलितं वस्तुद्वयं मिथं भवतीति भक्त्या तथा सचित्तभक्षणमङ्गो भवत्वेतेषां इति प्रत्यनीकतया,
अनाभोगेन वा साधूनां कल्पनीयतया उचितपूरणादिकं अकल्पनीयतया मुनीनामनुचितेन करमन्दकदाडिमकुलिकादिना मिश्रयित्वा
यद् ददाति तन्मिथम् । अत्र च कल्पनीयाऽकल्पनीये द्वे अपि वस्तुनी मिश्रयित्वा यद् ददाति तदुन्मिथं, संहरणं तु यद्वाजनमदेयं
वस्तु तदन्यत्र फाऽपि स्थगनिकादौ संहृत्य ददाति तदुन्मिथसंहृतयोर्भेदः ७ ।

अपरिणयत्ति अपरिणतं-अप्राप्तुकीभूतं तत्-ओघतो द्विधा द्रव्यतो भावतश्च पुनरेकैकं द्विधा दातृविषयं गृहीविषयं च । तत्र
द्रव्यरूपमपरिणतं यत् पृथिवीकायादिकं स्वरूपेण सजीवं । यत्पुनर्जनेन विप्रमुक्तं तत्परिणतमिति । तच्च यदा दातुः सत्तायां वर्तते
तदा दातृविषयं, यदा तु गृहीतुः सत्तायां तदा गृहीतृविषयं, तथा द्वयोर्बहूनां वा साधारणे देयवस्तुनि यद्येकस्य कस्यचित् ददामीत्येवं
भायः परिणमति न शेषाणामेतद्भावतो दातृविषयं अपरिणतं साधारणाऽनिसृष्टं दायकपरोक्षत्वे, दातृभावापरिणतं दायकसमक्षत्वेत्वं-
नयोर्भेदः । तथा द्वयोः साध्वोः संघाटक रूपेण मिक्षार्थं गृहं गतयोरेकस्य साधोरेतल्लभ्यमानमशनादिकं शुद्धमिति मनसि परिणतं
तद् द्वितीयस्य गृहीतृविषयभावापरिणतं, एतच्च साधूनां न कल्पते शङ्कितत्वात् कलहादिदोषसम्भवाच्च ८ ।

१ अत्र उन्मिथदोषवर्णने पिण्डनियुक्तिगाथा ५९६ वृत्तौ वर्णिताभोगानाभोगवर्णनं सङ्कीर्णं जातं प्रतिभाति

२ पि० नि० पृ० १६५-१६७ यावत् वर्णनम्

'लित्ति-हस्तपात्रादिलेपचारित्वात् लिप्तं दुग्धदधितेमनादि तत्पुनरुत्सर्गतः साधूनां न ग्राह्यं, रसाभ्यवहारलाम्पव्यवृद्धिप्रस-
ङ्गात्, दध्याधिलिप्तहस्तप्रक्षालनादिरूपपश्चात्कर्माद्यनेकदोषसद्भावाच्च किन्तु अलेपकृदेव वल्लचनकौदनादिकं, तथाविधशक्त्यभावे च
निरन्तरस्याध्यायाध्ययनादिकमपि पुष्टकारणमाश्रित्य लेपकृदपि कल्पते । तत्र च लेपकृति ग्राह्यमाणे दातुः सम्बन्धी हस्तः संसृष्टो
असंसृष्टो वा भवति, येन च कृत्वा भिक्षां ददाति तदपि मात्रकं करोटिकादिकं संसृष्टं [असंसृष्टं] वा द्रव्यमपि देयं सावशेषं निरवशेषं
वा, एतेषां च प्रयाणां पदानां संसृष्टहस्तसंसृष्टपात्रसावशेषद्रव्यरूपाणां सप्रतिपक्षाणां परस्परसंयोगेनाष्टौ भेदा भवन्ति, ते चाऽमी
संसृष्ट हस्तः संसृष्टपात्रं सावशेषं द्रव्यं १ संसृष्टहस्तः संसृष्टपात्रं निरवशेषं द्रव्यं २ । संसृष्टो हस्तो असंसृष्टं पात्रं सावशेषं द्रव्यं ३
संसृष्टो हस्तो असंसृष्टं पात्रं निरवशेषं द्रव्यं ४ असंसृष्टो हस्तः संसृष्टं पात्रं सावशेषं द्रव्यं ५ असंसृष्टो हस्तः संसृष्टं पात्रं निरवशेषं
द्रव्यं ६ असंसृष्टो हस्तो असंसृष्टं पात्रं सावशेषं द्रव्यं ७ असंसृष्टो हस्तो असंसृष्टं पात्रं निरवशेषं द्रव्यं ८ ।

एतेषु चाष्टसु भङ्गेषु प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमेषु ग्रहणं कर्तव्यं न समेषु-द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमेषु नैव ग्रहणं, इयमत्र भावना-इह च
हस्तो पात्रं वा द्वे स्वयोगेन संसृष्टे वा भवेतां, असंसृष्टे वा न तद्वशेन पश्चात्कर्म सम्भवति, किं तर्हि ? द्रव्यावशेषेन । तथाहि-यत्र द्रव्यं
सावशेषं तत्र ते साध्वर्थं स्वरणितेऽपि न दात्री प्रक्षालयति, भूयोऽपि परिवेषणसम्भवात् । यत्र तु निरवशेषं द्रव्यं तत्र साधुदानानन्तरं
नियमतस्तद् द्रव्याधारस्थालं हस्तं पात्रं वा प्रक्षालयति ततो द्वितीयादिषु भङ्गेषु द्रव्ये निरवशेषे पश्चात्कर्मसम्भवान्न कल्पते ।
प्रथमादिषु पश्चात्कर्म असम्भवात् कल्पते इति ९ ।

उद्गमदोषमूल मेदनामानि	उत्तर मेदाः	उद्गमदोषमूल मेदनामानि	उत्तर मेदाः	उत्पादनादोष मूलमेदनामानि	उत्तर मेदाः	उत्पादनदोष- मूलमेदनामानि	उत्तर मेदाः	पपणादोष मूलमेद- नामानि	उत्तर मेदाः	
१ आधाकर्म	४	१० पर्याप्तितं	६	१ घात्रोदोषः	५	१० शोभ	१	१ शक्तिं	४	उद्गम सर्वमेदाः ६३
२ औद्देशिकं	१२	११ अभिहतं	६	२ दूती	२	११ पूर्वसंस्तवः पश्चात्संस्तवः	४	२ व्रक्षितं	७	
३ पूतिकर्म	१	१२ उद्भिन्नं	२	३ निमित्तम्	३	१२ विद्या	१	३ निक्षिप्तं	१२	उत्पादन सर्वमेदाः ४०
४ मिथदोष	३	१३ मालापद्धतं	४	४ आजीयिका	१०	१३ मन्त्र	१	४ पिहितं	१२	
५ स्थापना	४	१४ आच्छेद्यं	३	५ घनीपकः	१	१४ घूर्ण	१	५ संहृतं	८	पपणा सर्वमेदाः १०१ सर्वाग्रं २०४
६ प्राभृतिका	४	१५ अनिःसृष्टं	३	६ चिकित्सा	२	१५ योग	१	६ दायक	४०	
७ प्रादुष्करणं	२	१६ अध्ययपूरकः	३	७ क्रोध	१	१६ मूल	५	७ उन्मिथित	३	
८ कीर्तं	४	सर्वमेदाः १६ ६३	६३	८ मान	१	सर्वमेदाः १६ ४०	४०	८ अपरिणत	४	
९ अपमित्यम्	२			९ माया	१			९ लिप्त	८	
								१० छर्दित	३	
								सर्वमेदाः १०	१०१	

छेदितमिति-छेदितं-उज्झितं त्यक्तमिति पर्यायः तच्च त्रिधा सचित्तं अचित्तं मिश्रं, तदपि कदाचित् छाद्यते[छर्द्यते] सचित्तमध्ये,
कदाचिदचित्तमध्ये, कदाचिन्मिश्रमध्ये, तत उभयत्रापि मिश्रस्य सचित्त एवान्तर्भवति । छेदते सचित्ताचित्तद्रव्ययोराधारभूतयोराधेय-
भूतयोश्च संयोगतश्चतुर्भङ्गी तद्यथा सचित्ते सचित्तं १ अचित्ते सचित्तं २ सचित्ते अचित्तं ३ अचित्ते अचित्तं ४ अत्र चाद्येषु त्रिषु भङ्गेषु
सचित्तसंघट्टादिदोषसंभवात् न कल्पते चरमे पुनः पारिशाटिसद्भावात् न कल्पते परिशाटौ च महान् दोषः तथाहि-

उष्णस्य द्रव्यस्य छर्दने भिक्षां ददमानो दह्यते भूम्याश्रितानां च पृथिव्यादीनां दाहः स्यात्, शीतद्रव्यस्य भूमौ पतने च भूम्या-
श्रिताः पृथिव्यादयो विराध्यन्ते, भूमिपतिते च मधुविन्दुदाहरणं

यथा कश्चिद्धर्मघोषाख्यमश्री गृहीतव्रतो विहरन् वास्तकपुरे जगाम, तत्र वास्तकमग्निगृहे भिक्षार्थं गतो, दीयमानमधुघृतान्वितपा-
यसादधोमुखमधुविन्दुपातदर्शनात् दोषमन्वेष्य निर्गतः । तच्च गवाक्षस्थो वास्तको विलोक्य कुतो भिक्षा न गृहीता इति यावच्चिन्तयति
तावत्तत्र भूपतितमधुविन्दुके भक्षिका [तद्] योगाद्गृहकोकिला तद्योगात् सरटस्ततो मार्जारस्तं प्रति प्राचूर्णकः स्या पावितः तदनु-
वास्तव्यः श्वास्तयोः कलहे तत्स्वामिनो विरोधादन्योन्यसंग्रामोऽभूत् । ततो वास्तकेन चिन्तितं अहो अनेनैव कारणेन मुनिना भिक्षा न
जगृहे । धन्यः स इति भावयोगात् जातजातिस्मृतिः देवतापितसाधूपकरणः स्वयंबुद्धो जात इति संक्षेपार्थः ।

उक्तास्तावत् संक्षेपतो द्विचत्वारिंशद् दोषाः सप्रमेदाश्चतुरधिका द्विशती विस्तरार्थिना तु पिण्डनिर्गुक्तिवृत्तितः सोदाहरणा अवग-

१ पि० नि० गाथा ६२७ वृत्तौ ॥ २ पि० नि० पृ० १६९ तमे 'छर्दने सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्याणामाधारभूतानामाधेयभूतानां च' ।
३ पतदुदाहरणं पि० नि० ६२८ गाथा वृत्तौ वर्त्तते ॥ ४ पि० नि० पृष्ठ ३४-१६९ यावत् सर्वं पिण्डदोषवर्णनम्

न्तव्या अत्र तु सुखावयोपार्यं लेशमात्रतो व्याख्याताः ।

अथैतेषामविशोधिविशोधिकोटिविवेचनार्थमाह—सर्वा अपि पिण्डैपणा नवसु कोटिसु विभागे अवतरन्ति ता एवाऽऽह न स्वयं हन्ति, न स्वयं क्रीणाति न च पचतीति त्रयं, एवं कार[राप]णानुमतिभ्यामपि यथा नाऽन्येन घातयति न क्रीणापयति न पाचयति तथा नाऽपरेण हन्यमानं क्रीयमाणं पच्यमानमनुमोदते मीलिताश्चैता नवकोटयः एभिर्नवभिः पदैः पिण्डविशुद्धिः सर्वाऽपि संगृह्यते इति भावार्थः । इह पूर्वं षोडशविध उद्गमदोष उक्तः स च सामान्यतो द्विधा भवति तद्यथा—विशोधिकोटिरूपः अविशोधिकोटिरूपश्च, तत्र यद् दोषद्वये भक्ते तावन्मात्रेऽपनीते सति शेषं कल्पते स दोषो विशोधिकोटिः शेषस्त्वविशोधिकोटिः । तत्र ये दोषा अविशो-
धिकोटिरूपा ये च विशोधिकोटिरूपास्तानाह—

तत्र आधाकर्म सप्रभेदं, उद्देशिकस्य विभागौद्देशिकस्य चरमत्रिकं कर्मभेदसक्तमन्त्यमेव भेदत्रयं, पुतिर्भक्तपानरूपा, मीसत्ति मिश्रजातं पात्रण्डिगृहमिश्रं साधुगृहमिश्रं, चरमा अन्त्या वादरा इत्यर्थः[र्था] माभूतिका, अष्यवपूरस्य स्वगृहपात्रण्डिमिश्रं स्वगृहसा-
धुमिश्ररूपमन्त्यद्वयं एते उद्गमदोषा अविशोधिकोट्यः । अस्यां चाऽविशोधिकोट्यावयवेन शुष्कसिक्थ्यादिना तथा भक्तादिना लेपेन पल्लकचणकादिना अलेपेन संस्पृष्टं यदशुद्धभक्तं तस्मिन् उज्जितेऽपि यत् अकृतकल्पत्रये पात्रे शुद्धमपि भक्तं पश्चात् परिगृह्यते तत्पूति-
तरमवगन्तव्यं । शेषा ओषौद्देशिकं नवविधमपि च विभागौद्देशिकमुपकरणपूतिर्मिश्रस्याद्यो भेदः । स्थापना सूक्ष्मप्राभूतिका प्रादुष्करणं

१ पिण्डनिर्गुक्ति पृष्ठ ११६ तो पृष्ठ ११९ यावत् कोटिवर्णनं

२ पिण्डनिर्गुक्ति पृष्ठ ११६ तमे ३९३-३९४-३९५ गाथावृत्तौ सविशेषवर्णनं

धवगपशुपधाविपचत्तदेहं च फासुयं च न निसज्जकहापओयणक्खासुओवणीयेति न तिगिच्छामंतमूलमेस-

श्रीतं प्रामित्यकं परिवर्तनं अभ्याहृतं उद्भिद्यं मालापहृतं आच्छेद्यमनिसृष्टः मध्यवपूरकस्याद्योभेदश्चेत्येवंरूपा विशोधिकोटिः । विशुद्ध्य-
ति शेषं शुद्धमक्तं यस्मिन् उद्बृष्टे यद्वा विशुद्ध्यति पात्रमकृतकल्पप्रयमपि यस्मिन्नुज्झिते सा विशोधिकोटिः उक्तं च

उद्देसियंमि नयगं उवगरणे जं च पूइयं होइ । जावंति य मीसगयं, अज्झोयरए य पढमपदं ॥१॥

परियट्टिए अभिहडे, उग्भिन्ने मालो हडे इय । अच्छिज्जे अणिसिद्धे पाउयर कीयपामिच्चे ॥२॥

सुद्धमा पाहुडिया विय, वियग[ट्टिविय]पिंडो य जो भवे दुविहो । सब्बोवि एस रासी, विसोही कोडी मुणेयब्बा ॥

॥ च मिक्षामदृता पूर्वं पात्रे शुद्धमक्तं गृहीतं, ततस्तत्रैवाज्जाभोगादिकारणवशात् विशोधिकोटिदोषदुष्टगृहीतं कथमपि ज्ञातं, तथैत-
द्विशोधिकोटिदोषदुष्टं मया गृहीतं, ततो यदि तेन विनाऽपि निर्वहति तर्हि सकलमपि तद्विधिना परिष्ठापयति । अथ न निर्वहति ततो
पदेय विशोधिकोटिदोषदुष्टं तदेव तावन्मात्रं परिज्ञाय परित्यजति । यदि पुनरलक्षितेन सदृग्वर्णगंधादितया पृथग् परिज्ञातुमशक्येन
मिश्रं भवति, यथा द्रवेण तक्रादिना तदा सर्वस्पाऽपि तस्य विवेका, कृते च सर्वात्मना विवेके यद्यपि केचित् सूक्ष्मावयवा लगिता भव-
न्ति तथापि पात्रे अकृतकल्पेऽपि अन्यत् परिगृह्यन् शुद्धसाधुरेण्णीयभोजीति[त्यक्त]मक्तादेर्विशोधिकोटित्वादिति अलं प्रसङ्गेन, एवमन्य-
मनुवक्ताऽपि श्रय्यातरपिण्डराजपिण्ड-अग्रपिण्ड कान्तार-दुर्मिथ-मक्ताद्यनेकदोषाः शास्त्रान्तरादवसेयाः । अथ सूत्रप्रस्तुतं लिखामः ।

न्यपगताः पृथग्भूताः देयवस्तुसंभवा आगन्तुका वा कृम्यादयः च्युताः मृताः परतो वा देयवस्तु-आश्रिताः पृथिवीकायि-

पिण्डनियुक्तिः पृष्ठ ११७ तमे ३०५ गाथावृत्तौ तिस्रो गाथाः

प्रथम
संवरद्वारे
विशोधि
अविशोधि
कोटि-
स्वरूपम्

॥३६॥

ज्वकज्वहेउं, न लक्खणुप्पायसुमिणजोइसनिमित्तकहकप्पउत्तं, नवि डंभणाए, नवि रक्खणाते, नवि सासणाते,
नवि धंभणरक्खणसासणाते भिक्खं गवेसियब्बं, नवि वंदणाते, नवि माणणाते, नवि पूयणाते, नवि वंदणमाण-

कादयो वा । चक्षयति [चाययति] त्याजिता वा देयद्रव्यात् पृथग्कारिता दायकेन चक्षति स्वयमेव वा पृथग्भूता देहा यस्मात् उज्झात
तत्तथा । प्राशुकश्च प्रगतप्राणिकः व्यपगतचेतनापर्यायः तादृशं शुद्धं सदपि कथं लब्धं तदाऽऽह-न-निपेधे निषय-गोचरगत आसने
उपविश्य कथाप्रयोजनं-धर्मकथाव्यापारः तस्य यत् करणं तदकरणेन यत् प्राप्तं तन्न शुद्धं

न-नैव चिकित्सा-रोगप्रतीकारः मन्त्रश्च-चेटिकादिदेवाधिष्ठिताक्षरानुपूर्वी मूल-वृक्षवल्ल्यादीनां भेषजं च-द्रव्यसंयोगरूपं हेतुः-
कारणं लाभापेक्षया यस्य गोचरगतस्य तत्तथा । न-निपेधे स्त्रीपुरुषादीनां लक्षणं-स्त्रीपुरुषवेषादीनां लक्षणं, उत्पाताः-प्रकृतिविकाराः,
सुमिणंति निद्राविकारः, ज्योतिर्प-नक्षत्रं चन्द्रयोगादि निमित्तं-चूडामणिशास्त्रादिना अतितादिभानसंपादनं, कथा-कामशास्त्रार्था-
दिका, कुहकं-परेषां विस्मयोत्पादप्रयोगः एभिः आक्षिप्तचेतोदायकेन व्यापारितं तं भैक्षं न शुद्धं । तथा नाऽपि दम्भेन-मायाप्रयोगेन,
नाऽपि रक्षणया दायकस्य वस्तुनः, नाऽपि शासनया-शिक्षणया पुत्रवत्सकगृहादीनामिति गम्यं, नाऽपि उक्तत्रयसमुदायेनेत्याह-
दम्भ-रक्षण-शासनादितो, नैव भैक्ष्यं-भिक्षासमुहो ॥ गवेययितव्यं अन्वेयणीयं । किंच पुनः नैव वन्दनया-स्तवनेन

सो एसो जस्स गुणा वियरंति आयरिया दस-दिसासु इहरा कहासु सुणिमो पच्चक्खं अज्ज दिट्ठोऽसि ॥१॥

१ पयः स प्रत्यक्षः यस्य गुणा आचरिता दस दिशासु अन्यथा कथासु ध्रूयते अद्य प्रत्यक्षं दृष्टोऽसि ॥१॥ तथा पिंडनिर्युक्तिगत
४९१ तमो श्लोकः पतत्सदृश पय

णपूयणाते भिक्खं गवेसियब्बं, नवि हीलणाते नवि निंदणाते नवि गरहणाते नवि हीलणनिंदणगरहणाते
भिक्खं गवेसियब्बं, नवि मेसणाते नवि तज्जणाते नवि तालणाते नवि मेसणतज्जणतालनाते भिक्खं गवेसियब्बं,
नवि गारवेणं नवि कुहणयाते नपि घणीमयाते नवि गारवकुहणवणीमयाए भिक्खं गवेसियब्बं, नवि मित्तयाए

—नाऽपि माननया—आसनादिदानेन प्रतिपत्त्या वा, नाऽपि पूजनया—तीर्थमाल्यदानमस्तकगन्धक्षेपमुखयस्त्रिकाऽक्षमालिकादाना-
दिलङ्घनया, नाऽपि उक्तत्रयलक्षणया वन्दन—मानन—पूजनहेतुभूतया, भैक्ष्यं नैव गवेषयितव्यं । नाऽपि हीलनया जात्युद्घाटनतः,
नाऽपि निन्दनया दायकदोषोद्घाटनेन वा, नाऽपि गर्हणया—लोकसमक्षं दायकनिन्दया, न—निषेधे उक्तत्रयलक्षणया हीलणनिंदणगर-
हणया भैक्ष्यं नैव गवेषयितव्यं । नाऽपि—नैव मेपणया—दायकस्य अनर्प्यतो भयोत्पादनेन, नाऽपि तर्जनया—ज्ञास्यसि रे दुष्ट इत्यादि
रूपया, नाऽपि ताडनया चपेटादिदानतः, नैव—निषेधे उक्तत्रयरूपेण मेपणतर्जनतालनारूपेण हेतुना भैक्ष्यं—आहारादि न गवेषयि-
तव्यं । नाऽपि गौरवेण—गर्वेण राजपूजितोऽहं इत्याद्यभिमानेन, नाऽपि कुधनतया—दारिद्र्यभावेन इत्यादि प्राकृतत्वेन अथवा कुहनं
दम्भचर्या तया अन्तः क्रोधोद्भूतमुखमिष्टत्वेन वा, वनीपकवृक्ष्या वा अस्माकं सर्वं याच्यमानमेव भवतीति याचनापरेण, न—नैव
उक्तप्रयरीत्या गारव—कुहण—वणीमगरूपेण हेतुना भैक्ष्यं पिण्डं न गवेषयितव्यं । नैव मित्रभावमुपगतस्य दायकं प्रति तेन हेतुना,
नाऽपि प्रार्थनया—याचनया किन्तु साधुवेषदर्शनेनैव दायकस्य हर्षोत्पत्तिः पटिरूत्वेण सेवित्वा मित्रं कालेण भक्त्वएत्ति इति
वचनात् । नाऽपि सेवनया स्वामिमृत्यवत्, नाऽपि युगपत् उक्तत्रयमीलकेनेत्याह भैक्ष्यं गवेषयितव्यं यद्वा एभिर्हेतुभिर्नैव ।

१ प्रतिरूपेण सेवित्वा मित्रं कालेन भक्षयेत्

प्रथम
संवरद्वारे
अहिंसायाः
कारकाः

॥३७॥

नचि पत्थणाए नचि सेवणाए नचि मित्तपत्थणसेवणाते भिक्खं गवेसियव्वं, अन्नाए, अगढिए, अदुट्ठे, अदीणे,
अविमणे, अकल्लुणे, अविसाती, अपरितंतजोगी, जयणघडणकरणचरियविणयगुणजोगसंपउत्ते, भिक्खू भिक्खे-
सणाते निरते । इमं च णं सब्बजगजीवरक्खणदयट्ठाते पावयणं भगवया सुकहियं अत्तहियं पेच्चाभावियं आगमेसि-
म्वं सुद्धं नेयाउयं अकुडिलं अणुत्तरं सब्बदुखपावाण विउसमणं (सू०२२) । तस्स इमा पंच भावणातो पढमस्स

तदा किं पुनः कया रीत्या गवेषणा कार्या इत्याह । अज्ञातः—स्वयं स्वजनादितम्बन्धाकथनेन गृहस्थैरपरिज्ञातस्वजनादिभावस्तेन,
तथा अग्रथितः—ज्ञातेऽपि सम्पन्धे आहारादिषु अप्रतिबद्धः, अद्विष्टः—आहारेषु दायकेषु वा अदुष्ट, अदीनः—अक्षुभितः, अविमना-
न विवृतमानसः अलाभादिदोषात्, अकरुणो—न दयास्थानं न्यगृह्णित्वात्, अविपादी—अविपादवचनोऽदीन इत्यर्थः, अपरितान्ताः—
अथान्ताः योगाः—मनःप्रभृतयो यस्य सः अपरितान्तयोगी सदनुष्ठानेषु अत एव यतनं—प्राप्तेषु संयमयोगेषु अथवा यतनं उद्यमः घटनं
च—अप्राप्ते घटसंप्राप्ते संयमे करणं—विधिः योजनं, चरितः सेवितः विनयो येन स चरितविनयः, गुणयोगात् क्षमादिगुणैः संप्रयुक्तः ।
तथा पदप्रत्यय फर्मधारयः । एतादृशो भिक्षुः भिक्षेपणायां निरतो भवेदिति सम्बन्धः । इमं चत्ति इदं पुनः पूर्वोक्तगुणभैक्ष्यादिप्रतिपा-
दनपरं इति योगः, सर्वजगज्जीवरक्षणरूपा या दया तदर्थं प्रावचनं शासनं भगवता श्रीमहावीरेण पूज्योत्तमेन सुष्ठुः—शोभनत्वेन कथितं—
न्यायाच्चाधितत्वेन, आत्मनां—जीवानां हितं हितकरणत्वात्, प्रेत्य—जन्मान्तरे भवति—शुद्धफलतया परिणमति इत्येवं शीलं प्रेत्यभा-
विकं, आगामिकाले मद्रं—कल्याणं यतस्तदाऽऽगमिष्यत् मद्रं । शुद्धं—निर्दोषं, नेयाउयं ति नैयायिकं—न्यायवृत्ति, अकुडिलं—मोक्षं प्रति
शुभं, अनुत्तरं—प्रधानत्वात्, सर्वेषां दुःखानामसुखानां पापानां च तत्कारणानां व्यपगममुपशमकारकं यत्तत्तथा । अथ यदुक्तं 'तीसे

वयस्स ह्येति, पाणातिवायवेरमणपरिरक्खणट्टपाए पढमं ठाणममणगुणजोगजुंजणजुगंतरनिवातियाए दिट्ठिए ईरियव्वं, कीडपयंगतसथावरदयावरेण निव्वं पुप्फफलतथपवालकंदमूलदगमट्ठियबीजहरियपरिवज्जिएणः संमं, एवं खलु सव्वपाणा न हीलियव्वा, न निंदियव्वा, न गरहियव्वा, न हिंसियव्वा, न छिंदियव्वा, न भिंदियव्वा, न वहेयव्वा, न भयं दुक्खं च किंचि लब्भा पावेउं एवं ईरियासमित्तिजोगेण भावितो भवति अंतरप्पा अस-

मायणाए उ किञ्चि योच्छं गुणहेसं ति तत्र काः भावना अस्यां जिज्ञासायामाह-

तस्य प्रथमव्रतस्य इमा वक्ष्यमाणाः प्रत्यक्षाः पञ्च भावना भाव्यन्ते-प्रथमव्रतस्य भवन्ति, प्राणा-जीवास्तेषां अतिपातो नाशस्तस्य विरमणलक्षणस्वरूपं तस्य परिरक्षणार्थं प्रथमभावनाऽवस्थितिः कोपपुज्यते तदाऽऽह-स्थानं-निपीदनं गमनं-चलनं तथोर्गुणयोगं प्रवचनोपघातवर्जनलक्षणो गुणस्तस्य योगः-सम्बन्धस्तं योजयति-करोति या सा, युगं धूसरं युगान्तरे-युगप्रमाणभूभागे निपतति या सा युगान्तरनिपातिका ततः कर्मधारयः ततस्तथा दृष्ट्या-चक्षुषा ईरितव्यं गन्तव्यं, केनेत्याह-कीटाः-क्षुद्रजन्तवः ईलिकाद्याः पतङ्गाः-शूलभाः असस्यावरास्तेषु दयापरेण, नित्यं-सदा पुष्पफलत्वक् प्रवालः-पल्लवाङ्कुरः कन्दमूलं दकं-जलं मृत्तिका बीजहरित-प्रमुक्षपरिवर्जनेनेति सम्यक् शोभनत्वेन अथ इयांसमित्या प्रवर्त्तमानस्य यत् स्यात्तदाऽऽह-

श्चममुना प्रकारेण खलु-निश्चितं सर्वपाणाः-सर्वजीवाः न हीलयितव्याः-अवज्ञातव्याः, न निन्दितव्या न गार्हितव्याः गर्हा च पासमघं, तथा हिंसितव्याः-पादक्रमणेन, एवं न छेदितव्याः द्विधाकरणेन, न भेत्तव्याः-स्फोटनेन अण्डादीनां, न व्यथितव्याः परितापनादिना पीडोत्पादनेन वा, न-निषेधे भयं-भीतिः दुःखं च-शरीरादि किञ्चित् अल्पं अपि लभ्याः-योग्याः प्रापयितुं ये इति

प्रथम
संवरद्वारे
भावनाः

॥३८॥

यत्नमसंकिलिष्टनिव्वणचरित्तभावणाए अहिंसओ सुसंजओ सुसाह, वित्तीयं च मणेण पावएणं पावकं अहम्मियं
 दाएणं निस्संसं वड्ढयंघपरिकिलेसवट्ठलं मरणभयपरिकिलेससंकिलिष्टं न कयावि मणेण पावतेणं पावगं किंचि-
 वि स्सायव्वं । एवं मणसमितिजोगेण भावितो ण भवति अंतरप्पा असवलमसंकिलिष्टनिव्वणचरित्तभावणाए
 अहिंसओ संजओ सुसाह, तत्तियं च चतीते

निपातो वायपालद्वारे एवं ये प्राणिनः । इयं समिति व्यापारेण भावितो-वासितो भवति अन्तरात्मा-जीवः किंचिद इत्याह ? अशबलेन-
 चारित्रमातिन्यरहितेन हस्तकर्मरात्रिमोजनादिलक्षणैकविंशतिमितेन असंक्लिष्टेन-विशुद्ध्यमानमनःपरिणामवता निर्घणेन अक्षतेन-
 अमृच्छितेन चारित्रेण-सामायिकादिना भावना-वासना यस्य सः अशबल-असंक्लिष्टनिर्घणचारित्रभावना अथवा अशबल-असंक्लि-
 ष्टादिहेतुभूतया भावनया अहिंसकः, सुसंयतो-मृपावादाद्युपरतिमान् सुसाधुर्मोक्षसाधक इति एषा प्रथमा भावना ।

द्वितीया पुनर्भाविता मनसा पापं न ध्यातव्यं एतदेवाऽऽह-मनसा पापकेन पापकमिति ततश्च पापकेन-दुष्टेन सता मनसा पाप-
 केन पापकमिति न ध्यातव्यं इति सम्वन्धः । पुनः किंभूतं पापमित्याह-अधार्मिकाणामिदमाधार्मिकं तत् दारुणं निःशंसं निःशूकं-
 दयावर्जितं । वधवन्धन-हननेन यमनेन परिक्लेशेन-परितापनेन च तैर्वहुलं-व्याप्तं । मरणभयपरिक्लेशसंक्लिष्टप्रचुरं-न कदापि कस्मिन्नपि
 समये पापकेन-मनसा-पापं-प्राणातिपातात्मकं किञ्चिदपि अल्पमपि न ध्यातव्यं एकाग्रतया न चिन्तनीयं । एवमनेन प्रकारेण मनः
 समितियोगेन-चिद्यत्तत्प्रवृत्तिलक्षणव्यापारेण भावितो भवति अन्तरात्मा-जीवः कीदृशः ? सन् इत्याह असवल-असंक्लिष्ट निर्घणचा-
 रित्रभावना हेतुभूतया अहिंसको-दयावान् सुसंयतो-गुप्तेन्द्रियव्यापारः सुसाधु-अंतरुपशमवर्त्तो इति द्वितीया ।

पावियाते पावकं [अहमिमयं दारुणं निसंसं बहुबंधपरिक्लेशबहुलं जरमरणपरिक्लेशसंक्लिष्टं न कयावि
तीए पावियाते पावकं] न किंचिचि भासियव्यं एवं वयसमितिजोगेण भावितो भवति अंतरप्पा असवल-
मसंक्लिष्टनिव्वणचरित्तभावणाए अहिंसओ संजओ सुसाह, चउत्थं आहारएसणाए सुद्धं उच्छं गवेसियव्यं
अस्साए अकहिए, अदीणे, अकलुणे, अविसादी, अपरितंतजोगी, जयणघडणकरणचरियविणियगुणजोग-
संपओगजुत्तो, भिक्खू, भिक्खेसणाते जुत्ते, समुदाणेऊण भिक्खाचरियं उच्छं वेत्तूण आगतो गुरुजणस्स पासं

अथ तृतीया पुनर्भावेना च सुवचनसमितः यत्र वाचा वापं न भणितव्यमिति आह-वतीते पावियाते पूर्ववत् काकुभापया अच्चेयं,
पापारिमकया पापकं, नवरं आधार्मिकं दारुणं निःशूकं-निर्दयं बहुबन्धनपरिक्लेशप्रचुरं, जरमरणपरिक्लेशसंक्लिष्टं, न कदापि पापिकया,
वाचा पापात्मकं-प्राणिघातात्मकं, न कदापि भाषितव्यं, एवममुना प्रकारेण वचनसमितियोगयुतो भावितो भवति अन्तरात्मा-जीवः
असवल-प्रसंक्लिष्ट-निर्गुणचारित्रभावनया कृत्वा अहिंसकः संयतः सुसाधुरिति तृतीया ।

चतुर्थभावना-या आहारं अशनादि चतुर्धा [तेषां] एषणा पूर्वोक्ता तथा शुद्धं, उच्छं-गृहसमुदायगतं गवेषयितव्यं इदमेव भाव-
यितुमाह-अज्ञातो-अनवगतो दायकजनैरयं श्रीमान् प्रव्रजितोऽस्ति इति न ज्ञातः, अकथितः स्वयमेव यथाहं श्रीमान् पूर्वमभूवं इति,
अप्राप्तौ अदीनः अथवा दीनोऽहं पूर्वमिति, अकलुषः-आशयशुद्धः, कुत्रचित् 'अगदिए अदुद्धे' इत्यपि पाठः तत्र अगृद्धिकः अ-
दिएः दायकादायकोपरि समचित्तः, अविषादवान्, अपरितान्तयोगी-अथान्तत्रिकरणयोगः । यतनं-घटनं निष्पादनं करणं चरणं मूल-

गमणागमणातिचारे पडिक्कमेपडिक्कंते, आलोयणदायणं च दाऊण गुरुजणस्स गुरुसंविट्ठस्स वा जहोवएसं नि-
 रयारं च अप्पमत्तो, पुनरपि अणेसणाते गयतो, पडिक्कमित्ता पसंते आसीणसुहनिसन्ने सुहुत्तमेत्तं च ज्ञाण-
 सुहजोगनाणमज्झायमोयियमाणे, धम्ममणे, अविमणे, सुहमणे, अविग्गहमणे, समाहियमणे, सद्धासंवेगनिज्ज-
 रमणे, गयमणयत्तलभाविमणे उट्टेऊण च पद्दुत्तुट्टे जहारायणियं निमंतइत्ता य साहवे भावओ य विइण्णे य
 गुणोत्तरगुणरूपं तेन चरितः सेविनः विनययोगयुक्तः सम्पग् प्रयोगे व्यापारः संयमलक्षणस्तेन युक्तः । भिक्षुः-साधुः भैक्षयैषणाया योग-
 युक्तः, मातृशपिक्कं अटित्ता मिधानया गोचरं उंलमिउं उंलनं अल्पाल्पगृहीतमैक्ष्यं गृहीत्वा आगतः गुरुजनस्य पार्श्व-समीपं गमना-
 गमनाविचाराणां प्रतिक्रमणेन ह्यापधिकीदंदकेन प्रतिक्रान्तो निवर्त्तितपापः । आलोचनं-अथवा गृहीतमक्तपाननिवेदनं तयोरुपदर्शनं
 च कृत्वा गुरुजनस्य-गुरुसंविट्ठस्य वा रूपस्य यथोपदेशं-उपदेशाऽनतिक्रमेण निरतिचारं-दोषवर्जनेन अप्रमत्तः, पुनरपि अनेपणाया
 अपरिग्रहाऽनालोचिनदोषरूपायाः प्रथतः-प्रयत्नवान् इति प्रतिक्रम्य च कायोत्सर्गकरणानन्तरं कीदृशः ? प्रशान्तः-अनुत्सुकः, आसी-
 नः-उपविष्टः सुखनिपण्णः अनावाधितवृत्त्या पदत्रयस्य कर्मधारयः । ततो मुहूर्त्तमात्रं च कालं ध्यानेन धर्मादिना शुभयोगेन-संयमव्या-
 पारेण गुरुविनयकरणादिना शानेन-ग्रन्थानुप्रेक्षणरूपेण साध्यायेन-अधीतगुणनरूपेण वा गोपितं-विषयान्तरगमनेन निरुद्धं मनो येन
 न तथा । अतएव धर्मे-श्रुतचारिग्ररूपे मनो यस्य स तथा श्रुतमना इत्यर्थः । तथा अविमनाः-अशून्यचित्तः, शुभमनाः-असंक्लि-
 ष्टचेताः, अविग्रहमनाः-अकलहचेताः अभ्युद्यद्ग्रहमना वा-अविद्यमान-असदभिनिवेश इत्यर्थः । समं-तुल्यं रागद्वेषानाऽऽकलितं आहितं-
 उपनीयं आत्मनि मनो येन स समाहितमनाः अथवा शमेन-उपशमेन च अधिकं मनो यस्य स समाधिकमनाः वा शमे-उपशमे

गुरुजनेणं उपविष्टे संपमज्जिऊण ससीसं कायं तथा करतलं अमुच्छित्ते, अगिद्धे, अगदिह, अगरहिते, अण-
ज्जोचवण्णे, अलुद्धे, अणुतट्ठिते, असुरसरं अचवचवं अदुतमविलंबियं अपरिसाडिं आलोयभायणे जयं
स्थापितं मनो येन गुरुणा दत्ते अदत्ते संप्रदायादीनां अस्था[ता]पितमना इत्यर्थः । अथ श्रद्धा-तत्त्वार्थश्रद्धानं संयम-योगविषयो वाऽभि-
लापः, संवेगश्च-मोक्षमार्गाभिलापः संसारभयं वा निर्जरा-कर्मक्षणं मनसि यस्य स श्रद्धासंवेगनिर्जरमनाः । प्रवचनवात्सल्यभावितमना
वा, इत्याय च प्रहृष्टतुष्टोऽतिशयप्रमुदितः यथा रत्नाधिकं-यथाज्येष्ठं निमन्त्र्य-आहूय आमन्त्र्य साधवे साधून् साधर्मिकान्-श्रद्धाप्र-
वचनलिङ्गादिभिः समानान्-धर्माचारान् भावतश्च भक्तस्तद्गुणानुमोदी वितीर्णं दत्ते च, गुरुजनेन भुंक्त्वमिदमश्नादीन् अनुज्ञाते च
सति [भक्त्यादौ], गुरुणा उपविष्टे दत्तासने सौम्य अत्र तिष्ठ इत्यनुज्ञया उपविष्टः संप्रमृज्य च प्रतिलेख्य मुखवस्त्रिकारजोहरणादिना वा
सशीर्ष-समस्तकं सकायं-सनखकरतलं च अमुच्छित्तः-आहारविषये मूढिमानं न गतः, अगृह्यः-अप्राप्तेषु रसेषु अनाकांक्षावान्, अग्र-
यितः-रसानुगतस्सैः, अगर्हितः-आहारविषये अकृतगर्हः, अनव्युपपन्नो-न रसेषु एकाग्रमनाः, अलुब्धो-लोभरहितः नोदरपिशाच
इत्यर्थः, न आत्माशरीररूपस्तस्य अर्थो यस्येत्यनात्मिकार्थः परमार्थकारीत्यर्थः । कया रीत्या ? आहारमाहारयति तदाऽऽह असुरसरं
एवंभूतं शब्दरहितं । अचवचवेति शब्दरहितं । अहृतं-अनुत्सर्कं अविलम्बितं-न अतिमन्दं अपरिश्राटं-परिश्राटि दोषवर्जितं अपरि-
श्राटि भुंजिजा इति, अग्रेतनपदेन सह क्रियायोगः । आलोकमुखे भाजने पृथुलमुखे अथवा आलोके प्रकाशे नाञ्चकारे, पिपीलीका-
वालादीनामनुपलम्भात्, तथा भाजने-पात्रे, पात्रं विना जलादिसंपतितसत्त्वाददर्शनात्, यतं-मनोवाक्याभिसंयमत्वात् प्रयत्नेनादरेण

पयस्तेण वषगयसंजोगमणिगालं च विगयधूमं

पुनः कीदृशं ? व्यपगतसंयोजनादोपरहितं, अणिगालं विगतरागं, विगतधूमं-द्वेपरहितं यदुक्तं-रागेण सङ्गालं दोसेन सधूमगं
वियाणादिति वचनात् ।

अथ किञ्चित् संयोजनादि पञ्चप्रासैपणादोपानाऽऽह-तत्र प्रथमं संयोजना पञ्चकापेक्षया संयोजनं संयोजना उत्कर्षोत्पादनं-द्रव्यस्य
द्रव्यान्तरेण मीलनं सा द्विधा उपकरणविषया भक्तपानविषया च, एकैकाऽपि द्विविधा बाह्याभ्यन्तरमेदमिन्ना । तत्र उपकरणविषया बाह्य-
संयोजना यथा कश्चित् साधुः कुत्राऽपि गृहे मन्थं चोलपट्टादिकं प्राप्य पुनर्विभूषार्थं तदुचितं पट्टीप्रभृतिकं मार्गयित्वा वसतेर्षहिरेव
प्राप्नुोमीति । अभ्यन्तरा तु वसतौ निर्मलचोलपट्टादिकं परिधाय विभूषानिमित्तं तदनुरूपमेव निर्मलां नर्मादिपट्टीं परिदधाति । तथा
मिधार्थं द्विष्टमानः सन् धीरादिकं तथा अनुकूलद्रव्यैः खंडादिभिस्सह रसगृधया विशेषरसोत्पादनाय बहिरेव संयोजयति एषा बाह्य-
भक्तपानविषया संयोजना । अभ्यन्तरा पुनर्यद्वसतावागत्य भोजनवेलायां संयोजयति । सा च त्रिधा, पात्रकविषया कवलकविषया मुख-
विषया च, तत्र भोजनसमये यत् पायसादिकं खण्डादिना यद्रोचते तद्रसगृह्या तेनैव सह एकस्मिन् पात्रे संयोजयति सा प्रथमा, यदा
तु हस्तगतमेव कवलतया सुकुमारिकादि खण्डादि सह संयोजयति सा द्वितीया । यदा पुनर्मण्डकादिकं मुखे प्रक्षिप्य पश्चात् गुडादिकं
प्रक्षिपति तदा तृतीया । अपवादश्चाऽत्र एकैकं साधुसंघाटकं प्रति प्रचुरघृतादिप्राप्तौ सत्यां भोजनाऽनन्तरं यदि कथमपि यदुद्धरितं भवति
तद् उद्धरितघृतादिनिर्गमनार्थं खण्डादिभिरपि संयोजना भवति तत् न दोषाय । उद्धरितं हि घृतादि न खण्डादिकमन्तरेण मण्डकादि-

प्रथम
संवरद्वारे
प्राप्तैषणा-
दोषाः

मिरपि सह मोक्तुं न शक्यते प्रायस्सृज्यत्वात् तच्च न परिष्ठापनं युक्तं, घृतादिपरिष्ठापने स्निग्धत्वात् यथादपि पिपीलिकादिप्रणाशसंभवात्, तथा ग्लानस्य भव्यभवनार्थं वा यद्वा भक्तारोचकिनः प्रधानाहारलालितस्य सुखोचितस्य राजपुत्रादेर्वा साधूचितेन संयोगरहित-
माहारेणाऽऽद्यापि सम्यग्भावितस्य मोक्षस्य वा निमित्तं ससृज्य्यापि संयोजना कल्पत एवेति । इदानीं प्रमाणमाह—

कुर्कुट्यण्डप्रमाणमात्रा कवला द्वाविंशत् तत्र कुर्कुटी द्विधा द्रव्यकुर्कुटी भावकुर्कुटी च, तत्र माघोः शरीरमेव कुर्कुटी तन्मुखं अण्डकं तत्राऽधिकपोलौष्ठभुवां विकृतमनापाद्य यः कवलो मुखे प्रविशति तत्प्रमाणं कवलस्य । अथवा कुर्कुटी पक्षी तस्या अण्डकं तस्य प्रमाणं कवलस्य तथा पावन्मात्रेण कवलेन भुक्तेन न न्यूनता नाप्यत्याघ्मातमुदरं भवति घृतिश्च विशिष्टा संपद्यते ज्ञानदर्शनचारित्राणां च घृदिरुपजायते तावत्प्रमाणो आहारो भावकुर्कुटी तस्य द्वाविंशत्तमो भागः अण्डकं तत्प्रमाणं कवलस्य, ततो द्वाविंशत्कवलाः पुरुष-
स्य त्रियास्तु अष्टाविंशतिः स्त्रीस्य चतुर्विंशतिः । उक्तं च तंदुलवेयालिके—

यत्तीसं कवला पुरुषस्य आहारो इत्थीयाए अद्वावीसं चतुर्विसं पंडयस्स चि । अधिकाहारस्तु अजीर्यमाणः सन् व्यापये यमनाय मृत्यवे च भवति । यदुक्तं—

अइयहुयं अइयहुसो, अइप्पमाणेण भोयणं भूत्तं । हाहेज्ज च वमिज्ज च मारिज्ज च तं अजीरंतं ॥१॥

इदानीमद्धारदोषमाह—रोगेण अन्नस्य वा तदातुः प्रशंसारूपेणाऽऽस्वादयन् प्रासुकमप्याहारं कुर्वाणः स्वचारित्रं साङ्गारं चरणेष्वनस्य अद्धारमवनत्वात् । अत्र मावार्थस्तु इह द्विधा अंगारः द्रव्यतः भावतश्च, तत्र द्रव्यतः कुशालुदग्धाः खादिरादिवनस्पतिविशेषाः भावतो

॥४१॥

रागाग्निना निर्दग्धं चरणेन्धनं, तथा यथा दग्धेन्धनं धूमे गते सति अङ्गार इत्युच्यते, एवमिहाऽपि चरणेन्धनं रागाग्निना निर्दग्धं सत् अङ्गार इत्युच्यते, ततश्च भोजनगतविशिष्टगन्धरसास्वादवशेन संजाततद्विषयमूर्च्छस्य सतः अहो मृष्टं अहो सुसंस्कृतं अहो स्निग्धं अहो सुपक्वं अहो सुच्छिन्नं सुहृतं अहो सरसं वेत्यादि प्रशंसातः सदाङ्गारेण यद्वर्तते तत्साङ्गारमिति २

इदानीं धूमदोषमाऽऽह-द्वेयेण अन्नस्य तदायकस्य वा निन्दात्मकेन अमनोज्ञमधुराहारं भुञ्जानश्चारित्रं-चरणं सधूमकं करोति निन्दात्मकं कलुषस्वभावं धूमसन्मिश्रत्वात्, अत्राऽप्ययं भावार्थः-इह द्विविधो द्रव्यतो भावतश्च तत्र द्रव्यतो अर्धदग्धानां काष्ठानां सम्बन्धी, भावतो द्वेषाग्निना दह्यमानस्य चरणेन्धनस्य सम्बन्धी कलुषभावो-निन्दात्मकः, ततो यथाऽऽङ्गारत्वमप्राप्तं ज्वलदिन्धन-धूमं कथ्यते एवं द्वेषाग्निना दह्यमानं चरणेन्धनमपि साधूनां सधूमं ततश्च भोजनमपि गतरूप-विगन्ध-विरसास्वादतो जाततद्विषयव्य-लीकचित्तस्य सतो अहो विरसं विगन्धं अपक्वमसंस्कृतमलवणमेवेति निन्दावशात् धूमेन सह वर्त्तते यत् तत् सधूमं चारित्रमिति ।

अधुना कारणमाह-वेद्यणवेयावच्चे इत्यादीनि पदं कारणानि प्रत्येकं भोजनेऽभोजने च ज्ञेयानि, तथा क्षुद्वेदनोपशमनाय भुञ्जीतेति सर्वत्र क्रियासम्बन्धः पुष्ट्या हि न शक्यते सोढुं सर्ववेदनातिशायित्वाद्बुद्ध्याः 'कुंहा समा वेयणा नत्थी' ति वचनात् तथा वेयावृत्त्यकरणार्थं बुद्धक्षितोऽपि हि गुर्वादीनां वेयावृत्त्यं कर्तुं न शक्नोति । तथा इर्यासमितिः सैव निर्जराधिभिर-ध्यमानतयाऽर्थस्तस्मै बुद्धक्षापीडितस्य हि चक्षुर्भ्यामपश्यतः कथमीर्यासमितिपरिपालनं स्यात्, तथा संयमार्थाय क्षुधाचो हि प्रेक्षा-

१ पि० नि० गाथा ६६२ वेयणवेयावच्चे इरियहाण य संजमहाण तह पाणवत्तियाण छुं पुण धम्मचित्ताय

२ पंथ समा नत्थि जरा दारिदसमो य परिमवो नत्थि । मरणसम नत्थि भयं कुहां समा वेयणा नत्थि ॥१॥ पि० नि० पृ० १७७

प्रमार्जनादिलक्षणं विधातुमलं [न] अतः संयमाभिवृद्धयर्थे, तथा प्राणा उच्छ्वासादयो बलं वा प्राणास्तेषां तस्य वा वृत्तिः—पालनं तदर्थं प्राणसंधारणार्थमित्यर्थः, यद्वा प्राणप्रत्ययं बलं जीवितनिमित्तं अविधिना उपक्रमेण त्रियमाणेऽहिंसा स्यादत एवेतत्

भावियजिणवयणाणं यमस्तरहिंसा नत्थि ह्यु विसेसो । अप्पाणंमि परंमिय तो वज्जे पीडमुमए वि ॥१॥

पष्ठं पुनरिदं कारणं यदुत धर्मचिन्तायै धर्मध्यानचिन्ता [श्रुतधर्मं चिन्ता] वा ग्रन्थपरावर्त्तनचिन्तनवाचनादिरूपा, इयं हि उभय-
रूपाऽपि बुद्ध्याल्लितयेवसो [न] तस्यार्थध्यानसंयमादिति । इह च यद्यपि वेदनोपशमादीनां शब्दवृत्त्या तदुपलक्षिते भोजनफलत्वेन प्रतीतिस्तथापि तैर्विना तन्निषेधवचनादर्थवृत्त्या कारणत्वमेवैषामुपदर्शितं

अथ आतंकादीनि पट्टेय अमोजनकारणन्याह—

आतंके ज्वरादौ रोगे समुत्पन्ने न भुञ्जीत-उपवासान् कुर्वतो हि प्रायेण ज्वरादयो यांति, यदुक्तं—

वे[व]लाविरोपिनिदिष्टं ज्वरादौ लङ्घनं हितं । [क्र]क्षुतेऽनिलश्रमक्रोधशोककामक्षतज्वरान् ॥१॥

तयोपसर्गे देयमनुष्यतिर्यग्मवे संजाते सति तितिक्षयाहेतुभूतया उपसर्गसहनार्थमित्यर्थः उपसर्गाश्च अनुकूलप्रतिकूलमेदात् द्विविधाः तत्र माता-पितृ-कलत्रादिस्वजनकृतोऽनुकूलास्ते हि स्नेहादिना प्रयज्यासेवनार्थं कदानिदुपतिष्ठन्ते तत्रोपसर्गोऽयमिति मत्वा नाश्रीयान्, यतस्तमुपवासान् कुर्वन्तं वीक्ष्य तन्निश्चयावगमान्मरणमिदमयाद्वा भुञ्जीतीति, प्रतिकूलोपसर्गश्च कुपितराजादिकृतस्व-
शाऽपि न भुञ्जीत विहितोपवासं हि साधुं समीक्ष्य राजादयोऽपि प्रायेण संजातदया भुञ्जन्ति इति । तथा ब्रह्मचर्यगुप्तिनिमित्तं—मैथुनव्रत-

प्रथम
संवरद्वारे
प्रासैपणा-
दोषाः

॥४२॥

अप्यव्योचंजणानुलेचणभूयं संजमजायामायानिमित्तं संजमभारवहणद्वयाए भुंजेज्जा पाणधारणद्वयाए संजएण

संरक्षणार्थमित्यर्थः उपवासान् हि विदधतः कामः कामं-दूरमुपक्रामति यदुक्तं—

विषया विनियर्तन्ते, निराहारस्य देहिनः इति वचनात्, तथा प्राणिदयाहेतोः जीवरक्षणार्थं जलवृष्टौ मिहिकापाते मचित्तरजःपातादौ प्रभूतसूक्ष्ममण्डूकिकामसकिकाकोद्रविकादिसत्त्वसंस्कायां भूमौ प्राणिदयानिमित्तमटनं परिहरन्न भुञ्जीत, तथा तपोहेतोस्तपकरणनिमित्तं एकद्वित्र्याद्युपवासकरणेन षण्मासान्तं यावत्तपः कुर्वतो न भोजनसंभवः, तथा शरीरस्य व्यवच्छेदः परिहार-स्तदर्थं, इह हि शिष्यनिष्पादनादिसकलकर्तव्यताऽनन्तरं पाश्चात्ये वयसि संलेखनाकरणेन यावज्जीवानशनप्रत्याख्यानकरणयोग्य-मात्मानं कृत्वा भोजनं परिहरेत् नाऽन्यथा, शिष्यनिष्पादनाद्यभावे प्रथमे द्वितीये वा वयसि शरीरपरित्यागार्थमनशनप्रत्याख्यानकरणे जिनात्तामद्गः स्यात्, संलेखनामन्तरेणार्तध्यानादिसंभवाच्च यदुक्तं—

‘देहंभि असंलिहिण सहसाधाऊहिं खिज्जमाणार्हिं । ज्ञायइ अट्टज्झाणं सरीरिणो चरिमसमयम्मि ॥१॥

ब्रुहयेयणवेयावचे, संजमस्तुहज्झाण पाणरक्खट्ठा । पाणिदया तवहेउं, छट्ठं पुण धम्मचिन्ताए ॥२॥ इति पदकारणानि

आयंके उसग्गे यंभगुत्तीय पाणरक्खट्ठा । तव संलेहणसेवमभोयणं छसु कुचिज्जा ॥१॥

इत्यादिष्वपि विचार्य भोजनं विदध्यात् तदपि भोजनं कीदृशं सूत्रकार इति—

अद्यस्य घुरः उपाञ्जनं अक्षोपाञ्जनं तच्च व्रणानुलेपनं ते-भूते प्राप्ते यत्र तत् तथा तत्कल्पमित्यर्थः, संयमयात्रा संयमप्रवृत्तिः सैव

. १ प्रयचनसारोद्धारवृत्ति पृष्ठ २१४-२ पंक्ति ५तो पृष्ठ २१५-२ पंक्ति २ यावत् अन्युनातिरिक्तं अत्र न्यस्तं प्रतिभाति

समिपं एवं आहारसमितिजोगेणं भाविओ भवति अंतरप्पा असबलमसंकिलिठ्ठनिव्वणनरित्तभावणाए अहिं-
सए संजए सुसाहू,

मात्रा प्रमाणं अर्थो वा संयमयात्रामात्रं तन्निमित्तं हेतुर्यत्र तच्चथा, किमुक्तं भवति ? संयममाखहनार्थतया, यथाऽक्षस्य उपाञ्जनं भाखहन-
नक्षमं तथा संयमसाधनशरीरं तत आहारमंतरा संयमभाखधमं न भवति इति कारणात् भुञ्जीत, पुनः कारणान्तरमाऽऽह-प्राणधार-
णार्थतया-जीवितव्यसंरक्षणायेत्यर्थः, संयतेन-साधुना समितं यत्तनापूर्वकं एवममुना प्रकारेण आहारसमितियोगेन भावितो भवति
अन्तरात्मा असबलअसंकिलिठ्ठनिव्वणचारिप्रभावनाया हेतुभूतया अहिंसकः संयतः सुसाधुरिति चतुर्थीभावना

अथ प्रसङ्गादागतशय्यातरपिण्डस्याऽपि किञ्चिल्लिख्यते-शय्यया साधुसमर्पितगृहलक्षणया दुस्तरं-संसारसागरं तरतीति शय्या-
तरः स द्विधा कर्त्तव्यः प्रभुर्वा यतिप्रदत्तोपाश्रयस्वामी प्रभुसंदिष्टो वा तेनैव स्वामिना यत् कृतप्रमाणतया निर्दिष्टो भवति [तत्र यः
प्रभुः स एको वा भवेदनेको वा] प्रभुसंदिष्टोऽप्येको वा अनेको वा भवति तत्र चतुर्भङ्गी एकः प्रभुः एक संदिष्टः १ एकः प्रभुः
अनेके संदिष्टाः २ अनेके प्रभवः एकः संदिष्टः ३ अनेके प्रभवोऽनेकप्रभुसंदिष्टाः ४ ते च शय्यातरा एको वाऽनेके वा ते त्याज्याः ।
परमत्रैवं भावनाऽपवादपदे यथा अनेकेषु-बहुषु शय्यातरेषु सत्सु एकं कमप्यपवादपदेन शय्यातरं स्थापयेत्, इयमत्र भावना, बहु-
जनसाधारणा वसतिः काऽपि प्राप्ता तत्र च समाचारीविचारचतुराः श्राद्धा यदि एवं वदन्ति एकं कमपि शय्यातरं स्थापयत मा

१ प्रवचनसारोद्धार ८००-८०८ गाथागतवृत्तितो शय्यातरस्वरूपं उद्धरितं प्रतिभाति. २ एतदपि स्त्रलिखितं प्रवचनसारोद्धार-
वृत्तितो न्यस्तं

प्रथम
संवरद्वारे
शय्यातर
स्वरूपं

॥४३॥

सर्वानपि परिहरत इति तदा एकं शय्यातरं स्थापयित्वा शेषगृहेषु भिक्षां गृह्णन्ति, यद्वा बहवस्तत्र साधवस्ततो यदि सर्वेऽपि संस्तरन्ति तदा सर्वानपि शय्यातरान् कुर्वन्ति, असंस्तरणे चैकं शय्यातरमिति ग्रहणविधिश्चाऽयं यथा द्वयोः शय्यातरयोरेकान्तरभिक्षाग्रहणवारको भवति त्रिषु शय्यातरेषु तृतीयदिने एवं वारकेण भिक्षां गृह्णन्तीति

अथाऽयं शय्यातरः कदा भवति तदाऽऽह कस्मिंश्चित् सार्धे ग्रामादौ वा उषित्वा सुप्त्वा इत्यर्थः, चरमं प्राभातिकमावश्यकं प्रतिक्रमणमन्यत्र स्थानान्तरे गत्वा यदि कुर्वन्ति तदा द्वावपि शय्यातरो भवतः, इदं च प्रायसः सार्यादौ संभवति आदिशब्दाच्चौरा-यस्कन्दमयादिपरिग्रहः । अन्यथा तु प्रकारान्तरसद्भावे भजना शय्यातरस्य विकल्पना यस्य गृहे स्थिताः स च अन्यो वा शय्यातरो भवति, भजनामाऽऽह—

यदा रात्रेश्वतुरोऽपि प्रहरान् जाग्रति साधवः आवश्यकमन्यत्र कुर्वन्ति तदा मूलोपाश्रयस्वामी शय्यातरो न भवति । किन्तु सुप्ते वा शयने वा प्राभातिकावश्यके वा शय्यातरो भवति अयं भावार्थः शय्यातरगृहे सकलां रात्रिं प्राक् जागरित्वा प्राभातिकं प्रतिक्रमणमन्यत्र कुर्वन्ति तदा [मौलः शय्यातरो न भवति किन्तु यद्गृहे प्रतिक्रमणं कृतं स एव, अथ शय्यातरगृहे रात्रौ सुप्त्वा जागरित्वा वा प्राभातिकप्रतिक्रमणं कुर्वन्ति तदा] स एव शय्यातरो भवति, यदा तु वसतिसंकीर्णतादिकारणादनेकोपाश्रयेषु साधवस्तिष्ठन्ति तदा यत्राचार्यः स्थितः स एव शय्यातरो नाऽन्य इति ।

ननु साधूनां गृहमर्पयित्वा गृहेशो यदा देशान्तरं व्रजति तदा स शय्यातरो भवति वा न वेति प्रश्नः, कश्चिद् गृहस्थः साधूनां

२ प्रयचनसारोद्धारवृत्तिगता पतत्पंक्तिः स्थलिता दृश्यते

स्वेष्टं दत्त्वा सपुत्रदारः पुत्रकलत्रादितकललोकपरिवृतो वाणिज्यादिभिः कारणैस्तमेव देशमन्यं वा व्रजेत्, तत्रापि स्थितो यदि तस्य गृहस्य स्वामी स एव शय्यातरो भवति, न पुनर्दूरदेशान्तरस्थितत्वात्तस्य शय्यातरो न भवतीति । अथायं शय्यातरः कस्य सम्बन्धी परिहरणीयस्तदेवाऽऽह-लिङ्गमात्रधारिणोऽपि साधुगुणरहितस्यापीत्यर्थः सम्बन्धी शय्यातरो वर्जनीयः आस्तां यावदितरस्य चारित्रिण इति, न च साधुस्तं शय्यातरपिण्डं परिहरतु वा भुङ्क्तां वा तथापि वर्ज्यः ।

अथ साधुगुणैर्वियुक्तस्य शय्यातरः कसात्परिह्रियते ? उच्यते-साधुगुणैर्युक्तस्याऽयुक्तस्य वा शय्यातरः सर्वथा परिहर्त्तव्यः, अत्रार्थे मघापणो दृष्टान्तस्तथाहि—

महाराष्ट्राख्यदेशे सर्वेष्वपि मघहठेषु मघं भवतु मा वा तथापि तत्परिज्ञानार्थिष्वजो बध्यते, तं च दृष्ट्वा सर्वेऽपि भिक्षाचरादयो-ऽनोज्यमिति कृत्वा परिहरन्ति । एवमसावपि साधुगुणैर्युक्तो वाऽयुक्तो वा भवतु तथाप्यस्य रजोहरणष्वजो दृश्यते इति कृत्वा शय्या-तरः परिह्रियते इति शय्यातर-पिण्डग्रहणे क्रियन्तो दोषाऽस्तानाह—

तीर्थकरैः प्रतिकुष्ठो निपिद्धः शय्यातरपिण्डः शय्यातरग्राहिणां तीर्थकराज्ञाभङ्गः अत्राय उच्छ्रं चरह विशुद्धमिति आगम-चवनात् अज्ञातस्य अविदितस्य राजादिप्रजितत्वेन उच्छ्रवस्या यद्गैर्यं तदज्ञातमुच्यते तदेव प्रायः साधूनां ग्राह्यं तत्तु शय्यातर-पिण्डग्रहणे न भवति, शय्यातरपिण्डग्रहणे सति उद्गमादिदोषाः स्युः तथा स्वाध्यायादिश्रवणादिभ्यः शीतः शय्या[तरः]क्षीरादिलिङ्ग-द्रव्यं ददाति तच्च गृहता गाढ्याभावो विमुक्तिर्न स्यात् तथा अलाघवता तत्र विशिष्टाहारलाभेनोपचितत्वात् शरीरालाघवं च भवति ।

१ तित्थपर पण्डितो मण्णायं उगमो वि य ण मुञ्जे । अविमुक्ति यऽलाघवय दुल्लहसेज्जा वि उच्छेओ ।

प्रथम
संवरद्वारे
शय्यातर
पिण्डदोषाः

तथा च वसति दुर्लभा भवति येन किल वसतिर्देया तेन आहाराद्यपि देयमिति गृहिणां भयोत्पादनात्, तथा दानभयात् विच्छेदो भवेत् वसतिदानस्येति गम्यं । तथा पूर्वपश्चिमजिनौ[मुक्त्वा] द्वाविंशतिजिनमभ्यमतीर्थकृद्भिः विदेहजैश्च महाविदेहक्षेत्रसमुत्पन्नैः सर्वैरपि तीर्थकरैरेव आघाकृद्भिर्निषिद्धं मध्यमजिनानां तु यदर्थं कृतं तत् तस्यैवाऽकल्प्यं शेषाणां तु कल्पत एव इत्यादि विमर्शः, परं सागारिकस्य शय्यातरस्य पिण्डस्तु सर्वैरपि निषिद्ध एवेति । अयं सागारिकपिण्डो द्वादशधा अशनपानखादिमस्त्रादिम ४ रजोहरण-
चस्त्रपात्रकम्बलशूषीपिप्पलककर्णशोचननखरदन १२ मेदात् निषिद्ध एवेति तृणडगलादिकस्त्वपिण्डः, यदुक्तं

तृणडगलछारमल्लगसेज्जासंधारपीढलेचाई । सिज्जायरपिण्डो सो न होइ सेहो सडवहिओ ॥१॥

यदि शय्यातरस्य पुत्रःपुत्री वा वस्त्रपात्रादिसहिता वा प्रव्रजेत्तदा शय्यातरपिण्डो न भवतीति । तथा साधुसमुदायस्य बाहुल्यात् प्रथमालिकापानकाद्यर्थं वा शय्यातरगृहे पुनः पुनः भविशस्तु साधुषु सत्सु शय्यातरः आघाकृद्भिर्दोषानामपि कारणात्, प्रथमालिका इति कोऽर्थः क्षुल्लकगलानादीनां प्रथमत एव भोजनं पानकं प्रतीतं, तथा निरन्तरस्वाध्यायकरणेन च-चारित्र्येण वाऽऽवर्जिताः सागारिका दोषमपि कुर्युरिति हेतोर्न ग्राह्य इति शय्यातरः कियत्कालं यावत् अपवादतो भवेत् तदाऽऽह—

अयं चाहोरात्रात्परतोऽशय्यातरः, इदमत्र हृदयं यत्रोपितास्ततः स्थानात् यस्यां वेलायां निर्गता द्वितीयदिने तावत्वेलायाः परतो-
ऽशय्यातरः, तथाऽपवादतो ग्लानत्वादिकारणे शय्यातरपिण्डोऽपि ग्राह्यते, अगाढे पुनः शीघ्रमेव शय्यातरपिण्डग्रहणं क्रियते, नि-
मन्त्रणे च-शय्यातरनिर्वन्धे सकृत् तं गृहीत्वा पुनः पुनः प्रसङ्गो निवारणीयः, दुर्लभे च क्षीरादिद्रव्ये आचार्यादीनां प्रायोग्येऽन्यत्रा-
लम्बमाणे तत्रैव गृह्णन्ति, अश्विने-दुष्टव्यन्तरोपद्रवादिके अवमौदार्ये दुर्भिक्षे वा अन्यत्र भिक्षायामलभ्यमाने शय्यातरगृहेऽपि भिक्षां

पंचमं आदाननिकृतेवणसमिहं पीढफलगसिज्जासंथारगवत्थपत्तकंवलदंडगरयहरणचोलपट्टगमुहपोत्तिगपाय-
पुञ्छणादी वा

गृह्णन्ति, रात्रे च प्रद्विष्टे सति सर्वत्रभैरूपनियारिते प्रच्छन्नं तद्गृहेऽपि गृह्णन्ति । अन्यत्र तस्करादिमये वा तत्रापि गृह्णन्ति भिक्षादिकं
सारथविषये अग्रगोचरतायामभाव्यमानायां तत्र दिने तत्राऽवस्थितौ सत्यां सागारिकगृहेऽशय्यातरे जायमाने सति पिण्डग्रहणं कृत्वा
एकस्य प्रच्छन्नतया पुनः शय्यातरं विधाप्य अन्यत्र गत्वा भोक्तव्यं, पुनस्तत्राऽऽगत्य सुप्तव्यं परं निद्रायमाणे न भाव्यं, तदुक्तं
असणाइया चउरो पाउंच्छणवत्थपत्तकंवलर्यं । सूइयुरकलसोहण, नहरणिपा सागारियपिण्डे ॥१॥
न हवइ अवमेराया, वुट्टे खुहाइवंतरा लोवे । सत्थप्पभिइकम्मे संकिणीवसही पभिइए ॥२॥
इहाइ विसमकज्जे सासणकज्जेसु अप्पणो कज्जे । नाणाइयाइ लाभे, संथरणे न होइ सागरिओ ॥३॥
जइ इंदिय तुट्टिकए सिज्जापपिण्डमुवगमिज्ज कया । तित्थयराणां य आणा, पडिसेइकरो य सोउ मुणी ॥४॥
इति शय्यातरपिण्डविचारो लेशतो दक्षितः, अथ प्रस्तुतं वच्मः ।

पञ्चमभावना वस्तु-आदाननिकृतेपलक्षणं तं प्रतिपादयन्नाऽऽह-पीठादिद्वादशवा उपकरण प्रसिद्धं पीठं चतुरस्तादिसंस्थानमयं
आसनं फलगपट्टिका, सेजा-शरीरप्रमाणः संस्तारकः वृणमयो दर्भादि सार्द्धहस्तद्वयमानः, वस्त्रं-कर्पासजुंगिकमंगिकादिमयं,
कम्बलं उष्णमयं, दण्डको यटिः, रजोहरणं-धर्मध्वजः, चोलपट्टकः-परिधानवस्त्रं, मुखपोतिका, पादप्रोच्छनकं ।

प्रथम
संवरद्वारे
शय्यातर
पिण्डदोषाः

॥४५॥

एयंपि संजमस्स उववृहणट्टयाए, वातातवदंसमसगसीयपरिरक्खणट्टयाए, उवगरणं रागदोसरहितं परिहरितव्वं, संजयेण निच्चं पडिलेहणपप्फोडणपमज्झणाए अहो य राओ य अप्पमत्तेण होइ सययं, निक्खिस्वयव्वं, च गिण्हि-
यव्वं च भायणभंडोवहिउवगरणं, एवं आयाणभंडनिकखेवणासमितिजोगेण भाविओ भवति अंतरप्पा अस-
पलमसंकिलिट्टनिव्वणचरित्तभावणाए अहिंसए संजते सुसाह्व। एवमिणं संवरस्स दारं सम्मं संवरियं होति सुप्प-

एतत् अपिशब्दादन्यदपि संयमस्य उपबृंहणार्थं संयमपोषणा-साधननिमित्तं तदर्थतया वा, वातातपदंशमशकशीतपरिसामस्त्येन
रक्षणार्थं यत्किञ्चिदपि, उपकरणं-संयमसाधनस्योपकारकं रागद्वेपरहितं-ममत्वभावविरहितं क्रियाविशेषणमिदं तत्सर्वं परिभोक्तव्यं
न विभूषादिनिमित्तमिति भावना, संयतेन-साधुना नित्यं-सदा तथा प्रतिलेखनया-चक्षुर्व्यापारेण प्रेस्फोटनया-आस्फोटनेन प्रमा-
खनया-रजोहरणादिरूपतया, पडिलेहणा चक्षुसा पप्फोडा वधूटनं किञ्चा नर्तनाप्रमार्जना कृतलेषु बहिरुच्चारणं इति व्याख्या
अहि राशौ च अप्रमत्तेन सता सततं भवितव्यं, निक्षेप्तव्यं-स्थानादौ भोक्तव्यं, गृहीतव्यं वा आदातव्यं किं तत् इत्याह-भाजनं-पात्रं
भाण्डं-मृन्मयं पात्रं, उपधिश्च यस्मादि एतत् प्रयलक्षणमुपकरणं उपकारकं चारित्र्येति गम्यम् । एवममुना प्रकारेण आदानमांड-
निक्षेपणा प्राकृतशैलीवशात् व्यत्ययेन कर्मधारयः । समितियोगे यो भावितो-वासितो भवति अन्तरात्मा संयतात्मा असपलं-
अपडिलं असंक्लित्तिनिर्ग्रणचारित्र्यभावनया हेतुभूतया अहिंसकः संयतः सुसाधुः

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण इदं प्रत्यक्षगतं संवरस्य-अनाश्रवस्य द्वारं-उपायः सम्यक् संवृतं आसेवितं भवति, किंभूतं सुप्रणिधानवत्

१ अणोडा पणोडा इति भाषा ।

णिहियं इमेहि पंचहि विं कारणेहि मणवयणकायपरिरक्खिहिं, णिच्चं आमरणंतं च एस जोगो णेयव्वो, धित्ति-
मया मतिमया अणासवो अकलुसो अच्छिदो असंकिलिदो सुद्धो संवज्जिणमणुत्तातो, एवं पढमं संवरदारं
फासियं पालियं सोहियं तिरियं किट्टियं आराहियं आणाते अणुपालियं भवति, एयं नायमुणिणा भगवया
पम्भियं पस्सुवियं पसिद्धं

सुरक्षितं गुप्तं, कैः कृत्वा एभिः पञ्चभिः कारणैः भावनाभिर्भावितैः अहिंसापालनहेतुभिः मनोवाक्कायपरिरक्षितैरिति तथा । नित्यं
सदा आमरणान्तं च-मरणरूपमन्तं यावत् पालनीयत्वात् एष योगोऽनन्तरोदितभावनापञ्चकरूपो व्यापारो नेतव्यो बोधव्यः
केनेत्याह-मायुकेन धृतिमता-स्वस्थचित्तेन, मतिमता-बुद्धिमता किंभूतोऽयं योगः अनाश्रवः-नवकर्मानुपादानरूपः अतएव अक-
लुपोऽपापः शुभाप्यवसायत्वात्, अच्छिद्रः-कर्मनीरप्रवेशाऽभावात्, अपरिश्रवः-न परिश्रवतीति पापजलनिषेधत्वात्, असंक्लिष्टो-न
चित्तसंक्लेशरूपः, अतएव शुद्धो निर्दोषः, सर्वजिनैः-सर्वतीर्थकरैरनुज्ञातो अनुमतः, एवमीर्यासमित्यादिभावनापञ्चकयोगेन प्रथमं संव-
रदारं अहिंसालक्षणं, फासितं स्पष्टं उचिते काले विधिना प्रतिपन्नं, पालितं सम्यग् उपयोगेन प्रतिचरितं, शोधितं-अन्येषामपि तदुचि-
तानां दानाद् अतीचारवर्जनाद्विशोधितं-निस्तीचारिकृतं, तीरितं-तीरं-पारं प्रापितं, कीर्तितमन्येषामुपदिष्टं, आराधितं-एभिरेवप्रकारै-
र्निष्ठां प्रापितं, आज्ञया-सर्वज्ञवचनेन अनुपालितं भवति पूर्वकालीनसाधुभिश्चानु-पश्चात् पालितमिति केनेदं व्याख्यातमित्याह—
एवमिति उक्तं रूपं ज्ञातमुनिना क्षत्रियविशेषरूपेण यतिना श्रीमन्महावीरेणेत्यर्थः ।

किंविधेन ? भगवता-ऐश्वर्यादिभगवार्थपदकयुक्तेन प्रज्ञापितं-सामान्यतो विनेयेभ्यः कथितं, प्ररूपितं-छेदमेदकथनेन, प्रसिद्धं

प्रथम
संवरद्वारे
शय्यातर
पिंडदोषाः

सिद्धं, सिद्धवरसासणमिणं, आघयितं, सुदेसितं, पसत्थं, पदमं संवरद्वारं समत्तं ति वेमि ॥१॥ [सू० २३]

प्रख्यातं, सिद्धं-प्रसिद्धप्रमाणेन प्रतिष्ठितं, सिद्धानां-निष्ठितार्थानां वरा प्रधाना शासना-आज्ञा यस्मिन् तत् वरशासनमेतत्
प्रापयितं उद्धापितं तथा अर्थः-पूजा तस्य आपा-प्राप्तिर्जाता यस्य तदर्थापितं अथवा अर्थापितं, सुष्ठु देशितं सदेवमनुजासुरायां
पर्यदि नानाविधनयगममङ्गप्रमाणोपेतैः शब्दैरर्थेयां अभिहितं, प्रशस्तं मङ्गल्यमिति । प्रथमं संवरद्वारं । इति शब्दः-समाप्तौ, ब्रवीमिति-
सर्वोपदेशेन न ॥ स्वमनीषिकया पूर्वोक्तप्रकारेण भावनया तद्वत् अहमपि ब्रवीमि विनेयजनान् । समाप्तं

इति प्रश्नव्याकरणांगस्य दशमस्य पष्ठे अध्ययने व्याख्यातः संवरद्वारप्रथमार्थो वृत्तिमुपजीव्य
इति प्रथमसंवरद्वारम् ॥

इति श्री सूरिपुरन्दरज्ञानविमलसूरिरचिते
॥ प्रश्नव्याकरणे प्रथम संवरद्वारं संपूर्णम् ॥

॥ अथ द्वितीयं संवरद्वारात्मकं सप्तममध्ययनम् ॥

अथ सूत्रक्रमसम्बन्धः-अनन्तराध्ययने प्राणातिपातविरमणं उक्तं, तच्च संपूर्णं सम्पत्तयाऽलीकवचोविरमणव्रतानामेव भवति इति हेतोरलीकविरतिः प्रतिपादनीया इत्यनेन सम्बन्धेन सम्बद्धं द्वितीयमध्ययनमारभ्यते अस्म्य चेदमादि सूत्रं-

जञ्च। पितृयं च सच्चवचणं सुदं, सुचियं, सिचं, सुजायं, सुभासियं, सुवचं, सुकहियं, सुविदं, सुपतिद्विपं, सुपद्विजसं, सुसंजमियवयणवुदयं, सुरवर-नरवसभ-पवरवलवग-सुविहियजणवहुमयं, परमसाहुधम्म-चरणं, तयनियमपरिगहियं,

जम्पूरिति शिष्यामश्रणं द्वितीयं पुनः संवरद्वारं सत्यं वचः सद्गुणो मुनिभ्योः सज्जनेभ्यो गुणिभ्यः यदर्थेभ्यो वा हितं सत्यं, यदाऽऽह-तद्वचनं सत्यवचनं कीदृशं? तदाऽऽह-शुद्धं-निर्दोषं, अतएव शुचिकं-पवित्रं, शिवं शिवहेतु, सुजातं-शुभविवक्षोत्पन्नं, शोभनभा-पितं वाग्वरुपं वा शुभमिश्रितं सुखाश्रितं वा, अतएव शोभननियमरूपं सुवतं, शोभनो मध्यस्थो [रागद्वेषादौ] कथकः प्रतिपादको यस्य सत्यस्येति सुकथितं, सुदिदंति अतीन्द्रियार्थदर्शिभिः दृष्टं अपवर्गादिहेतुतयोपलब्धं, सुप्रतिष्ठितं-समस्तप्रमाणैरुपपादितं सुप्रतिष्ठितं, तस्य महत्तमपुरुषस्य यशः अव्याहृतख्यातिकं, सुसंयमितवचनैः-सुनियमितवचनैरपि संवादिवचनैरुक्तं यस्य तत्तथा, सुस्वराणां-इन्द्रादीनां, नरपुत्राणां-चक्रवर्त्त्यादीनां प्रवरवलवतां हरिप्रतिहर्षादियोद्धृष्टपुरुषाणां सुविहितस्य-सुसाधुजनस्य बहुमतं संमतं यत् तत्तथा, परमसा-धुनां-वत्कुण्डलीनां धर्मचरणं-धर्मानुष्ठानं यत्तत्तथा । तपोनियमाभ्यां परिगृहीतमङ्गीकृतं यत्तत्तथा, यथा तपोनियमौ सत्यजातीज-

द्वितीय
संवरद्वारे
सत्यस्य
महिमा स्व-
रूपं च.

सुगतिपहदंसकं, च लोमुत्तमं ययमिणं । विज्जाहरगगणगमणविज्जाणसाहकं- सग्गमग्गसिद्धिपहदंसकं, अवि-
तहं ते सयं । उज्जुयं, अकुडिलं, मूयत्थं अत्थतो, विसुद्धं, उज्जोयकरं, पभासकं भवति सच्चवभावाण जीवलोगे ।
अविसंयादि, जहत्थमधुरं पद्यकं दयिययं जं तं अच्छेरकारकं अवत्थंनरेसु बहुएसु माणुसाणं । सच्चेण महास-
मेव स्यातां नाऽपरस्येति भावः । सुगतिपयदेशकं च, लोके सत्यवचनमेव उत्तमं द्रव्यमिति न हि सत्यात्परं किमपि निधानमिति वच-
नात्, प्रतमिदं च वक्ष्यमाणं पुनः कीदृशं ? विद्याधराणां गमनगामिन्यो वा विद्यास्तेषां सायकं सत्यभाषिणामेव विद्याः सिद्ध्यन्ति इति
भावः, स्वर्गमार्गस्य यावदनुत्तरप्राप्तेः सिद्धिपथस्य च देशकं-प्रवर्तकं यत् तत् तथा, अवितथं-वितथत्वरहितं मिथ्याभावरहितं तत् संव-
त्सारं द्वितीयं सत्यवचनं । पुनः ऋजुकं-ऋजुभावप्रवर्तितत्वात्, अकुटिलस्वरूपत्वात् अकुटिलं, भूतः सद्भूतोऽर्थः पदार्थः अभिधेयो
यस्य तद्भूतार्थं अर्थतः प्रयोजनापन्नं इति भावः, अतो हेतोर्विशुद्धं-निर्दोषं, उद्योतकरं-प्रकाशकरणं, प्रभापकं-प्रतिपादकं भवति केषां ?
कस्मिन्नित्याह-सर्वमावानां-सर्वपदार्थानां जीवरूपलक्षितो लोको जीवलोकस्तस्मिन् लोके जीवाजीवाधारक्षेत्रे प्रभापकं-देशकं । अवि-
संयादि-अव्यभिचारि यथार्थमिति कृत्वा, मधुरं-कोमलं, प्रत्यक्षेण दैवतमिव देवता इव यच्चतदाश्रयकारि-विषयकारितदीदृशं वचनं
केषु केषामित्याह-तदेव यदं विशिष्य व्याख्यानयन्ति अवस्था-कष्टदशा तस्या अन्तराणि-छिद्राणि तेषु अवस्थाविशेषेषु प्रापितेषु
बहुषु मनुष्याणां यदुक्तं—

सत्पेनाऽग्निर्भवेच्छीतोऽगाधाम्बुधिरपि स्थलम् । नाऽसिः छिनत्ति सत्पेन सत्यान्न दशते फणी ॥१॥

तदेव हि सत्पेन हेतुना महासमुद्रमध्ये तिष्ठति न निमज्जति, मूढं-नियतदिग्गमनं अप्रत्ययं अग्रं तुलं अनीकं वा तत्प्रवर्तकजन-

सुहृदमज्जेवि मूढाणिप्यावि पोया [सञ्चेण य उदगसंभमंमिवि न बुज्झइ, न य मरंति थाहं ते लभंति । सञ्चेण य अगणिसंभमंमिवि न डज्झंति उज्जुगा मणूसा । सञ्चेण य तत्ततेल्लतउलोहसीसकाइं छिवंति धरंति न य डज्झंति मणूसा । पडवयकडकाहिं मुचंते न य मरंति सञ्चेण य परिग्गहिया । असिपंजरगया समराओवि णिइंति अणहा य सच्चवादी । वहंघंभियोगवेरघोरेहिं पमुचंति य अमित्तमज्झाहिं निइंति अणहा य सच्चवादी । सादेव्वाणि य

स्योत्पाता येषां ते तेऽपि बोद्धव्याः—यानपात्राऽपि तथा सत्येन च उदकसंभ्रमेऽपि—उदकप्लवेऽपि संभ्रमकारणत्वात् तत्राऽपि न बुज्झन्ति न दृश्यन्ते । न च म्रियन्ते मरणं प्राप्नुवन्ति, स्तार्धं—तलं च लभन्ते । सत्येन हेतुना अग्निसंभ्रमेऽपि—अग्निसंदीपनेऽपि न दहन्ते । क्रतुका—आर्जवोपेताः नराः—मनुष्याः । च—पुनः सत्येन हेतुभूतेन तप्तं—उष्णीकृतं यत् तैलं त्रपु—कांश्यं अयः—लोहं सीसकानि छिन्नन्ति हस्ताञ्जलिमिर्धास्यन्ति परं न च दहन्ते क्रतुका मनुष्याः । पर्वतैकदेशान् कटकान् प्राप्य आत्मानं मुच्यन्ते 'क्षाप' इति भाषा । तदपि कुर्वन्ते परं नैव म्रियन्ते सत्येन परिशुद्धीता—युक्ताः । खड्गपञ्जरशक्तिपञ्जरगताः—खड्गशक्तिव्यग्रकारिषु पुरुषैः वेष्टिता अपि समराद्—सङ्ग्रामाद् निर्गच्छन्ति—यान्ति अनघाः—अश्वतगात्रा इत्यर्थः, तै के ? सत्यवादिनः पुरुषाः सत्यप्रतिज्ञाः । वधो—यष्ट्यादिना बन्धो—रज्वादिना वियोगः इत्यवस्तुनाशलक्षणः वैरं—अमित्रैः सह ताडनसंयमनं बलात्कारघोरशात्रवेभ्यः प्रमुच्यन्ते अमित्रमध्यात् निर्गच्छन्ति यान्ति स्वस्थानं अलताङ्गाः सत्यवादिनः निर्दोषगात्राः । सानिध्यानि च कुर्वन्ति देवताः निजशुश्रूषादिविकटकार्येऽपि देवताः सानिध्यं कुर्वन्ति सत्यवचनरतानां पुरुषाणां नेत्राणामितिभावः । यतः—

प्रियं सत्यं वाक्यं हरति हृदयं कस्य न जने ? गिरं सत्यां लोकः प्रतिपद्यमिमामर्थयति च ।

द्वितीय
संवरद्वारे
सत्यस्य
महिमा स्व-
रूपं च

देवयाग्रे करेति सन्नवयणे रताणं । तं सचं भगवं तित्थकरसुभासियं दसविहं, चोदसपुञ्जीहि पाहुडत्थविदितं,
सुरा सत्थाद्वाक्याद् ददन्ति मुदिताः कामितफलं अतः सत्थाद्वाक्यादुन्नतमभिमतं नास्ति भुवने ॥१॥

यस्मादेवं तस्माद् देवोस्तं सत्यं द्वितीयं महाव्रतं भगवद् भट्टारकं तीर्थकरमापितं-जिनैः सुष्ठुक्तं दशप्रकारं-जनपदसंमतादिभेदेन,
दशविधसत्यस्वरूपं यथा—

जणवत्त १ सम्मत्तः २ टवणा ३ नाम ४ रूपे ५ पडुच्च सत्ते य ६ । वचहार ७ भाव ८ जोगे ९ दशमे उवम्म सत्ते य १० ॥१॥
व्याख्या-जनपदसत्यं यथा-कोकणादिषु पयः पिबं जलं नीरमित्यादि देशप्रसिद्धं ? । संमतसत्यं या लोकसंमतत्वेन प्रसिद्धा
भाषा यथा कुमुदकुवलयतामरसानां समानेऽपि पङ्कजत्वं गोपालजनो अरविन्दमेव पङ्कजं मन्यते न शेषेषु इति संमतसत्यं २ । स्थाप-
नासत्यं प्रतिमादिरूपा अङ्गमुद्रादिन्यासं समुपलभ्य क्रियन्ते यथा एकैकः पुरतो बिन्दुद्वयसहितः उपलभ्य शतं बिन्दुत्रयसहितं सहस्रं
तथा पिप्परिकादौ [मट्टिकादौ] मापकार्पाणोऽयमित्यादिकाः । नामसत्यं यथा-कुलं अवर्द्धयन्नपि कुलवर्द्धन इत्यादिकाः । रूपसत्यं
यथा-दम्मतो गृहीतव्रतो यतिरिति भाषा ५ प्रतीतसत्यं यथा वस्त्वन्तरमाश्रित्य यथा अनामिकायाः कनिष्ठामधिकृत्या दीर्घत्वं मध्य-
मामधिकृत्य च ह्रस्वत्वमिति ६ व्यवहारासत्यं यथा-गिरिर्दहते गलति भाजतं वृणादिदाहे गिरिर्दहति उदके श्रवति गलति भाजनमिति
प्रतीतिः ७ भावसत्यं यथा यो वर्णादिः यस्मिन्नुत्कटो भवति तेन या सत्था सा भावसत्था यथा सत्यपि पञ्चवर्णसंभवे बलाका शुक्ला
शुको नील इत्यादि प्रतीतिः ८ योगसत्यं यथा-दण्डयोगात् दण्डी पुरुषः छत्रयोगात् छत्रीति ९ उपमासत्यं यथा-समुद्रवत्तडागः

चन्द्रबन्धुखं एकदेशग्रहणेनेति १० दशधा सत्यवचनं । अथ प्रसङ्गादनेऽपि भाषामेदा लिख्यन्ते-असत्याऽपि दशधा भाषा-
कोहे १ माणे २ माया ३ लोभे ४ पेज्जे ५ तहेय दोसे य ६ । हास ७ भय ८ अक्खाइय ९ उवग्घाइय णिस्सिया दसहा ॥१॥

क्रोधनिःसृता क्रोधादिनिर्गता तस्य आशयदुष्टत्वात् सत्यं असत्यं वा ब्रूते तत्सर्वं मृषा एव १ माननिःसृता पूर्वमननुभूतमप्यैश्वर्ये
आत्मोत्कर्षख्यापनायऽनुभूतमस्माभिरपि बहुश इत्यादिरूपा २ मायानिःसृता यत्परवञ्चनाभिप्रायेण सत्यमसत्यं वा भाषते ३ लोभ-
निःसृता लोभाभिभूतः कूटतुलादिकृत्वाऽयथोक्तप्रमाणं वदति ४ प्रेमनिःसृता प्रेमवशात् यथाऽहं तव दासः पुत्रं प्रति जनकस्त्वमि-
त्यादिरूपा ५ द्वेषनिःसृता यत्प्रतिनिविष्टजगत्पूज्यतीर्थकरादीनामप्यवर्णवादं भाषते ६ हास्यनिःसृता हास्यरसेन-क्रीडारसतोऽसमञ्जसं
भाषते ७ भयनिःसृता तस्करादिभयेनाऽसमञ्जसभाषणं निर्धनोऽहं ज्ञात्वा हीनो वा ८ आख्यायिकानिःसृता यथा-कथासु असंभाव्या-
मिधानं मूलदेवादिवत् धूर्त्तख्यानवत् ९ उपघातनिःसृता चोरस्त्वमित्यभ्याख्यानरूपा १० इति असत्या भाषा दशधा ।

यद्यपि सत्यं भाषते तथापि दुष्टाशयत्वेनाऽनुबन्धविषाक्रोदयादसत्यमेवेति मृषा ।

अथ सत्यामृषा दशधा यथा

उप्पन्न मिस्सिया १ विगय २ तदुभय ३ जीवाऽजीव ५ उभयमिस्सा ६ ।

अणंत ७ परिस्ता ८ अद्धा ९ अद्धदामिस्सिया १० दसमा ॥१॥

व्याख्या-तत्र उत्पन्नमिश्रिता यथा-कस्मिंश्चिद्ग्रामे नगरे वा उल्लेखे अधिकेषु दारकेषु वा जातेषु दशदारका अथ अस्मिन्नगरे

द्वितीय
संवरद्वारे
सत्यादि
भाषामेदाः

॥४९॥

जाता इति उत्पन्नमिश्रिता अनुत्पन्नैस्तद्व संख्यापूरणात्मिका १ एवं मरणकथने विगतमिश्रिता २ तथा जन्मतो मरणतो वा कृतपरि-
माणस्य विसंवादेन च उत्पन्नविगतमिश्रिता ३ जीवमिश्रिता यथा प्रभूतानां जीवतां स्तोकानां च मृतानां शङ्खशङ्खनकादीनां एक-
राशौ दृष्टे यदा कश्चिदेवं वदति-अहो महानयं जीवराशिस्तदा जीवमिश्रिता ४ यथा प्रभूतेषु मृतेषु स्तोकेषु जीवत्सु कश्चिदेवं वक्ति
महानयं मृतो जीवराशिस्तदा अजीवमिश्रिता सत्यामृषात्वं चास्या मृतेषु सत्यत्वात् जीवत्सु मृषात्वादिति भावनीयं ५ तस्मिन्नेव
राशौ एतावन्तोऽयं जीवन्त एतावन्तो मृता एवेति नियमेनाऽवधारयतो विसंवादे जीवाऽजीवमिश्रिता ६ मूलकादिकमनन्तकायं तस्यैव
सत्कैः पाण्डुपत्रैरन्येन वा केनचित्प्रत्येकवनस्पतिना मिश्रमवलोक्य सर्वेऽप्यनन्तकायिक इति अनन्तमिश्रिता ७ तथा प्रत्येकवनस्पति-
संपातमनन्तकायमिश्रमवलोक्य सर्वेऽपि-प्रत्येकवनस्पतिरूपोऽयं पिण्ड इति वदतः प्रत्येकमिश्रिता ८ यथा कश्चित् कञ्चन त्वरयन्
वर्त्तमाने दिवसेऽप्येवं वदति उचिष्ठ रात्रिर्जातेति रात्रौ वा वर्त्तमानायां उचिष्ठोद्भूतः सूर्य इति अद्वामिश्रा ९ तथा दिवसस्य रात्रेर्वा
एकदेशोऽद्वा यथा प्रथमपौरुष्यामेव वर्त्तमानायां कश्चित् कञ्चन त्वरयन्नेवं वदति चल चल मध्याह्नौ जात इत्यादिरूपा अद्वाद्वामिश्रिता
१० । एवं दशधा सत्यामृषा ।

अयाऽसत्याऽमृषा द्वादशविधा एषा हि प्रागुक्तसत्यादिभाषाविकलत्वात् न सत्या नाऽपि मृषा नाऽपि सत्यामृषा केवलं व्यवहा-
रमात्रप्रवृत्तिहेतुरित्यसत्यामृषा भाषा ज्ञेया यथा-

आमंतङ्गी १ आणवणी-२ जायणी ३ तह पुच्छणी य ४ पणवणी । पच्चक्खाणी भासा ६ भासा इच्छाणुलोमाय ७

१ दशयैकालिक-हारिमन्त्रीयवृत्ति पृष्ठ २१०-१ गत गाथा २७६-२७७

अणभिगगहिया भासा ८ भासाय अभिगगहंमि ९ बोधव्या । संशयकरणी भासा १० वोग्गड अव्वोगडा चेव ॥ २॥

व्याख्या—ग्रामवर्णी यथा हे देवदत्त इत्यादिकाः १ आज्ञापनीकीं कार्ये परस्य प्रवर्तना इदं कुरु इत्यादिरूपा २ याचनी यथा कस्याऽपि वस्तुविशेषस्य देहीति भाषारूपा ३ पृच्छनी अविज्ञातस्य संदिग्धस्य कस्यचिदर्थस्य परिज्ञानाय तद्विदः पार्श्वे पृच्छना ४ प्रज्ञापनी विनीतविनेयस्य-विनेयजनस्य उपदेशदानं यथा प्राणिववात्रिबुत्ताः प्राणिनो भवान्तरे दीर्घायुष इत्यादिरूपा ५ याचमानस्य प्रतिषेधवचना प्रत्याख्यानी ६ इच्छानुलोमा यथा-कश्चित् कञ्चन कार्यमारभमाणः कञ्चन पृच्छति स प्राह करोतु भवान् ममाप्येतदिष्टं इत्यादिरूपा ७ अनभिगृहीता भाषा यथा बहुषु कार्येषु समुपस्थितेषु कश्चित् कञ्चन पृच्छति किमिदानीं करोमि स प्राह-सुन्दरं ते यत्प्रतिभासते उत्कुरु इत्यादिकाः ८ अभिगृहीता यथा इदानीं इदं कर्तव्यं इदं नेतिरूपा ९ संशयकरणी भाषा एका वाक् अनेकार्थाभिधायिनी सती परस्परं संशयं उत्पादयति यथा सैन्धवमानयेत्युक्ते सैन्धवशब्दो-लवणवस्त्रवाजिषु तत्राऽनिर्द्धारिता वाक् १० व्याकृताः प्रगटार्था-स्पष्टार्थरूपाः ११ अव्याकृता-अतिगम्भीरशब्दार्था अव्यक्ता वा अभातार्थत्वादिति १२ द्वादशधाऽसत्यामृषा भाषा एवं द्वि-तिर्यक्पञ्चेन्द्रिजा अपि सम्यक् यथावस्थितवस्तुप्रतिपादनाऽभिप्रायेण भाषन्ते नाऽपि परविप्रतारणबुद्ध्या किन्तु यदा भाषन्ते तदा कुपिता अपि परं मारयितुकामा अप्येवमेव भाषन्ते अतस्तेषामपि भाषाऽसत्यामृषा किं सर्वेषामपि न किन्तु जातिस्मरणलब्धिमतां तथाविधक्षयोपशमवशात् विशिष्टव्यवहारलब्धिं प्रतीत्य तिर्यञ्चोऽपि चतुर्विधां भाषां भाषन्ते । शेषा भाषकजीवाश्चतस्रोऽपि भाषा भाषन्ते तत्र साधूनां द्वे भाषे प्रथमान्वितमे भवत इत्यादि भूयान् विचारः प्रज्ञापनैकादशपदादवसेय इति

द्वितीय
संवरद्वारे
सत्यादि
भाषामेदाः

महरिसीण य समयप्पदिन्नं, देविंदनरिंदमासियत्थं, वेमाणियसांहियं, महत्थं, मंतोसहिविज्जासाहणत्थं, चारणग-

“भापाणं भन्ते किमादिया किं पवहा किंसंठिया किंपज्जवसिया गोयमा भापा णं जीवादीया शरीरप्प-
भवा वज्जसंठिया लोगपज्जवसिया पण्णत्ता भासा कओ य पभवति कइहिं समएहिं भासती भासं? भासा
कतिप्पयारा? कति वा भासा अणुमयाओ? सरीरप्पभवा भासा दोहिं समएहिं भासती भासं। भासा च
उप्पयाराइं दोण्हि य भासा अणुमयाओ” २ इत्यादि विचारोऽवसेयः।

अत्र दशवैकालिकाद्यनुसारेण सामान्यतः साधूनां द्वे एव भाषे भाषितव्ये अतिशयवतां तु यथाहं लाभालाभं विचार्य चतस्रो-
ऽपि भाषाः अनुमताः इति धोष्यम्।

तथा चतुर्दशपूर्वविद्धिः प्राभृतार्थे विदितं पूर्वगतांशविशेषाऽभिधेयतया ज्ञातं, तथा महर्षीणां समयेन-सिद्धान्तेन प्रतिज्ञातं सम-
यप्रतिज्ञातं सिद्धांतालापकपाठरूपेण निगम्ये पावयणमिति वचनात्, देवेन्द्रनरेन्द्रैर्भाषितो जनानामुक्तोऽर्थस्तत्साध्यधर्मादिर्यस्य तत् तथा,
अथवा देवेन्द्रनरेन्द्राणां भासितः प्रतिभातोऽर्थः प्रयोजनं यस्य तत्तथा अथवा देवेन्द्रादीनां भाषिता अर्थाः-जीवादयो जिज्ञवचनरूपेण
येन तत्तथा, पुनः वैमानिकानां साधितं-प्रतिपादितं उपादेयतया जिनादिभिरथवा वैमानिकैः साधितं कृतं सेवितमिति, महार्थ-महाप्र-
योजनं, तदेवाऽऽह-मन्त्रौषधिविद्यानां साधनं तस्य अर्थः-प्रयोजनं तस्य सत्यं विना तत् सिद्धाभावात्, तथा चारणगण-विद्यारारणा-

णसमणसिद्धविज्जं, मणुयगणानं वंदणिज्जं, अमरगणानं अच्चणिज्जं, असुरगणानं च पूयणिज्जं, अणेगपाखंडिप-
रिग्गहितं, जं तं लोकंमि सारभूयं, गंभीरतरं महासमुद्राओ, थिरतरं मेरुपव्वयाओ, सोमतरं चंदमंडलाओ,
विस्ततरं सूरमंडलाओ, विमलतरं सरयनहयलाओ, सुरभितरं गंधमादणाओ, जेविय लोगम्मि अपरिसेसा मंत-
जोगा जवा य विज्जा य जंभका य अत्थाणि य सत्थाणि य सिक्खाओ य आगमा य सत्ताणिवि ताइं सचे

दिवुन्दानां भ्रमणानां सिद्धविद्या-आकाशगासिनी वैक्रियकरणादिप्रयोजना यस्मात् तत्तथा मनुजगणानां च वन्दनीयं स्तुत्यः धन्यः
सत्यभाषी अर्थ इति, अमरगणानां स्पन्तरज्योतिष्कानां च अर्चनीयं पुष्पादिभिः सर्वत्रासन्नव्यन्तरैः प्रतिपादितमहिमा सत्यभाषिणा-
मिति गम्योर्ध्यः, असुरगणानां भवनपत्यादीनां पूजनीयं पूज्यं गन्धमाल्यादिभिः, अनेकपाखण्डिभिः परिगृहितं तेषां सत्यभाषिणां
चरणशरणं कुर्वन्ति, नानाविधप्रतिभिरङ्गीकृतं, यत् तत् सत्यं लोके सारभूतं प्रधानत्वेन ख्यातं, गम्भीरतरं-अलङ्घ्यमप्यं महासमुद्रात्-
अक्षोभ्यत्वात्, स्थिरतरं मेरुपर्वतात् अवलितत्वेन, सौम्यतरं चन्द्रमण्डलात् अतिशयेन सन्तापोपशमहेतुत्वात्, दिसतरं सूर्यमण्डलात्
यथावद्वस्तुप्रकाशनेन, विमलतरं शरन्नभस्तलात् अतिनिर्दोषत्वात्, सुरभितरं गन्धमादनाद्-गजदन्तफगिरिविशेषात् तत्र चन्दनवृक्षाः
बहवस्सन्तीति सुगन्धतरसहृदयानामतीव हृदयावर्जकत्वात्, येषां च लोके अपरिशेषा-निःशेषा मात्राः-शुभशुभतमा भावा हरिणेगमेपि-
आहूतोऽपायाः मन्त्रादयो योगा-वशीकरणादिप्रयोजना द्रव्यसंयोगाः, जपाश्च-मन्त्रविद्याजपनानि, विद्याश्च-प्रज्ञप्त्याद्या, जृम्भकाश्च-
तिर्यग्लोकवासिनो देवविशेषाः दशया, अस्त्रादीनि-बाणादीनि श्लेष्पायुधानि, अस्त्राणि-खट्वादीन्यश्लेष्पायुधानि, शिक्षा-कलाग्रहणादीनि
शास्त्राणि, आगमः-सिद्धान्तः अर्थात् अन्यान्यपि सर्वाणि तानि सत्ये प्रतिष्ठितानि, असत्यवादिनां न केऽपि मन्त्रा स्वसाध्यसाधकीभावे

द्वितीय
संवरद्वारे
सत्यस्य
महिमा स्व-
रूपं च

पइद्वियाइं, सचंपिय संजमस्स उवरोहकारकं किंचि न वत्तच्चं, हिंसासावज्जसंपउत्तं, मेयविकहकारकं, अणत्थवा-
 यकलहकारकं, अणज्जं, अववायविवायसपउत्तं, वेलंबं, ओजधेज्जबहुलं, निल्लज्जं, लोयगरहणिज्जं, दुद्धिदं, दुस्सुयं,
 अमुणियं । अण्णणो धवणा परेसु निंदा-न तंसि मेहावी, ण तंसि घन्नो, न तंसि पियधम्मो, न तंसि कुलीणो,
 न तंसि द्वाणपती, न तंसि सूरु, न तंसि पडिख्वो, न तंसि लट्ठो, न पंडिओ, न बहुस्सुओ, नवि य तंसि
 तयस्सी, ण याधि

भवन्तीति मावः । तथा तादृशं सत्यमपि यत् संयमस्योपरोधकारकं संयमबाधकं तत् किमपि न वक्तव्यं किंभूतं तदित्याह-

हिंसया-जीवधेन-सावधेन च पापोपेताऽऽलापादिना सम्प्रयुक्तं सहितं यत् तत्तथा । भेदधारित्रभेदः विकहा-विसंवादिकारुया-
 दिका कथा तत् कारकं यत् तत् तथा, अनर्थवादो-निःप्रयोजनो जल्पः कलहश्च-कलिस्तत्कारकं यत् तत्तथा, अनार्य-अनार्यप्रयुक्तं
 अन्याययोग्यं तं, अपवादः-परदूषणाभ्याख्यानं विवादो-विप्रतिपत्तिस्तत् सम्प्रयुक्तं सहितं तत् तथा, वेलम्बिकं-परेषां विडम्बनाकारि
 ओजो-बलं धैर्यं च-दृष्ट्वा ताभ्यां बहुलं, अतएव निर्लज्जं-अपेतलज्जं, लोके-साधुलोके गर्हणीयं निन्द्यं, दुर्दष्टं-सम्यगृतया नेक्षितं,
 दुःश्रुतं-सम्पगाकर्णीयं, असम्पकृतया मुणितं-ज्ञातं, आत्मनः-स्वस्य स्तुतिः श्लाघा परेषामन्येषां निन्दा-अवर्णवादः तदेवाऽऽह-

नतंसि त्ति त्वं न भवसि मेधावी-प्राज्ञः अपूर्वश्रुतदृष्टग्रहणशक्तियुक्तो मेधावीत्युच्यते, न त्वं धन्योऽसि धन्यवानसि, न त्वं
 प्रियधर्माऽसि, तथा न त्वं कुलीनः कुलजातः, न त्वं भवसि दानपतिर्दानदाता इत्यर्थः, न भवसि त्वं शूरः-पराक्रमवान्, न त्वमसि
 प्रतिरूपः यस्मिन् दृष्टे रूपवान् स्मर्यते, न त्वमसि लट्ठः-सौभाग्यवान्, न त्वमसि पण्डितो-बुद्धिमान्, न त्वमसि सुश्रुतः श्रुतमा-

परलोगनिच्छिद्यमतीऽसि, संव्यकालं जातिकुलरूपवाहिरोगेण चावि जं होवि वज्रणिज्जं दुहओ उवयारमतिकंतं
एवंविहं सचंपि न वत्तव्वं। अह केरिसकं पुणाइ सचं तु भासियव्वं?, जं तं दव्वेहिं पज्जवेहिं य गुणेहिं कम्महेहिं
बहुविवेहिं सिन्पेहिं आगमेहिं य नामक्खायनिवाउवसग्गतद्वियसमाससंधिपदहेउजोगियउणादिकिरियाविहा-

प्राधीतबहुशास्त्रः, नाऽपि त्वं तपस्वी-क्षपकः, न चाऽपि परलोकविषये निश्चिता-निःसंशया मतिर्यस्याऽसौ न च त्वं भवसि। सर्वकालं
आजन्मावधि किं बहुना उक्तेन वर्जनीयविषयवचनं कथ्यते, जातिकुलरूपव्याधिरोगेण चाऽपीति यद्भवति पीडाकारितवचनं तत्
सत्यमपि वर्जनीयमित्यर्थः, इह जान्यादीनां समाहारद्वन्द्वः, तत्र जातिर्मातृपक्षः कुलं-पितृपक्षः रूपं सुभगता व्याधिः-कुटादिरोगः,
शीघ्रघाती ज्वरादिः वा-विकल्पे अपि-पुनरर्थे दुहओत्ति द्रोहवान् त्वं अथवा दुहतो-द्विधा द्रव्यतो भावतश्च उपचारं पूजामतिक्रान्तः
एवंविधस्त्वं एवं सद्भूतार्थमपि न वक्तव्यं।

अथ कीदृशं? पुनर्वाच्यं पुणाइति इह पूर्ववाक्यार्थापेक्षयोत्तरवाक्यार्थस्य विशेषद्योतनार्थं सत्यमपि भाषितव्यं। यत् तत् तद्द्रव्यैः
त्रिकालवर्त्तिभिः पुद्गलादिभिः, वस्तुपर्यवैश्व नवीनपुराणादिभिः, क्रमवर्त्तिमिश्च गुणैर्वर्णादिभिः, सहभाविभिः कर्मभिः कृष्णादिव्यापारैः
उत्क्षेपणावक्षेपणादिभिर्वा, बहुप्रकारैः शिल्पैः चित्रकर्मदिविज्ञानैश्च आगमाः सिद्धांतार्थास्तैः युक्तं। पुनः कीदृशं सत्यं नाम द्विधा व्यु-
त्पन्न-अव्युत्पन्नमेदात् तत्र व्युत्पन्नं देवदत्तादि अव्युत्पन्नं दित्थ दित्थादि, आख्यातपदं-क्रियापदं आत्मनि परस्मै उभयपदीरूपं
त्रिकालात्मकं तं यथा-अकरोत् करिष्यति करोतीत्यादिरूपं तद् तदर्थद्योतनाय तेषु तेषु स्थानेषु योजनीयं, निपतन्ति तथा तथार्थद्योत-
नार्थेषु ते निपाताः वा इ खलु इत्यादिरूपाः, तथा उपसृज्यन्ते-धातुसमीपे इत्युपसर्गाः अर्थो बलात्कारेण धातुना यैः कृत्वा प्राप्यते

✓
द्वितीय
संवरद्वारे
सत्यस्य
महिमा
स्वरूपं च

पञ्चातुसरविभक्तिचक्रञ्जुतं

यथा-प्र-पत-सम्-अपि-अनु इत्यादिरूपाः, यथा तस्मात् हितं तद्धितं इत्यादि अर्थाभिधायका ये प्रत्ययास्ते तद्धिताः तदंतं पदं तद्धितपदं यथा-अण् इफण् इत्यादिप्रत्ययाः यथा गोरपत्यं गव्यः, नामैरपत्यं नामेय इत्यादिकं, तथा समसनं समासः अनेकेषां पदानामेकीकरणरूपं वा तथा अनेकासां विभक्तीनामेकविभक्तीकरणं तत्पुरुष-द्वन्द्व-बहुविहि-द्विगु-कर्मधारयसमासास्तेषां पदं समास-पदं यथा राजपुरुष इत्यादिरूपं, सन्धिरन्योऽन्यसंयोजना तत्पदं सन्धियपदं यथा दधीदं भवत्यत्रेत्यादिरूपं, तथा पदं विभक्त्यन्तं सुबन्तं तिङ्बन्तं च यथा घटः । हेतुः-साध्याऽविनाभूतत्वलक्षणो यथा नित्यः शब्दः कृतकत्वात्, पर्वतोऽयं वह्निमान् धूमादित्यादि हेतुपदं, यौगिकं यदा तेषामेव द्वयादिसंयोगेन एकनामकरणं यथा पद्मनाभः नीलकन्तः इत्यादिरूपं यौगिक पदं तथा उपकरोति सेनया अभियाति अभिपेणयति इत्यादिरूपं वा यौगिकं, उणादिकं यथा उक्कण् प्रत्ययान्तं मिश्रुः मैक्ष्यमिति तथा अत-सातत्यगमने अतति सातत्येन नैरन्तर्येण गच्छति तान् तान् भावान् पर्यायानिति आत्मा अत्र मनिद्र प्रत्यय उणादिकः आशु स्वादु इत्यादि उणप्रत्ययान्तं । तथा क्रियाविधानं सा च क्रियाविधिः कान्तप्रत्ययान्तविधिरिति यथा पचति इति पाकः एवं पाठकः कुम्भं करोतीति कुम्भकारः इत्यादि सिद्धक्रियाविधिपदं अथा धातवो-भ्वादयः भू-सत्तायां अस्-भुवि डुकृब्-करणे इत्यादिरूपाः । स्वरा-अकारादयः पदजादयो वा कचिद्रसा इति पाठः तत्र रसाः शृङ्गारादयो नव यथा—

शृङ्गार१, हास्य२ करुण३, रोद्र४ वीर५ भयानकाः६ वीभत्सा७ द्रुमुत्त८ शान्ताश्व९ नव नाट्ये रसाः स्मृताः ॥१॥

विभक्तयः-प्रथमा द्वितीया तृतीया चतुर्थी पञ्चमी षष्ठी सप्तमी सम्बोधनी चेत्यादिरूपाः, सप्तवर्णाः कादयः व्यञ्जनानि, स्वराः

तिकलं दसविहंपि सचं जह भणियं तह य कम्मुणा होइ दुवालसविहा होइ, भासा, वयणंपिय होइ सोलसविहं,

इस्र? दीर्घ? प्लुता? ख्या मात्रोच्चारणकालविशेषरूपा एभिः युक्तं एकस्मिन् शब्दे नाग्नि वा यत्र तत् सत्यवाक्यत्वेन प्ररूपितमिति ।

अथ तदेतत् सत्यं मेदत आह प्रैकाल्यं त्रिकालविषयं दशविधमपि सत्यं भवतीति योगः, तत्र दशविधं सत्यं भाषा-
मेदेषु पूर्वयुक्तं जणवय-संमय-ठचणे ति गाथायां यथा भणितं येन प्रकारेण दशविधं सत्यं सद्भूतार्थतया भवति तथा तेनैव
प्रकारेण कर्मणा वा अक्षरलेखनादिक्रिया सद्भूतार्थक्रियाऽपि सत्यरूपैव कार्या एतावता न केवलं दशविधं सत्यं वाच्यं किन्तु इत्तक-
मादिक्रिया लेखनादिक्रियाऽपि अद्यभिचारितयैव कर्तव्या परव्यसनस्याऽकुटिलाध्यवसायस्य च तुल्यत्वादिति । तथा द्वादशविधा च
भवति भाषा यथा-प्राकृत-संस्कृत-मागध-पिशाच-सौरसेन-अपभ्रंशाख्याः तत्र अपभ्रंशस्य देशविशेषेण भूरिमेदाः इयमेव पद्धिषा
भाषा गद्य-पद्यमेदेन द्वादशधा भवतीति । यथा वचनमपि षोडशविधं भवतीति तदाऽऽह-

वयणतियं लिंगतियं कालतियं तह परोक्ख पच्चक्खं ११ अवणीयाइ चउक्कं १५ अज्झत्थं चेव सोलसमं ॥१॥

व्याख्या-तत्र वचनत्रयं एकवचन-द्विवचन-बहुवचनरूपं यथा घटः घटौ घटाः वृक्षः वृक्षौ वृक्षाः देवः देवौ देवाः इत्यादि
रूपत्रयं । लिङ्गत्रयं स्त्रीपुंनपुंसकरूपं, कुमारी वृक्षः कुण्डं, कालत्रिकं अतीतानागतवर्तमानरूपं यथा अभूत्-भविष्यति भवति अकरोत्
करिष्यति करोति । तथा प्रत्यक्षं करोति असौ इदं कार्यं पठनादिकं, परोक्षं यथा कृतमनेन कार्यं हस्तने दिने, उपनीतवचनं यथा-
गुणौघोपनयनरूपं यथा रूपवानयं मनीषी इत्यादिरूपं, १ अपनीतवचनं यथा-गुणापमयनरूपं यथा-दुःशीलोऽयं दुर्भाषणोऽयं २ उप-
नीत-अपनीतवचनं यत्र एकादिगुणं वर्त्तयित्वा पश्चादपनीतगुणवाक्यं उच्यते यथा-रूपवान्-अयं किन्तु दुःशीलः ३ विपर्ययेणाऽपि

द्वितीय
संवरद्वारे
षोडशविध-
वचन
स्वरूपम्

एवं अरहंतमणुज्जायं समिक्खियं संजएण कालंमि य वत्तव्वं (सू० २४)

इमं च अलियं पिशुण-फरुस-कडुय-चवलवयणपरिरक्खणद्वयाए पावयणं भगवया सुकहियं, अत्तहियं, पेवाभाविकं, आगमेसिभदं, सुद्धं, नेयाउयं, अकुडिलं, अणुत्तरं, सव्वदुक्खपावाणं विओसमणं, तस्स इमा पंच अपनीत-उपनीतवचनं भवति दुःशीलः परं रूपवानित्यपि भवति ४ अध्यात्म वचनं यथा-अभिप्रेतमर्थं गोपयितुकामस्य सहसा तस्यैव मणनं यथा दुःस्वितोऽहमिति अथवा आत्मानं अधिकृत्य अध्यात्मभावनया यत् योजनं तदध्याध्यात्ममुच्यते इत्यादिभाषात्मकं सत्यादि स्वरूपावधारणप्रकारेण यत् भवति तदनुज्ञातं साधूनां भाषात्वेनोपादनीयमित्यर्थसमर्थना सर्वत्र कार्या। ननु जिनानुज्ञातमपर्यालोचितं संयतेनाऽकाले न वक्तव्यमिति इदं । यदाऽऽह वृत्तिकारः-

बुद्धिए निएउणं भासेज्जा उभयलोय परिमुद्धं । सपरोभयाण जं खलु न सव्वहा पीडजणमं तु ॥१॥

एतदर्थमेव जिनशासनमिति । एवमित्यंभूतं यद्वचनं तदर्हता भगवता अनुज्ञातं, समीक्षितबुद्ध्या पर्यालोचितं संयतेन-संयम-वता काले-अवसरे वक्तव्यं ।

इदं च प्रत्यक्षं प्रवचनमिति योगः, अलीकमसद्भूतार्थं पिशुनं-सूचकं परोक्षस्य परस्य च दूषणोद्भाषकं अतएव फरुपं-अनाश्रयं भाषाकडुकमनिष्टार्थं, चपलं-उत्सुकतया असमीक्षितं यद्वचनं-वाक्यं तस्य परिरक्षणार्थं रक्षायै शासनमिदं प्रवचनमित्यर्थः भगवता-श्रीमहावीरेण, सुष्ठु शोभनतया कथितं, आत्महितं-जीवस्य हितहेतुकं, प्रेत्य-परलोकभावनया युक्तं, अतएव आगमिष्यद्भद्रं-भावि-

१ बुद्ध्या विचार्य भाषेतोभयलोकपरिशुद्धं । स्वपरोभयेषां यत् खलु न सर्वथा पीडाजनकं तु ॥

भावणाओ। वित्तियस्स वयस्स अलियवयणस्स वेरमणपरिरक्खणद्वयाए पढमं सोऊणं संवरट्ठं परमट्ठं सुद्धं जा-
 णिउणं न वेगियं, न तुरियं, न चवलं, न कडुयं, न फरुसं, न साहसं, न य परस्स पीलाकरं सावज्जं, सच्चं च हियं
 च मियं च ग्राहणं च सुद्धं संगयमकाहलं च समिक्खितं संजतेण कालंमि य वक्तव्यं । एवं अणुवीतिसमिति-
 जोगेण भाविओ भवति अंतरप्पा संजय करचरणनयणवयणो सरो सच्चज्जवसंपुत्तो।

कल्याणकारि, शुद्धं-निर्दोषं, न्यायोपपन्नं-नैयायिकं, अकुटिलं-क्रजुत्वात्, नास्ति असादुत्तरं प्रधानं अन्यत् किमपि, अतएव
 सर्वदुःखापापानां-शुभाशुमकर्मणां विशेषेण उपशमनकारकं, तस्य द्वितीयव्रतस्य इमा अग्रे वक्ष्यमाणाः पञ्चभावनाः चिन्तनीयाः।

द्वितीयव्रतस्य-अहिंसापेक्षया, अलीकवचनस्य वेरमणं-विरतिः तस्याः परि-सामस्त्येन रक्षणार्थं प्रथमभावनां अनुचिन्त्य समि-
 त्तियोगलक्षणसाधुः आकर्ष्य सद्गुरुसमीपे संवरट्ठति-संवरस्य प्रस्तावात् मृषावादविरमणस्य प्रयोजनलक्षणं तदेव अर्थः प्रयोजनं यस्य
 तथा तं परमार्थं हेयोपादेयवचनैः सुष्ठु-सम्यगुक्त्या एतत् ज्ञात्वा न-नैव निषेधे वेगवत्-विकल्पवत् संशयापन्नं न त्वरितं शीघ्रत्वेनाऽ-
 विमृश्य, न चापल्यं चपलस्यभाववत्, न कडुकं अर्थात् परिणामे विरसं, न परुषं कठिनं वर्णतः, न साहसं साहसप्रधानं अतर्कितं, न च
 परस्स जन्तोः पीडाकरं, मानसिकदुःखोत्पादकं, सावधं-संपापं प्राणापहारित्वात् सत्ये नैव वक्तव्यं ? कीदृशं पुनर्वक्तव्यं तदाऽऽह-सत्यं-
 सद्भूतार्थं हितं आयतौ हितं पथ्यं तोषोत्पादनतः, मितं परिमिताक्षरं, ग्राहकं प्रतिपाद्यार्थस्य प्रतीतिजनकं, शुद्धं-पूर्वोक्तदोषरहितं, सं-
 गतं-उपाधिरहितं, अकाहलं अमन्मनाक्षरं, समीक्षितं पूर्वं बुद्ध्या पर्यालोचितं, एतादृशं संयमवता-साधुना काले-अवसरे वक्तव्यं नाऽ-
 न्यथा । एवममुना प्रकारेण अनुचिन्त्य-पर्यालोच्य, भाषणरूपया समित्या सम्यग्योगयुक्तो भवति अन्तरात्मा-जीवः सम्यगुक्तता-

द्वितीय
 संवरद्वारे
 सत्यव्रत
 भावनाः

✓ वितियं कोहो ण सेवियव्वो, कुद्धो चंडिक्किणो मणूसो अलियं भणेज्ज, पिसुणं भणेज्ज, फरुसं भणेज्ज, अलियं पिसुणं फरुसं भणेज्ज, कलहं करेज्जा, वेरं करेज्जा, विकहं करेज्जा, कलहं वेरं विकहं करेज्जा, सच्चं हणेज्ज, सीलं हणेज्ज, विणयं हणेज्ज, सच्चं सीलं विणयं हणेज्ज, वेसो हवेज्ज, वत्थुं भवेज्ज, गम्मो भवेज्ज, वेसो वत्थुं गम्मो भवेज्ज, एयं अस्स च एवमादियं भणेज्ज कोहग्गिसंपलित्तो तम्हा कोहो न सेवियव्वो। एवं खंतीइ भाविओ भवति अंतरप्पा संजयकरचरणनचणवयणो सूरु सच्चज्जवसंपन्नो,

युक्तः करचरण-नयन-वदनः समाहितेन्द्रियः सन् शूरः-पराक्रमी सत्यार्जवसंपन्नो भवति एषा प्रथमा भावना ?

द्वितीयभावनायां क्रोधनिग्रहणं तदेवाऽऽह-क्रोधो न सेवितव्यः कस्मादेतोस्तदाऽऽह-क्रुद्धः-कुपितः चाण्डिक्यं-रौद्ररूपत्वं सञ्जातं अस्मेति चाण्डिक्यतो मनुष्यो-नरः अलीकं भणति-मिथ्या भाषते, पिशुनं-मर्म भाषते, परुषं कर्कशं भाषते, अलीकं पिशुनं परुषं त्रय-मपि भाषते, कलहवाक् कलहं करोति, वैरं करोति, विकथां-परासमंजसभाषणं करोति, विकथां क्रियमाणः कलहं वैरं विकथां त्रय-मपि कुर्यात्, सत्यं-सद्भूतार्थं हन्यात्-नाशयेत्, शीलं-सदाचारं नाशयेत्, विनयं-मानाभावं नाशयेत्, सत्यं शीलं विनयं त्रिकमपि हन्यात्-नाशयेत्, वेपो-द्रेष्योऽप्रियो भवेत्, वस्तु-गृहं दोषाणामिति शेषः दोषवेश्म भवेत्, गम्यं परिधवस्थानं भवेत्, वेश्यो वस्तु-गम्यं त्रयमपि भवेत्, एतत् अन्यत् वक्तव्यातिरिक्तं एवमादिकमेवजातीयं भणति, क्रोधाग्निप्रदीप्तः सन् सम्यक् प्रज्वलितो भवति, तस्मात् क्रोधो न सेवितव्यः। एवं प्रकारेण क्षान्त्या-उपशमेन प्रकर्षेण भावितो भवति, अन्तरात्मा-जीवः सम्यक् यतनायुक्तः कर-चरणनयनवदनः समाहितेन्द्रियः सन् शूरो-पराक्रमी सत्यार्जवसंपन्नो भवति इति द्वितीयभावना २

तत्तियं लोभो न सेवियन्वो लुब्धो लोलो भणेज्ज अलियं, खेतस्स व वत्थुस्स व कतेण १ लुब्धो लोलो भणेज्ज अलियं, कित्तीए लोभस्स व कएण २ लुब्धो लोलो भणेज्ज अलियं, रिद्धीय व सोक्खस्स व कएण ३ लुब्धो लोलो भणेज्ज अलियं, भत्तस्स व पाणस्स व कएण ४ लुब्धो लोलो भणेज्ज अलियं, [पीढस्स व फलगस्स व कएण ५ लुब्धो लोलो भणेज्ज अलियं,] सेज्जाए व संथारकस्स व कएण ६ लुब्धो लोलो भणेज्ज अलियं, वत्थस्स व पत्तस्स व कएण ७ लुब्धो लोलो भणेज्ज अलियं, कंवलस्स व पापपुच्छणस्स व कएण ८ लुब्धो लोलो भणेज्ज अलियं, सीसस्स व

द्वितीय
संवरद्वारे
सत्यव्रत
भावनाः

अथ तृतीयायां भावनायां लोभो न सेवितव्यः कस्मादित्याह-

लुब्धो-लोभवान्, लोलो-व्रते चपलः भणेत्-भाषयेत् अलीकं-कूटवचनं क्षेत्रस्य ग्रामनगरादेः सेतु-केतुमयात्मकस्य वा वास्तु-गृहं खात-उच्छिन्न-उभयात्मकं भूमिर्वा तस्य कृते तदर्थं लुब्धो-लोभवान् लोलो भणेज्ज इति पूर्ववदर्थः, कीर्त्तिः ख्यातिः तदपेक्षते तथा लोभस्य परिवारादीनां पुष्टिकृते औषधादिप्राप्तिहेतोः लुब्धो लोभवान् लोलो-व्रते चपलः भणेत्-भाषयेत् अलीकं-कूटवचनं २ । श्रद्धिः-संपत् तस्याः कृते सुखहेतोः शीतलछायादिसुखहेतोः कृते लुब्धो लोलो भाषयेत् अलीकं ३ । तथा भक्तस्य-अशनस्य पानस्य च कृते लुब्धो-लोलो भाषयेत् अलीकं ४ । [पीठस्य कृते फलकस्य कृते वा लुब्धो लोलो भाषयेत् अलीकं । ५ ।] सिज्जा-वसतिः तदर्थं एवं संस्कारकस्य कृते यत्र प्रसारितपादैः सुष्यते सा शय्या तस्याः कृते अर्द्धतृतीयस्तपमाणः संस्कारकः तस्य कृते [लुब्धो लोलो] अलीकं भाषयेत् ६ । वस्सं-चोलपट्टादि, पात्रं-अशनादिग्रहणमाजनं तयोः कृते लुब्धो-लोलो भाषयेत् अलीकं ७ । कम्बलं-उर्णामयं वस्त्रं पादयोश्चनं कम्बलखण्डः रजोहरणादिर्वा तस्य कृते लुब्धो-लोलो भाषयेत् अलीकं ८ । शिष्यस्य साधोः शिष्यिणी-साध्वी

॥५५॥

१. एतत्पक्षे किस्सट्ठोका च अत्र नास्ति किन्तु अग्रयदेवसरिक्त वृत्तौ द्वयमपि विद्यते ।

सिस्सीणीए व कएण ९ लुद्धो लोलो भणेज्ज अलियं, अन्नेसु य एवमादिसु बहुसु कारणसत्तेसु लुद्धो लोलो भणेज्ज अलियं । तम्हा लोभो न सेवियब्बो, एवं मुत्तीय भाविओ भवति अंतरप्पा संजयकरचरणनयणवयणो सूर्रो सच्चच्चसंपन्नो । चउत्थं न भाइयब्बं भीतं सु भया अइति लहुयं भीतो अचित्तिज्जओ मणूसो भीतो भूतेहिं धिप्पइ भीतो अन्नंपिहु भेसेज्जा, भीतो तवसजमंपिहु मुएज्जा, भीतो य भरं न नित्थरेज्जा, सप्पुरिसनिसेवियं च मग्गं भीतो न समत्थो अणुचरिउं, तम्हा न भातियब्बं, भयस्स वा वाहिस्स वा रोगस्स वा जराए वा मच्चुस्स वा

तस्याः कृते लुब्धः लोलुपः भाषयेत् अलीकं ९ । अन्येषु-इत्यादिप्रकारेषु बहुषु कारणशतेष्वपि व्यक्तमेव लुब्धो लोलो भणति अलीकं तस्मादेतोलोभो न सेवनीयः, एवममृता प्रकारेण मुक्तिर्निर्लोभता तथा भावितो भवति अन्तरात्मा-जीवः सम्यक्तया वशीकृतः सुसमाहितकरचरणनयनवदनः शूरः सत्यार्जवसंपन्नः । एषा तृतीया भावना ३

अथ चतुर्थी भावना-न भेतव्यं अंतरभाव निधेयं, सु-वाक्यालंकारे भीतः पुमान् अइति एति आगच्छति किं लघुकं सत्त्वसार-वर्जितत्वेन तुच्छं-आत्मानं वेदते लघुकं शिघ्रं तथा भीतो अद्वितीयः सहायो न भवति कस्याऽपि मनुष्यो-नरः, भीतो-भूतैः प्रेतैर्वा गृह्यते अधीश्रीयते-आश्रीयते । तथा भीतः अन्यमपि भाषयेत्, भीतः तपःप्रधानः संपमः तपःसंपममपि दुर-लंकारे मुच्येत्-त्यजेत् अलीकमपि ब्रूयादिति रहस्यं अहिंसादिरूपत्वात् संयमस्योक्तत्वात्, भीतः पुमान् महत्कार्यादि न निस्तरेत्-निर्वाहयेत्, सत्पुरुषैर्धी-रपुरुषैर्निषेवितं-सेवितं मार्गं सम्यक्-ज्ञानक्रियादिकं अनुचरितं-आसेवितं न समर्थो भवति । यत एवं तस्मादेतोः न भेतव्यं भयहे-तोर्बाह्यात् दृष्टतिर्यग्मनुष्यदेवादेः तथा आत्मोद्भादपि न भेतव्यं, सानेवाऽऽह-व्याधेः-कुष्टादेः क्रमेण प्राणप्रफहारिणः रोमात् वा

अलस्य वा एवमादियस्य एवं धेज्जेण भाविओ भवति अंतरप्पा संजयकरचरणनयणवयणो सूरौ सखज्वसंपन्नो ।
पंचमकं हासं न सेवियन्नं अलियाहं असंतकाहं जेपंति हासइत्ता परपरिभवकारणं च हासं, परपरिधायप्पियं च
हासं, परपीलाकारणं च हासं, भेदविमुक्तिकारकं च हासं, अन्नोन्नजणियं च होज्ज हासं, अन्नोन्नगमणं च होज्ज मम्मं
अन्नोन्नगमणं च होज्ज कम्मं कंदप्पाभियोगंगमणं च होज्ज हासं, आसुरियं किन्विसत्तणं च जणेज्ज हासं, तम्हा

शीघ्रतरं प्राणापहारकात् ज्वरादेः जरा-वयोहानिरूपा तस्याः मृत्योर्मरणाद्वा, अन्यस्माद्वा तादृशात् इष्टवियोगादेः इत्येवमादिकात्
मयोत्पादकात् न मेतव्यं, एवमनया भावनया धैर्येण सत्त्वेन भाविओ भवति, अन्तरात्मा-जीवः संयतः साधुः बशीकृतकरचरण-
नयनवदनः शूरः प्रशक्रमवान् संयमसाधने सत्याज्वसंपन्नो युक्तः ४ इति चतुर्थीभावना

अथ पञ्चमीभावना तस्यां पञ्चमीभावनायां किं वस्तु इत्याह-यदुत हास्यं न सेवितव्यं परिहासो न विधेयः यतः अलीकानि
सद्बभूतार्थनिह्वरूपाणि असन्ति असद्बभूतार्थानि वचनानि अशोभनानि वा अनुपशमप्रधानानि जल्पन्ति ब्रुवते, हासइत्तेत्ति हासवन्तः
परिहासकारिणः-परपरिभवकारणं च हास्यं अपमानताहेतुरित्यर्थः, परपरिवादान्यदूषणाभिधायकं प्रियं-इष्टं यस्मिन् हास्ये भवति, परेषां
पीडारकं हास्यं भवति, भेदश्चारित्रभेदः विमुक्तिविगतनिःस्पृहत्वं अथवा विमूर्च्छिविकृतनयनवदनादित्वेन विकृतशरीराकृतिः तद्भेदका-
रकं हास्यं सीता उपहास्येन संग्रामो जात इति संप्रदायः । अन्योऽन्यं परस्परं जनितं कृतं हास्यं भवेत्, अन्योऽन्यं गमनमधिगमकं
मर्मादिस्थानकप्रापकं हास्यं भवति, तथा परस्परं गमनं दुष्टेष्टितादिकर्मप्रच्छन्नपारदायादि मर्मोद्धाटनं हास्यं भवेत्, कांदर्पिका
हास्यकारिणो देवविशेषाः माण्डविशेषा वा आभियोगाश्च अभिओगा निर्देशकारिणः देवा वा तेषु गमनहेतुत्वात् तत्प्रापणगतिहेतु हास्यं

द्वितीय
संवरद्वारे
सत्यवत
भावनाः

हासं न सेवियन्व

भवेत्, आसुरियत्वं किल्बिषत्वं च हास्यं भवेत् तद्विप्राप्तिहेतु हास्यं तस्मात् हास्यं न सेवितव्यं भवति,

अयमभिप्रायो यथा हास्यरतिः हास्यप्रियः साधुश्चारित्रलेशप्रभावात् देवेषु उत्पद्यमानः कांदर्पिकेषु आभिओगेषु च उत्पद्यते न महर्दिषु इति हास्यः अनर्थायेति उक्तं यदुक्तं—

जो संजओ वि एयासु अप्पसत्थासु वट्टइ कहिं चि सो तव्विहेसु गच्छइ सुरेसु भइओ चरण विहीणो ॥१॥

कंदर्पाभिभावनानां अशुभं पञ्चकं च प्रसङ्गात् गाथाभेदेनाऽऽह—

'कंदर्पदेव? किंविस् २ अभिओगा ३ आसुरिय ४ संमोहा ५ एसा हु अप्पसत्था पंचविहा भावणा तत्थ ॥१॥

व्याख्या—कंदर्पः कामस्तत्प्रधाना नर्मादिनिस्तुरया विटप्राया देवविशेषास्तेषामियं कांदर्पी स चासौ भावना च कांदर्पिकी भावना १ एवं देवानां मध्ये किल्बिषाः पापाः अतएवास्पृश्यादिधर्मका देवाश्च ते किल्बिषास्तेषामियं किल्बिषीकी स चाऽसौ भावना च किल्बिषी भावना २ आ—समन्तात् आभिमुख्येन युज्यन्ते—दास्यकर्मणि व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्याः—किङ्करस्यानीयदेवविशेषास्तेषामियमाभियोगिकी स चाऽसौ भावना च आभियोगिकी भावना ३ असुरा—भवनपतिविशेषदेवास्तेषामियं आसुरी स चाऽसौ भावना च आसुरीभावना ४ संमुहंतीति संमोहा मूढात्मनो देवविशेषास्तेषामियं संमोही एसा हु—निश्चितं पञ्चविधाऽपि भावना अप्रशस्ता—संक्लिष्टा—भावनास्तत्तत्स्वभावाम्यासरूपा भणितेत्यर्थः, आसां च मध्ये संयतोऽपि सन् यो यस्यां भावनायां वर्तते कथञ्चिद्भावमांघ्रात् सात-

१. प्रवचनसारोद्धार पृष्ठ १८०-१ गत गाथा ६४१ वृत्तौ एतत्पद्यमुपलभ्यते । २. प्रवचनसारोद्धार पृष्ठ १७९ गत ६४१ गाथा

द्विधेनैव-कंदर्पादिप्रकारेषु देवेषु गच्छति चारित्र्यलेशप्रभावात्, यः पुनः सर्वथा चारित्रहीनः स भाज्यो विकल्पनीयः कदाचित्तदुचि
तेषु सुरेष्वेवोत्पद्यते कदाचिच्च नारकतिर्यङ्मु मानुषेष्विति एताश्च पञ्चाऽपि भावनाः प्रत्येकं पञ्चविधाः सत्यः पञ्चविंशत्यो भवन्ति तासां
भेदानाऽऽह-प्रथमपञ्चविधां कान्दर्पाभावनामाह—

‘कंदर्पेऽकुकुपरे दुस्सीलत्वे १ हासकरणे य ४ परविम्विजयजणणेविज कंदर्पोऽणीगहा तह य ॥१॥

व्याख्या—कंदर्पे १ कौकुच्ये २ दुःशीलत्वे ३ हासकरणे ४ परविस्मयजननेऽपि च विषये भवन्ति पञ्च प्रकाराः परमेष्ठा
अनेकधास्तत्र उच्चैःस्वरेण हसनं तथा परस्परपरिहासः तथा गुर्वादिना सह निष्ठुरवाक्यं हास्यादिना स्वेच्छालापः तथा कामफवाकवनं
एवं च कुरु इति विधानद्वारेण कामोपदेशस्तथा कामप्रशंसा कंदर्पशब्देनोच्यते, कुकुचो-मांडचेष्टा तद्भावः कौकुच्यं तत् द्वेधा-काय-
कौकुच्यं वाक्कौकुच्यं तत्र कायकौकुच्यं यत् स्वयमेव हसन् भ्रूणपनादिभिर्देहावयवैर्हासकारकैस्तथा चेष्टां करोति, वाक्कौकुच्यं यथा-
परिहासप्रधानैस्तैर्वचनजातैर्विविधजीवविरुतैर्मृखातोद्यवादितया च परं हासयतीति २ तथा दुष्टं शीलं स्वभावो यस्य स तद्भावः दुःशी-
लत्वं, तत्र यत्संप्रभावेशवशात् अपर्यालोच्य द्रुतं द्रुतं भाषते यच्च अतकाले कन्दर्पोद्गुरप्रधानाऽनस्ति तबलीवर्द इव द्रुतं द्रुतं गच्छति
यच्च सर्वत्राऽसमीक्षितकार्यं द्रुतं द्रुतं करोति यच्च स्वभावस्थितोऽपि तीव्रोद्रेकवशाद्वर्षेण स्फुटं नीचवल्लवति तद् दुःशीलत्वं ३ तथा
मांड इव परेषां छिद्राणि-विरुपवेषभाषणविषयाणि निरन्तरमन्वेषयन् विचित्रैस्तादृशैरेव वेषवचनैर्यद् दृष्टृणामत्मनश्च हासं जनयति

१ एतद्यो ‘जो संजमो’ पद्यस्य ॥ २ प्रवचनसारोद्धार पृष्ठ १७२ गत ६४२ गाथा । ३ ‘द्रुतं’ स्थाने ‘द्रुते’ प्र. सायेजारात्
स्फुटोक्तं

द्वितीय
संवरद्वारे
अशुभपञ्च
विंशति
भावना-
स्वरूपम्

तत् हास्यकरणं ४ तथा परेषां विस्मयजनकैः तथा इन्द्रजालप्रभृतिभिः प्रहेलिकाकुहेटिकादिभिश्च तथाविधप्राप्त्यलोकप्रसिद्धैर्यत्स्वयमवि
स्मयमानो बालिशप्रायजनस्य मनोविभ्रममुत्पादयति तत्परविस्मयजननं ५

अथ देवकिल्बिषीभावनामाह-

सुयनानं १ केवलीनं २ धर्मापरियाण ३ संघः साहजं ५ । माई अवर्णवाहं किञ्चिसिचं भावणं कुणह ॥१॥

श्रुतज्ञानस्य द्वादशांगरूपस्य १ केवलज्ञानवतां २ धर्माचार्याणां-धर्मोपदेष्टृणां ३ संघस्य-साधुसाध्वीश्रावकभाषिकासमुदायस्य ४
साधूनां-यतीनां ५ अवर्णो-अश्वाद्या असद् दोषोद्घाटनं वदतीति अवर्णवादी मायी च स्वशक्तिनिगूहादिना मायावी देवकिल्बि-
षीभावनां करोति इति वाक्यार्थः । श्रुतज्ञानस्याऽवर्णवादो यथा-पृथिव्यादयः कायाः बहुजीवनिकायाः शस्त्रपरिज्ञाप्ययनादिषु बहुशो
यथा वर्ण्यन्ते । तथा व्रतानि-प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनि प्रमादा-मद्यादयः अप्रमदास्तद्विषयभूता भूयः भूयः कथ्यन्ते, अधिकं अधिकं
न किञ्चिदपि पुनरुक्तदोषः । अन्यच्च मोक्षार्थं यतितव्यमिति हेतोः किं स्रे सूर्यप्रज्ञप्त्यादिना ज्योतिःशास्त्रेण ? तथा मोक्षार्थमभ्युद्य-
तानां मुनीनां किं योन्यादिप्राभृतोऽपनिबन्धनेन ? भवहेतुत्वाच्चस्य किं प्रयोजनमित्याद्यवर्णवादः, केवलिनामवर्णवादो यथा-किमेषां
ज्ञानदर्शनोपयोगौ क्रमेण भवत उत युगपत् ? तच्च यदि क्रमेणेति पक्षोऽङ्गीक्रियते, तदा ज्ञानकाले न दर्शनं दर्शनकाले न ज्ञानमिति
परस्परावरणता प्राप्तैव कथं निरावरणता ।

अथ युगपदिति द्वितीयपक्षः कक्षीक्रियते तदप्ययुक्तः द्वयोरप्येककालत्वादेकतापत्तिः प्राप्नोति, तदा स्वस्वावरणक्षयात्को गुण

इत्यवर्णवादः २ धर्माचार्याणां अवर्णवादो यथा न श्रोमनैतेषां जातिर्नैते लोकव्यवहारकुशला न चैते औचित्यं विदन्ति इत्यादि विविधं गुरुन् प्रति भाषते, न चैतेषां विनयवृत्त्या वर्तते तेषां ये प्रातिकूल्यभाजस्तैः सह सांगत्यमिति, तथा अहितछिद्राण्यन्वेपयन् सर्वसमक्षं गुरुणामेवाऽसतोऽपि दोषान् वदति सर्वदैव च तेषां प्रतिकूलतामाचरतीति ३ संघस्यावर्णवादो यथा—बहवः श्वापशुगृगालादीनां संघास्तत्कोऽयं संघो भवतामाराध्य इति वदति ४ साधूनामवर्णवादो यथा—नाऽमी साधवः परस्परं सहन्ते, अत एव देशान्तरं परस्परस्पर्द्धया भ्रमन्ति अन्यथा त्वेकैव संहत्या तिष्ठेयुः, तथा मायावितया सर्वदैव लोकावर्जनार्थं मन्दगामिनः, महतोऽपि च प्रकृत्यैव निष्ठुरास्तदैव रुष्टास्तदैव च तुष्टाः, तथा गृहिभ्यस्तैस्तैः चादुवचनैरात्मानं रोषयन्ति, सर्वदा सर्ववस्तुसंचयपराश्चेत्यवर्णवादः ५ अन्यत्र सव्वसाहूणंति पठित्वा मायीति भिन्नेव पञ्चमी भावना प्रतिपादिता यथा—

गूहइ आयसहावं छायेई गुणे परस्स संतेवि । चोरोव्व सव्वसंकी गूढाचारो हवइ मायी ॥१॥

अथाभियोगीभावनां पञ्चमेदामाऽऽह—

कौडय १ भूइकम्मे २ पसिणेहिं ३ तह पसिणपसिणेहिं ४ तहय निमित्तेणं चिय ५ पंचवियप्पा भवे सा य ॥१॥

व्याख्या—कौतुकेन १ भूतिकर्मणा २ प्रश्नेन ३ प्रश्नाप्रश्नेन ४ निमित्तेन ५ पञ्चविकल्पा भवेत् सा आभियोगिकीभावना, तत्र कौतुकं बालादीनां रथादिकरणनिमित्तं स्नपनकरभ्रमण—अभिमन्त्रण—धूयूकरण—धूपन—विलेपनादि यत्क्रियते तत् कौतुकं १ तथा वसतिशरीरमाण्डकशय्याधान्यादिरक्षणार्थं भस्मसूत्रादिना यत्परिवेष्टनकरणं तत् भूतिकर्म २ तथा यत्परस्य पार्श्वे लाभालाभादि पृच्छयते

१ प्रवचनसारोद्धार १८१ पृष्ठ गत ६४३ गाथा श्रुत्वा पतत्यधं । २ प्रवचनसारोद्धार पृष्ठ १७९ गत गाथा ६४४

द्वितीय
संवरद्वारे
अशुभ पञ्च
विंशति
भावना-
स्वरूपम्

स्वयं वा अंगुष्ठदर्पणतोयसज्जतैलादिषु दृश्यते स प्रश्नः ३ तथा स्वप्ने स्वयं विद्यया कथितं घटिकाद्यवतीर्णदेवतया वा कथितं सत्
यदन्यस्मै शुभाशुभजीवितमरणादि परिकथयति स प्रश्नाप्रश्नः ४ तथा निमित्तं अतीतानागतवर्त्तमानवस्तुपरिज्ञानहेतुर्ज्ञानविशेषः ५
एतानि च भूतिकर्मादीनि गौरवादिनिमित्तं कुर्वाणः साधुरभियोगनिमित्तं कर्म बध्नाति, अपवादपदेन तु गौरवरहितः सन्नतिशय-
प्राने यतिनिस्पृहपृच्या यदा करोति तदाऽसौ आराधक एव उच्यते च बध्नाति तीर्थोन्नतिकरणादिति ३ ।

अयासुरीभावनाभेदानाऽऽह—

संहयिग्महशीलत्वं १ संसक्ततपो २ निमित्तकहणं च ३ निष्क्रिययाविय अवरा ४ पञ्चमगं निरनुकम्पत्वं ॥१॥

व्याख्या—मदा विग्रहशीलत्वं १ संसक्ततपः २ निमित्तकथनं च ३ निःकृपतापि अपरा ४ पञ्चमकं निरनुकम्पत्वं ५ सदा—सर्व-
कालं विग्रहशीलत्वं पश्चादनुतापिताया धमणादावपि प्रसृत्य प्राप्या च विरोधानुबन्धः १ । तथा संसक्तस्याहारोपधिशब्दादिषु सदा
प्रतिषद्धभावस्य आहाराद्यर्थमेव तपोऽनशनादितपश्चरणं संसक्ततपः २ तथा त्रिकालिकस्य लाभालाभसुखदुःखजीवितमरणविषयस्य
निमित्तस्य कथनमभिमानाभिनिवेशाद्व्याकरणं तथा त्रिविधनिमित्तमप्यैकं पद्विधं तदपि द्विविधमेवेति ३ तथा स्थावरादिसत्त्वेष्व-
जीवप्रतिपत्त्या गतघृणः कार्यान्तरव्यासक्तः सन् गमनासनादि यः करोति कृत्वा च नाऽनुतप्यते केनचिदुक्तः सन् स निःकृपस्तद्भावो
निःकृपाः ४ तथा यः परं कृपापात्रं कुतश्चिद्धेतोः कम्पमानमपि दृष्ट्वा सत्क्रूरतया कठिनभावः सन् अनुकम्पाभागं न भयति स निरनु-
कम्पस्तद्भावो निरनुकम्पत्वं ५ । अथ संमोहीभावनापञ्चभेदानाऽऽह—

उमगगदेसणा १ मगगदूपणं २ मगगविपडिवितीय ३ मोहो य मोहजणणं ५ एवं सा हवइ पंचविहा ॥१॥

१ प्रपचनसारोद्धार पृष्ठ १७९ गत गाथा ६४५

२ प्रपचनसारोद्धार पृष्ठ १७९ गत गाथा ६४६

एवं मोणेण भाविओ भवइ अंतरप्पा संजयकरचरणनयणवयणो सूरु सच्चज्जवसंपन्नो, एवमिणं संवरस्स दारं

व्याख्या—उन्मार्गदेशना १ मार्गदूषणं २ मार्गविप्रतिपत्तिः ३ मोहो ४ मोहजननं च ५ एवं संमोही भावना भवति पञ्चविधा, तथा पारमार्थिकानि ज्ञानादीन्यदूषयन् एव तद्विपरीतं धर्ममार्गं यदुपदिशति सा उन्मार्गदेशना १ तथा पारमार्थिकं ज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणं भावमार्गं तत्प्रतिपक्षांश्च साधून् पंडितमानी स्वमनीषिकानिमित्तैः जातिदूषणैर्यद् दूषयति तन्मार्गदूषणं २ तथा तमेव ज्ञानादिमार्गं असद्दूषणैर्दूषयित्वा जमालिवद्देशतः उन्मार्गं तत्प्रतिपद्यते सा मार्गविप्रतिपत्तिः ३ तथा निःकामं उपहतमतिः सन् अतिगहनेषु ज्ञानादिविचारेषु यत्सृष्टति यच्च परतीर्थिकसम्बन्धिनीं नानाविधां समृद्धिमालोक्य मुह्यति स संमोहः कुशास्त्राणि बहु मन्यते इत्यर्थः ४।

तथा स्वभावेन कपटेन वा दर्शनाचारेषु परस्परं मोहमुत्पादयति तन्मोहजननं ५ एताश्च पञ्चविंशतिरपि भावना सम्यक्चारित्र्यविघ्नविधायित्वादशुभा इति हेतोः यतिभिः परिहर्तव्या यदुक्तं—

एयाओ विसेसेणं परिहरइ चरणविग्यभूयाओ एय निरोहाउ चिय सम्मं चरणं पि पावंति ॥१॥

प्रसङ्गात् अशुभभावनाविचार उक्तः विस्तरार्थिना तु दशाश्रुतस्कन्धनियुक्तिवृत्तितोऽवसेयैः इति मङ्गलं भूयात् । एवमुक्तरीत्या हास्यप्रयोगेण वर्जितो मौनेन वचनसंयमेन भावितो भवति अन्तरात्मा-जीवः सम्यक्कृतनायुक्तः करचरणनयनवदनः समाधिवान् इन्द्रियः 'शूरः-पराक्रमी' संयमयोगे सत्यार्जवसम्पन्नः । एवमित्युक्तप्रकारेण इदं उक्तं संवरद्वारं । चरितं-सेवितं भवति, सुष्ठु-शोभनतया

१ प्रवचनसारोद्धार पृष्ठ १८३ गत पद्यसदृशं पतत्पद्यं । २ अशुभ पञ्चविंशति भावनास्वरूपम् प्रवचनसाराद्धार पृष्ठ १७९-१८३ पृष्ठोपलब्ध गाथा ६४१-६४६ विचरणतो अन्युनातिरिक्तं अत्रोपन्यस्तं प्रतिभाति, किन्तु प्रवचनसारोद्धारगताशुभभावनाप्रतिपादनपराणि पञ्चविंशतिपद्यानि अत्र न न्यस्तानि

द्वितीय
संवरद्वारे
अशुभ पञ्च
विंशति
भावना-
स्वरूपम्

सम्मं संचरियं होइ सुप्पणिहियं इमेहिं पंचहिवि कारणेहिं मणवयणकायपरिरक्खिहं निच्चं आमरणंतं च
 एस जोगो णेयव्वो धितिमया मतिमया अणासवो अकलुसो अच्छिदो अपरिस्सावी असंकिलिट्ठो सव्वजिण-
 मणुस्साओ, एवं यितियं संवरदारं फासियं पालियं सोहियं तीरियं किट्ठियं अणुपालियं आणाए आराहियं
 भवति, एवं नायमुणिणा भगवया पल्लवियं परूवियं पसिद्धं सिद्धवरसासणमिणं आघवितं सुदेसियं पसत्थं
 यितियं संवरदारं समत्तं तिथेमि ॥२॥ (सू० २५)

प्रणिहितं-स्थापितं एभिः पञ्चभिः कारणैः मनवचनकायत्रियोगैः परिरक्षितैः नित्यं-सदा आमरणान्तं-जन्मावधिपर्यन्तं, प्रशान्तयोगः
 प्रसन्नतां प्राप्तो योगो ज्ञातव्यः, धृतिमता मतिमता श्रीमन्महावीरेण उक्तः अनाश्रवः, अकलुषः, अछिद्रः, अपरिश्रावी, असंक्लिष्टः,
 सर्वजिनैरनुज्ञातः एवममुना प्रकारेण द्वितीयं संवरद्वारं स्पर्शितं पालितं शोधितं तीरितं कीर्तितं अनुपालितं आश्रया यथावत् आराधितं
 भवति एवमनया रीत्या ज्ञातमुनिना भगवता प्रज्ञापितं परूपितं प्रसिद्धं सिद्धवरप्रधानशासनमिदं आघवितं पूजितं कथितं शोभन-
 रीत्या दर्शितं प्रशस्तं द्वितीयं प्राणातिपातविरमणव्रतापेक्षया अलीकविरमणव्रतं समाप्तिं प्राप्तम् ॥२॥ इति सप्तमाध्ययनविवरणं
 समाप्तम् ॥२॥ इत्यादि पदानि पूर्ववद्भाष्याख्यातानीति ॥

इति प्रश्नव्याकरणाङ्गस्य दशमस्य सप्तमाध्ययने किञ्चित् द्वितीयसंवरद्वारार्थः ख्यात इह मयका ?

॥ इति प्रश्नव्याकरणे द्वितीय संवरद्वारं संपूर्णम् ॥

॥ अथ तृतीयं संवरद्वारात्मकं अष्टममध्ययनम् ॥

तृतीय
संवरद्वारे
अदत्तादान-
विरमण
स्वरूपम्

अथ सूत्रक्रमसम्बन्धः अनन्तराध्ययने मृषावादविरमणं उक्तं, तच्चादत्तादानविरमणप्रदानामेव अदत्तादानविरमणमुनिवर्हि भवति इत्यदत्तादानविरमणमभिधातव्यं भवति, इति तदनेन प्रतिपाद्यते इत्येवं संबद्धमदत्तादानसंवराध्ययनमारभ्यते तस्य चेदमादिश्रवणम् ।

अंबू ! दत्तमण्णुण्णायसंवरो नाम होति तत्तियं सुव्यता ! महव्वत्तं गुणव्वत्तं परदव्वहरणपडिविरइकरणजुत्तं अपरिमियमणंततण्हाणुगय-महिच्चमणवयणकलुस-आयाणसुनिग्गहियं, सुसंजमिय-मणहत्थपायनिहुयं

जम्बूरित्यामन्त्रणं दत्तं-वितीर्णं अन्नादिकं अनुज्ञातं च प्रातिहारिकपीठफलकादि ग्राह्यमिति शेषः इत्येवैरूपः संवरः दत्तादाना-
नुज्ञातं संवरं इत्येवनामकं भवति तृतीयसंवरद्वारमितियोगः तत् कीदृशमित्याह-

हे सुव्रत ! हे जम्बूनामन् ! महाव्रतमिदं तथा पुनः कीदृशं गुणानाम्-ऐहिकामुष्मिकोपकाराणां कारणभूतं व्रतं-गुणव्रतं कीदृशं परद्रव्यहरणं प्रति विरतिकरणयुक्तं-विरमणकारणं, अपरिमिता अपरिमाणा द्रव्यविषये या अनन्ता-अक्षया तृष्णा विद्यमानद्रव्याव्यये-
च्छा तथा यदनुगतं प्राप्तं तत् अपरिमिताऽनन्ततृष्णानुगतमहेच्छं यत्तत्, मनो-मानसं, वचनं-वाक् ताम्स्यां यत् कलुषं परधनविषयत्वेन पापरूपं आदानं-ग्रहणं तेन ततो वा नियमितं-यचित्तं यत्तथा, पुनः कीदृशं सुष्ठु-सम्पत्तया संप्रमितं-संवृतं मनस्तेन मनसा हेतुभूतेन हस्तोपादौ निमृता-निश्चलौ परधनादानकार्यादुपस्तौ यस्मिन् तत् अनेन विशेषणेन मनोवाक्काय त्रिगोचः परधनं नति निमित्तं

निगंधं, गेष्टिकं, निरुक्तं, निरासवं, निम्भयं, विमुक्तं, उत्तमनरवसभ-पवरवलवग-सुविहितजणसंमतं, परम-
साधुधम्मचरणं, जत्थ य गामागर-नगर-निगम-खेड-कव्वड-मडंब-दोणमुख-संवाह-पट्टणासमगयं च किंचि
दव्वं मणि-मुत्त-सिलप्पवाल-कंस-दूस-रथय-वरकणग-रयणमादि पडियं पम्हुट्टं विप्पणट्टं न कप्पति कस्सति
कहेउं वा गेण्हिउं वा अहिरनसुवन्निकेण समलेड्डुकंचणेण अपरिग्गहसंबुडेणं लोगंमि विहरियव्वं, जंपिय हो-
आहि वव्वजातं खलगतं

भ्यन्तरग्रन्थिरहितं, निष्टिकं-सर्वधर्मकर्मपर्यन्तवर्त्ति, निरुक्तं-सर्वज्ञैरुपादेयतया निरुक्तं अन्यभचारि, निराश्रवं कर्मादानराहि तं
निर्भयं-राजादिभयरहितं, विमुक्तं लोभदोषात्, उत्तमनरवृत्तभाणां प्रवरवलवतां च सुविहितजनस्य-साधुलोकस्य संमतं-अभिमतं
यस्य तत्तथा, परमसाधूना-उत्कृष्टमुनिवराणां धर्मचरणं-धर्मानुष्ठानं यत्तत्तथा । यत्र-तृतीयसंवरद्वारे ग्राम-आगर-नगर-निगम-खेड-
कपट-मडंब-दोणमुख-पत्तन-आश्रम, इत्यादयः शब्दाः पूर्वव्याख्याताः तद्वत्तं च दत्तं किञ्चिद् अनिर्दिष्टस्वरूपं द्रष्टव्यम् तदेवाह
मणि-मौक्विक-शिला-प्रवाल-कांस्य-रुप्य[द्वय]-रजत-वरकनक-रत्नादिसर्वद्रव्यजातं पतितं-भ्रष्टं बस्त्राश्चलादेः, विस्मृतं-मुक्तं
सन्, प्रनष्टस्वामिकं गवेपयद्विरपि न प्राप्तं न कल्पते-न युज्यते, कस्पचित्-असंयतस्य कथयितुं-प्रतिपादयितुं अदत्तग्रहणप्रवर्त्तनं
माभूदिति कृत्वा गृहीतुं-आदातुं साधोः निवृत्तत्वात् तेन साधुना दृष्टे परद्रव्ये कया भावनया वर्त्तितव्यं तदाह-

न विद्यते हिरण्यं-सुवर्णं यस्य तेन समे-तुल्ये उपेक्षणीयतया लेण्डु ग्रस्तरं काश्चनं च यस्य स तेन, अपरिगृहत्वात् सुसंयुक्तेन
सुसंयतेन-साधुना लोके-मर्त्यलोके व्यवहर्त्तव्यम्, यदपि च भवेत् हि-निश्चितं द्रव्यजातं-द्रव्यप्रकारः. कीदृशं ? खलं-धान्यराशि-

खेत्तगतं रत्नमंतरगतं वा किञ्चि पुष्प-फल-तयप्पवाल-कंद-मूल-तण-कट्टसकरादि अप्पं च बहुं च अणुं च
 थूलगं वा न कप्पती उग्गहंमि अदिण्णंमि गिण्हिउं जे, हणि हणि उग्गहं अणुन्नविय मेण्हियव्वं, वज्जेयव्वो
 सव्वकालं अचियत्तघरपवेसो, अचियत्तभत्तपाणं अचियत्त-पीढ-फलग-सेज्जा-संधारग-वत्थ-पत्त-कंचल-दंड-
 ग-रयहरण-निसेज्ज-चोलपट्टग-मुहपोत्तिय-पायपुंछणाइ भायणभंडोवहिउवकरणं, परपरिवाओ, परस्स दोसो

करणभूमिः तत्र गतं, क्षेत्रं-सस्योत्पत्तिस्थानं तत्र गतं-प्राप्तं, अरण्यमध्यगतं, [जलगतं, स्थलगतं वा, इति पाठान्तरे] किञ्चिदनिर्दिष्ट-
 गतं, पुष्प-फल-त्वक् प्रवालोऽङ्कुरः कन्दो-भूमिगतः मूलं-तदुपरिवर्त्ति तृणं शूकादिहरितादिर्वा, काष्ठं प्रतीतं शर्कराः कर्करादयः
 अल्पं-स्तोकं, बहु-प्रचुरं अणुं-सर्पवादि, स्थूलं-महत्प्रमाणं तथैव न कल्पते न गुज्यते, अवग्रहं [हे] गृहं [हे] स्थण्डिलादिरूपे अदत्ते-
 स्वामिना अननुज्ञाते गृहीतुं 'जे इति निपाते' यत् किञ्चित् निषेधे ।

अथ तद्व्रह्मणे विधिमाह-अनुज्ञाप्य-यथेह भवदीयावग्रहे इदं च साधुयोग्यं द्रव्यं गृहीष्यामीति पृष्टे तत् स्वामिना एवं कुरुत इति
 उक्तः तदा गृहीतव्यं इति स्वामिना गृहीतव्यम्, वर्जितव्यः सर्वकालं यथा सदा अप्रीतिमतां साधून् प्रति तेषां गृहे-प्रवेशो गमनं
 गृहगमनमित्यर्थः, अप्रीतिकारिणां यत् मक्तं-अन्नं पानं, अप्रीतिकारिणां संबन्धि पीढफलकशय्यासंस्तारकं वस्त्रं, पात्रं, कंचलं, दण्डकं,
 रजोहरणकं, निपद्या-आसनादि, चोलपट्टकः-परिधावनवस्त्रं, मुखपोत्तिका, पादप्रोच्छनकं-ऊर्णामयकंचलखण्डः, भाजनं-पात्रं, भाण्डं-
 मृण्मयं पात्रं, उपधिष्य-वस्त्रादि त एव उपकरणानि-संयमसाधनानि द्वन्द्व समासः तत्सर्वं परस्य परकीयं अदत्तमेतत् स्वामिनाऽननु-
 ज्ञातं इति कृत्वा वर्जनीयं एव । तथा परपरिवाओ विकल्थनं वर्जनीयम्, तथा परस्य दोषो-दूषणं द्वेषो वा वर्जनीयः, तथा परदूषणभाषणं

तृतीय
 संवरद्वारे
 अदत्तादान-
 विरमण
 स्वरूपम्

परमपणसेणं जं न गेणहइ, परस्स नासेइ जं च सुकयं, दाणस्स य अंतरातिपं दाणविप्पणासो, पेसुन्नं चेव मच्छरित्तं
 न, जेविय पीइ-कल्ल-सेज्जा-संधारण-वत्थ-पाय-कंयल-मुहपोत्तिय-पायपुंछणादिभायणभंडोवहिउवकरणं
 असंविमागी । असंगहन्ती, तवतेणे य, वइतेणे य रुवतेणे य, आयारे चेव भावतेणे य, सहकरे, झज्झकरे,

तीर्थंरुगुरुभ्यामननुग्रातत्वेन वज्यं, अदत्तलघणं पेदं "सामीजीवादत्तं" इति लक्षणात् । तथा परस्याचायदिः ग्लानादेर्व्यपदेशेन-
 प्याजेन यद्य गृह्णाति-आदौ वैपाक्ष्यकारादिस्तत्तेनाऽन्येन च वर्जयितव्यं आचायदिरेव दायकेन दत्तत्वात्, तथा परस्परसंबंधो
 नाशयति अपगन् अपश्रुते यद्य मुह्यते तदपि वर्जयितव्यं, दानस्य वा आन्तरायिकं-विमं दानविप्रनाशो दत्तादानलोपः, तथा पैशून्यं-
 विशुनकं, मत्सरित्वं-गुणानाममहनं तीर्थकराननुग्रातत्वात् वज्यं, योऽपि च पीठ-कलक-शय्या-संस्तारक-वस्त्र-कंयल-मुख-
 षोदिक एतेषां शब्दानां शब्दार्थाः पूर्वं व्यावर्णिता इति पादप्रोच्छन्नादिमाजनभांडोपधि-उपकरणं इत्यादि पदार्थः जातीनां
 आचार्यग्लानादीनां असंविमागी एषणाशुणविशुदलब्धं सन् न विभजते नाराधयति घृतमिदं इति संबंधः । असंग्रहरुचिरित्तिकोऽर्थः ?
 गन्धोपग्रहकरणस्य एषणादोषविमुक्तस्य ग्राहस्य उदरभरित्वेन नार्पयामीति अविद्यासंग्रहे रुचिर्यस्यासौ असंग्रहरुचिः कीदृशः
 तपस्तेनः तपसा गौरः स्वभावतः कृशमनगारं दृष्ट्वा कथितृच्छति भोः साधो ? गच्छे मासक्षपणकः श्रुतः ॥ त्वमेवेति पृष्टे असन्नपि
 नाम्-आत्मानं तदुपश्रुतं श्रुते, अथवा पूर्यतया वक्ति साधवः क्षपणकारिण एव भवन्ति श्राद्धस्तु मन्यते, एवं सकलसाधुसाधारण-
 पणनमाविष्करोति इति तेन वचस्वी पूर्वं भगवान् श्रुतः स त्वं मेनेत्युक्ते आत्मानं तद्रूपं संपादयन् वचस्तेनः रूपस्तेनो यथा, तत्र
 रूपं देया शरीरमुन्दरता सुविहितसाधुनेषध्यां वा यथा-

फलहकरे, चेरकरे, विकहकरे, असमाधिकरें, सया अप्पमाणभोती सततं अणुबद्धवेरे य, तिब्बरोसी, से तारि-
सण नाराहण चयमिणं ।

अह केरिसण पुणाइं आराहण चयमिणं !, जे से उवहिभत्तपाणसंगहणदाणकुसले, अचंतवालदुब्बलणि-
लाणयुद्धखवग-पवत्तिआयरियउवज्झाए, सेहे, साहम्मिके, तवस्सीकुलगणसंधचेइयट्ठे य निज्जरट्ठी वेयावच्चं

तेऽसुविहिषाय मन्ने जेसिं जह्णेण फासियं अंगं । मलिणा य चोलपट्टा दोणिण य पाया समक्खाया ॥१॥

तथा आचारे साधुसामाचारीविषयस्तेनो-यथा स त्वं यः क्रियारुचिः श्रुतः इति कथिते स्वप्नुद्भाषयति स आचारस्तेनः) मावस्य-श्रुतज्ञानादिविशेषस्य स्तेनशौरः, तथा शब्दकरो रात्रौ महता शब्देन उच्चारयन् गृहस्यभाषया भाषको वा, येन गणस्य भेदो भवति तद्भाष्यं श्रुते स शब्दकरः, कलहहेतुकुद्भाष्यं जल्पति स कलहकरः, वैरं-विग्रहस्तत्कथाकारी वा वैरकरः, रुपादिकथाकारी, असमाधि-चिन्तोद्वेगं करोति इत्यसमाधिकरः तथा, सदा-सर्वदा अप्रमाणभोजी-द्वात्रिंशत्कवलाधिकाहारी, सततं-निरन्तरं अनु-
बद्धं-प्रारब्धं वैरकर्म-प्रत्यर्धिभावं येन ॥ तथा, तीव्ररोपी-सदाकोपः, स तादृशः-पूर्वोक्तस्वरूपः नाराययति एतद्व्रतं-निरतिचाररूपं अदत्तादानविरमणव्रतमिति गम्यम्,

अथ कीदृशः सन् एतद्व्रतमागधयति प्रश्नार्थः ? अथ परिप्रश्नार्थे योऽसौ उपधि-भक्तपानसंग्रहणं मिलितवस्तुनः दानं साधर्मिक-
उनेभ्यः, तपोः कुशलो-विधिज्ञो यः स आराधकः, अत्यन्तं यो बालः-सप्ताष्टवर्षीयः अन्यञ्जनजातो वा, दुर्बलो-कृशाङ्गः, यस्य भक्तं
सुखं सत् सप्तधातुतया न परिणमति-न जीर्यते स ग्लानः, वृद्धः पण्डितः पर्यायेण वा, क्षपको-विकृष्टपत्नी मासक्षपणादि

तृतीय
संवरद्वारे
अदत्तादान-
विरमण
स्वरूपम्

अणिरित्ययं बहुविधं दसविधं करेति, न य अचियत्तस्स गिहं पचिसइ, न य अचियत्तस्स गेण्हइ भत्तपाणं, न य अणियत्तस्स सेवइ, पीठ-फलक-सेज्जा-संधारक-वत्थ-पाय-कंबल-डंडक-रजोहरण-निसेज्ज-चोलपट्टय-मुहपो-त्तिय-पायपुच्छणाइ-भायण-भंडोवहिउवगरणं न य परिवारं परस्स जंपति, ण घावि दोसे परस्स गेण्हति,

नित्तर कर्त्ता, सीदन्तं प्रति चरणधर्मं प्रवर्त्तते प्रवर्त्तावयति स प्रवर्त्तकः, आचार्यो-गणनेता सदाचारं चरति स्वयं अन्यानाचरयति स आचार्यः, उप-समीपे गृहार्थमध्यापयति इत्युपाध्यायः, अभिनवप्रयोजितः शैक्षः, एकश्रद्धारुचिः साधर्मिकः श्रुतलिङ्गप्रवचनै-रिति, तपस्वी विकृतित्यागी चतुर्यादि भक्तकारी वा, कुलं चांद्रादिकं, एकाचार्यवाचनीकसमुदायः गणो, गच्छः कौटिकादि, तत्समुदायभक्तिवत् संघः, चैत्यानि-जिनप्रतिमा एतासां योऽर्थः प्रयोजनं यस्य स तथा तत्र च निर्जरार्थो-कर्मक्षयं कर्तुं कामः, पैयावृत्त्यं-व्यावृत्तं निराकृतकर्मरूपं उपपन्नादीनां । अनिश्रितं-यशःकीर्त्यादी(दि)वाञ्छानिरपेक्षम्, बहुविधं-बहुप्रकारं यद्यस्योचितं दस प्रकारं कुर्वन्ति यतः-

येयावत्तं वावडभायो इय धम्मसाहणनिमित्तं, अन्नाइयाण विहिणा संपायणमेस भावत्थो ॥१॥

अरिहंत १ निद्ध २ चेइय ३ आपरिय ४ गिलाण ५ सेहाणं ६ साहम्मिय ७ कुल ८ गण ९ संघ १० संगयं तमिह कायव्वं ॥

बहुविधं-भक्तपानदानभावनानेकप्रकारं करोतीति, तथा न च-नैव अप्रीतिकारिणो गृहं प्रविशति, नैव अप्रीतिकर्त्तुः गृहे भक्तं-अशनं पानं ग्राहयेत्, न च अप्रीतिकर्त्तुः सेवते पीठ-फलक-शय्या-संस्तारक-वस्त्र-पान-कंबल-दंडक-रजोहरण-निषद्या-चोलपट्टक-मुखवरं पादप्रोक्षणकं माजनानि-पात्रादीनि, भाण्डं, उपधिः, उपकरणं । न च परिवारं-परदोषं चादुवाक्यं वा परस्य-अन्यस्य जल्पति-

१ अन्यत्र ॥ 'आपरिय १ उच्यन्त्याप येर तवस्सी' इति पूर्वेपादं । २ मुहपत्ति इति भाषा ।

परवचसेणवि न किंचि गेणहति, न ॥ विपरिणामेति किंचि जणं न यावि णासेति, दिन्नसुकयं दाज्जण य न होइ पच्छाताविए संविभागसीले संग्गहोवग्गहकुसले से तारिसते आराहने वयमिणं ।

इमं च परद्रव्यहरणवेरमणपरिरक्खणट्टयाए पावयणं भगवया सुकहितं, अत्तहितं, पेच्चाभावितं, आगमे-
सिभदं, सुद्धं, नेपाउयं, अकुडिलं, अणुत्तरं, सच्चदुक्खपावाण विओवसमणं ।

मापते, न चापि परदोषान् गृह्णाति, परव्यपदेशेन-ग्लानादिव्याजेनापि न किञ्चिद्गृह्णाति एतावता मायां पिधाय किमपि न गृह्णाति (गृह्णाति), न च केषामपि चेतः विपरिणमति-दानादिपर्माद्विमुखीकरोति किञ्चिदपि जनं, नापि नाशयति अपलपनद्वारेण, किञ्चिदपि सुकृतं दत्तं एतावता परगुणान् प्रकटीकुरुते न तु तदपलपनम्, देयं-वैयावृत्त्यादिकार्यं दत्त्वा-कृत्वाऽपि न भवति पश्चात्तापिकः-पश्चा-
त्तापवान्, कृतं नोपचारयति-संविभागकारी भवति उपध्यादिद्वादशविधानां साधर्मिकेभ्य इति शेषः, संग्रहे-शिष्यादिसंग्रहे उपग्रहे
तेषामेव मक्तधृतादिदानेन उपष्टम्भतया अवलम्बने कुशलो-दक्षः सः-पूर्वोक्तः. तादृशः-तादृशगुणयुक्तः साधुः आराधको-गृहीतप्रति-
पालको भवति, इदं व्रतं-अदत्तादानविरतिलक्षणं तृतीयं व्रतम्-

इमं वचनं परद्रव्यहरणविरमणस्य परिरक्षणं-पालनं स एव अर्थः-प्रयोजनं यस्य स तथा तस्यैव, प्रवचनमिदं प्रावचनिकं,
भगवता-श्रीमहावीरसामिना, सुष्ठु-उपकारबुद्ध्या कथितम्, आत्मनः हितकारकम्, प्रेत्य-परलोकेऽपि भावितं-वासितम्, आगामि-
काले मद्रं-कल्याणकारि आसन्नसिद्धत्वात्, शुद्धं-निर्दोषम्, न्यायोपपन्नम्, अकुटिलं ऋजुत्वेन युतम्, अनुत्तरं-नास्ति उत्तरं-प्रधानं
अस्मात् व्रतादुपरि इति, सर्वदुक्खपापानां व्युत्सर्जनकारकं-नाशकम्,

तृतीय
संवरद्वारे
अदत्तादान
विरमण
माधना
स्वरूपम्

तस्मा इमा पञ्च भावणानि तन्निवस्त्येति परदन्वहरणवेरमणपरिरिक्म्यणद्वयाए, पदमं देवकुल-समा-
 पणा-यसाह-कर्ममूल-आराम-कंदरागर-गिरिगुहा-कम्मउज्जाण-जाणसाला-कुवितसाला-मंडव-सुन्नघर-सु-
 माणयेणआयणे अत्तमि य एवमादियंमि दग-मट्टिय-थीज-हरित-तसपाणअसंसत्ते अहाकडे फासुए विविक्ते
 पमत्ते उयस्माए होइ विहरियन्त्यं, आहाकम्मयहुले य जे से आसित-संमज्जि-ओवलित्तसोहिय-छायण-दूम-

तस्य-उक्तरूपस्य इमरूपेति-अस्यैवादचित्तिविरतिरूपस्य, पंचसंख्याका भावना-संपमशरीरे व्रतवासनारूपाः तृतीयव्रतस्य भव-
 नि पदद्रव्यहरणपरिमणपरि-सामस्त्येन रक्षणार्थं, तत्र प्रथमां यस्तुविविक्तवासोनाम्नीं भावनामाह-देवकुलं यक्षादिग्रहं, समा-
 मराजनम्यानं, प्रसा-पानीयशाला, जावसथं-परिग्राजकस्थानम्, पृथमूलं प्रतीतम्, माधवीलतादियुक्तदंपतीरमणाश्रयो वनविशेषः-
 आरामः, कंदरा-दरी, आरुतो-लोहागुत्पत्तिः (चिस्थानम्), गिरिगुफा प्रतीता, कर्म-लोहादि परिरिक्म्यते-क्रियते तत् परिकर्म,
 उपाणं-पुष्पादिमधुपुष्पसंकुलं उत्सवादी बहुजनमोग्यम्, यानशाला-रथादीनां रक्षणगृहम्, कुप्यशाला-गृहोपकरणशाला, मंडपः-
 पद्मागुत्पत्तये (निर्मितवरागृहविशेषः), शून्यगृहं-निर्मानुषं (निर्मानुषनिश्चान्तम्), इमशानं-मृतकजनप्रेतभूमिः, लयनं-शैलगृहम्,
 आपणः-पण्यस्थानम् ततः समाहार द्वन्द्वः, अन्यस्मिन्नापि-एवं प्रकारे उपाश्रये विहर्तव्यम् इति । किंभूते उपाश्रये ? दकमुदकम्,
 गृहिणा-शुचिवीकाररूपा, बीजानि-शाक्यादीनि, हरितानि-दर्वादीनि, व्रसाः प्राणाः[प्राणिनः] द्वीन्द्रियादयः तैः असंसक्तोऽनायुक्तः
 (तस्मिन्निवि), यथावृते-गृहस्थेन स्वार्थं निष्पादिते, प्राशुके-निर्जीवे, विविक्ते-रूपादिदोषरहिते, अतएव प्रशस्ते-शुभनिमित्ते उपा-
 श्रये-यस्यैव भवति विहर्तव्यं-आश्रितव्यं शयनादि वा विधेयम् । यस्मिन् स्थाने न वसितव्यं तदाह-आधया-साधुमनस्याधाय-

णलिपण-अणुलिपण-जलण-भंडचालण अंतो ग्रहिं च असंजमो जत्थ वडुती संजयाण अट्ठा वज्जेयव्वो हु उव-
स्सओ से तारिसण सुत्तपडिकुट्टे । एवं विविक्तवासवसहिसमितिजोगेण भावितो भवति अंतरप्पा निचं अहि-
करणकरणकारावणपावकम्मविरतो दत्तमणुन्नायओग्गहस्सुती ।

पितीयं आरामुज्जाणकाणवणप्पदेसभागे जं किंचि इक्कडं वा कठिणं च जंतुगं [जवगं] च परामेरकुच्च-
आश्रित्य तथा पृथिव्याधारंभः क्रियते तदाधाकर्म तेन बहुलं-बहुप्रचुरं यत्र स तथा एवंविधोपाश्रयो वर्ज्यः, अनेन मूलगुणदूषितस्य
परिहारः उक्तः । पुनः कीदृशम् आ-ईप्सु सितं-सिञ्चितम्, संमार्जितम् कचवरापनयेन, उपलिप्तं-उत्कपितं जलाभिसिञ्चनेन, शोभि-
तम् वन्दनमालाचतुष्कपूरणादिना, छादनं-उपरि दर्भादिना छादनम्, दुमनं-सेदिकया धवलनम्, लिपनं छगणादिना, सकृत्
लिप्तायाः भूमैः (मेः) पुनर्लेपनं अनुलेपनम्, शीतापनोदाय वद्वेज्वलनं, भांडपालनं-प्रकाशहेतोर्माजनानामितस्ततः करणं समाहार-
द्वन्द्वः, अन्तर्मध्येयद्विधोपाश्रयस्य तत्र असंयमो-जीवविराधना यस्मिन् उपाश्रये वर्तते, संयतानां साधूनां अर्थाय हेतवे तादृशः
सावधोपाश्रयो वसतिः वर्जनीय इत्यर्थः । हु निश्चयेन ए तादृशः सूत्रप्रतिकुट्टः-आगमनिषिद्धः । एवं-उक्तप्रकारे विविक्ते-एकान्ते
वासः-स्थानं वसतिर्थस्य स सप्तमितियोगयुक्तो भावितो-वासितः अन्तरात्मा जीवः, निचं-सदा, अधिकरणकारापणानुमतिपाप-
कर्मविरतो-निवृत्तः सन् दत्तं स्वाम्यादिभिः अनुज्जातः-सूत्रोक्तस्तादृशो योऽवग्रहो-ग्रहणाय वस्तु तत्र रुचिर्यस्यासौ साधुः इति
प्रथमभावना ॥१॥

द्वितीयामाह अनुज्जातसंस्कारग्रहणात्मिकां, आरामः उद्यानम्, पूर्वं व्याख्यातौ नगरासन्नं सामान्यबुद्धोपेतं काननम्, नगराद्-

तृतीय
संवरद्वारे
अदत्तादान
विरमण
भावना
स्वरूपम्

कुसुम-पलालमूयगपञ्च-पुष्प-फल-तप-प्रवाल-कंद-मूल-तण-कट्ट-सकरादी गेण्हह सेजोवहिस्स अट्ठा
न कप्पण उग्गहे अदिप्पेमि गिण्हेउं जे हणि हणि उग्गहं अनुज्जविय गेण्हियब्बं एवं उग्गहसमितिजोगेण
भावितो भवति अंतरप्पा निचं अधिकरणकरणकारावणपावकम्मविरते दत्तमणुघ्रायओग्गहरुती ।

दूर्यति वनम्, एतेषां पः प्रदेशो-विभागस्तत्र यत्किञ्चिद्गृहीयं वस्तु भवति तदाह इक्कुडं-तृणविशेषः, कथिनकं-पंड(इ)तृणं,
जलाशयगतं तृणं, पराः-तृणविशेषाः, मेरा-मुंजसरिका, कूर्वा-येन तृणविशेषेण कुविन्दाः कूर्वान् कुर्वन्ति, कुशदर्भगोः आकारभेदः
तथा बहुमूलो दर्मः अमूलः कुशः, पलालं-ग्रीहिकंवादिधान्यानां तृणाः, मूयकाः-भेदपाटदेशजातयस्तृणविशेषाः, पर्वजास्तृणवि-
शेषाः ग्रन्थिजातयः, पुष्पफल-त्वक्-प्रवाल-कंद-मूल-तृण-काष्ट(पुं) अर्कराः-कर्कराः प्रतीता एव पुनस्ता आदिर्यस्य तत्तथा गृह्णाति,
किमर्थे गृह्णाति तदाह-दृष्ट्या-उपधिः संस्तारकरूपस्य उपरि अधो वा चकारार्थः तदर्थ-तत् हेतवे गृह्णाति न कल्पते-न युज्यते ।
अवग्रहे अनुज्ञातेऽपि उपाधये मध्यगततृणाद्यपि अनुज्ञां विना गृहीतुं न कल्पते एतावता तदपि न ग्राह्यम्, एतदेवाह यत्किञ्चिदपि
विलोक्यते (यस्मिन्) तत् (अहःतस्मिन्) अहनि अहनि-प्रतिदिनं उपाश्रयाद्यनुज्ञावत् सर्वं अनुज्ञाप्य गृहीतव्यम्, एवं-उक्तपुत्र-
नीत्या अवग्रहसमितियोगेन, भावितो-वासितो भवति अंतरात्मा जीवः नित्यं-सदा, अधिकरणकारापणपापकर्मविरतो, दत्त-अनु-
ज्ञातप्रहरुचिः द्वितीया भावना २

१. भाषा रोहीसादि ॥ २. डीलोचिहो इति भाषा

तृतीयं पीठफलगसेज्जासंथारगद्वयाण् रुक्खो न छिंदियव्वो न छेदणेण भेयणेण सेज्जा कारेयव्वा जस्सेव
उयत्तमे येसेज्ज सेज्जं तत्थेय गवेसेज्जा, न य विसमं समं करेज्जा, न निवायपवायउस्सुगत्तं न डंसमसगेसु खु-
मियव्वं अग्गी पूमो न कायव्वो, एवं संजमवहुले संवरवहुले संवुडवहुले समाहिवहुले धीरे काएण फासयंतो
सगयं अज्झप्पज्झाणज्जुत्ते समिए एगे चरेज्ज धम्मं, एवं सेज्जासमितिजोगेण भावितो भवति अंतरप्पा निच्चं
अत्तिकरण-करणकारायण-पावकम्मचिरत्ते दत्तमणुज्जायउग्गहक्खी ।

तृतीया भावना वस्तुशय्यापरिकर्मवर्जना नाम, तच्चैवंप्रकारेणाह-पीठफलकशय्यासंस्तारकार्थनाय बुक्षस्तर्कं छेदि-
तव्यः, तद्भूम्याश्रितपृष्ठादीनां कर्त्तनेन पाषाणादीनां च मेदनेन शय्या-शयनीयं न कारयितव्यम् (व्या), तथा यस्यैव-गृहपतेः
उपाश्रये-वसतो यसेत्-निवासं करोति शय्या-शयनीयं तत्रैव गवेषयन् न च विपमा (मां) अतिसमां कुर्यात्, न निर्वातमवातोत्सु-
कत्वं कुर्यात्, उत्सुकत्वं-हा । कथं स्यात् एवं न कार्यम्, न च दंशमशकेषु विषये क्षुभितव्यम्, ततश्च दंशाद्यपनयनार्थं अग्निधूमौ वा
न कर्त्तव्यौ । एवं-उक्तप्रकारेण संयमवहुलः-पृथिव्यादियतनाप्रवरः प्राणातिपाताद्याश्रवद्वाग्निरोधः संवरः तत्प्रचुरः, कषायेन्द्रियजयन
दमनवहुलः, समाधिः-चिचस्त्रास्थ्यम् तेन बहुलः, धीरो-बुद्धिमान्, अक्षोभ्यो वा परीषहोपसर्गादिकं कायेनास्पृशत् न मनोरथमात्रेण
तृतीयं संवरद्वारम्, सततं-निरन्तरम् अध्यात्मनि-आत्मानमधिकृत्य आत्मांस्त्वं ध्यानं-चित्तनिरोधस्तेन युक्तो यः स तथा, तत्रा-
त्मस्थानं-अमुकोऽहं, अमुर्कासस्से, अमुकधम्मद्व्याणद्विए तच्चिराहणेत्यादिरूपं समितः समितिभिः एकोऽसहायोऽपि
गणाप्रमाणात् चरन्-अनुविष्टेन् धर्म-चारित्र्यधर्म एवं शय्यासमितियोगेन भावितो-वासितो भवति अन्तःसत्त्वा जीवः नित्यं-सदा

तृतीय
संवरद्वारे
अदत्तादान-
विरमण
भावना
स्वरूपम्

चउत्पं साधारणपिण्डपातलामे सति भोक्तव्यं संजएण समियं न सायसूपाहिकं, न खद्धं, ण वेगितं, न तुरियं, न चपलं, न साहसं, न य परस्स पीलाकरसावज्जं तह भोक्तव्यं जह से ततियवयं न सीदति, साधारणपिण्डपातलामे सुद्धुमं अदिघ्रादाणवयनियमवेरमणं, एवं साधारणपिण्डपातलामे समितिजोगेण भावितो भवति अंतरप्पा नियं अहिकरणकरणकारावणपावकम्मविरते दत्तमणुच्चायउग्गहकती ।

अहिकरणकारापणपापकर्मविरतः, दत्त-अनुज्ञात-अवग्रहरुचिः इति तृतीयभावना ३

अथ चतुर्थीभावनावस्तु अनुज्ञातभक्तादिभोजनलक्षणं नाम, तच्चैवंप्रकारेणाऽऽह सूत्रकार इति, साधारणः-संघाटिकादिसा-
यमिरुस सामान्यो यः पिण्डः तस्य च-पतद्ग्रहलक्षणस्य पात्रे-वाधिकरणे लाभो-दायकात् सकाशात् प्राप्तिः स साधारणपिण्डमात्र-
लामस्तत्र सति भोक्तव्यम्-अभ्यवहर्तव्यम्, परिभोक्तव्यं च केन कथमित्याह-संयतेन-साधुना सम्यग् यथादत्तादानं वसति(ः)भवति
तथा सम्यक्त्वमाह न च शाकसूपादिकं साधारणस्य पिण्डस्य शाकसूपाधिके भागे भुज्यमानं साधारणसंघाटिकादिषु प्रीतिरुत्पद्यते
न खद्धं २ प्रशुरं ३ भोजने अप्रीतिरेव, न वेगितं ग्रासस्य गलने वेगवत्, न त्वरितं मुखक्षेपे, न चपलं चपलहस्तग्रीवादिरूपकायचलनवत्
न साहममवितर्कितम्, अतएव न च परस्य पीडाकरं च तत् सावद्यं चेति परपीडाकरं सावद्यं किं बहुनोक्तेन तथा भोक्तव्यं संयतनेन
नित्यं यथासे तथा संयतस्य तृतीयं व्रतं दत्तम् न सीदति-न भ्रंशति, साधारणपिण्डपात्रलामे साधारणसंघाटिक-आहारोपधिवस्त्रा-
दिलामे सति सूक्ष्मं-मुनिपुणं अतिशवेन रक्षणीयत्वादणु अदत्तादानविरमणलक्षणेन कुत्रापि नियंति य मणसा इति पाठः । तत्र अद-
त्तादानविरमणलक्षणव्रते नियंत्रितं वशीकृतं मानसं यस्य स तेन, एवं साधारणपिण्डपातलामे सति समितियोगेन भावितो-वासितो

पंचमं साहस्रिणं विणओ पंडजियव्वो, उवकरणपारणासु विणओ पंडजियव्वो, वायणपरियट्ठणासु विणओ पंडजियव्वो, दाणगहणपुच्छणासु विणओ पंडजियव्वो, निक्खमणपवेसणासु विणओ पंडजियव्वो, अग्नेसु य एवमादिसु घहुसु कारणसएसु विणओ पंडजियव्वो, विणओवि तवो तवोवि घम्मो तम्हा विणओ पंडजियव्वो, गुरुसु साहसु तवस्सीसु य, विणओ पंडजियव्वो एवं विणतेण भाविओ भवइ अंतरप्पा णिचं

भवति अन्तरात्मा जीवः नित्यं सदा अधिकरणकारापणपापकर्मविरतः दत्तं अनुज्ञातं अवग्रहरुचिः भवतीति चतुर्थीभावना
पञ्चमीभावनामाह किं नाम वस्तु साधर्मिकविनयकरणभावनाप्रकारमाह—साधर्मिकजनेषु विनयः प्रयोक्तव्यः, आत्मनो वा अन्यस्य उपकारणं ग्लानाद्यवस्थायां स्वयं करणं अन्येन उपकारणं तथा तपसः श्रुतस्कन्यादिश्रुतस्य व्यापारगमनं पारणा तयोर्विनयः प्रयोक्तव्यः, विनयश्चेच्छाकारादिदानेन बलात्कारपरिहारादिलक्षणेन एकत्रान्यत्र च गुर्वनुज्ञया भोजनादिकृत्यकारिण इत्यादिरूपो विनयः कर्तव्यः । तथा वाचना सूत्रग्रहणं, परावर्तना गुरुदत्तसूत्रस्यैव गुणनं तयोर्विनयः प्रयोक्तव्यः वंदनदानादिलक्षणः, तथा दानं लब्धस्यान्नादेर्ग्लानादिभ्यो वितरणं ग्रहणं तस्यैव पारणदीयमानस्यादानं पृच्छना विस्मृतसूत्रार्थप्रश्नः एतासु विनयः प्रयोक्तव्यः, तत्र दानग्रहणयोः गुर्वनुज्ञालक्षणः पृच्छनासु यानुवंदनादिदानस्तद्रूपो विनयः निर्गमनं वसतेः प्रवेशनं तत्रैव तयोर्विनयः आवश्यकी निषेधिक्यादिकरणं अथवा हस्तप्रसाधनपूर्वकं भूममार्जनानंतरं पादनिक्षेपणम् तथा अन्येष्वपि एवमादिषु बहुष्वपि बहुप्रकारेण शतेषु विनयः प्रयोक्तव्यः कर्तव्यः, कस्मादेतोः एवं विनयः सर्वत्र प्रयोक्तव्यः केवलं विनय एव न किन्तु विनयस्तपः अल्पन्तरतपोभेदेषु पठितत्वात् पुनः विनयो धर्मः संयमो वा तस्य चारित्र्यांशत्वात् तस्मात् कारणात् विनयः प्रयोक्तव्यः, केषु ? इत्याह—गुरुषु—पूज्येषु साधुषु—

तृतीय
संवरद्वारे
अदत्तादान
विरमण
भावना
स्वरूपम्

अधिकरणकरणकाराधणपापकम्मविरते दत्तमणुज्जायउग्गहरुइ । एमिणं संवरस्स दारं सम्मं संचरियं होइ सुप्-
णिहियं एवं जाव आधवियं सुदेसितं पसत्थं ॥ (सू० २६) ततियं संवरदारं समत्तंतिवेमि ॥३॥

गुणज्येष्ठेषु तपस्विषु च-अष्टमादिक्षणादिकारिषु वा विनयः प्रयोक्तव्यः । एवं-उक्तप्रकारेण विनयेन भावितो वासितो भवति यस्य
अन्तरात्मा जीवः नित्यं-सदा अधिकरणकारापणपापकर्मविस्तः दत्तमनुज्जाताऽवग्रहरुचिर्भवतीति पंचमी भावना

एवं उक्तनीत्या इदं व्याख्यानं यत् संवरस्य तृतीयाश्रवादत्तादानविरमणरूपस्य सम्यक् प्रकारेण आचरितं भवति ।

“एवमिणं संवरस्सदारं सम्मं संचरियं होइ सुप्पणिहिं कारणेहिं मणवयणकायपरिरिक्खिएहिं णिच्चं आमरणंतं च एस जोगो णेयब्बो
धितिमता मतिमता अणासवो अकलुसो अछिदो अपरिस्सावी असंकलिद्धो सुसुद्धो सव्वजिणमणुज्जाओ एवं ततियं संवरदारं फासियं
पालियं सोहियं तीरियं किट्टियं सम्मं आराहियं आणाए अणुपालितं भवति एवं णायमूणीणा भगवया पण्णवियं परूवियं पसत्थं एसिद्धं
सिद्धवरसासणमिणं आधवियं सुदेसियं तइयं संवरद्वारं संमत्तं” । इदं सर्वं निगमनसूत्रं पुस्तकेषु किञ्चित् साक्षादेवं व्याख्यातमस्ति
कुत्रचिन्न लिखितं अर्थस्तु प्रथमसंवरद्वारे व्याख्यातमस्ति ततोवसेय इतिशब्दः-परिसमाप्तौ पूर्ववदेव वाच्यः

समाप्तमष्टमाध्ययनविवरणं श्रीप्रश्नव्याकरणांगस्य दशमस्य चाष्टमाध्ययनं व्याख्यातं च सदर्थं

तृतीयं संवरद्वारं । इति तृतीयं संवरद्वारं ।

इति श्रीमद् ज्ञानविमलसूरीश्वरविरचिते

प्रश्नव्याकरणे तृतीयं संवरद्वारं समाप्तं

॥ अथ चतुर्थं संवरद्वारात्मकं अष्टममध्ययनम् ॥

चतुर्थ
संवरद्वारे
ब्रह्मचर्य
स्वरूपम्

अथ सूत्रक्रमसंबंधः व्याख्यातं तृतीयं संवराध्ययनं, अथ चतुर्थं ब्रह्मचर्यसंवराध्ययनमारभ्यते, अस्य च पूर्वेण सह सूत्रक्रमत एव संबन्धो यदनन्तराध्ययनेऽदत्तादानविरमणाभिधानसंवरमणनानंतरं चंभचेरंति-ब्रह्मचर्याभिधानं संवरद्वारं उच्यते इति शेषः । किं रूपं तत् ब्रह्मचर्यसंवरस्येति प्रस्तापनासूत्रमाह-

जंबू ! एतौ य चंभचेरं उत्तमतचनियमणाणदंसणचरित्तसम्मत्तविणयमूलं, संयमनियमगुणप्पहाणजुत्तं, हिम-

ब्रह्मणा-शीलेन, ज्ञानेन वा चरणं-प्रवर्चनं ब्रह्मचर्यं एतावता सुशीलानामेव ब्रह्मचर्यं कुशीलानां नैवेत्यागतम् । जम्बूरित्यामंत्रणं शिष्यस्य, इतो-ऽदत्तादानविरतेः, “च” पुनरर्थे, चतुर्थं संवरद्वारं ब्रह्मचर्याभिधानं, तत् कीदृशं उदात्ताः-प्रधानाः ये तपःप्रभृतयः तथा तपोऽ-नश्नादि, नियमाः-पिण्डविशुद्ध्यादयः उत्तरगुणाः, ध्यानं-विशेषबोधो वस्तुनः, दर्शनं-सामान्यबोधा(धोऽ)वलोकनं, चारित्रं-सावधयोगविरतिलक्षणम् मिथ्यात्वमोहनीयक्षयोपशमजनितजीवपरिणामः-सम्यक्त्वम्, विनयः-अभ्युत्थानोपचाररूपः, एतेषां पदानां द्वन्द्वस्तेषां मूलमिव मूलं-कारणं यत्तत्तथा । पुनः कीदृशं संयमाः-अहिंसादयः, नियमाः-द्रव्याद्यभिग्रहाः पिण्ड-विशुद्ध्यादयो वा ते गुणानां मध्ये प्रधानास्तैर्युक्तं तत्तथा । पुनः कीदृशं ? हिमवतः-पर्वतविशेषः तस्मादपि महत् तेजस्विकं एता-

यंतमहंततेयमंतं, पसत्पगंभीरपिमितमज्ज्ञं, अज्ज्ञवसाहुजणाचरितं, मोक्षमगं विसुद्धसिद्धिगतिनिलयं, सास्य-
मन्वायाहमपुण्यमव्यं, पसत्पं, सोमं, सुमं, सिवमचलमखयकरं, जतिवरसारक्खितं, सुचरियं, सुसाहियं, नवरि

यता व्रतानां मध्ये महत् गुरुकं यतः

“व्रतानां ब्रह्मचर्यं हि निर्दिष्टं गुरुकं व्रतम् । तज्जन्यपुण्यसंभारसंयोगात् गुरुक्यते” ॥१॥ अन्यैरप्युक्तं—

“एकतश्चतुरो वेदाः ब्रह्मचर्यं च एकतः । एकतः सर्वपापानि, मद्यं मांसं च एकतः” ॥१॥ इति वचनात्

अतएव यद्यस्तं-शोभनं गंभीरं-अतुच्छं, कातरैर्दुर्लुचरत्वात् स्तिमितं-स्थिरं मध्यं देहिनः अन्तःकरणं यत्तत्तथा एतावता
कुशीलानां लब्धिः सिद्धिश्चापि न । ततएव आर्जवैः-ऋजुतागुणोपेतैः साधुभिः आचरितं-आसेवितम्, पाठान्तरव्याख्याने प्रशस्तैः
गंभीरैः ऋद्ध्या स्थिरमध्यैः मध्यस्थै रागद्वेषानाकुल(लि)तैरेतादृशैः(ः) साधुजनैः सेवितमित्यर्थः मोक्षगतेमार्गं तत्प्रापकत्वात्, अथवा
तादृशैः साधुजनैराचरितं मोक्षमार्गं यत् तत्, विशुद्ध(द्वा)-रागद्वेषादिदोषाभावतो निर्मला या सिद्धिः(ः)-कृतकृत्यता सैव गम्यमानत्वात्
विसुद्धसिद्धिगतिः(ः) जीवस्वरूपं तस्य(ः)निलयं-स्थानं, “सिद्धानां गतिः(ः) सिद्धिरेवेति वचनात्” । शश्वतः(तं) साधपर्यवसितत्वात्,
अप्यारापः(घं) क्षुधादिवापाराहितत्वात्, अपुनर्मद्यं पुनः संसारमावात्, प्रशस्तं-प्रधानं उक्तगुणसद्भावात्, सौम्यं-रागाद्यभावात्,
सुमं-सर्वप्रियत्वात्, शिवं-विष्णुभावात्, अचलं-स्पंदनादिक्रियाशून्यम्, अद्यतं पूर्णमासीचंद्रवत् आह्लादकरं तादृशं ब्रह्मचर्यव्रतं यति-
वरैः संरक्षितं-पालितं, सुचरितं-शोभनानुष्ठानं, सुष्ठु साधितं-शोभनतया प्रतिपादितं-कथितं, नवरं-केवलं, मुनिवरैर्महर्षिभिः, महा-

मुणिवरेहिं महापुरिसधीरसूयधम्मियधितिमंताण य सया विसुद्धं सव्वभव्वजणाणुचित्रं, निस्संकिंयं, निम्भयं, नित्तुसं, निरायासं, निरुवलेयं, निव्वुतिघरं, नियमनिष्पकंपं, तवसंजममूलदलियणेम्मं, पंचमहव्वयसुरक्खियं, पुरुषैः ज्ञात्यादिगुणोपेतैः, धीराः-उत्तमाः, धीराणां मध्येऽपि शूरा-श्चात्यंतमहासत्त्वधनाः, ते च, धार्मिका धर्मशा(शी)लाः, धृति-मंतो-धैर्यवंतः तेषामेव कर्मधास्यः तादृशानां सदा विशुद्धं-निर्दोषं । अनेन किं साधितं

"अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च, तस्मात्पुत्रमुखं हृद्वत् पश्चाद्भ्रमं चरिष्यसि" इति निरस्तम् अतः तदुक्तं-
"अनेकानि सहस्राणि कुमारत्रयचारिणाम्, दिवंगतानि विप्राणामकृत्वा कुलसंततिम्"

अतः शीलं सदा विशुद्धम्, सर्वभव्यजनानुचरितं भव्यकल्याणयोग्यमित्यर्थः, निःशंकितं-अशंकितं ब्रह्मचारी हि सर्वजनानां निःशंक्नीयो भवति विषयनिःस्पृहत्वात्, निर्भयं-ब्रह्मचारी हि निर्भयो भवति, निस्तुपं-विशुद्धतंदुलकल्पम्, निरायासं-न खेदकारकं, निरुपलेपं-लोहरहितम्, निर्घृतिः-चिन्तस्वाध्यं तस्य गृहं इव (गृहं), यतः

"किं (क्य)यामः कुत्र तिष्ठामः, किं ब्रूमः, किं च कुर्महे रोगिणश्चित्तघंत्येयं, नीरोगाः सुखमासते" अतो नी-
रोगा ब्रह्मचारिण्येति गम्यं, तपोनियमेन अवश्यभावेन निष्पकंपं-अविचलं तपःसंयमयोर्मूलदलिकयोग्यं, नेम्यं आदिभूतद्रव्यमि-
त्यर्थः अथवा निर्भं वा तत्सदृशं इत्यर्थः वृतांतरहिंसामृषावादानपि स्यादित्यर्थः

"न वि किंचि अणुन्नायं पडिसिद्धं वा वि जिणवरिन्देहिं मुत्तुं मेहुणभावं ण तं विणा रागदोसेहिं ॥१॥

। नैव किञ्चिदणुभावं प्रतिपिद्धं वाऽपि जिनवरेन्द्रेः मुक्त्वा मेहुणभावं यत् न तद्विना रागदोषौ ॥१॥

समितिगुप्तिगुप्तं, प्राणयरकवाडसुकपरकवणंमज्झप्पदिघ्नफलिहं, संन्नयदोच्छइयदुग्गइपहं, सुगतिपहदेसगं च
 लोगुत्तमं, ण वयवयविणं पउमसरतलागपालिभूयं, महासगडअरगतुंयभूयं, महाविडिमरुक्खकखंधभूयं, महा-
 नगरपागारकवाडफलिहभूयं रज्जुपिणिद्धो व इंवकेतू विसुद्धणेगगुणसंपिणद्धं, जंमि य भग्गंमि होइ सहसा

तथा पंचानां महाव्रतानां मध्ये सुष्ठु-अत्यंतं रक्षणं-पालनं यस्य तत्तथा समितिरी(मिरी)यादिभिः गुप्तिभिः-मनोगुप्त्यादिभिः
 वस्त्यादि(मि) नैवमिवा गुप्तं-रक्षितम्, ध्यानप्रधानं ध्यानमेव कपाटं सुकृतं सुविरचितरक्षणार्थं यस्य तत्तथा, अध्यात्म-अनुभवज्ञा-
 नरूपोपयोगः तदेव दत्तः कपाटद्वीकरणार्थं [परिषः]-स्फटिकोऽर्गला यस्य तत्तथा, सन्नद्ध च द इव आन्छादित इव निरुद्धो दुर्गति-
 पथो येन तत्तथा, सुगतिपथस्य दर्शकम्, लोकोत्तम(म्) व्रतमिदं यदुक्तं

“दिवदाणवगन्धव्वा जक्खरक्खसकिन्नरा पंभचारिं नमंसंति दुक्करं जे करंति ते ॥१॥

पथैः उपलक्षितं सरः पद्मसरः-स्वतः संभवो जलाशयविशेषः, तडागश्च स एव पुरुषादिकृतं(तः) पद्मसरसोऽतिमनोहरत्वात्
 उपादेयत्वं, तत्तुल्यो धर्मः तस्य पालिभूतं रक्षकत्वेन, महाशकटारकाः-क्षान्त्यादिगुणास्तेषां तुंबभूतं-आधारभूतं न नामिमंगे शकटा
 वहंति इति, महाविटपशृङ्ग इव-विस्तारभूरुह इव आश्रितानां परोपकारकारित्वाद्धर्मः तस्य स्कंधभूतं तस्मिन् सति सर्वधर्मशास्त्रिन उत्पा-
 दमानत्वात्, महानगरं विविधसुखहेतुत्वात्, प्राकार इव, कपाट इव, परिष इव, रक्षाकरणत्वात् तद्वत् । रज्जुपिनद्ध इव-दवरक
 वेष्टित इव, इन्द्रकेतुः-महदुत्सवध्वजः, विशुद्धा येऽनेकगुणाः-धैर्यादयस्तैः संपिणद्धं-परिवृतं यस्य तत्तथा । यस्मिन्-ब्रह्मचर्ये भग्रे सति

१ देवदानपगान्धर्या यक्षराक्षसकिन्नराः, ब्रह्मचारिणं नमस्यन्ति, यद् दुक्करं तत्ते कुर्वन्ति ॥१॥

सर्वं संभगमप्रदियमयिपुत्रिय-कुसलिय-पव्वयपडिय-संठिय-परिसडिय-विणासियं विणयसीलतवनिय-
मगुणसमूहं तं यं भगवंतं गहगणनक्खत्तारगाणं वा जहा उडुपत्ती मणिमुत्तसिलप्पवालरत्तरयणागराणं च
जहा समुहो वेरुलिओ चेव जहा मणीणं जहा मउडो चेव भूसणाणं, वत्थाणं चेव सोमजुपलं, अरविंदं चेव
पुष्फजेदं, गोसीसं चेव

चतुर्थ
संवरद्वारे
ब्रह्मचर्य
स्वरूपम्

अकसात् सर्वं सदाचारव्रतं संभग्नं भवति किंचन(किंचत्)घटवत्, मर्दितं-मथितं दधीव निर्लोडि(ठि)तं, चूर्णितं चनकपिष्टमिव, कुश-
ल्यितं अंतःप्रविष्टोमरादेः शल्येन शरीरमिव भग्नं सत् पुनः सज्जं न भवति तद्वत् ब्रह्मचर्यमपीति ज्ञेयम् । पर्वतपतितगंडशैल इव,
प्रासादशिखरादेः कलशादिरिव अधोनिपतितं दण्ड इव विभागेन परिच्छिन्नं शटितं-कुटाद्युपहतगं इव, विनाशितं च-भस्मीभूत(तं)
पवनविफोर्णं दारु इव निस्सत्ताकं ब्रह्मव्रतं भग्नं सत् एतादृशं असारं भवति एतेषां पदानां द्वन्द्वः कर्मधारयो वा किमेवं भवतीत्याह,
विनय-शील-तपोनियमगुणानां वृन्दं-समूहो यस्य तत्तथा तदेवं लक्षणं ब्रह्मव्रतं भगवन्तं-भट्टारकं पूज्यं किंचत् इत्याह

॥ समूहशब्दस्य छांदसत्वात् नपुंसकनिर्देशः, ग्रहगणनध्वत्तारकाणां च मध्ये यथा उडुपतिः-चन्द्रः प्रवरः-प्रधानः इति
योगः, तथैव व्रतानां मध्ये इदं व्रतं वा शब्दः पूर्व विशेषणापेक्षया समुच्चये वा, मणयश्चंद्रकान्ताद्याः, मुक्ताफलानि, शिलाप्रवालानि-
विद्रुमाणि, रत्नरत्नानि-पद्मरागादीनि तेषां आकरा-उत्पाचिभूमयो ये ते तथा तेषां वा यथा समुद्रः प्रवरस्तथेदं ब्रह्मव्रतमिति शेषः ।
वैदूर्यं-रत्नविशेषो यथा मणीनां मध्ये तथेदं ब्रह्मव्रतं प्रवरं इति दृश्यम्, भूषणानां-आभरणानां मध्ये यथा मुकुटः-किरीटम्, वस्त्राणां
मध्ये यथा धौमयुगलं कार्पासिकत्वक्वस्त्रस्य प्रधानत्वात् तथेदं ब्रह्मव्रतम्, इह च 'इव' शब्दो यथार्थे दृष्टव्यः, पुष्पानां मध्ये अरविन्दं

चंदणाणं, हिमयंतो चैव ओसहीणं, सीतोदा चैव निन्नगाणं, उदहीसु जहा सयंभूरमणो, रुयगवर चैव मंडलि-
कपन्ध्याणं, पवरो एरावण इव कुंजराणं, सीहोन्व जहा मिगाणं, पवरो पवकाणं चैव वेणुदेवे, धरणो जह पण-
गइंदराया, कल्पाणं चैव वंमलोए, सभासु य जहा भवे सुहम्मा, णितिसु लवसत्तमन्व पवरा, दाणाणं चैव अभ-

यथा ज्येष्ठं तथेदं ब्रह्मचर्यम्, चंदनानां मध्ये मोक्षीर्षाभिधानं चंदनं प्रधानं तथेदं ब्रह्मव्रतम्, हिमवानिव औषधीनां मध्ये यथा हिम-
यान्-गिरिविशेषः औषधीनामद्भुतकार्यकारिवनस्पतिविशेषाणां उत्पत्तिस्थानं तथाऽऽमर्षौषध्यादीनामागमप्रसिद्धानामिदमेव ब्रह्मव्रत-
मुत्पत्तिस्थानम्, यथा निन्नगानां-नदीनां मध्ये सीतोदा प्रवरा तथेदं ब्रह्मव्रतम्, उदधिषु यथा स्वयंभूरमणः-अन्तिमः समुद्रः महत्त्वेन
प्रवरः तथेदं ब्रह्मव्रतम्, यथा मंडलिकपर्वतानां-मानुषोत्तरकुंडलवररुचकवराभिधानानां मध्ये रुचकवरः-त्रयोदशद्वीपः प्रवरः एष तथेदं
ब्रह्मव्रतं प्रवरमिति, यथा कुंजराणां मध्ये ऐरावणः-शक्रगजः तथेदं ब्रह्मव्रतमिति, सिंहो यथा मृगाणां मध्ये-आटव्यपशूनां मध्ये प्र-
वरः-प्रधानस्तथेदं ब्रह्मव्रतम्, पवकानां प्रक्रमात् सुपर्णकुमाराणां मध्ये यथा वेणुदेवः प्रवरस्तद्व्रतमिदम्, धरणो यथा पद्मगेन्द्राणां-
भुजगवराणां राजपद्मगेन्द्राणां मध्ये प्रवरस्तद्व्रतमिदं ब्रह्मव्रतम्, कल्पानां-देवलोकानां मध्ये यथा ब्रह्मदेवलोकः तत् क्षेत्रस्य महत्त्वात् (तद्व-
दिदं ब्रह्मव्रतम्) सभासु मध्ये यथा सुधर्मा सभा प्रतिभवनविमानभाविनी उत्पादसभा, व्यवसायसभा, अभिषेकसभा, अलंकारसभा,
सुधर्मसभा आसु पंचसु मध्ये सुधर्मासभा प्रवरा भवति तथेदं व्रतम्, स्थितिषु-आयुषः स्थितिषु मध्ये लवस(स)त्तमानुत्तरसुरभवस्थि-
तिर्वा शब्दो यथार्थे प्रवरा-प्रधाना तथेदं व्रतम्, तत्रैकोनपंचाशत् उच्छ्वासानां लवो भवति व्रीह्यादिस्तंबलवनं वा लवः तत्प्रमाणः
कालोऽपि लवः ततो लवैः सप्तमैः सा प्रषष्यते सा लवसप्तमेति आख्याते विवक्षिताध्यवसायविशेषस्य मुक्तिसंपादकस्यापूर्यमाणैर्या

यदाणं; किमिराउ चेव कंवलानं, संघयणे चेव वज्जरिसंभे, संठाणे चेव समचउरंसे, झाणेसु य परमसुक्कज्झाणं, पाणेसु य परमकेवलं तु सिद्धं, लेसासु य परमसुक्कलेस्सा, तित्थंकरे जहा चेव मुणीणं, वासेसु जहा महाविदेहे, गिरिसु गिरिराया चेव मंदरवरे, वणेसु जह नंदणवणं, पवरं दुमेसु जहा जंबू, सुदंसणा वीसुयजसा जीए नामेण य अयं दीवो । तुरगवती, गयवती रहवती, नरवती, जह वीसुए चेव, राया रहिए चेव जहा महारहगते,

स्थितिर्विष्यते सा लवससमेत्युच्यते, तत्र दानानि ज्ञानधर्मोपपद्यनेकमेदानि तेषां मध्येऽभयदानं-निर्मयप्रदानं श्रेष्ठं तद्वदिदं ब्रह्मव्रतम्, कंवलानां-वासोविशेषाणां किमिरागः-रक्तकंवल इव प्रवरः स्वभूमिगतरागः (तद्वदिदं व्रतम्), संघयणानां मध्ये वज्जर्यमनाराचं प्रधानं तद्वद्ब्रह्मव्रतम्, संस्थानानां मध्ये समचतुरस्रं संस्थानं प्रधानं तद्वदिदं ब्रह्मव्रतम्, ध्यानेषु परमशुक्लप्यानं चतुर्थमेदरूपं प्रवरं प्रधानं तथा व्रतेषु इदं ब्रह्मव्रतम्, ज्ञानेषु आमिनिबोधिकादिषु पंचकेषु मध्ये परमं केवलं श्रेष्ठं तद्वदिदं ब्रह्मव्रतं प्रधानं तुरेवकारार्थः, सिद्धं वा प्रवरतया संपूर्णतयाऽत्र सिद्धमित्यर्थः, लेसासु परमशुक्कलेस्सा श्रेष्ठा तथैवेदं ब्रह्मव्रतं श्रेष्ठम्, तथा-तेनैव प्रकारेण चैव-निश्चितं मुनीनां मध्ये तीर्थकरः प्रधानस्तद्वदिदं ब्रह्मव्रतम्, वणेषु-क्षेत्रेषु यथा महाविदेहः श्रेष्ठः (तत्र) सनातनधर्मत्वात् तथा व्रतेषु ब्रह्मव्रतम्, गिरिषु राजा यथा मंदरवरो-जंबूद्वीपस्थ मेरुगिरिराजः तथेदं व्रतानां मध्ये ब्रह्मव्रतम्, वनेषु यथा नंदनवनं प्रवरं देवानां अतिरमणशीलत्वात् कल्पद्रुमवत्त्वाच्च तथेदं व्रतम्, दुमेषु-वृक्षेषु यथा जंबूः, सुदर्शना-अनादृतदेवस्य स्थानं विश्रुतयज्ञाः विख्यातकीर्तिः यस्याः नाम्ना कृत्वा अयं द्वीपो जंबूद्वीप इति संज्ञिकस्तद्वदिदं ब्रह्मव्रतम् । यथा तुरगपतिरश्वपतिः, गजपतिः गजानीकः, रथपतिः, नरपतिः चतुरंगिणीसेनायुक्तो यथा विश्रुतो-विख्यातो राजा श्रेष्ठः प्रधानस्तद्वदिदं व्रतं विख्यातम्, यथा रथिको-महारथिको रथगतः परेषां

एवमणेगा गुणा अधीणा भवन्ति एकांमि यंमचेरे जंमि य आराहियंमि आराहियं वयंमिणं सव्वं, सीलं तवो य विणओ य, संजमो य, खंती गुत्ती. मुत्ती तहेव इहलोइयपारलोइयजसे य, किच्ची य, पच्चओ य, तम्हा निहुएण यंमचेरं चरियव्वं, सव्वओ विसुद्धं, जावज्जीवाए जाव सेयट्ठिसंजउत्ति, एवं भणियं वयं भगवया, तं च इमं—

अनमिमवनीयो भवति तद्धेतव्यतधरः पुमान् उपद्रवानामनभिभूतो भवति,

अयं निगमयन्नाह एवमनेके गुणाः यस्मिन् व्रते अधीनाः प्रकृष्टाः आधीना आयत्ता भवन्ति केत्याह—एकस्मिन् ब्रह्मचर्यव्रते सर्वे-
गुणाः स्थिता इति दर्शितं, कथं? यस्मिन् व्रते आराधिते पालिते सति आराधितं व्रतमिदं निर्ग्रन्थप्रव्रज्यालक्षणं सर्वव्रतं शीलं—मनः
समाधानं, तपोऽमिलापविरतिरूपं, विनयः—क्रोधादित्यागः, संयमश्च अनिदानरूपः, शान्तिः—क्रोधत्यागः, गुप्तिर्मानसविकारसंघृतिः,
शुक्तिर्निर्लोभो वा सिद्धिर्वा, तथैवेति समुच्चये, इहलौकिकपारलौकिकिन्यः सिता यशांसि कीर्तयश्च प्रत्ययश्च साधुवादः आराधिता
भवन्ति इति प्रक्रमः, तत्र यद्गुः पराक्रममयं, कीर्तिः दानपुण्यफलभूता, तथा सर्वदिग्गामि यशः, एकदिग्गामिनी कीर्तिः, सत्जनधौरेय
इत्यादि प्रतीतिः प्रत्यय इति शब्दार्थाः। एवंभूतं व्यावर्णितं तस्मान्निभूतेन—निश्चलेन ब्रह्मचर्यव्रतमासेवनीयम् पालनार्थं? किंभूतं,
मनःप्रभृतिफरणत्रययोगेन शुद्धं—निरवयं, यावत् भवतया प्रतिज्ञातं आजन्मेत्यर्थः यावत् श्वेतास्थिः एतावता शोपितमांसरुधिरादिः
तादृशः संयतः—साधुः ब्रह्मव्रतपालनाय उद्यतः, एवं—वक्ष्यमाणं भणितम्—कथितम् व्रतमिदं केनेत्याह? भगवता—ज्ञानवता पूज्येन
भीमहावीरेण, तद्य इदं वचनं पद्यत्रयप्रभृतिकं तोटकलंदोरूपेण कान्येन

पंचमहोदयसुव्ययमूलं, समणमणाइलसाहुसुचिं । वेरविरामणपञ्चवसाणं, सव्वसमुद्दमहोदधितित्थं ॥१॥
तित्थकरेहि सुदेसियमग्गं, नरयतिरिच्छविवज्जियमग्गं । सव्वपवित्तिमुनिम्मियसारं, सिद्धिविमाणअवं-
गुयदारं ॥२॥

देयनरिंदनमंसियपूयं, सव्वजगुत्तममंगलमग्गं । दुद्धरिसं गुणनायकमेकं, मोक्खपहस्स वडिसकभूयं ॥३॥

पंच महाव्रतनामकानि सुष्ठु-शोभनव्रतानि तेषां मूलमिव मूलं यत्तत्, कीदृशं समर्णंति सभावं यथा भवति तथा, अनाविलैः-
अकलुषैः शुद्धस्वभावाः साधुनिः-यतिभिः सुष्ठु चरितं आसेवितं, पुनः कीदृशं ? वैरस्य-परस्परामर्षस्य विरामं करणं-उपशमनप्रापणं
निवर्तनपर्यवसानफलं यस्य तथा “मेह्णणप्पभवं चेरं चेरप्पभवा दुग्गई” इतिवचनात् ब्रह्मव्रते तदुपशम इत्यागतम्, सर्वेभ्यः
समुद्रेभ्यः सकाशात् महान् उदधिः स्वयंभूस्मणः तद्वत् यदुरुत्तरत्वेन तत्र तीर्थमिव तीर्थं संसारदुस्तरणे तीर्थमिव-तरणोपायम् ॥१॥
तीर्थकरैः-जिनैः सुष्ठु-शोभनतया उपदर्शितमार्गं गुप्त्यादि तत्पालनोपायम्, पुनः कीदृशं ? नरकतिर्यक्संबन्धी विवर्जितो-निषेधितो
गतिमार्गो येन तथा तम्, सर्वाणि पवित्राणि-समस्तपावनानि सुष्ठुः निर्मितानि-शोभनविहितानि साराणि-प्रधानानि येन तत्तथा,
सिद्धेर्भोगस्य विमानानां च स्वर्गलोकानां च अपावृतं-अवगुणीकृतं उद्धाटितं द्वारं-द्वारं येन “शीलव्वयधरो न दुग्गई गमण-
सीलो इति वचनात् ॥२॥ देवानां नराणां च इन्द्रैः नमस्यता नमस्यता नमस्कृता येन तथा तेषां पूज्यं-अर्चनीयं यत्तत्तथा । सर्वे
जगदुत्तमानां मंगलानां मार्गः-उपायः अग्रं वा-प्रधानं यत्तत्तथा, दुर्दर्प-परैरनभिभवनीयं, सकलगुणानां नायकम् प्रधानत्वेन अथवा
गुणान् नयतीति वा, तथा एकं-अद्वितीयम्, एतत् सदृशं नान्यद्व्रतमिति, मोक्षपथस्य-सम्यग्दर्शनादेः अवतंसभूतं-शेखरकल्पं

जेण सुद्धचरिण भवइ सुधंभणो सुसमणो सुसाह सुइसी सुमुणी ससंजण स एव भिक्खु जो सुद्धं चरति
धंभचेरं, इमं च रतिरागदोसमोहपवड्डणकरं किंमज्झ-पमाय-दोसपासत्थ-सीलकरणं अब्भंगणाणि य तेह्लम-

प्रधानमित्यर्थः इति काव्यत्रयार्थः ॥३॥

तथा येन ब्रह्मचर्येण शुद्धचरितेन-सम्यग् आचरितेन भवति सुब्राह्मणो यथार्थनामत्वात् “अब्रह्मचारी ब्राह्मणो न” यदुचि-
महे “नित्यं यश्च कलाकलापकलितः प्राज्ञोऽपि विज्ञानवान् विद्यावेदविशारदोऽपि यतिरप्याश्चर्यकृच्छ्रास्त्रवित्,
धीरोवात्तगुणैरलंकृततनुस्तादृग् पुनर्नो यदि स्वीयाक्षाणि वशीकरोति पुरुषः किं तस्य पुंस्त्वं भुवि” इति वचनात्,
सुधमणः-सुतपाः, सुसाधुः-शोभनमुनिः, सुशोभनश्रपिः-पदकायसंरक्षकः, सुमुनिः सम्यक्ज्ञानवान्, सुसंयतः सम्यक्प्रयत्नवान्
स एव भिक्षुः-भिक्षुणशीलः कर्मभेदनस्वभावः यः शुद्धं चरति ब्रह्मचर्यम्,

इदं अब्रह्म पुनः कीदृशं तदाह-रतिश्च-विषयाभिध्वंगः, रागश्च पित्रादिषु स्नेहरागः, द्वेषश्च प्रतीतः, मोहश्च-अज्ञानं, एषां प्रव-
र्द्धनं करोति तत्तथा, किं मध्यमस्य किं शब्दस्याक्षेपार्थत्वात् मध्यमः-प्रमादः अथवा प्रमाद एव मध्यदोषः तत्करणशीलत्वात् असार-
मिवासारस्य तथा पार्श्वस्थानां-ज्ञानाचारादिबहिर्वर्तिनां साध्वामासानां शीलं अनुष्ठानं निष्कारणं शय्यातराभ्याहृतादि पिण्डपरिभोगादि
पार्श्वस्थस्य शीलकरणं पदग्रयस्य कर्मधारयः तस्य करणं-आसेवनं यत्तत्तथा एतदेव । पार्श्वस्थशीलं व्याख्यानयति, अभ्यञ्जनानि

१ सकलकलाकलापकलितोऽपि कचिरपि पण्डितोऽपि हि प्रकटितसर्वशास्त्रतत्त्वोऽपि हि वेदविशारदोऽपि हि । मुनिरपि वियति
विततनानाद्भुतविभ्रमदर्शकोऽपि हि, स्फुटमिह जगति तदपि न स कोऽपि हि यदि नाक्षाणि रक्षति ॥१॥

अङ्गाणि य अभिक्खणं कक्खं-सीस-कर-चरण-वदण-घोवण-संवाहण-गायकम्म-परिमहणाणुलेवण-धुत्त-
धास-धूवण-सरीरपरिमंढण-वाउसिकं, हसिय-भणिप-नट्ठगीयवाइयनडनट्टकजल्लमल्लपेच्छणवेलंबक जाणि य
सिंकारागाराणि य अङ्गाणि य एवमादियाणि तवसंजमबंभचेरघातोवघातियाइं अणुचरमाणेणं बंभचेरं वज्जे-
यव्वाइं सञ्चकालं, भावेयव्वो भवइ य अंतरप्पा इमेहिं तव नियमसीलजोगेहिं निच्चकालं, किं ते ?-अण्हाणक-

धृतवशाप्रक्षणादिना, तैलमज्जनानि-तैलस्नानानि च, अभीक्ष्णं-अनवरतं, कक्षा-बाहुमूल[लं]शीर्षकरचरणवदनानां धावनं-प्रक्षालनं,
संघाघनं गात्रकर्म च-हस्तादिगात्रचंपनरूपं, गात्रपरिकर्म-अंगपरिकर्म परिमर्दनं-सर्वतः शरीरमलनं, अनुलेपनं च-विलेपनम्, चूर्णैः-
गंधद्रव्यक्षौद्रैः वासश्च-शरीरादिवासनम्, धूपनं वाऽगुरुधूमादिभिः, शरीरपरिमंढनं च, एतत्सर्वं बाकुशिकं, बकुशं-कर्पूर(बुर्)चारित्रं
प्रयोजनं यस्येति बाकुशिकं न तु भूषणं, नखकेशवस्तुसमासचनादिकं तदेवाह बाकुशिकम् । हसितं-हासः, भणितं-प्रक्रमद्विकृतम्,
नाटयं-नृत्यम्, गीतं-गानम्, वादितं-पटहादि वादनम्, नटाः-नाटयितारः, नर्तकाश्च ये नृत्यं कुर्वन्ति ते, जेज्जा-वरत्राखेलका,
मल्लाः प्रतीताः बाह्यादिभिः खेलन्ति तेषां प्रेक्षणं नानाविधवंशखेलनादिसंबन्धि वेलंबकाः-प्रविडंबकाः विदूषका-वैहासिका इति एतेषां
द्वन्द्वः, छांदसत्वात् विमक्तिलोपो दृष्टव्यः ते सर्वे वर्जनीया इति योगः आंतरविमक्तिवशात् श्रेयम्, किं बहुना यानि च वस्तूनि
शृङ्गारागाराणि-शृङ्गारसंगेहानि अन्यानि अपि-उक्तव्यतिरिक्तानि, एवमादिकानि-एवं प्रकाराणि, तपःसंयमब्रह्मचर्याणां घातश्च दे-
शतः, उपघातश्च सर्वतो विद्यते येषु तानि सर्वघातोपघातकानि, किमत आह अनुचरता-आसेवमानेन ब्रह्मचर्यं वर्जयितव्यानि सर्वकालं.

अदंतधावणसे पमलजलधारणं मूणवयकेसलोणं य खम-दम-अचेलग-खुप्पिवास-लाघव-सीतोसिण-कट्टसे-
 ज्जा-भूमिनिसेज्जा-परघरपवेस-लद्धावलद्ध-माणावमाणा निंदण-दंसमसग-फास-नियम-तव-गुण-विणयमा-
 विण्हि जहा से थिरतरकं होइ वंभचेरं । इमं च अवंभचेरविरमणपरिरक्खणद्वयाए पावयणं भगवया सुकहियं,

अन्यथा ब्रह्मचर्यो व्याघातो भवति इति योगः, तथा भावयितव्यश्च भवति अन्तरात्मा ब्रह्मचर्यवता एवं भावनीयं, मया अन्तरात्मा
 अनया रीत्या पालनीयः सर्वदा एभिः-वक्ष्यमाणैः तपोनियमशीलयोगैः नित्यकालम्, किं ते तद्यथा अल्लानकं-वा ल्लानरहितत्वं,
 'दंतधावनं प्रतीतम्, स्वेदः-प्रस्वेदः मलः-कक्खडीभूतः कठिन(नम्), जल्लो-मलविशेषः अथवा जल्लः-शरीरजन्यमलः, मलः-
 साधारणमलः, मौनव्रतं-विकथाभावः, केशलुञ्चः-केशापनयनं प्रतीतम्, धमा-क्रोधनिग्रहः, दमश्च-इन्द्रियनिग्रहः, अचेलकं-वस्त्रा-
 भावः, खुप्पिवासा च प्रतीता, लाघवं च-अल्पोपधित्वं, शीतोष्णो च प्रतीते, काष्ठशय्या फलकादिशयनं, भूमिनिपद्या-भूमिशयनादि,
 परघर [गृह] प्रवेशः शय्याभिक्षयाचनाद्यर्थम्, लब्धे वाऽभिमतज्ञानादौ अलब्धे च तदग्राप्तौ लब्धेष्वेव यो मानो-लब्धिवानहमित्या-
 दिरूपः, [अलब्धे च] अपमानश्च-दैन्यं, निंदनं-क्लेशः, दंसमसकस्पर्शाश्च, नियमाश्च-द्रव्याद्यभिग्रहाः, तपोऽनशनादिकः, गुणाः-
 मूलगुणोत्तरगुणादयः, विनयोऽभ्युत्थानादिरूपः, एतेषां द्वन्द्वः इत्येवमादिकैर्योगैः यथा-येन प्रकारेण "से" तस्य मुनेः ब्रह्मचर्यव्रतं
 स्थिरतरं-निश्चलं भवति, इदमेतद्ब्रह्मचर्यव्रतपरिस्थणार्थ-आसेवनार्थं, प्रावचनिकं-प्रवचनस्येदं, भगवता-श्री महावीरेण सुष्ठु-
 शोभनतया कथितं-उपदेशितम्, कीदृशं ? प्रेत्य-परलोके सुखकारित्वात् भाविकं-भावनायुक्तं, आगमिष्यद्भद्रं-आगामिकाले श्रेय-

पेक्षाभाविकं, आगमेसिभङ्गं, सुद्धं, नेयाउयं, अकुटिलं, अणुत्तरं सञ्चदुक्खपावाण विउसयणं ।

तस्स इमा पंच भावणाओ चउत्थयस्स होति अवंभचेरवेरमणपरिरक्खणद्वयाए, पढमं सयणासण-वर-
दुयार-अंगण-आगास-गवक्ख-साल-अभिलोयण-पच्छवत्थुक-पसाहणक-ण्हाणिकावकासा अवकासा जे य
वेसिपाणं अच्छंति य जत्थ इत्थिकाओ अभिक्खणं मोहदोसरतिरागवद्वणीओ कहिंति य कहाओ बहुविहाओ

स्फुटत्वात्, शुद्धं-निर्दोषं, न्यायोपपन्नं-नैयायिकं, अतएव अकुटिलं ऋजु, अनुत्तरं-एतस्मादन्यत् प्रधानं न, सर्वदुःखपापानां विशेष-
येण उपशामकं तत्राशकत्वात्

तस्य-ब्रह्मचर्यव्रतस्य इमा अग्रे वक्ष्यमाणाः पञ्चसङ्ख्याका भावना चतुर्थव्रतस्य भवन्ति, अब्रह्मचर्यविरमणव्रतपरिरक्षणार्थं तत्र
प्रथमभावनावस्तु यथास्त्रीसंसक्ताश्रयवर्जनलक्षणं तच्चैवं-शयनं-शय्या, आसनं सिंहासनं विष्टरं, गृहं-गेहं, द्वारं-तस्यैव मुखं प्रवेशन-
रूपं, अङ्गणं-गृहमध्यभागः, आकाशं-अनाच्छादितस्थानं, गवाक्षो-वातायनः, शाला-भाण्डशाला गृहोपस्करस्थानं, यत्र स्थित्वा
अभिलोक्ष्यते जनैः तदभिलोकस्थानं उन्नतभूप्रदेशः, पच्छवत्थुगं पश्चाद्वास्तुकं-पश्चाद्गृहं वर्चादिस्थानं, वा प्रसाधनं-मंडनक्रिया तस्य
करणस्थानं, स्नानक्रियास्थानं, तस्या आश्रया स्थानकानि तेषां पदानां द्वन्द्वः, तत एते सर्वे स्त्रीसंसक्ता-स्त्रीजनादिसंक्लिष्टा वर्जनीया
इति योगः तथा ये च अवकाशा-आश्रयाः स्थानका निवेश्या वा विषयतृपितानां वा तेषां आसने च तिष्ठन्ति च यत्र येषु अवकाशेषु
स्त्रियः किंभूतास्ताः ? अभीक्ष्णं-अनवर्तं मोहदोषस्य-अज्ञानदोषस्य स्तेः रागस्य-कायरगस्य वर्द्धना धृदिकारिकाः यास्ताः, तथा
कथयन्ति च कथा बहुविधाः बहुप्रकारा जातिकुलरूपनेपथ्यसंबन्धिन्यः स्त्रीसंबन्धिन्यः पुरुषाः स्त्रियो वा यत्रेति बहुप्रकारं वर्जनीयाः ।

तेऽपि हु वज्रणिज्जा, इत्थिसंसत्तसंकिलिद्धा अन्नेवि य एवमादी अवकासा ते हु वज्रणिज्जा । जत्थ मणोविष्ममो वा भंगो वा भंसणा वा अट्ठं रुद्धं च हुज्ज हाणं तं तं वज्जेज्जवज्जभीरु अणायतणं अंतपंतवासी एवमसंसत्तवास-
वसहीसमितिजोगेण भावितो भवति, अंतरप्पा, आरतमणविरयगामधम्मे, जितेंदिए, वंमचेरगुत्ते १ ।

यत्र वेश्याधयाः यत्र बह्वयः स्त्रीकथाकथनं दुर्वाक्यालंकारे ते ब्रह्मचर्यवत्ता वर्जनीया । एवं स्त्रीसंबंधिसंक्लिष्टा न केवलं उक्तरूपा वर्ज-
नीयाः अन्येऽपि च एवमादयः अवकाशा-आश्रया वर्जनीयाः इति ज्ञेयं, हु-र्वाक्यालंकारे निश्चयार्थे च । किं बहुना यत्र स्थाने
मनसो विभ्रमः ब्रह्मव्रतं पालयामि नवेत्येवंरूपश्च शृङ्गाररसप्रभवंमनसो अस्थिरत्वं जायते कदाचिच्च “चित्तघृत्तेरनवस्थितत्वं शृङ्गा-
रजो विभ्रम उच्यते”, भङ्गो वा ब्रह्मव्रतस्य सर्वभङ्गः, अंशना देशतो भङ्गः, आर्त-इष्टविषयसंयोगाभिलाषरूपं रौद्रं वा भवेत् ध्यानं
तदुपायभूतहिंसानुतादत्तग्रहणानुबन्धिरूपं उत्तदनायतनमिति योगात् वर्जनीयाः । को वर्जयेदित्याह-अवघभीरुः पापादिभ्यः स
वर्ज्यते इति अथवा वज्रं च वज्रसत्त्वात् पापमेव अनायतनं-अलामस्थानं साधूनामनाश्रय इति । किंभूतः ?-सावघभीरुः अंते
इन्द्रियाननुकूले ग्रान्ते-स्थाने तत्रैव वशनशीलः अन्तर्ग्रान्तवासी तत्रैव प्रकृष्टतर आश्रये वसनस्वभाव इत्यर्थः । अथ निगमयन्नाह—

एवं अनन्तरोक्तस्त्रीभिरसंसक्तवासो-वसतिः योऽसौ साधुः तद्विषयो यः समतियोगः-सदाचरणप्रवृत्तिसम्बन्धः स तथा तेन भा-
वितो-वासितो अंतरप्पा-अन्तरात्मा जीवः किंविधः-विधिमर्यादीकृत्य आसक्तं-रतं ब्रह्मचर्यं मनो यस्य स आरतमनाः, विरतो-निवृत्तो
ग्रामस्येन्द्रियवर्गस्य धर्मो लुब्धतया स्वविषयेन्द्रियग्रहणस्वभावो यस्य स तथा पदद्वये कर्मधारयः, अतएव जितेन्द्रियः, ब्रह्मचर्यगुप्तः
इति प्रथमा भावना ।

वितियं नारीजणस्स मज्झे न कहेयन्वा कहा विचित्ता विव्वोयविलाससंपउत्ता, हाससिंगारलोइयकहव्व
मोहजणणी न आवाहविवाहवरकहाविव इत्थीणं वा सुभगदुभगकहा चउसट्ठिं च महिलागुणा न वन्न-देस-

द्वितीयमावनावस्तु-किमित्याह ? नारीजनस्य मध्ये-स्त्रीपर्यदांतः नो-निषेधे कथा कथयितव्या का इत्याह-कथा-वाक्प्रपञ्च-
चना विचित्रा या तत्र ज्ञानोपष्टम्भादिकारणवर्जमिति गम्यं, कीदृशी कथा वर्जनीयेत्याह—

विव्वोकविलाससंप्रयुक्ता-तत्र विव्वोकलक्षणं चेदं

“इष्टानामर्थानां प्राप्तायभिमानगर्वसंभूतः स्त्रीणामनादरकृतो विव्वोको नाम विज्ञेयः ॥१॥” विलासलक्षणं चेदं

“स्थानासनगमनानां हस्तधूनेत्रकर्मणां चैव । उत्पद्यते विशेषो यः श्लिष्टः स तु विलासः स्यात् ॥१॥”

अन्ये त्वाहुर्विलासो-नेत्रजो ज्ञेयः इति । हासो-हास्याभिधानो रसविशेषः शृङ्गारोऽपि रसविशेषस्तयोः स्वरूपमिदं, हासो-
हास्यप्रकृतिर्विकृताङ्गवेपथेष्टाभ्यो भवन्ति परस्त्रीभ्यः स च भूता स्त्री हास्यवती । शृङ्गारोऽपि द्विधा संमोगो विप्रलम्भश्च एतत्प्रधाना
या कथा, लौकिकी अविद्वज्जनसंबन्धिनी कथा-वचनरचना सर्वमोहजनका मोहोदीरका, वाच्यदो विकल्पार्थः, तथा न-नैव । आवाहो-
नवपरिणीतवधूवरस्य आकारणं, विवाहश्च-पाणिग्रहणं तत्प्रधाना या वरकथा-परिणेतृकथा तदुत्कर्षजनका प्रधाना वा सा कथा न
कथयितव्या । तथा स्त्रीणां ताः सुभगदुर्भगा वा भवतीत्येवंरूपा न कथयितव्या कथा । चतुःपष्टिश्च महिलागुणाः आलिंगनादीनाम-
ष्टानां कर्मणां प्रत्येकमष्टाष्टमेदत्वेन चतुःपष्टिर्जायते, गीतनृत्यौचित्यादयोऽपि नामतः चतुःपष्टिमेदा अपि संति वा वात्स्यापनप्रसिद्धा
आसनादिमेदाः तत्प्रधाना कथा अपि न कथयितव्या, तथा न-नैव देशकुलरूपनामनेपथ्यपरिजनकथा वा न वाच्या छ

चतुर्थ
संवरद्वारे
ब्रह्मचर्य
भावनाः

जाति-कुल-रूप-नाम-नेत्र-परिजनकदायि इत्थियाणं अत्रावि य एवमादियाओ कहाओ सिंगारकलुणाओ
तपसंजयंमचेरपातोयथातिगाओ अणुचरमाणेणं यंमचेरं न कहेयव्वा, न सुणेयव्वा, न चितेयव्वा, एवं इत्थी-

प्रक्रमः । उग्र लाटादिदेशसंप्रधेन स्त्रीणां वर्णनं यथा-लाटदेशीयाः कोमलवचना रतिनिपुणाः सुस्तन्यो भवन्ति, जातिकथा यथा-धिगू
प्राप्तणी विषया या जीवन्ती मृता इव, घन्या मन्ये जने शूद्रा पतिलक्षेऽप्यनिन्दिता । कुलकथा यथा-

अहो चौलुक्कपुत्रीणां साहसं जगतोऽधिकं । पत्त्युर्मृत्यौ विशंत्यम्रौ या प्रेमरहिता अपि ॥१॥ रूपकथा यथा-
चन्द्रवक्त्रा सरोजाक्षी, सद्गुणीः पीनघनस्तनी । किं लाटीनामतः साऽस्य देवानामपि दुर्लभा ॥१॥

नामकथा यथा-सा मुन्दरी सत्यं सौन्दर्यातिशयसमन्वितत्वात्, नेत्रयं-वेपस्तकथा

यथा-धिगू नारीरौदीर्या बहुवसनाच्छादितांगलतिकत्वात्, यथौचनं न यूनां चक्षुर्मोदाय नो भवति ॥१॥

सदा परिजनकथा यथा-

चेदिका-परिवारोऽपि, तस्या कान्तो विचक्षणः । भावज्ञः स्नेहवान् दक्षो, विनीतः सत्कुलस्तथा ॥१॥

किं बहुना अन्याऽपि च एवमादिका उक्तप्रकाराः स्त्री-सम्बन्धिनी कथाः शृङ्गारकरुणाः-शृङ्गारमृदवः शृङ्गाररसेन कारुण्यवाक्प्र-
पञ्चादिकाः, कीदृशीः ? तपःसंयमब्रह्मचर्योपघातिनीः न कथाः कथयितव्याः । केनेत्याह-ब्रह्मचर्यमनुचरता पुंसा साधुना न श्रोत-
व्याः अन्यतः सकाशात्, न चिन्तयितव्याः मनसाऽपि यतिजनेनेति ज्ञेयं ।

अयं द्वितीयभावनां निगमयन्नाह-एवं स्त्रीकथाविरतिः एवममुना प्रकारेण स्त्रीकथाविरतिसमितियोगेन भावितो-वासितो भवति

कहविरतिसमितिजोगेणं भावितो भवति अंतरण्या आरतमणविरयगामधम्मे जित्तिदि ए वंभचेरगुत्ते २ ।

ततीयं नारीण हसित-भणितं चेद्विय-विप्पेक्खित-गइ-विलासकीलियं विब्बोतियनट्टगीतवातियसरीरसंठा-
ण-घन्न-करचरणनयणलायन्न-रूच-जोव्वण-पयोहरा-धर-वत्थालंकारभूषणाणि य शुब्भोवकासियाहं अत्ताणि

अन्तरात्मा-जीवः आरतमना विधि-मर्यादया विरतप्राप्तधर्मः, विजितेन्द्रियः-विजितविषयव्यापारः, इति प्रगट एव सूत्रार्थ इति
द्वितीया भावना २ ।

अथ तृतीयभावनावस्तु स्त्रीरूपनिरीक्षणवर्जनं तत्प्रधाना भावना या सा चैवं—

नारीणां-स्त्रीणां हसितं, हास्यं विकारं नर्मादि भणितं सरागसंभोगविप्रलंभद्वयात्मकशब्दादि चेष्टितं-हस्तन्यासादिकरवालनारूपं,
विप्रेक्षितं-निरीक्षितं कटाक्षादिना भ्रूचेष्टादिना, गतिर्गमनं मंथरासपदस्यापनचेष्टाविशेषा, विलासो-हावभावादिलक्षणः, तत्र
हायो-मुखविकारः स्यात्, भावो-चित्तसमुद्भवः, विलासो-नेत्रजो ज्ञेयः, विभ्रमो भ्रूयुगांतयोः ॥१॥

तथा विभ्रमो-वेषचेष्टितः, इत्यादिरूपः, क्रीडितं-शुतादि क्रीडा एषां समाहारद्वन्द्वः । 'विब्बोक्खितं' रतोत्पत्तिजनकं संभाषणं
वा, नाट्यं नृत्यं, गीतं गानं, वादितं वीणादिवादनं, शरीरसंस्थानं हस्तदीर्घोभतादिलक्षणं, वर्णो गौरादिलक्षणः, करचरणनयनवदनानां
लावण्यं-लवणिमा स्पृहणीयतारूपं, तथा रूपं चाकृतिः-आकारः, यौवनं-तारुण्यं, पयोधरौ-स्तनौ, अघरोऽघस्तन ओष्ठः, वत्ताणि

१ लीलाविलासो-विच्छित्तिविषयोक्तः क्रीलकश्चित्तं मोहयितं कुट्टमितं ललितं विद्वत्तं तथा ॥१॥
विभ्रमश्चेत्यलंकारा स्त्रीणां स्वामाधिका वश इति तत्प्रदिपादकशास्त्रालक्षणाव्यवस्थेयानीति

य एवमादिपाहं त्वसंजमयं भवेरघानोवघातियाहं अणुचरमाणेणं यं भवेरं न चक्खुसा न मणसा न वयसा पत्थे-
पव्वाहं पायकम्माहं । एवं इत्थीरुवविरतिसमित्तिजोगेण भावितो भवति अंतरप्पा आरतमणविरयगामधम्मे
जिहंदिणं घंभवेरगुत्तं ३ ।

चउत्थं पुव्वरयपुव्वकीलियपुव्वसंगंथगंथसंयुया जे ते आवाहविवाहचोल्लकेसु य तिथिसु जन्नेसु उस्सवेसु

यसनानि, अलंकारा-हारादयः, भूषणं च मंडनादिना शोभाकरणं एतेषां पदानां द्वन्द्वः ततस्तानि न प्रार्थयितव्यानीति शेषः । तथा
गुहायकाशिकानि लज्जनीयस्थानत्वात् स्थगनीया आच्छादनीया अवकाशा देहावयवो श्रोणिनितम्बयोन्यादयः अन्यानि अपि हासा-
दिकारणाणि एवमादिकानि स्थानकानि तपःसंयमब्रह्मचर्योपघातकानि कुविकल्पोत्पत्तिदेशाः अनुचर्य अनुचरता-ब्रह्मव्रतमासेवता
यतिना न चक्षुषा द्रष्टव्यानि अभिलाषतया दृष्टादृष्टिं न वभातीत्यर्थः । न मनसा चिन्तयितव्यानि । अनिदानं चारित्रं तवेवोदा-
णफले इति वचनात् वचसा न प्रार्थनीयानि इमानि रम्याणीत्यपि वाग्मात्रेणैव नोक्तव्यानीत्यर्थः । पावकानि-पापजनकत्वात् पाप-
कर्माणि, एवमुक्तप्रकारेण स्त्रीरूपविरतिसमित्तियोगेन भावितो भवति अन्तरात्मा-जीवः आरतमना-विरतग्रामधर्मा जितेन्द्रियो-मुनिः
ब्रह्मचर्यगुप्तो भवति इति तृतीया भावना ३

अथ चतुर्थभावनावस्तु यरकामोदयकरं दर्शन-भजन-स्मरणं भवति तद्वर्ज्यमित्याह-तच्चैवं-पूर्वरतं गृहस्थाश्रमसम्बन्धिनी कामर-
तिः पूर्वक्रीडितं-गृहस्यावस्थाथयं घृतादिक्रीडनं तथा ये पूर्वार्थकालभाविनः संगंथाः संबंधाश्च श्वसुरकुलसंबंधाः शालक-शालिकादयः
अथवा तद्भाषास्तत्पुत्रादयः संस्तुताः-परिचितीकृता दर्शनभाषणादिभिः ततः एतेषां पदानां द्वन्द्वः तत एते सर्वे श्रमणेन अनभिलष-

यसिगारागारचारुवेसाहिं हावभावप्रललितविशेषविलासगतिसालिणीहिं अणुकूलपेम्मिकाहिं सद्धिं अणुभूया
सयणसंपजोगा उदुसुहवरकुसुमसुरभिचंदणसुगंधिवरवासधूवसुहफरिसवत्थभूसणगुणोववेया रमणिज्जाउज्ज-

णीया अलक्ष्याः द्रष्टुं कथयितुं स्मर्तुं नाऽपि योग्याः इति सम्बन्धः । के ते ? वज्र्या वक्ष्यमाणाः इत्याह आवाहः—वधूवरानयनं,
विवाहः पाणिग्रहणं, बालकर्म बालानां नामकरणं, यत्चूडाकरणमुपहनं, अन्नप्रासनादिकं सर्वं ततस्तेषु चशब्दस्य पूर्ववाक्यापेक्षया समु-
च्यार्थः, तिथिषु अनेगत्रयोदशीप्रभृतिषु, यज्ञेषु, नागपूजासु उत्सवेषु, यात्रासु जनसमुदायेषु, स्त्रीभिः सार्द्धं शयनासनसंप्रयोगास्ते न
लभ्याः द्रष्टुमिति योगः किंभूताभिः ? शृंगारागारचारुवेसाभिः—शृंगाररसागारभूताभिः शोमननेष्वप्याभिः स्त्रीभिरिति गम्यं । किं भू-
ताभिः स्त्रीभिः ? हावभावप्रललितविशेषविलामशालिनीभिः, तत्र हावभावलक्षणं पूर्वोक्तं प्रललितलक्षणं चेदं—

हस्तपादाङ्गविन्यासो भुनेत्रोष्ठप्रयोजितः । सुकुमारो विधानेन ललितं तत्प्रकीर्तितं ॥१॥

अप्रयत्नरचितो धम्मिल्लः श्लथघन्धनः, असमंजसविन्यस्तमंजनं नयनान्वयोः तथा अनादरवद्वग्रन्थिर्जघनवाससः वसुधालम्बि-
कैवपाशः सस्तांगुका जघने द्वारविन्यासो रसनायास्तयोरसि यतः स्त्री कांतं वीक्ष्य नाभिं प्रकटयति दोर्मूलं दर्शयन्ती न्यस्तमंड-
नादिकं यितनोति इत्यादिलक्षणविशेषो ज्ञेयः । विलासगतिर्विलासेन गमनं एतैः या शोमन्ते शालन्ते तथा ताभिः । तथा अनुकूल-
मप्रतिकूलं प्रेम—प्रीतिर्यासां तास्ताभिः स्त्रीभिः सार्द्धं—सह अनुभूता—वेदिता शयनानि शय्यायामेकत्र वसनं तथा सम्प्रयोगाश्च—संपर्काः
शयनसंयोगाः । कथंभूताः ? ऋतुसुखानि कालोचितानि पदऋतुसुखानि यानि वरकुसुमानि वरसुरभिचन्दनं च सुगन्धा वरचूर्णरूपा
वासश्च धूवश्च शुभस्पर्शानि वा वस्त्राणि च भूषणानि च तालवृन्तादीनि मोगोपट्टम्भदायकानि वा एतेषां पदानां द्वन्द्वः तेषां ये गुणा-

१. अप्रयत्नेन रचितो धम्मिल्लः... इत्यादिश्लोकचतुष्टयो अमयदेवीयावृत्तौ अत्र तु तद्भावाचार्थो संगृहीतः

नेपथ्यउरनद-नदक-जहद-माद-मुष्टिक-पेलंग-कहग-पचग-लासग-आइयखग-लंग-मंग-तूणइल-तुंबवीणि-
य-तालायर-पकरणाणि य यदणि महुरसरगीतसुस्तराई अघ्राणि य एवमादियाणि तवसंजमवंभचेरघातोव-
गानियाई अणुपरनाणेणं थंभचेरं न तानि समणेण लब्भा दहुं न कहेउं नवि सुमरिउं जे, एवं पुन्वरयपुन्वकी-
लिपविरतिसमितिजोगेण

मैरुपेता युक्तालया ताः, तथा रमणीयातोद्यनेयप्रचुरनटादिप्रकरणानि तद् द्रष्टुं नलभ्यानीति सम्यन्धः । ते के इत्याह ? तथा नटाः
नाटयितारः अन्यान् प्रति, नर्तकाः-ये नृत्यन्ति स्वयं, जल्ला-वरमखेलकाः, मल्ला प्रवीता, मौष्टिकाः-ये मुष्टिभिः ग्रहरन्ति रमन्ते वा,
विदंबकाः-वैदासिदाः, कथकाः-कथाप्रबन्धाख्यायिकाः पाठका अध्येतारः, प्लवका ये उत्प्लुत्य नद्यादिकं तरन्ति, लासका ये रासकान्
गापन्ति जयशब्दप्रयोक्तारो भांडा वा मङ्गलपाठका इति, आख्यायिका ये शुभाशुभं कथयन्ति, लंखा-बंशाग्रखेलकाः, मंखाश्चित्रफ-
तकरताः मिथाकाः, तूणइल्लाः-तूणाभिधानवाद्यवादकाः मुखचङ्गेरिका तुम्बवीणिका-वीणावादकाः, तालाचरास्तालवादकाः प्रेक्षाकारिणो
वा एतेषां पदानां द्रष्टुः तेषां प्रकरणानि क्रिया पुनः बहुविधानि-अनेकविधानि, मधुरस्वराणां-कलध्वनीनां गायकानां यानि गीतानि-
नेपथ्यानि द्रोभनपद्मादिस्वरविशेषाणि तानि तथा, किं बहुना ? अन्यान्यपि एवमादिकानि उक्तप्रकारव्यतिरिक्तान्यपि तपःसंयमब्रह्मचर्य-
पाठोपपाठकानि अनुचरता-आसेवमानेन एतावता ब्रह्मचारिणा न-नैव श्रमणेन-साधुना, लभ्यानि-उचितानि द्रष्टुं-प्रेक्षितुं नयनाभ्यां,
न कथयितुं नाऽपि वचसा सुन्दरा एते, नाऽपि स्मर्तुं चिन्तयितुं मनसाऽपि । अथ निगमयन्नाह-एवमुक्तप्रकारेण पूर्वतं-पूर्वपरिचि-

१ भारती मातृकी कौशिक्यारमटयादिवृत्तयश्चतस्रो वाद्यानि वाद्यादीनि प्रकरणानि कथ्यन्ते ।

भावितो भवति अंतरप्पा आरयमणविरतगामधम्मे जिह्दिण वंभचेरगुत्ते ४ ।

पंचमगं आहारपणीयनिद्रभोयणविवज्जते संजते सुसाहू ववगयखीर-दहि-सप्पि-नवनीय-तेल्ल-गुल-
खंड-मच्छंडिक-मधु-मज्ज-मंस-खज्जक-विगतिपरिचत्तकयाहारे ण दप्पणं, न बहुसो, न नितिकं, न सायस्स-
पाहिकं, न खद्वं, तथा भोत्तव्वं जह से जायामाता य भवति,

तरतं-सम्भोगादिकं पूर्वक्रीडितं घृतादिकं तेन-विरतिनिवृत्तिसमितियोगेन भावितो वासितो भवति अन्तरात्मा-जीवः आरतमना-
विरतग्रामधर्मां जितेन्द्रियः ब्रह्मचर्यगुप्तो भवति, इति चतुर्थी भावना ४ ।

अथ पञ्चमभावनावस्तु प्रणीतभोजनवर्जननाम तदाऽऽह-आहारोऽशनादिः स एवंविधस्त्यान्य इति योगः कीदृशः ? प्रणीतो
गलत्स्नेहपिन्दुः स च स्निग्धभोजनं तस्य विवर्जको यः स तथा स एवंविधः संयतः-संयमवान् पदकायरक्षावान्, सुसाधुः-निर्वा-
णयोग्यसाधनतत्परः, पुनः कीदृशः ? व्यपगता-अपगता क्षीरं-दुग्धं दधि तदेव स्त्यानीभूतं सर्पिर्घृतं नवनीतं ब्रक्षणं तैलं गुलखण्डं
मत्स्यंडिका पायखण्डा शर्करा वा मधु-मिश्रद्रव्यं क्षौद्रं वा, मद्यं-मदिरा मांसं-पिशितं खाद्यकलक्षणं अवगाहिमादिमेदं यद्यपि
अमज्जमंसासिणो इति पाठात् साधुनामभक्षविकृतीनां त्याग एवमुक्तः, तथापि विकृतिस्त्रपाठत्वात् मद्यमांसाद्युक्तम्, अथवा पूर्व-
भक्तानुस्मरणमपि भवति अतस्तत्परिहारार्थं सूत्रपाठानुक्रमो ज्ञेयः, एतेषां पदानां कर्मधारयः एतादृशो विकृतिकारि-विकारकारि
त्यक्त आहारो येन स तथा, न-नैव निषेधे दर्पणं-दर्पकारकं नैव भुञ्जते, उक्तव्यतिरेकादन्यदपि मदकारि नैव भुञ्जते, पुनः न बहुशो-
दिनमध्ये न बहुवारं, न नैत्यकं, न प्रतिदिनं, न च शाकं-वनस्पत्यादि भवन्ति, न-स्रपाधिकं शालनकं दालिप्रचुरं नेत्यर्थः, तदपि

न य भवति विष्णुमो न भंसणा य धम्मस्स, एवं पणीयाहारविरतिसमितिजोगेण भावितो भवति अंतरप्पा
आरतमणविरतगामधम्मो जिहंदिणं पंभचेरगुत्ते ५ । एवमिणं संवरस्स दारं सम्मं संवरियं होइ सुपणिहितं इमेहिं
पञ्चदिणि कारणेहिं मणयपणकायपरिरक्खिण्णहिं णिणं आमरणंतं च एसो जोगो णेपव्वो धितिमया मतिमया

न मद्दं-न प्रवृत्तं उदोदयापेधया तथा भोक्तव्यं, यथा से तस्य ब्रह्मचारिणः, यात्रा-संयमयात्रानिर्वाहः मात्रापरिमाणतः भवति संय-
मनिर्वाहय भवति, तथा भोक्तव्यं परं न-नैव भवति धर्मस्य विप्रमो अंशना वा धर्मस्य । यदुक्तं-

जहा दयग्गी पउरिंणो यणे समारुओ नोवसमं उयेइ ।

एवंदिपग्गी वि पगाममोइणो, न पंभयारिस्स हिपाय कस्स वि ॥१॥ तथा दृश्यते-

जह अन्मंगण १ छेवो २, सगद्धवन्वचनाण जस्तिओ होइ । इय संजमभरवहणद्वयाए साहणमाहारो ॥१॥

न य नैव भवति धानूपचयेन मोहोदयान्मनसो धर्मं प्रति अस्थिरत्वं अंशनं वा चलनधर्मं ब्रह्मचर्यलक्षणात् । अथ निगमय-
माह-एवं प्रणीताहारविरतिसमितिजोगेन भावितो-वासितो भवति अन्तरात्मा-जीवः तादृशः साधुः आरतमनाः-विरतिग्रामधर्मा
जिनेन्द्रियः प्रवृत्तयेन युक्तो भवति साधुः इति पञ्चमी भावना ५ ।

एवमुक्तमकारेण इदं संवरद्वारं संवृतं रक्षितं भवति सुन्दु-शोभनतया प्रणिहितं-स्थापितं मनसा इत्येतैः पञ्चभिः कारणैः भवना-

१ यथा दयाभिः प्रचुरेण्यने वने समारुतो नोपशममुपैति । एवमिन्द्रियाग्निरपि प्रकाममोज्जिनो न ब्रह्मचारिणो हिताय कस्यचित् ॥१॥

२ यथा मध्यक्ष्मलेपो शकटादमणयोर्वापन्तौ भवतः एवं संयमवहनार्थं साधूनामाहारः ॥१॥

अणासवो अकलुप्तो अच्छिद्रो अपरिस्सावी असंकलिद्रो सुद्धो सव्वजिणमणुत्तातो, एवं चउत्थं संवरदारं फासियं पालितं सोहितं तीरितं किट्ठितं आणाए अणुपालियं भवन्ति, एवं नायमुणिणा भगवया परूवियं पसिद्धं सिद्धव-
रसासणमिणं आघवियं सुदेसितं पसत्थं [सू० २७] चउत्थं संवरद्वारं समत्तं त्तिवेमि ॥४॥

भिः कृत्वा, मनोवाक्कायपरिरक्षितैः नित्यं-सदा आमरणान्तं-यावज्जीवमित्यर्थः, एषः कथ्यमानो योगः संवररूपो ज्ञातव्यः धृतिमता-
धैर्यवता मतिमता-बुद्धिमता कीदृशो योगः अनाश्रयो, विरतिरूपः, अकलुप्तः-शुद्धाश्रयः, अच्छिद्रो निर्दोषत्वात्, अपरिस्सावी-अनि-
दानरूपः, असंकलिद्रो-दुर्ध्यानरहितत्वात्, अतएव शुद्धो निर्दोषः सर्वजिनैः-सर्वतीर्थकरैः अनुज्ञातः एवमुक्तरीत्या चतुर्थं ब्रह्मचर्यलक्षणं
संवरद्वारं संवरस्य मुखमिव मुखं-द्वारं स्पर्शितं कायेन, पालितं पुनर्निरतिचारत्वेन, शोधितं-गुणज्ञानानुसारेण, तीरितं अधिकाऽधिको-
त्साहेन, कीर्तितं पुनः पुनः स्मरणादिना, आज्ञया अनुपालितं एभिः विशेषणैर्मर्यादा प्राप्तं भवति एवमष्टना प्रकारेण, ज्ञातमुनिना-
ज्ञातपुत्रेण भगवता प्रज्ञापितं, प्ररूपितं, प्रसिद्धं-विख्यातं प्रधानशासनमिदं आख्यातं, सुष्ठु-देशितं कथितं, प्रशस्तं प्रधानं, चतुर्थ-
संवरद्वारं समाप्तं नवमाध्ययनविवरणमिदं इति शब्दः-परिसमाप्तौ पूर्ववदेव वाच्यः ।

श्री प्रश्नव्याकरणांगस्य दशमस्य नवमाध्ययनम् व्याख्यातं च सदर्थं तुर्यं ब्रह्मव्रतद्वारं ॥१॥

इति श्रीमद् ज्ञानविमलसूरीश्वरविरचिते
प्रश्नव्याकरणे चतुर्थं संवरद्वारं समाप्तं

चतुर्थं
संवरद्वारं
ब्रह्मचर्य
भावनाः

॥ अथ पंचमं संवरद्वारात्मकं दशमाध्ययनम् ॥

अथ पंचमं परिग्रहविरमणं संवरद्वारं व्याख्यायते, अस्य वाङ्मयमनुक्रमः पूर्वं मैथुनविरमणमुक्तं तच्च सर्वथा परिग्रहविरमणे कृते एव भवति तदभिप्रायकं पंचमं द्वारमारभ्यते तस्येदमादिमं सूत्रम्—जंबू इत्यादि सूत्रानुक्रमो यथा—

जंबू ! अपरिग्गहसंयुद्धे य समणे आरंभपरिग्गहातो विरते विरते कोहमाणमायालोभा

जम्भूरिति शिष्यस्यामंत्रणम्, अपरिग्रहो-धर्मोपकरणवर्जनोपकरणमूर्च्छावर्जितः तथा संयुतश्च इन्द्रियकपायसंवरणेन संयुतः तथा यः सः तादृशः श्रमणो भवति चकारावृद्धचर्यादिगुणयुक्तः, एतदेव प्रपञ्चयन्नाह स च कीदृशः ? आरंभः—पृथिव्याद्युपमर्दः, परिग्रहो बाह्याभ्यन्तरमेदावृद्धिर्वा, कोऽसौ बाह्यो ?—धर्मसाधनवर्जो धर्मोपकरणमूर्च्छा वा, इतरस्तु मिथ्यात्वाविरतिकपायप्रमाददुष्टयोगा-पलंबनरूपः, आह च

“पुदद्याइस्तु आरंभो परिग्रहो धम्मसाहणं मोत्तुं । मुच्छा य तत्थ वज्झो इयरो मिच्छत्तमाइओ ॥१॥”

अनयोः समाहारद्वन्द्वस्तस्याद्विरतो निवृत्तो यः स श्रमणः । तथा क्रोध-मान-माया-लोभाद्विरतः ।

१ पृथिव्यादिप्यारम्भः परिग्रहो धर्मसाधनं मुक्त्वा मुच्छा च तत्र बाह्यः इतरो मिथ्यात्वादिकः ॥१॥

गुणे असंजमे ? दो चेव रागदोसा २ तिष्ठि य दंडगारवा य गुत्तीओ तिन्नि तिन्नि य विराहणाओ ३ चत्तारि
कसाया ज्ञाण-सत्ता-विकहा तहा य हुंति चउरो ४ पंच य किरियाओ समितिइंदियमहब्बयाई च ५

अथ मिथ्यात्वलक्षणांतरपरिग्रहविरतत्वं प्रपञ्चयन्नाह-

एकोऽविवक्षितमेदत्वादविरतिलक्षणैकस्यभावत्वात्, असंयमोऽसंयतत्वम् ?

द्वावेव रागद्वेषौ बंधने इति शेषः । २

अथ दंडा-आत्मनो दण्डत्वात् दुष्प्रणिहितमनोवाकायलक्षणाः, गारवाणि गौरवाणि च शुद्ध्यभिमानाभ्यां आत्मनः कर्मणो
गौरवहेतवः क्रदिरसमावपिपयाः परिणामविशेषाः प्रीणि इति प्रकृतमेव, तथा गुत्तीओ तिण्णिचि गुप्तयो मनोवाकायलक्षणा-
अनवयवप्रवीचाराऽप्रवीचाररूपाः ३, तिस्रश्च विराघना ज्ञानादीनां सम्यगननुपालनाः ॥३॥

चत्वारः कयायाः-क्रोधादयः, ध्यानानि-एकाग्रतालक्षणानि आर्चरौर्धर्मशुक्लध्यानानि, संज्ञानं अनादिचेतनोद्भूतं विज्ञानं
संज्ञाः-आहारः मयः २ मैथुनः ३ परिग्रहः ४ संज्ञाभिधानाः, विकथा-विरुद्धवाक्-प्रपञ्चरचना कथा स्त्री-भक्त-देश-राजकथादिलक्षणाः एताश्च
भवन्ति ॥४॥

पंचक्रियाः-जीवव्यापारात्मिकाः कायिक्यधिकरणिकी-प्राद्वेषिकी-पारितापनिकी-प्राणातिपातक्रियालक्षणा भवन्ति, सर्वत्र
क्रियापदं योज्यम्, तथा निरवयवप्रवृत्तिरूपाः समितयः ईर्ष्या-भाषैषणादाननिष्ठेषपरिष्ठापनिकाख्याः, तथा इन्द्रियाणि स्पर्शन-रसन-
घ्राण-नेत्र-श्रोत्रादीनि, महाप्रवृत्तिनि अदिंसा-स्रजुतास्तेय-ब्रह्माकिञ्चनरूपाणि प्रतीतान्यत्रैव वर्णितानीति ५ ।

पञ्चम
संवरद्वारे
रागादि-
आशातना-
न्तानां
वर्णनं

छत्तीवनिकाया छव लेसाओ ६ सत्त भया ७ अट्ट य भया ८ नव चेव य वंभचेरवयगुत्ती ९ दसप्पकारे य सम-
णधम्मो १० एकारस य उवासकाणं ११

पृथग्व्यक्तेजोवायुवनस्पत्यादयः पद जीवनीकायाः, पद लेख्याः कृष्ण-नील-कापोत-तेजः-पद्म-शुक्लाख्याः ॥६॥

तथा सप्तभयानि-इहलोकभयं-अजातीयान्मनुष्यादेः, परलोकभयं-विजातीयाचिर्यगादेः, तथा इहलोकभयं अत्रभवे, परलोक-
भयं परभवे, आदानभयं-द्रव्याश्रितं भयम्, अकस्माद्भयं बाह्यनिमित्तानपेक्षं, आजीविकाभयं-वृत्तिभयमित्यर्थः, मरणभयं, अलोक-
भयमिति-अपयशःभयमिति सप्तभयाः ॥७॥

अष्टौ च मदाः-मदस्थानानि, जाई १ कुल २ बल ३ रूवे ४ तव ५ ईसरिए ६ सुए ७ लाभे ८ ॥८॥

“वसहि १ कह २ निसिज्जि ३ दिघ ४ कुट्टंतर ५ पुब्बकीलिए ६ पणीए ७ । अइमापाहार ८ विभूषणाय ९
नय वंभगुत्तीओत्ति ॥१॥” एवं लक्षणा नव प्रदक्षचर्यगुप्तयः ॥९॥

दशमकारश्च श्रमणधर्मः यथा-“खंत्ती १ महव २ अज्जव ३ मुत्ति ४ तव ५ संयमे य ६ पोधव्वे । सचं ७ सोयं
८ अकिंचणं ९ च वंभं १० च जइधम्मो १ ” ॥१०॥

एकादश चोपासकानां-श्रमणोपासकानां प्रतिमा यथा-दंसण १ वय २ सामाइय ३ पोसह ॥ पडिमाय ५ अयंभ ६
सचित्ते ७ आरंभ ८ पेस ९ उदिट्ठ वज्जए १० समणभूए य ११ ॥

१ प्रयचनसारोद्धार गाथा ९८०-९९४ गत प्रतिपादितथावकप्रतिमास्वरूपादुद्धृतमशेषं प्रतिभाति ॥ २ प्रयचनसारोद्धारगाथा ९८० ॥

अत्र च गाथायां प्रतिमेति उक्तः-सः कायोत्सर्गः तत्र दर्शनं सम्यक्त्वं १ व्रतानि अणुव्रतादीनि २ सामायिकं च सावधानव-
पयोगपरिवर्जनासेवनस्वरूपम् ३, पौष्यं चाएमीचतुर्दशीप्रमुखेषु पूर्वदिनानुष्ठेयोऽनुष्ठानविशेषः ४ प्रतिमा च कायोत्सर्गः ५ अत्रह्यम-
प्रद्वचये ६ [संचितं चसचेतनद्रव्यं ७ इति समाहार इन्द्रः] दर्शनादिषु पञ्चसु पदेषु प्रतिमा शब्दो योज्यः, अत्रह्यदिषु पञ्चसु पदेषु
(अप्रद्वसचित्तयोस्तु) वर्जकशब्दो योज्यः, आस्मभ्य-स्वयं कृप्यादिकरणं ८ प्रेषणं परेषां पापकर्मसु व्यापारणं ९ उद्दिष्टं च तमेव
श्रावकमुद्दिश्य सचेतनं सदैवतनीकृत्य पक्वं तदेव वर्जयति-परिहरति स आरंभ-प्रेषोद्दिष्टवर्जकः, प्रतिमेति शब्दः प्रकृतं १० । इह
च प्रतिमाप्रतिमायतोरमेदोपचारात् प्रतिमावतो निर्देशः कृतः । तथा श्रमणः साधुः इव यः स श्रमणभूतो भूतशब्दस्योपमानार्थत्वात्
न तु तदंवेति, चशब्दः-समुच्चये एतावता एकादश श्राद्धानामुपासकानां प्रतिमाः-प्रतिज्ञा अभिव्रहाः,

एतासाम् कालमानं यथा-प्रतिमायां प्रथमायां एको मासः कालमानं, द्वितीयायां द्वौ मासौ, तृतीयायां त्रयो मासाः, चतुर्थायां
चतुर्मासाः, पावदेकादश्यामेकादश मासाः, एतच्च कालमानं यद्यपि दशाश्रुतस्कन्धादिषु साक्षात्सोपलभ्यते तथाप्युपासकदशासु प्रति-
माप्रतिपत्तानां आनन्दादिश्रमणोपासकानां सार्द्धवर्षपंचकलक्षणं [प्रतिमैकादश]प्रमाणं प्रतिपादितम्, प्रवचनसारोद्धारादिषु तथैव
भणितम्, तथा उत्तरोत्तरास्तपि तासु प्रतिमासु क्रियमाणासु पूर्वपूर्वप्रतिमाः प्रतिपादिताः सर्वा अपि क्रिया-अनुष्ठानविशेषरूपाः कर्त-
व्या एव । इयमत्र तात्पर्यं द्वितीयायां प्रतिमायां प्रथमप्रतिमोक्तमनुष्ठानं निरवशेषं कर्तव्यमिति । तृतीयायां तु प्रथमद्वितीयप्रति-

१ प्रयचनसारोद्धारे पृ० २९३ तमे पतञ्जिकं योग्यमपि अत्र स्पष्टितं प्रतिपाति ॥ २ यत्र (
शुद्धस्थले शुद्धं [ ] एतच्चिन्हं न अधिकः ॥ ३ ।

) पतञ्जिन्हं न्यस्तम-

माद्वयोक्तमप्यनुष्ठानं विधेयं एवं यावदेकादश्यां प्रतिमायां पूर्वप्रतिमादशकोक्तं सर्वमप्यनुष्ठानं कार्यमिति

अथ दर्शनप्रतिमास्वरूपनिरूपणायाह, सम्यग्दर्शनं-सम्यक्त्वं प्रथमा दर्शनप्रतिमा भवति इति कीदृशं सम्यक्त्वं-प्रशम-संवेग-निर्वेदानुकंपाऽऽस्तिक्यलक्षणैः पंचगुणविशिष्टं तथा कुग्रहः-कुशास्त्राभिनिवेशः शंका-कांक्षा-विचिकित्सा-मिथ्यादृष्टिप्रशंसा-तत्संस्त-वरूपाः पंच सम्यक्त्वातिचारशून्यरहितम्, अणुव्रत्तादिगुणविकलस्य योऽभ्युपगमः सा दर्शनप्रतिमा, सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिः तत्र पूर्वं यदि केवलं आसीत् तथापि शंकादिदोषराजाभियोगाद्याकारपद्वर्जितत्वेन यथावत् सम्यग्दर्शनाचारविशेषपरिपालनाभ्युपगमेन च प्रति-मात्वं संभाव्यते, कथमन्यथा उपासकदशासु एकमासं प्रथमायाः प्रतिमायाः पालनेन व्यवहारः प्रतिपादितः इत्यादि ज्ञेयम् १

अथ द्वितीया-अणुव्रतानि स्थूलप्राणातिपातविरमणादीनि गुणव्रतानि शिक्षाव्रतानि बंधबंधाद्यतिचाररहितानि निरपवादानि च धारयतः सम्पक् परिपालयतो द्वितीया २ तृतीयायां सामायिकप्रतिमायां सामायिकं-सावद्ययोगपरिवर्जननिरवद्ययोगसेवनस्वभावं कृतं-विहितं देशतो येन सामायिककृतः, इदं तात्पर्यं अप्रतिपन्नपौषधस्य दर्शनव्रतोपेतस्य प्रतिदिनं उभय-(काल)सम्बन्धि सामायिक-करणं तृतीया ३।

चतुर्थी पौषधप्रतिमा यस्यां चतुर्दश्यष्टमीप्रभृतिदिवसेषु अमावस्यापौर्णिमादिषु पर्वतिथिषु, चतुर्विधमप्याहारशरीरसत्कारा-ब्रह्मचर्या(र्य)व्यापारपरिवर्जित(र्जन)रूपं परिपूर्णं पौषधम्, न पुनरन्यतरेणापि प्रकारेण हीनं सम्यक् विधिनाऽनुपालयति आसेवते। एतासु चतसृष्वपि व्रतादिप्रतिमासु बंधादीन्-बंधवधच्छेदप्रभृतीन् पष्टिसंख्याकान् द्वादशव्रतविषयान् (अतिचारान्) ययत्नतो वर्ज-यति-परिहरतीति ४।

अथ प्रतिमाप्रतिमास्वरूपं सम्यक्तवं अणुव्रत-गुणव्रत-शिक्षाव्रतप्रतिमाचतुष्टयवान् स्थिरचित्त आराधकः [इंतरो हि विराघको भवति, यतोऽस्यां प्रतिमायां] निशि च चतुष्पथादौ कायोत्सर्गः क्रियते पौषघदिनेष्वपि द्रष्टव्यः प्रतिमाकायोत्सर्गः किं प्रमाणं? एकं रात्रिप्रमाणं वा सर्वरात्रिप्रमाणो वा अस्नानः स्नानवर्जकः विकटे प्रकाशदेशे भुङ्क्ते एवं दिवा न रात्रौ इत्यर्थः, दिवापि प्रकाशदेशे दिवापि अबद्धपरिधानकच्छः दिवा ब्रह्मचारी रात्रौ परिमाणकृत् प्रतिमाकायोत्सर्गरहितेषु दिवसेषु इत्यर्थः, कायोत्सर्गस्थितः किं चिन्तयति इत्याह जिनगुणान् कामक्रोधादिनिजदोषान् तत्प्रतिपक्षभूतान् ध्यांत्यादिगुणान् धारयति पंचमासान् यावत् इति पंचमी ।

अथ षष्ठीं प्रतिमामाह-भृंगारादिकथा-स्त्रीकपावर्जं शरीरमात्रविभूपादिकं कुर्वन् रात्रावपि मैथुनं वर्जयन् चित्तक्षोभविधायकं यत् किञ्चिदपि तत्सर्वं वर्जयन् षड् मासान् यावत् विचरति इति षष्ठी ।

अथ सप्तमी-सप्तमासान् यावत् पूर्वोक्तक्रियायुक्तः सचित्तं सचेतनं आहारं-अशनं-पानं-स्वादिभ-स्वादिमरूपं नैव आहारयति इति सप्तमी ७ ।

अथाष्टमी पूर्वोक्तक्रियायुक्तं अष्टमासान् यावत् आरंभस्य पृथिव्याद्युपमर्दनलक्षणस्य स्वयमात्मना करणं विधानं वर्जयति इत्यष्टमी ८ ।
नवमी पुनः पूर्वोक्तसकलक्रियावान् नवमासान् यावत् पुत्रमित्रभ्रातृप्रेष्यादिपरैरपि न कारापयति उभयजन्या हिंसा स्वयं करणेऽपि कारापणेऽपि कृष्यादीनामपि इति ज्ञेयं नवमी ९ ।

अथ दशमी-पूर्वोक्तक्रियायुक्तो दशमासान् यावत् तदर्थं कृतं भक्तमोदनादि नैव भुञ्जीत दूरे तन्यत् सावद्यकरणं तत्र क्षुरमु-

ण्डितमस्तकः शिखां धारयति केवलस्तादृशभावकः दशमप्रतिमास्थो यदि भूम्यादौ स्थापितं निधानादिकं जानाति तदा तत्पृच्छतां सुतादीनां च कथयति अकथिते सति वृत्तिच्छेदप्राप्तेः अथ नैव जानाति तदा कथयति अहं न जानामि एतावन्मुत्तवा नान्यत् किमपि जल्पितुं कल्पते इति तात्पर्यार्थः, इति दशमी १० ।

अथैकादशीमाह-भुरमुण्डः कृतलोचो वा रजोहरणपतद्गृहधारी साधूपकरणं गृहीत्वा श्रमणो निर्ग्रन्थस्तद्वदनुष्ठानकरणात् स श्रमणभूतः साधुकल्पः गृहान्निर्गत्य निखिलसाधुसमाचारीचरणचतुरः समितिगुप्त्यादिसम्यगनुपालयन् भिक्षार्थं गृहकुलप्रवेशे प्रतिमाप्रतिपन्नाय श्रमणोपासकाय भिक्षां दत्तेति भाषमाणः कश्चित्पृच्छति कस्त्वं तदा प्रतिमाप्रतिपन्नः श्रमणोपासकोऽहमिति ब्रुवाणो ग्रामनगरादिषु अनगार इव मासकल्पादिना विचरत्येकादश मासान् यावदिति एतच्च उत्कृष्टतः कालमानमुक्तम् । जघन्यतः पुनरेका [दशा]पि प्रत्येकमन्तर्गृहर्चादिमाना एव तच्च मरणे वा प्रयोजितत्वे वा सम्भवति नान्यथेति । तथा एकादशमासान् यावदित्येकादशी ११ ।

अथ उचरासु सप्तस्यपि प्रतिमासु आवश्यकचूर्णयो प्रकारान्तरमपि दृश्यते तथाहि-“राइभत्तपरिण्णाए पंचमी सच्चित्ताहारपरिण्णाए छट्ठी विया बंभचारी परिमाण कडा सत्तमी विया वि राओ वि बंभयारी असिणाणए वियडभोइ योसट्ट केशमंसु रोम नहत्ति अट्टमी सारंभपरिण्णाए नवमी पेस[सारंभ]परिण्णाए दशमी उद्दिट्टभत्तपाणवज्जए समणभूएत्ति एकादशी” इति दृश्यते इत्यादि भूयान् विचारस्तु ग्रन्थान्तरादवसेयः इति ।

भिक्षुपण्डिता १२ किरियठाणा य १३

वारसयभिक्षुपण्डिता-तथा द्वादश साधूनां भिक्षुणां प्रतिमा अभिग्रहविशेषास्ताथेमाः-मासाइ सत्तंता पढमा बीयाय तईय सत्त राइदिणा अहोराई ११ एगराई १२ भिक्षुपण्डिमाण वारसंगं ॥१॥ तत्रैकमासिकी द्विमासिकी, त्रिमासिकी सप्तमी सप्तमासिकी एवं सप्त अष्टमी-नवमी-दशमी प्रत्येकं सप्तरात्रिदिवसमानाः, एकादशी अहोरात्रिदिवसमाना, द्वादशी एकरात्रिमाना तद्वयाख्यानं तु पूर्वलिखितमस्ति ततो ज्ञेयम् ।

“तेरसकिरियाठाणा” त्रयोदश क्रियास्थानानि आत्मनो व्यापाररूपाः यथा-

अट्टा १-णट्टा २-हिंसा ३ अकम्हा ४ दिट्ठीय ५ मोस ६ उदिजेय ७ अज्जप्प ८ माण ९ मित्ते १० माया ११ लोभे १२ रियावहियां १३ ॥१॥

व्याख्या करणं क्रिया कर्मबन्धनिबन्धना चेष्टा तस्याः स्थानानि-भेदाः क्रियास्थानानि तानि च त्रयोदश तत्र अट्टा णट्टा हिंसन्ति अत्र त्रिषु पदेषु प्राकृत्वात् चतुर्थ्येकवचनस्य लोपो दृष्टव्यः ततो अर्थाय स्वपरप्रयोजनाय क्रिया अर्थक्रिया, अनर्थाय-स्वपरप्रयोजनाभावेन क्रिया अनर्थक्रिया, हिंसायै क्रिया हिंसाक्रिया, तथा अकम्हात् क्रिया, तथा दृष्टिविपर्ययाद्दत्तादानक्रिया, अध्यात्मक्रिया, मानक्रिया, अमित्रक्रिया मायाक्रिया, लोभक्रिया, ईर्ष्यापथिकीक्रिया, इति, एतानि व्याचिख्यासुः प्रथमस्थानमाह त्रसस्थावरप्राणिषु यः कश्चित् दण्ड्यं दण्डयते आत्मनोऽन्यो वा प्राणी येन, तथा [स्वशरीरादेः] स्वजनाद्यर्थं वा राजनियोगाद्यर्थं वा

तेन स अर्धदण्डः १ यः पुनः कश्चित् सरटादिकं [कृकलास] मृषादिकं वा वनलतादिकं वा प्रयोजनं विनैव मारयित्वा छित्वा,
 त्यजति वा अनर्धक्रिया, २ । अयं सर्पादिर्वैरी वा अस्मान् हिंसितवान् दिनस्ति, हिंसिष्यति वा मनसि विचार्य सर्पादिवैरिणो वा यो
 दण्डं आरमते स हिंसादण्डः ३ अन्याथे मृगपक्षिसरीसृपप्रभृतीनां मारणाय शरलोन्वादिकं क्षिपति अन्यं पुनर्हन्यात् अन्तराले स
 दण्डोऽरुमादण्डः एयं शाल्यादिकं अन्यस्मिन् छिद्यमाने अन्यं छिद्यादिति अकस्मादण्डः ४ दृष्टेयुद्धेः विभ्रमो विपर्यासो मतिविभ्रमः
 मिश्रमपि सत् अमिश्रं कृत्वा घातयेत् न दृष्टिविपर्यासो दृष्टिक्रिया, ५ आत्मार्थं परेषां वा अर्थाय यो मृषा वदति स मृषादण्डः, ६
 मृषायादयत् आत्मार्थं नायकादीनां परार्थे वा अदत्तादानं कुरुते स अदत्तादानदण्डकः ७ अघ्यात्मं मनः तत्र भग्नो वा बाह्यनिमित्तान-
 पेक्षः शोकादि अभिमत एतावता यस्य संमुखं न कोऽपि किञ्चिदनिष्टं जल्पति न कोऽपि विरूपं कुरुते तथापि हृदयेन किञ्चिदतिशयेन
 दुर्मनाः भवति तस्याघ्यात्मिकी क्रिया भवति, तस्य चत्वारि कारणानि क्रोध-मान-माया-लोभाद्येत्यादीनि कारणानि अघ्यात्मक्रि-
 यायां भवन्ति बाह्यनिमित्तमनपेक्षमाभ्यन्तरनिष्कारणमन्तरेण क्रोधादिसमुद्भूतं दौर्मनस्यं भवति तस्याघ्यात्मिकक्रियेति तात्पर्यार्थः ८
 यः पुनर्जातिमदादिना जाति-कुल-रूप-बल-श्रुत-तपो-लाभैश्वर्यमदादिविधलक्षणेन मानेन मत्तः सन् परं हीलेह खिसइ गरहइ एषा
 क्रिया मानक्रिया ९ तथा यः पुनर्मातापितृस्वजनादीनां अल्पेऽप्यपराधे तीव्रं दण्डं कुरुते दहनांकनवधताडनादिकं तन्मित्रद्वेषयत्ति
 अमित्रक्रियास्थानं सा अमित्रक्रिया १० मायाक्रियास्थानं यथा-मनसि अन्यत् वाचि अन्यत् आचरति अपि अन्यत् विसंवादि गुप्त-
 सामर्थ्यः सन् करोति एषा क्रिया मायाक्रिया ११ इतः उर्ध्वं पुनर्लोभप्रत्ययिकी क्रिया सावधारंभा-पापव्यापारा परिग्रहेषु गाढ-
 तराकांक्षायुक्तः, स्त्रीषु कामभोगेषु अत्यंताशक्तः, आत्मानं गाढादरेण रक्षन् अन्यसत्त्वानां वधबंधनमारणादिलक्षणानि करोति एषा

भूयगामा १४ परमाधम्मिया १५

लोमप्रत्ययिकी क्रिया १२ ईरणं ईर्या-यमनं तद्विशेषः पंथा ईर्यापयस्तत्रमवा ऐर्यापथिकी, इति व्युत्पत्तिमात्रं प्रवृत्तिनिमित्तं तु केवलं योगप्रत्यय उपशांतमोहादिगुणत्रयस्य सातवेदनीयकर्मस्य (जः) बंधः सा ईर्यापथिकी, यथा साधोः समितिगुप्तिसंवृतस्य उपशांतमोह-
क्षीणमोहसयोगिकेवलिलक्षणगुणस्थानत्रयवर्तिनः अप्रमत्तस्य अत्राप्रमत्तग्रहणेनान्येषां कषायप्रत्ययानां केवलं योगनिमित्तकर्मबंधोदया-
संभवात् अप्रमत्तशब्देनार्थः । भगवतः यावच्चक्षुःषक्ष्मांकवर्तिनः यावत् चक्षुर्निमेपोन्मेपमात्रोऽपि योगः संभवति तावत् सूक्ष्मा-एक-
सामायिकबंधत्वेनेत्यलं सातबंधलक्षणा क्रिया भवति सा ईर्यापथिकीक्रिया त्रयोदशक्रियास्थानमिति'

भूयगामाणय १४ तथा चतुर्दशभूतग्रामाः जीवसमूहाः तत्रैकेन्द्रियाः सूक्ष्माबादराथ, द्वीन्द्रियाः श्रीन्द्रियाः चतुरिन्द्रियाः
पंचेन्द्रियाः संज्ञिनः असंज्ञिनश्चेति सप्त ताः(ते) पर्याप्ताऽपर्याप्तमेदाद्विधेति १४

'पंचदश परमाधार्मिका नारकाणां दुःखोत्पादकाः असुरकुमारविशेषाः ते चामी-अंबे १ अंबरिसी २ चैव सामेय सचले
विय ४ रूह ५ उवरुह ६ काले ७ महाकालेति ८ आवरे १, असिपत्ते ९ घणु १० कुम्भे ११ चालू १२ वेयरणी
इय १३ खरस्सरे १४ महाघोसे १५ एए पन्नरस परमाहम्मिया त्ति गाथा ॥ व्याख्या-परमाथ ते अधार्मिकाश्च संक्लिष्टपरि-
णामत्वात् परमाधार्मिका-असुरविशेषास्ते च व्यापारभेदेन पंचदश भवन्ति तत्र यः परमाधार्मिकदेवो नारकान् अंबरतले नीत्वा निःशंकं

१ प्रवचनसारोद्धार गाथा ८१८-८३५ धृत्तौ पृष्ठ २३७-२३९ तमे वर्णितत्रयोदशक्रियास्थान-निरूपणादत्रोद्धृतं प्रतिभाति ॥

२ प्रवचनसारोद्धार गाथा ८५-८६ धृत्तौ पृष्ठ ३२१-३२२ तमे पंचदशपरमाधार्मिकस्वरूपादत्रोद्धृतं प्रतिभाति अक्षरशः ॥

मृशति स अंबः १ यस्तु नारकान् निहत्य कल्पनिकाभिः खंडशः कृत्वा आप्द्रपाकयोग्यान् करोति स अंबरीषः २ यस्तु रज्जुपाणिप्रहा-
 रादिना शतनपातनादि करोति वर्णतोऽपि श्यामः स श्यामः ३ यश्च अंब्रवसाहृदयकालेज्यकादीनि उत्पाटयति वर्णतोऽपि श्वलः स
 श्वलः ४ यः कुन्तादिषु नारकान् प्रोतयति स रौद्रत्वाद्रौद्रः ५, यस्तु तेषां नारकाणां मुद्रादिना अंगोपांगं विभनक्ति अतिरौद्रत्वात् स
 महारौद्रः ६ यः पुनः चुल्पादिकं कण्ड्यादिषु पचति वर्णतोऽपि कालः स कालः ७ यश्च नारकाणां तीक्ष्णमांसानि खंडयित्वा
 खादति वर्णतश्च महाकालः स महाकालः ८ असिः-खड्गस्तदाकारपत्रवद्वनं विकुर्व्य यस्तदाश्रितनारकान् असिपत्रपातनेन तिलशः छिनत्ति
 सोऽसिपत्रः ९ यो धनुर्मुक्तार्षवन्द्रादिभिर्बाणैः कर्णादीनां छेदनभेदनादि करोति स धनुषत्रः १० भगवत्यां तु महाकालानन्तरमसिः
 ततोऽसिपत्रः ततः कुंभिरिति पठ्यते, तत्र योऽसिना नारकान् छिनत्ति सोऽसिः शेषं तथैव, यः कुम्भ्यादिषु तान् पचति स कुंभः ११
 यः कदंबपुष्पाकारासु वज्राकारासु वैक्रियवालुकासु तप्तासु चनकानिव तान् पचति स वालुकः १२ विरूपं तरणं अस्याः प्रयोजनं सा
 वैतरणी यथार्था पूयरुधिरत्रपुताग्रादिभिरतितापात् कलकलायमानैः भृतां नदीं विकुर्व्य तच्चारणार्थं यः नारकान् कदर्थयति स वैतर-
 णिकः १३ यो वज्रकंटकाकुलं शाल्मलीवृक्षं नारकमारोप्य खरस्वरं कुर्वन्तं कुर्वन् वा कर्पति स खरस्वरः १४ यस्तु भीतान् अवलायमा-
 नान् नारकान् पशुनिव वाटेषु महाघोषं कुर्वन्निरुणद्धि स महाघोषः १५ एवमेते पंचदश परमाधार्मिकाः प्राग्जन्मनिषद्वसंक्लिष्टकूरक्रियाः
 पापाभिरताः पंचाग्न्यादिरूपं मिथ्याकष्टतपः कृत्वा रौद्रीमासुरगतिमनुप्राप्ताः संतो नारकाणामाद्यासु तिसृषु पृथिवीषु विविधवेदनाः
 समुदीरयन्ति तथा कदर्थ्यमानांश्च नारकान् दृष्ट्वा इहत्यमेवमहिषकुर्कुटादियुद्धप्रेक्षकनरा इव दृश्यन्ते दृष्ट्वाश्चाद्वाद्वाहसं चेलोत्क्षेपं त्रिप-
 द्यास्फालनादिकं च कुर्वन्ति किं बहुना १ यथैषामित्य प्रीतिर्न तथा नितान्तकान्ते प्रेक्षणकादाविति ज्ञेयं इति पंचदशाऽपि परमाधार्मि-

गाहासोलसया १६ असंजम १७ अवंम १८ णाय १९

कसरूपम् ।

गाहा सोलसा य १६ गाहा सोलसयति गाथा षोडशानि गाथामिधानं षोडशमध्ययनं येषां तानि गाथा षोडशकानि-गृत्रक-
तांगल प्रथमश्रुतस्कन्धाध्ययनानि तानि चैतानि समओ १ वेयालियं २ उवसग्गपरिणाय ३ थीपरिणाय ४ निरयवि-
भत्ति ५ वीरत्थओ य ६ कुसीलाण परिभासा ७ ॥१॥ वीरिय ८ धम्मो ९ समाही १० मग्ग ११ समोसरणाणि १२
अहा तह १३ गंथो १४ जमईयं १५ तह गाहा १६ सोलसमं चेव अज्झयणमिति ।

असंजमो १७ सप्तदशविधः असंयमः, स चाऽयं-पुढवि १ दग २ अगणि ३ मारुय ४ वणप्फई ५ वि ६ ति ७ चउ ८
पणिदि ९ अजीवे १०, पेह ११ उवेह १२ पमज्जण १३ खेवण १४ मणो १५ चइ १६ काय १७ जोगेहिं १ इति
सप्तदश योगाः, अन्यत्राप्युक्तं पंचाश्रवाद्विरमणः पंचेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः दण्डप्रयविरतिश्चेति संयमः सप्तदशमेदः । तथा द्वादशा-
विरतिः प्रमादपंचकं वा, इति असंयमः तथा संयमादन्यः असंयम इति व्युत्पत्तिमात्रव्याख्यानं ज्ञेयं ।

अवंमं १८ अष्टादशचिह्नं अग्रह तच्चिह्नं ओरालियं च १ दिव्वं २ मण १ वय २ कायाण ३ करण जोगेहिं । अणु-
मोयण १ करावण २ करणेण ३ द्वारसावंभंति १ । औदारिकं मनःप्रभृतिकरणानामनुमोदनादियोगैर्नवधा एवं दिव्यवैक्रिय-
मपीत्यष्टादशधाऽग्रहमेदं ज्ञेयं-

एगुणविसाए णाय १९ एकोनविंशतिर्ज्ञाताध्ययनानि तानि चाम्भूनि उक्खित्तणाए १ संचाडे २ अंडे ३ कम्मेय ४ सेलए ५

पञ्चम
संवरद्वारे
रागादि-
आशातना-
न्तानां
वर्णन

असमाहिठाणा २० सयला २१

तुम्वे य ६ रोहिणी ७ मल्लि ८ मायंदी ९ चंदिमा उ य १० ॥१॥ दावद्वे ११ उदगणाए १२ मंडुके १३ तेयलीइ य १४ पंदिफले १५ वरकंका १६ आइन्ने १७ सुसमा १८ पुंडरीए य १९ ॥२॥ इति ज्ञाताध्ययनानि,

असमाहिठाणा २० असमाहिठाणा विंशतिरसमाधिस्थानानि-चित्तस्वास्थ्याश्रयाः, तानि चामूनि-द्वुत्तचारित्ता १ अप्रमाजित-चारित्ता २ दुःप्रमाजित चारित्ता ३ अतिरिक्तशय्यासनिकृत्वं ४ आचार्याभिमुखभाषित्वं ५ स्थविरोपघातित्वं ६ भूतोपघातित्वं ७ संज्वलनत्वं प्रतिक्षणरोषणत्वं ८ क्रोधनत्वं-अत्यंतक्रोधशीलता ९ पृष्टमांसिकत्वं-परोक्षसावर्णवादित्वं १० अभीक्ष्णमवधारकत्वं शक्तिरस्यापि अर्थस्याप्यवधारकत्वं ११ नवानामधिकरणानां क्रोधादीनामुत्पादनं १२ पुराणानाम् तेषामुदीरकत्वं १३ सरजस्कपाणिपादत्वं १४ अकालस्वाध्यायकरणं १५ कलहत्वं-कलहहेतुभूतकर्चव्यकारित्वं १६ रात्रौ महच्छब्देन उल्लापितत्वं शब्दकरणत्वं १७ झंझा-कारित्वं गणस्य चित्तमेदफारित्वं मनोदुःखकारिवचनभाषकत्वं वा १९ सूर्यप्रमाणभोजित्वमुदयास्तमनं यावज्जीवित्वं १९ एषणायां गोचर्या असमितत्वं चेति २० इति विंशतिरसमाधिस्थानानि ज्ञातव्यानि ॥२०॥

एकविंशतिः शबलाश्रितमालिन्यहेतवः ते चामी-हस्तकर्मकरणं १ मैथुनमतिक्रमादिना २ रात्रिभोजनं ३ आघाकर्मणः ४ शय्यातरपिंडग्रहणं ५ उद्देशिकक्रीतापमित्यकाष्ठेद्यानिसृष्टादेश्च भोजनं ६ प्रत्यख्याताशनादिभोजनं ७ पण्मासान्तर्गणाद्गणान्तरसंक्रमणं वा अनिष्टया विचरणं वा ८ मासस्यान्तस्त्रिकृत्वो नाभिप्रमाणजलावगाहनं ९ मासस्यान्तस्त्रिमासायाः करणं १० राजपिंडादिना भोजनं ११ आकुट्या प्राणातिपातकरणं १२ एवं मृषा वादनं १३ अदत्तग्रहणं १४ तथैवात्यंतसचित्तपृथिव्यां कायोत्सर्गादिकरणं १५ एवं

परिसहा २२ सूयगडज्जयणा २३ देव २४ भावण २५ उद्देस २६

सत्तेहं सरजस्कायिकायां कायोत्सर्गादिकरणं १६ अन्यत्रापि प्राणिबीजादियुक्ते कायोत्सर्गकरणं १७ आकुट्या मूलकंदादिकमोजनं १८ संवत्सरस्यान्तर्दशकृत्वो नाभिप्रमाणजलावगाहना १९ संवत्सरस्यान्तर्दशमायास्थानकरणं २० अभीक्ष्णं शीतोदकप्लुतहस्तादिनाऽशना-
दर्पहणं भोजनं २१ चेत्येकविंशतिः श्वलाः अतिक्रमन्पतिक्रमादेर्यावत् सर्वत्र पदे ज्ञेयमिति ॥२१॥

परीसहाय २२-खुहा १ पिचासा २ सी उण्हं ३-४ दंसा ५ चेला ६ जर्ह ७ त्थीओ ८ । चरिया ९ निसहिया
१० सिज्जा ११ अकोस १२ बह १३ जायणा १४ ॥१॥ अलाभ १५ रोग १६ तणफासा १७ मलसफारपरिसहा १८-
१९ पन्ना २० अज्ञाण २१ समत्तं २२ इय चावीसपरिसहा ॥२॥ इति परीषहाः ॥२२॥

सूयगडज्जयणा २३-त्रयोविंशतिः सुप्रकृताऽध्ययनानि तत्र समयादीनि प्रथमश्रुतस्कंधभवानि पूर्वोक्तानि चोडश द्वितीयश्रुत-
स्कंधभवान्यध्ययनानि सप्त तद्यथा “पुंडरिय १ किरियट्ठाणं २ आहारपरिणण ३ पञ्चक्खाण किरियाय ४ अणयार
५ अह ६ नालंद एय ७ सोलसाहं तेवीसं ॥१॥” इति त्रयोविंशतिः अध्ययनानि ॥२३॥

देवा २४-चतुर्विंशतिर्देवाः तत्र माथा “भवण १ वण २ जोह ३ वेमाणियाप ४ दश अट्ट पंचेगविहा इति “चउ-
वीसं देवा केइ पुण थिति अरिहंता” । इति ॥२४॥

तथा भावणति पंचविंशतिर्भावनाः तात्र प्रवक्त्रे प्रतिमहाव्रतं पंच पंचाभिहिताः स्वयमेवेति ज्ञेयाः ॥२५॥

उद्देसणकाला २६ तथा पड्विंशतिः उद्देशनकालाः दशाकल्पन्यवहाराणां तत्र गाथा-दस उद्देसणकाला दसाण छप्पेव हंति

गुण २७ पकप्प २८

कल्पस्स दस चेव य व्यवहारस्स हुंति सव्वेवि छव्वीसं १ दशाकल्पानां दश उद्देशनकालाः दश व्यवहारकल्पानां पद उद्देशनकालाः कल्पस्य जीतव्यवहारकल्पस्येति एवं पद्विंशतिर्ज्ञेयाः ॥२६॥

गुणत्ति सप्तविंशतिरनगारगुणाः तत्र महाव्रतानि पंच, ५ इन्द्रियनिग्रहाः पंच ५ क्रोधादिविवेकाश्चत्वारः ४ सत्यानि त्रीणि ३ तत्र भावना सत्यं-शुद्धान्तरात्मा करणसत्यं-यथोक्तक्रियाप्रतिलेखनादिकरणं योगसत्यं-मनःप्रभृतीनामविवर्तनं १७ क्षमा १८ विरागता १९ मनःप्रभृतिनिरोधाश्च ३ एवं २२ ध्यानादि संपन्नता २५ वेदनादि सहनं २६ मरणांतिकोपसर्गसहनं चेति २७ अहवा “वय छक्क ६ मिंदियाणं च निग्गहो ११ भावकरणसच्चं च १२ खमया १४ विरागया विय १५ मनमार्हणं निरोहो य ॥१८॥१॥ एवं कायाण छक्क २४ जोगंमि जुत्तया २५ वेयणाइ पीडणया सहणे २६ तहा मरणंते संलेहणाय २७ एए अणगार गुणा ॥२॥” ति ज्ञेयं ॥२७॥

पकप्पाय २८-पकप्पत्ति अष्टाविंशतिविधः आचारप्रकल्पः निशीथांतमाचारांगमित्यर्थः स चैवं “सत्थपरिण्णा १ लोकविजओ २ सीओसणिज्जं ३ सम्मत्तं ४ आवंति ५ धुव ६ विमोहो ७ उवहाणसुयं ८ महपरिण्णा ९ ॥१॥” प्रथमस्य भुतस्कन्धस्याव्ययानि द्वितीयस्य तु “पिंढेसण १ सेज्ज २ इरिया ३ भासज्जायाय ४ वत्थेसणा ५ पाएसणा ६ उग्गहपडिमा ७ सत्त सत्तिपा ८ एवं १४ भावणा १५ विमुत्ती १६ इत्याचारांगस्य उग्घाई १ अणुग्घाई २ आरोवण ३ तिबिहमो निसीहं तु इह अट्ठावीसविहो आयारपकप्प नामो त्ति ॥३॥” तत्र उद्घातिकं यत्र लघुमासादिकं प्रायश्चित्तं

पावसुत २९ मोहणिज्जे ३०

अनुद्धातिकं यत्र गुरुमासादि कल्पते २ आरोपणा च यत्र कस्मिंश्चिद् प्रायश्चित्ते अन्यदप्यारोप्यते पर्यायछेदादिना वा इत्यष्टाविंशतिः
आचारप्रकल्पाः ॥२८॥

पावसुत २९ पावसुपति एकोनत्रिंशत् पापश्रुतप्रसंगास्ते चामी अट्टनिमित्तंगाहं दिव्बु १ प्यायं २ तल्लिख ३ भोमं ४
च ५ सर ६ वंजण ७ लक्खणे ८ एक्किक्कं पुण तिप्पिहं सुचं वृत्तिं वार्तिकं १ एवं २४ गंधव्व २५ नट्ट २६ वत्थुं २७
तिनिच्छ २८ घणुवेयसंजुत्तं २९ इत्येकोनत्रिंशत्पापश्रुतानि ॥२९॥

मोहणिज्ज ३० त्रिंशत् मोहनीयस्थानानि-महामोहबंधहेतवः, तानि चामूनि-जलान्तर्बोलनेन प्रसजीवानां हिंसनं १ एवं हस्ता-
दिना मृत्वादिश्रोतःपिहननं २ वर्धादिना शिरोवेष्टनं ३ मुद्गरादिना शिरोभिषातेन हननं ४ भवोदधिपतितजंतूनां द्वीपकल्पस्य
प्राणिनो हननं ५ सामर्थ्ये सत्यपि घोरपरिणामात् ग्लानस्थौषधादिभिरप्रतिचरणं ६ तपस्विनो बलात्कारेण धर्मावृत्तिनं ७ सम्पद्-
र्शनादि मोक्षमार्गस्य परेषां विपरिणामकरणेनापफारकरणं ८ विनानां निंदाकरणं ९ आचार्यादिः स्तिसनं १० आचार्यादीनां ज्ञान-
दानादिभिरूपकारिणां कार्येष्वपि अप्रतितर्पणं ११ पुनः पुनरधिकरणस्य-नृपप्रयाणकादिनादेः कथनं १२ वशीकरणादिकरणं १३ प्रत्या-
ख्यातमोगप्रार्थनं १४ अभीक्ष्णमबहुश्रुतत्वेप्यात्मनो बहुश्रुतत्वप्रकाशनं १५ एवमतपस्विनोऽपि तपस्विताप्रकाशनं १६ बहुप्राणिनां
अन्तर्धूमेनाग्निना हिंसनं १७ अकृत्यं स्वयंकृतस्याञ्जशिरस्याविर्भावः १८ विविधप्रकारैर्मायया परवंचनं १९ अशुभाशयात् सत्यस्यापि
समायां मृषेति प्रशंसनं २० अधीणकलहत्वं २१ विथंमोत्पादनेन परधनापहरणं २२ एवं परदारलोभनं २३ अकुमारत्वेनाप्यात्मनः

सिद्धातिगुणा य ३१ जोगसंगहे ३२

कुमारत्वमणनं २४ एवमब्रह्मचारित्वेऽपि ब्रह्मचारित्वप्रकाशनम् २५ येनैश्वर्यत्वं प्रापितस्तस्यैव परोक्षे द्रव्यस्य लोभकरणं २६ यत्प्र-
मावेन ख्यातिं गतस्तस्य कथञ्चित् अन्तरायकरणं २७ राजासेनाधिपराष्ट्रचित्कादेर्वहुजननायकस्य हिसनं २८ अपश्यतोऽपि प-
श्यामीति मायया देवादिकमिति भणनं २९ अवज्ञया देवेषु अहमेव देव इति प्रख्यापनं ३० इति त्रिंशन्मोहनीयस्यानानि

सिद्धातिगुणा य ३१ सिद्धातिगुणाधेति एकत्रिंशत् सिद्धानामादित एव गुणाः सिद्धगुणाः सिद्धानां वा आत्यंतिकाः गुणाः सिद्ध-
गुणाः ते चामी-“से ण तंसे न चउरंसे ण चहे ण परिमंडले ण आयते”इति संस्थानपञ्चकस्य निषेधतः वर्णपञ्चकस्य गंधद्र-
वस्य रसपञ्चकस्य स्पर्शपञ्चकस्य वेदनयस्य एवं २८ अकायः २९ असंगः ३० अरुह ३१ धेति यदुक्तं “पडिसेहणसंढाणे ५ चण्ण
५ गंध २ रस ५ फास ८ वेदे य ३ पणपण दु पण्ह तिहा हगतीसाकाय असंगऽरुहा ॥१॥” अथवा क्षीणाभिनिबो-
धिकज्ञानावरणः क्षीणश्रुतज्ञानावरण इत्येककर्मभेदानाश्रित्य एकत्रिंशद्भेदा आह च पंचणाणावरणे णव दंसणावरणे चत्तारि
आउए अन्तो पंच सेसे दो दो मेया खीणाभिलावेण भणियव्वा हगतीसं ॥१॥ सिद्धगुणाः । ज्ञानाव(रण) ५ दर्शनाव०
९ वेदनीय २ मोहनीय २ आयुः ४ नामक० २ गोत्रक० २ अन्तराय ५ प्रकृतयः क्षीणाः इति वाच्यम् ।

जोगसंगहे ३२ अथ द्वात्रिंशत्योगसंग्रहाः-युज्यन्ते इति योगाः मनोवाक्कायव्यापारास्ते चेह प्रशस्ता विवक्षितास्तेषां शिक्षा-
चार्यगतानां आलोचनादिभिरपलापादिना प्रकारेण संग्रहणानि संग्रहाः प्रशस्तयोगसंग्रहत्वात् आलोचना अत एव तथोच्यते ते च

१ आलोचना निरवलावे...वृत्तीसं संग्रहा इति गाथापञ्चकम्

दाविशत् भवन्ति, तानाह-आलोचयति तत्र प्रथमं मोक्षसाधकयोगसंग्रहाय शिष्येण आचार्याय आलोचना दातव्या, इति कोऽर्थः ?
शिष्येण स्वकीयापराधालोचना आचार्याय सम्यग् निर्मायतया कथयितव्या इत्यर्थः १, निरवलावे च आचार्योऽपि मोक्षसाधकयो-
गसंग्रहायैव दत्तसमालोचनायां निरपलापत्वं, अपरिश्रावित्वं नाज्यस्मै कथयितव्यमित्यर्थः २ आवत्तीसु ददधम्मयाति प्रशस्त-
योग-संग्रहाय साधुना आपत्सु द्रव्यादिभेदात् सुदृढधर्मता कार्या सुतरां सुदृढधर्मणा भाव्यम् ३, अणिस्सिओवहाणेति शुभयोग
संग्रहायैव अनिश्चितत्वं च तदन्यनिरपेक्षमुपधानं च तपोऽनिश्चितोपधानं परताहायाऽनपेक्षं तपो विधेयमित्यर्थः ४ सिक्खति
योगसंग्रहाय शिक्षा सेवितव्या सा च सूत्रार्थग्रहणरूपा, प्रत्युपेक्षायासेवना चेति द्विविधा ५ णिप्पडिकम्मयाति तथैव निष्प्रति-
कर्मता गृहीतस्य विधेया ६ अण्णाद्यति तपसि अज्ञानता अप्रकटता कार्या यशः पूजाद्यर्थत्वेनाप्रकाशयद्भिस्तपः कार्यमित्यर्थः ७
अलोभयति अलोभता विधेया ८ तित्तिक्खति तित्तिष्ठा-परीपहादिजयः ९ अज्जवति-धर्मे श्रजुता भावः १० सुइति सत्यं
संयमः इत्यर्थः ११ सम्मदिट्ठिति सम्यग्दर्शनशुद्धिः १२ समाहियति समाधिः चेतःस्वास्थ्यम् १३ आचारे विणओवपति
द्वारद्वयं तत्राचारोपगतः स्यात् मौनं कुर्यात् इत्यर्थः १४ विनयोपगतो भवेन्न मानं कुर्यादित्यर्थः १५ धिइमहपति धृतिप्रधानाम-
तिर्धृतिमतिरदैन्यं धर्मे १६ संवेगति संवेगः संसारमयं मोक्षामिलापो ना १७ पणिहिति प्रणिधिर्माया सा न कार्या इत्यर्थः १८
मुविधिसिदनुष्ठानं १९ संवरति आश्रयनिरोधः २० अत्तदोसोवसंहारेति स्वकीयदोषस्य निषेधः २१ सच्चकामविरयति
समस्तविषयवैमुख्यं २२ पच्चक्खाणेति प्रत्याख्यानं मूलगुणविषयं २३ उत्तस्सुणविषयं च २४ विउस्सगति व्युत्सर्गो द्रव्य-
मापमेदभिन्नः २५ अप्पमाएति प्रमादवर्जनं २६ लवालवेति कालोपलक्षणं तेन क्षणे क्षणे समाचार्यशुष्ठानं कार्यं २७ संवर-

पञ्चम
संवरद्वारे
रागादि-
आशातना
न्तानां
वर्णनं

तिथीसा आसातणा सुरिंदा आदि

जोगेति ध्यानमेव संवरयोगो ध्यानसंवरयोगः २८ उदए मारणंतिएचि मारणांतिकेऽपि वेदनोदये न क्षोभः कार्यः २९ संगणं परिणति संगणां विषयाभिष्वंगानां उपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञा कार्या ३० पायच्छित्त करणे इयत्ति प्रायश्चित्करणं कार्ये ३१ आराहणयाय मरणंतेचि मरणरूपोऽन्तो मरणान्तस्तत्र सम्यगाराधना संयमः कार्यः ३२ इति द्वात्रिंशत् योगसंग्रहाः सदृष्टान्ता आवश्यकनिर्गुक्तिवृत्तितोऽवसेया विस्तरार्थिभिः तत्र द्रष्टव्यमिति

तिथीसासायणा ३३ अथ त्रयस्त्रिंशदाशातना आयो-ज्ञानादीनां लाभस्तस्य शातना खंडना यथा भवति सा अशातनास्ताश्चेमाः रायणियस्स सेहो पुरओ गंता भवइ आसायणा सेहस्स इत्येवमालापो दृश्यते तत्र रत्नाधिकस्य पुरओत्ति अग्रतः १ सपक्खे समानपथं समपार्श्वे यथा भवति तथा समश्रेण्या गच्छति इत्यर्थः । चक्रमणे स्थिते उपविष्टे गुरोरग्रे उभयोः पार्श्वे [आसन्ने] गंता स्याता निपीदन् एवं ९ शिष्यस्याशातना भवन्ति विचारभूमौ गतयोः द्वयोः पूर्वमाचमनं शैक्षस्याशातना १० एवं पूर्वं गमनागमनालोचयतः ११ तथा रात्रौ रत्नाधिकेन को जागर्ति इति पृष्टे तद्वचनमप्रतिशृण्वतः १२ तथा रात्निकस्य आलपनीयस्य पूर्वमालापयत आशातना १३ लब्धमशनादि पूर्वं परमालोचयतः १४ एवमन्यस्योपदर्शयतः १५ एवं निमंत्रयतः १६ रात्निकमनापृच्छय अन्यस्मै भक्तादि ददतः १७ स्वयं प्रधानतरं भुञ्जानस्य १८ कचित्प्रयोजने दिवापि रात्निकवाचाऽप्रतिशृण्वतः १९ रात्निकं प्रति वत्समक्षं वा बृहता शब्देन बहुमापमाणस्य २० व्याहृतेन भक्तकेन वंदे इति वक्तव्ये किं भणसि इत्यादि जुवाणस्य २१ रात्निके प्रेरयति कस्त्वं प्रेरणोया-

१ प्रवचनसारोद्धारवृत्ति गाथा १२९-१४९ यावदाशातना स्वरूपम्

एणातियं करेत्ता एवकुत्तरियाए वद्विए तीसातो जाव उ भवे एकाहिका विरतीपणिहीसु, अविरतीसु य एवमादि-
सु पदसु ठाणेसु, जिणपसाहिएसु, अवितहेसु, सासयभावेसु, अवद्विएसु संकं कंखं निराकरेत्ता सदहते सासणं

मयदतः २२ हे आर्य ग्लानं किं न प्रतिचरसीत्याद्युक्ते त्वमेव किं न तं प्रतिचरसीत्यादि मणतः २३ गुरोः धर्मं कथयति सति अन्य-
मनस्कतां मज्जतो नानुमोदयतः २४ कथयति गुरो न सरसीति वदतः २५ धर्मकयामाछिदतः २६ मिश्रावेला वर्तते इत्यादि वचनतः
पर्वदां मिदानस्य २७ गुरोः पर्वदोऽनुत्थितायास्तथैव व्यवस्थितायाः स्वदक्षत्वं जनयतो धर्मं कथयतः २८ गुरोः संस्तारके निपीदतः
२९ गुरोः संस्तारके पादपट्टनं कुर्वतः ३० उच्चासने निपीदतः ३१ समासने निपीदतः ३२ गुरो किञ्चित्पृच्छति तत्र स्थितस्यैवोत्तरं
ददतः ३३ इति त्रयस्त्रिंशदाशतना उक्ताः त्रयस्त्रिंशत्सुरेन्द्राः विंशतिर्भवनपतिषु दश वैमानिकेषु द्वौ ज्योतिष्केषु, चंद्रसूर्याणाम-
संख्येयत्वेऽपि जातिग्रहणात् द्वावेव विवक्षितौ, एको नृदेवश्चक्रवर्ती जात्यापेक्षया इति त्रयस्त्रिंशत् इयं सङ्ख्या वक्ष्यमाणसूत्रगत्या न
प्रतीयते तथापि ग्रन्थान्तरादवसेयेति.

एवमेकत्वादिसंख्योपेता असंयमादयो भावा भवन्ति, किंभूतेषु? एतेषु आदिमं-प्रथमं एकादिकं-एकद्विध्यादिकं
किं कृत्वा सङ्ख्या-सङ्ख्याविशेषत्वं विधाय एकोत्तरिकया वृद्ध्या इति गम्यते वद्वितेषु संख्याधिक्यं प्राप्तेषु कियन्तीं संख्यां यावद्व-
द्वितेषु इत्याह-तेत्तीसेति यावत्त्रयस्त्रिंशद्भवति तावद्वक्तव्यम्, एकाधिकासु संख्यासु शंकादि निराकृत्यः शासनं श्रद्धयते स श्रमण इति
संबंधः। तथा विरतयः प्राणातिपातादिविरमणानि ग्रणिधानानि विशिष्टैकाग्रत्वानि तेषु, अविरतेषु अविरमणेषु, अन्येषु च उक्त
व्यतिरिक्तेषु एवमादिकेषु एवं प्रकारेषु बहुषु स्थानेषु पदार्थेषु संख्येयेषु चतुस्त्रिंशदादि यावद्वहुसंख्येयेषु, जिनशासितेषु-जिनप्रणीतेषु

भगवतो अणियायो, भगारबे, अकुद्रे, अमूढमणवयणकायगुप्ते (सू० २८)

जो गो वीरवरवयण-विरतिप्रवित्थर-बहुविहङ्गकारो, सम्मत्तविसुद्धमूलो, धितिकंदो, विणयवेतितो, निग्ग-
तनिग्गो-पिपुल्लजमनिविडपीणपवरसुजातखंधो, पंचमहब्बयविसालसालो, भावणतयंतज्झाणसुभजोगनाणप-
ममसाणादिपु केपु केपु श्रोक्तेपु, अवितथेपु-सत्येपु आसप्रणीतं सत्यमेवेति वचनात्, शाश्वतभावेपु तथाऽध्यस्वभावेपु अतएवाव-
स्थितेपु मरंदा द्रव्यतया भावेपु, उक्का-संदेहं कांथा-अन्यमतग्रहरूपां तां निराकृत्य-अपनीय सद्गुरुपर्युपासनादिभिः, श्रद्धा
प्रदानं तमेव सयं निःशंकं जं जिणेहिं पवेइयमिति प्रतीतिरूपं, शासनं-प्रवचनं जिनस्य भगवतः स एव श्रमणः स
कीदृशः ? अनिदानः-देवेन्द्राद्यैश्चर्याद्यप्रार्थकः, अगौरवः-श्रद्धयादिगौरववर्जितः, अलुब्धो-अलम्पटः, अमूढो-दक्षः, मनोवचनकाय-
गुप्तय यः स तथा अपरिग्रहसंवृतः श्रमणः इत्यर्थः ।

अधुना अपरिग्रहत्वमेव वर्णयन्नाह

योऽयं वक्ष्यमाणविशेषणः संवरपादपः चरमं संवरद्वारमिति संबंधः कीदृशः ? संवरपादपः, वीरवरस्य श्रीमन्महावीरस्य यद्वच-
नाज्ञाता या विरतिः परिग्रहान्निवृत्तिः सैव प्रविस्तरो-विस्तारो यस्य स तथा, तत्र संवरपक्षे बहुविधप्रकारत्वं विचित्रविषयापेक्षया
यस्योपशमापेक्षया च पादपपक्षे मूलकन्दादिविशेषापेक्षयेति ततः कर्मधारयः । तथा सम्यक्त्वमेव सम्यग्दर्शनमेव विशुद्धं निर्दोषं
मूलं-कन्दस्याऽद्योवर्धि यस्य स तथा, धृतिः-चित्तस्वास्थ्यं सैव कन्दः-स्कन्धाऽधोभागरूपो यस्य स तथा । विनय एव वेदिका
पार्श्वतः परिकररूपा यस्य स तथा पुनः कीदृशः ? प्राकृतत्वात् शब्दव्यत्ययः निर्गत-त्रैलोक्यगतं-भुवनत्रयव्यापकं अतएव विपुलं-

द्वववरं कुरधरो, बहुगुणकुसुमसमिद्धो, सीलसुगंधो, अणुहृदफलो, पुणो य मोक्षवरबीजसारो, मंदरगिरिसिंह-
रचूलिका इव इमस्स मोक्षवरमुत्तिमग्गस्स सिंहरभूओ, संवरवरपादपो चरिमं संवरदारं ।

जत्थ न कप्पइ गामागर-नगर-खेड-कब्बड-मडंब-दोण-मुह-पट्टणा-समगयं च किंचि अप्पं व बहुं व

विस्तीर्णे यद्यशः-ख्यातिस्तदेव निचितो-निविडः पीनः-पीवरो महान् सुजातः-सुनिष्पन्नः स्वन्धो यस्य सः तथा पुनः कीदृशः ?
पंचमहाव्रतान्येव विशालाः-विस्तीर्णाः शालाः-स्कन्धशालाः यस्य स तथा । पुनः कीदृशः ? भावना एवानित्यत्वादि त्वक् यस्य सः
तथा, पुनः कीदृशः ? स्थानं च शुभयोगाश्च धर्मप्यानादि सद्भाषाराः ज्ञानं च-बोधविशेषः तान्येव पञ्चवरांकुराः-प्रवालप्रवरप्ररो-
हांस्तान् धारयतीति यः स तथा सर्वत्र कर्मधारयः । बहवो ये गुणाः शुभफलरूपा वास्तएव कुसुमानि तैः समृद्धो जातसमृद्धिर्धैः स
तथा, शीलं-मद्व तथा ऐहिकफलानपेक्षप्रवृत्तिरेव वा सदाचारं समाधानं वा तदेव सुगन्धः-सद्गन्धो यत्र स तथा, अनाश्रवः नवकर्मा-
नुपादानं स एव फलं यस्य स तथा, अथवा अनाश्रवो वचनस्थितत्वं तदेव फलं यस्य आज्ञाफल इत्यर्थः

पुनः कीदृशः ? पुनः पुनर्वरबीजं-बोधिस्तदेव सारं मिजालक्षणे यस्य स तथा, मंदरगिरिः-मेरुधराधरस्तस्य शिखरं वा चूलिका
चूडा तथा इव सा इव, अस्थ-प्रत्यक्षस्य मोक्षवरे-भावभोक्षे सकलकर्मक्षयलक्षणे गंतव्ये मुक्तिरेव निर्लोभता यो मार्गः तस्य शिख-
रभूतः-शेखरकल्पः कोऽसौ इत्याह संवर एव-आश्रवनिरोध एव वरपादपः पंचप्रकारस्याऽपि संवरस्य उक्तरूपस्येति ज्ञेयं

अयं चरिमं संवरदारं उपसंहरन्नाह-चरिमं संवरदारं-आश्रवनिरोधमुखं इति पुनर्विशेषयति यत्र संवरद्वारे-परिग्रहविरमणलक्षणे
सति न कल्पते-न पुज्यते परिगृहीतं इति संबंधः किं तत् इत्याह-ग्रामागारनगरखेटककर्बटमडंबद्रोणमुखपचनाश्रमगतं वा एतेषां

पञ्चम
संवरद्वारे
परिग्रह
विरतो
संवरपादपः

अणुं वा पूलं वा तस्यैवावरकायद्वयजायं मणसावि परिचेतुं न हिरण्यसुवन्नखेत्तवत्यु, न दासीदासभयकपेसह-
यगयगवेलां च, न जाणजुग्गसयणाइ, न छत्तकं, न कुंडिया, न उवाणहा, न पेहुणवीयणतालियंटका, न यावि
अय-तउय-तंव-सीसक-कंस-रयत-जातरूव-मणि-मुक्ताधार-पुडक-संख-दंत-मणि-सिंगसेल-काय-वरचेल-

पदानां व्याख्यानं पूर्वं व्याख्यातमस्ति किञ्चित् इति अनिर्दिष्टस्वरूपं सामान्यं सर्वमेव इत्यर्थः अल्पं वा मूल्यतः बहुं वा मूल्यतः,
एवं अणुं वा-स्तोकप्रमाणं, स्थूलं वा-महत्त्वमाणं, व्रतकायरूपं शंखादि सचेतनं अचेतनं वा, एवं स्थावरकायरूपं रत्नादिद्रव्यजातं
वा चेतसापि आस्तां कायेन परिगृहीतुं न कल्पते । एतदेवाह-न-निपेधे हिरण्यं अघटितसुवर्णं रूप्यं सुवर्णं स्वर्णं क्षेत्रं सेतुकेतूमया-
त्मकस्यं, वास्तु-गृहं खातोच्छ्रितोमयात्मकं गृहीतुं, न निपेधे दासः-कर्मकरः, दासी-कर्मकरी, भृतको-मूल्यक्रीतो दासः, प्रेष्यो-
-ग्रामादौमोचनयोग्यः, हयाः-अश्वाः, गजाः-हस्तिनः, गव्याः-गोधनम्, एलकं-अजादयो न कल्पते । न-निपेधे यानं-शकटं
रथादि, युग्यं आसनानि गोछदेशप्रसिद्धानि यानयुग्यासनानि, न-निपेधे छत्रकं-आतपवारणं, न कुण्डिका-कमंडलूः, न उपानहः
पादरक्षणानि, न पेहुणानि-मयूरपिच्छव्यंजनानि, न तालवृन्तकं व्यंजनादीनि, अन्यनिष्पन्नानि, न चापि निपेधे अन्यदपि अयो-लोहं,
साम्रं व्रपु-वंगं सीसकं काश्यं प्रतीतं, रजतं-रूप्यं, जातरूपं सुवर्णं, मणयश्चन्द्रकान्ताद्याः, मुक्ताधारपुटकं-शुक्तिसंपुटं शङ्खस्त्रिरेखः,
दंताः प्रतीतास्तदेवमणिः प्रधानगजदंताः, अथवा दंतजो मणिः, नरमादादिमुक्तारूपं शृङ्गं-विषाणं, शैलाः पाषाणाः, काचवरः,
-प्रधानकाचः, पाठान्तरे 'लेसे'ति इति पाठः तत्र रूपद्रव्यं कचवरानिष्पन्नं प्रधानवस्तु चेलं-वस्त्रं, चर्म-अजिनं, एतेषां द्वन्द्वः एतानि

१ तत्पुं इति भाग ।

चम्मपत्ताहं महरिहाहं परस्स अज्झोववायलोभजणणाहं परियहेउं गुणवओ न यावि पुप्फफलकंदमूलादियाहं
सणसत्तरसाहं सच्चयन्नाहं तिहिवि जोगेहिं परिचेत्तुं ओसहमेसज्जभोयणट्टयाए संजएणं, किं कारणं?, अप-
रिमितणाणदंसणधरेहिं, सीलगुणविणयतवसंजमनायकेहिं, तित्थयरेहिं, सव्वजगज्जीववच्छलेहिं, तिलोय-
महिपहिं,

अथवा एतेषां सत्त्वानि यानि पात्राणि-मात्रनानि तानि, तथा महार्हाणि-महार्घ्याणि अन्यान्यपि इत्यर्थः, परस्स-अन्यस्स, अच्युष-
पातः-ग्रहणैकाग्रचित्तता लोभ-मूर्च्छाजनकानि यानि तानि परिकल्पितुं-परिवर्दयितुं परिपालयितुं कस्य गुणवता (तो) मूल गुणा-
दित्तपन्नस्य मिश्रोरिति शेषः। न चापि गृहीतुं कल्पते, पुष्पफलकंदमूलादिकानि-वनस्पत्यादिशाकजातानि सनः सप्तदशो व्रीक्षादीनां
तानि सनसप्तदशकानि सर्वधान्यानि गृहीतुं न कल्पते, जव १ गोधूम २ व्रीहि ३ कंगू ४ भग ५ मास ६ निष्पाव ७ आढकी
८ कुलत्प ९ राजमाष १० कलाव ११ त्रिपुटक १२ चनक १३ राल १४ लहा १५ अलसी १६ शण १७ इत्यादीनि
धान्यानि त्रिभिरपि योगैः मनःप्रभृतिभिः न कल्पते गृहीतुं, किमर्थं तदाह औषयमैषज्यभोजनायाय, तत्र औषधं एकजात्यादि-
एकजातीयं घंठयादि मैषज्यं चूर्णादि, तथा औषधं एकांगं, मैषज्यं द्रव्यसंयोगरूपं संयतेन-साधुना इति तृतीयार्थे षष्ठी संयतस्य-
साधोः को हेतुः-किं कारणं, कैरुच्यते न कल्पनीयं, तदाह-अपरिमितज्ञानदर्शनधरैः-सर्वविद्धिः, श्रीलं-समाधानं चित्तस्य गुणाः-
मूलगुणादयः, विनयोऽभ्युत्थानादिकः, तपःसंयमौ प्रतीतौ तान्नयति-वृद्धिं प्रापयति ये ते तथा तैः, तीर्थकरैः-शासनप्रवर्तकैः,
सर्वजगज्जीव(वानां)-त्रैलोक्यजीवानां वात्सल्यभृता (तैः)-हितचित्तकत्वात् कण्ठ्यकल्पैरित्यर्थः, त्रैलोक्यमहितैः-त्रिभुवनपूज्यैः

जिणवर्हिदेहि एम जोणी जंगमाणं विद्धा न कप्पइ, जोणिसमुच्छेदोत्ति तेण वज्जंति समणसीहा, जंपिय ओदण
कुम्माम-गंज-तण्ण-मंगु-मुञ्जिय-पल्ल-सूप-सक्कुलि-वेदिम-वरसरक-चुट्ट-कोसग-पिंड-सिहरिणि-वट्ट-
मोदण-धीर-दधि-सर्पि-नवनीत-तैल-गुल-खंड-मच्छंडिय-मधु-मज्ज-मांस-खच्चक-वज्जण-विधिमादिकं पणीयं

विना-उपप्ययीनरागास्तेषां वताः-केवलिनः तेषां इन्द्राः तीर्थहरनामकर्मोदयवर्चित्वात् ये ते तथा तैः, एषा-पुष्पफलधान्यरूपा,
योनिः-उत्पत्तिः जन्मानां-प्रसातां इत्यर्थो दृष्टा-उपलब्ध्या केवलशानेन ततश्च न कल्पते, कस्माद्वेतोरित्याह-

योनिगमुच्छेदो-योनिविध्वंसः कर्तुं इति गम्यते, परिग्रहे औपश्यानुपयोगे च तेषां अवश्यं ध्वंसो भावीति ध्येयं, तेनैव कारणेन
वज्रवर्णित-परिहरति पुष्पफलादिकं सर्वं पूर्वोक्तं, क इत्याह श्रमणसिंहाः-सुनिपुङ्गवाः । यदपि च ओदनादि तदपि च न कल्पते
गंनिधीकर्तुं सुविहितानामिति गम्यं, तत्र ओदनं-हूरः, कुल्माषाः-माषाः, ईषत्खन्ना मुद्गादय इत्यन्ये गंजो-मोज्यविशेषः, तर्पणः
गरु मंगुचि-मदरादिपूर्णः, क्षुजियचि-अष्टं धान्यम्, पल्लंति-तिलपिष्टम् घृष्णा-मुद्गादिदालिजन्यो विकारः, शक्कुली-तिलपर्प-
टिकाविकारः वेदिमाः-कुङ्कुणदेशप्रसिद्धाः, वरसारकाणि-चूर्णकोशकानि च रुदिगम्यानि तत्र फलपत्रादिविकारजन्यं भक्ष्यं वरसारकाणि,
पिष्टप्रमुगविकारजन्यानि चूर्णकोशान्यपि इति वृद्धाः, पिंडा-गुडादिपिण्डाः, शिखरणी-गुडमिश्रदधि वट्टत्ति-घनतीमनं दहीवडादि,
मोदकं प्रतीतम्, धीर-दुग्धम्, दधि, सर्पि-धृतम्, नवनीतं-अधुणं, तैलं, गुलं, खंडं च प्रतीतम् मत्स्यंडिका-खंडविशेषः, मधु-
मद्यमातृकानि प्रतीतानि, तत्र मधु त्रिधा कुचिमाधिकआमरीकं, मद्यं द्विधा काष्टपिष्टोद्भवं, मांसं त्रिधा जलस्थलखचरोद्भवं, चर्म वा,

१ जोष इति भाषा

उवस्सए परघरे व रत्ने न कप्पती तं पि सन्निहिं काउं सुविहियाणं, जंपिय उद्धिठवियरचियगपज्जवजातं पकि-
ण्ण-पाउकरण-पामित्तं, मीसकजायं, कीयकडपाहुडं च दाणट्टपुत्तपगडं समणवणीमगट्टयाए वा कयं, पच्छाकम्मं,

खायानि-अशोकवर्त्तयः व्यञ्जनानि-तक्रादीनि शालनकादीनि वा एतेषां इन्द्रः एतेषां, विहिमाइयं-विधिरचना-पाकविशेषरचनाप्र-
णीतं-प्रापितं स्निग्धं वा उपाश्रये-वसतौ परगृहे वा अरण्ये-अटव्यां न कल्पते-न संगच्छते, तदपि संनिधीकर्तुं यदुक्तं .

चिडमुग्गेहम लोणं तिहं सट्ठिं च फाणियं ण ते संनिहिमिच्छन्ति नायपुत्तवओरया ॥१॥ इति चह भावं कर्तुं इति
शेषः, सुविहितानां-परिग्रहवर्जने शोभनानुष्ठानानां सुसाधूनां, यदपि च उद्दिष्टादिरूपं ओदनादि न कल्पते तदपि परिगृहीतुं सम्बन्धः
इत्याह-उद्दिष्टं नाम यावदर्थिकान् पाखण्डिनः अमणान्-साधून् चोद्दिश्य दुर्भिक्षापगमादौ यद्विधावितरणं तदुद्देशिकमुद्दिष्टं, स्थापितं
प्रयोजने याचितं गृहस्थेन तदर्थं स्थापितं यत्तत्, एवं रचितकं मोदकचूर्णादि साध्याद्यर्थं प्रताप्य पुनर्मोदकतया रचितं, पर्ययो-
ऽवस्थान्तरं जातो यत्र तत् पर्यवजातं अयमुद्देशिकमेदः कूरादिकं उद्धरितं-दध्यादिना विमिश्रं करंवादिकं पर्यायान्तरमापादितमित्यर्थः
कृतमिधानः । प्रकीर्णं-विक्षिप्तं छर्दितपरिशाटीत्यर्थः अनेन छर्दितामिधानदोष उक्तः । पाउकरणांति-प्रादुर्भूयते अंधकारापरकादेः
साध्यर्थं बहिःकरणेन दीपमण्यादिधरणेन वा प्रकाशयते यत्तत्प्रादुष्करणं, प्रामित्यकं-अन्योन्यं पालयित्वा यदीयते तत्, मिश्रजातं-
साध्यर्थं गृहस्थार्थं याऽऽदित उपस्कृतं, क्रयेण-मूल्यानं क्रीतं साधुदानार्थेति क्रीतकृतं, प्रभूतप्रामृतकं-साधुदानार्थं सङ्गृहीतं वा
पथात् ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः, वा शुब्दः पूर्वावाक्यापेक्षया विकल्पार्थः, तथा दानमर्थो यस्य तदानमर्थः, पुण्यमेव अर्थो यस्य तत्

पञ्चम
संवरद्वारे
परिग्रह
विरतौ
भिक्षा
असन्निधिः

पुरेकम्मं, नितिरुम्मं, मक्खियं, अतिरित्तं, मोहरं चेव सयग्गहमाहडं, मट्ठिउवलित्तं, अच्छेज्जं चेव अणीसट्ठं
जं तं तिहीसु जप्पेसु ऊसप्पेसु य अंतो चा वहिं च होज्ज समणद्वयाए ठवियं हिंसासावज्जसंपउत्तं न कप्पती
संपिग परिचेत्तुं ।

पुण्यार्थं श्रमणाः—पंचविधा निर्ग्रन्थशाक्यतापसगैरिकाजीविका स एव अर्थः प्रयोजनं यस्य तत्तथा तदर्थं कृतं—निष्पादितं, वनीपकाः—
याचकाः तदर्थं कृतं एते चत्वारोऽपि उद्देशिकमेदाः, पश्चा—दानानन्तरं भाजनघावनादिकर्म यत्राशनादौ उत्पश्चात्कर्म, पुरो—दाना-
त्पूरं हस्तधारनादिकर्म पूर्वकर्म, नैत्यिकं—नित्यमवस्थितमेतत् प्रमाणं दातव्यमिति, प्रक्षितं—उदकादिना संसृष्टं अयमेपणादोषः ।

अतिरिचंति—“पत्तीसं किरकचला आहारो कुञ्चिपूरओ भणिओ पुरिसस्स महिलयाए अट्ठावीसं भवे
कयत्ता” ॥१॥ एतत्प्रमाणातिक्रान्तमयं च मंडलीदोषः, मोहरं चि—मौख्येण पूर्वसंस्तव—पश्चात्संस्तवादिना बहुभाषितत्वेन यल्लभ्यते
तत् मोहरं अपमृत्पादनादोषः, स्वयं—आत्मनाऽदत्तं गृह्यते यत् तत्स्वयं ग्राह्यं दातृणामभावेऽपि संलापादिना स्वयमेव धर्माग्नीःपूर्वकं
गृह्यते अयं अपरिणताख्यदोषोऽतर्भवति,

आहडचि—स्वप्नामादेः साध्यर्थमानीतं—आहृतं, मट्ठिओवलित्तं चि—मृत्तिकाजतुगोमयादिना उपलित्तं, अच्छेज्जं—यदाच्छिद्य—उदात्त
मृत्पादिभ्यः स्वामी ददाति, चेव—निश्चितं, अनिसृष्टं—यद्रहसाधारणं सत् यत् एक एव ददाति एतादृशं यत्, तिथिपु—मदनत्रयोदश्यादिपु,
पणेपु—यत्पाटकेपु, उत्सवेपु—इन्द्रमहोत्सवादिपु, यात्रासु—जनसमुदायेपु, अन्तर्बहिर्वा उपाश्रयात् श्रमणार्थं स्थापितं—दानादौ प्रस्थापितं,
पुनः कीदृशं ? हिंसालक्षणं यत् सावधं तत्सम्प्रयुक्तं न कल्पते तत्—किमपि पूर्वोक्तं सर्वं परिगृहीतुं—लातुं,

अहं केरिसयं पुणाइ कप्पति १, जं तं एकारसपिंडवायसुद्धं, किणण-हणण-पयण-कयकारियाणुमोयण-
तवकोडीहिं सुपरिसुद्धं, दसहिं य दोसेहिं विप्पमुक्कं, उग्गमउप्पायणेसणाए सुद्धं, ववगयचुयचवियचत्तदेहं,
च फासुयं ववगयसंजोगमणिंगालं, विगयधूमं, छट्ठाणनिमित्तं, छक्कायपरिरक्खणट्ठा हणिं हणिं फासुकेण

अय-पुनः कीदृशं किंविधं सत् पुनः कल्पते-संगच्छते साधूनामिति यत् तत् पिण्डं तदाह-एकादशोत्तरपिंडपातशुद्धं-आचारस्य
द्वितीयशुद्धस्फुटस्य प्रथमपिण्डेणाध्ययने एकादश उद्देशादिभिः पिण्डपातैस्तैः शुद्धं-निर्दोषम्, पुनः कीदृशं ? किणणं-मूल्यादिना,
इननं-शस्त्रादिच्छेदनेन, पचनं-पाकादिना, तथा कृतकारितानुमोदनानि स्वयं कारणकारणानुमतयः तानि तथा त एव नव कोट्यो
विभागैः कृत्वा सम्यग् परिशुद्धं-निर्दोषं, दशभिश्च-शुद्धिदादिदोषैः विप्रमुक्तं-रहितं, आधाकर्मादय उद्गमदोषाः षोडश दायकादुत्प-
द्यन्ते, धान्यादय उत्पादना दोषा षोडश ग्राहकादुत्पद्यन्ते, एषणा गवेषणाभिधाना दोषा दश उद्गमोत्पादनैषणा तथा शुद्धं, पुनः कीदृशं ?
व्यपगतो-गतः चेतनपर्यायादयेनत्वं प्राप्तं, व्युत्-जीवनादिक्रियया विव्युत्-तैश्च एव आयुःक्षयेण, अंशितं-त्यक्तदेहं परित्यक्तसं-
सर्गसमुत्पन्नशक्तिजनिताशनादिपरिणामा एवं यत्तत् तथा, चः-समुच्चये, प्रासुकं-निर्जीवं पूर्वोक्तं कल्पत इति ग्रहीतुं, व्यपगतसंयोगम-
नंगारं विगतधूमं चेति पूर्वव्याख्यातमेव पदस्थानकनिमित्तं यस्य भक्ष्यस्य तत्तथा, तानि चामूनि

वेयण १ वेयायचे २ हरियट्ठाएय ३ संजमट्ठाए ४ तह पाणिंविच्चीयाए ५ छट्ठं पुण घम्मचिंताए ६ ?,
तथा पट्कायपरिरक्षणार्थं इति व्यक्तं, अहनि अहनि-प्रतिदिनं सदापीत्यर्थः, प्रकर्षेण गताः असवः-प्राणाः यस्मिन्निति प्रासुकं

१ विरनिर्मुक्ति गाथा ६६२

पञ्चम
संवरद्वारे
परिग्रह
विरतौ
भिक्षा
असन्निधिः

भिवरोण यद्विद्यन्, जंषिय समणस्स सुविहियस्स उ रोगायंके बहुप्पकारंमि समुप्पन्न वाताहिकपि
 त्तसिंभअतिरित्तकुविय तह सन्निवातजाते, व उदयपत्ते, उज्जलवलचिउलकफवडपगाढदुक्खे, असुभकडुयफ-
 रुसे, पंडफलवियागे, महम्मए, जीवियंतकरणे, सब्बसरीरपरितावणकरे, न कप्पती तारिसेवि तह अप्पणो
 प्युत्पत्त्या तादृशेन भैक्ष्येण वरित्तव्यम्, यदपि च औषधादि तदपि संनिधीकर्तुं न कल्पते, यस्य साधोः-श्रमणस्य सुविहितस्य-
 अपार्श्वस्य, "तु" वाक्यालङ्कारे कदेत्याह-रोगो-न्वरादिः स चासौ आतङ्को-भयं-कुञ्जजीवितकारी तत्र, बहुप्रकारे-विविधे,
 ममुपपन्ने-जाते, तथा वातादिकं तदादिकं पित्तसिंभयो-वायुश्लेष्मणोः अतिरिक्तेन-आधिक्येन कुपितकोपस्तं तथा महान् यः सन्नि-
 पातः-त्रिदोषजः तज्जाते-सत्यपि एतेषां द्वन्द्वः, तथा उदयप्राप्ते-उदिते प्रकटिते सति, उज्ज्वलं-सुखलेशवर्जितं बलवत् कष्टेनापसर-
 णीयं विपुलं-बहुकालवेधं, वितुलं वा-त्रीन्-मनः प्रभृतीन् तुलां आरोपयति कष्टावस्थीकरोति इति त्रिकुलमित्यपि पाठः । अतएव
 कर्कशद्रव्यमिवाऽनिष्टं प्रगाढं-प्रकर्षवत् यत्पुनरेवमसुखं यत्र तत्तथा तत्र, किंभूतेत्याह, अत एव अशुभः-असुखो वा कटुकः-कटुकद्रव्य-
 वत् अनिष्टः परुषो यत्र दारुणघण्टः फलं-विषाको दुःस्वानुबंधिलक्षणो यस्य तत्तथा-तत्र, महद्भयं-इह लोकादिर्यस्य तत्तथा तत्र, किं
 पृच्छया, जीवितांतकरः, सर्वशरीरपरितापनकारकं, न कल्पते-न युज्यते, तादृशेऽपि-रोगातङ्गादौ सोढुं न शक्यते तेन कारणेन
 पुष्टालम्बनं विना एानापाशयनायं सालंबनस्य कल्पतेऽपि यतः-

काहं अछित्तिं अदुवा अहीहं तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं । गणं वणीइए सारविस्सं सालंबसेवी समुवेई मो-
 क्खम्मू ? इति वचनात्

परस्स या ओसहमेसज्जं भत्तपाणं च तंपि संनिहिकयं, जंपिय समणस्स सुविहियस्स तु पडिग्गहधारिस्स
भवति भायणभंडोवहिउवकरणं पडिग्गहो पादधंधणं पादकेसरिया पादठवणं च पडलाई तिन्नेव रयत्ताणं च
गोच्छओ तिन्नेव य पञ्चवा रयोहरण-चोलपट्टक-मुहणंतकमादीयं एयंपिय संजमस्स उववूहणट्टयाए वायायव-

आग्ने परस्मैपदनिमित्तं औपधं, भैषज्यं, भक्तपाणं च तदपि संनिधीकृतं-संचयीकृतं परिग्रहविरतत्वात् यद्यपि श्रमणस्य-साधोः
सुविहितस्य "तु" शब्दो भाषामात्रव्यवहारः, पतद्गृहधारिणः सपात्रस्य भवति । भाजनं-पात्रं, भाण्डं-मृण्मयं तदेव उपधिकः-
औधिक उपकरणादि-औपग्रहिकं अथवा भाजनं-भाण्डं उपधिश्च इत्येवंरूपं उपकरणं एतदेवाह, पतद्गृहशब्देन पात्राणि उपलक्ष्यते १
पात्रवन्धनं-डोलिकारूपं २ पात्रकेसरिका या पात्रप्रमाजिनी पोत्तिका ३ पात्रस्थापनं-यत्र कंबलखंडे पात्रं निधीयते, पडलकानि
च-मिक्षावसरे पात्रप्रच्छादनकानि वस्त्रखण्डानि, तिन्नेवत्ति-तानि च यदि सर्वस्तोकानि तदा त्रीणि भवन्त्येव अन्यथा पञ्च सप्तापि
भवन्ति । रजस्त्राणं-पात्रवेष्टनवस्त्रं, गोच्छकः-पात्रवस्त्रप्रच्छादनरूपः त्रय एव प्रच्छादाः द्वौ सौत्रिकौ तृतीय और्णिकः, रजोहरणं-
प्रतीतं धर्मपूजं श्रविचिह्नं तं चोलपट्टः-परिधानवस्त्रं, मुखानन्तकं-मुखवस्त्रिका एतेषां द्वन्द्वः तत एतानि आदिर्यस्य तत्तथा, एत-
त्सर्वे अपि संयमस्य उपवृंहणत्वात् उपष्टंभाये न परिग्रहसंज्ञया यतः-

जं पि वत्थं च पायं वा, कंधलं पायपुच्छणं, तंपि संजमलज्जट्ठा, धारंति परिहरंति य ?

न सो परिग्गहो वुत्तो नायपुत्तेण ताइणा, मुच्छा परिग्गहो वुत्तो इइ वुत्तं महेस्तिणा. २ इत्यादि

पञ्चम
संवरद्वारे
परिग्रह
विरतौ
मिक्षा
असन्निधिः

दंस-ममग-मीय-परिरखणद्वयाः उपकरणं रागदोसरहियं परिहरियन्वं संजएण गिहं पडिलेहणपफोडणप-
मज्जणाए अहो य राओ य अप्पमत्तेण होइ सततं निक्खियन्वं च गिण्हियन्वं च भायणमंडोघहि उपकरणं,
एवं से संजते, विमुत्ते, निस्संगे, निष्परिग्गहृद्दं, निम्ममे, निन्नेहवंधणे, सब्बपावविरते, वासीचंदणसमा-
णकप्पे, समतिणमणिमुत्तालेद्धकंयणे समे, य माणावमाणणाए समियरते, समितरागदोसे, समिए, समितीसु

तथा वातातपदंशमशकशीतपरिरक्षणार्थं तथा उपकरणं-रजोहरणादिकं रागद्वेषरहितं यथा भवति तथा परिहर्तव्यं-मोक्तव्यमि-
त्यर्थः । तथा एतेषां-वाग्रादीनां उपकरणानां रक्षणहेतुपरिमाणादिकं गृह्यत्कल्पवृत्ति-प्रवचनसारोद्धार-पिण्डनिर्गुक्तिवृत्त्यादिभ्योऽवसेयं,
संपत्तेन-साधुना नित्यं-सदा तथा प्रतिलेखना-प्रत्युपेक्षा निरीक्षणं, प्रस्फोटनं धूननं उभाभ्यां सह प्रसार्जना-रजोहरणादिक्रिया सा
तथा तस्यां, अहोरात्रिदिनं अप्रमत्तेन-अप्रमादिना भवितव्यं सततं-निरन्तरं यतः

“अबमत्थ विसोहिण उपकरणं चाहिरं परिहरंतो । अपरिग्गहोस्ति भणिओ जिणेहिं तिल्लुकदंसीहिं” १,
निधित्तव्यं-भूमादौ मोक्तव्यम्, गृहीतव्यं चेति किं तदित्याह भाजन-मांड-उपधि-उपकरणं-

एवमनेन प्रकारेण संपदः-संपत्ती, विमुक्तः-त्यक्तधनादिः निःसंगोऽभिष्वङ्गवर्जितः, निर्गतपरिग्रहरुचिर्यस्य स तथा, निर्ममो
“ममेति” शब्दवर्जितः ममत्वरहितः, निर्गतस्नेहवन्धनः, सर्वपापविरतः, वास्यां-छेदनोपकरणायां अपकारिणि चंदने उपकारके च
समानस्तुल्यः कल्पः-समाचारो-मानसिकविकल्पो यस्य स तथा द्वेषरागविरहित इत्यर्थः, समा-उपेक्षणीयत्वेन तुल्या मृणमणिमुक्ता
यस्य स तथा, लेण्डुः-दण्ड प्रस्तरः काञ्चनं-सुवर्णं तत्रापि समभावः, समथ हर्षदैन्याभावात्, मानेन पूजया सहापमानेन न्यकारो

सम्महिटी समेय जे सब्बपाणभूतेसु से दु समणे, सुयधारते, उज्जुते, स साहू, सरणं सब्बभूयाणं, सब्ब-
जगवच्छले, सच्चमासके, य संसारंतद्धिते, य संसारसमुच्छिन्ने, सततं मरणाणुपारते, पारगे यः सब्बेसि संस-
याणं, पचयणमायाहिं अट्ठहिं अट्ठकम्मगंठीविमोयके, अट्ठमयमहणे, ससमयकुसले य भवति । सुहदुक्खनि-
द्विसेसे, अन्मितरयाहिरंमि सया तवोवहाणंमि य सुहज्जुते, खंते, दंते, य हियनिरते, ईरियासमिते, भासा-

मानापमानता यस्य सः (समः मानापमानौ यस्य स तथा) शमितं-उपशमितं रजः-पापं रतिर्विपयेषु रयौत्सुक्यं येन सः शमितराग-
द्वेषः, शमितः सम्यक् भावप्राप्तिः समितिषु ईयादिषु, सम्यग्दृष्टिः-सम्यग्दर्शनी, समः सम्यग्दर्शी यः सर्वप्राणभूतेषु प्राणा द्वीन्द्रिया-
दिग्रमाः भूतानि-स्थावराः स एव श्रमणः इति वाक्यनिष्ठा । श्रुतधारकः, ऋजुकोऽवक्रः, उद्यतो वाऽनलसः, संयमी सुसाधुः-सुष्ठु-
निर्वाणमाश्रकः, धरणं-प्राणं सर्वभूतानां पृथिवीप्रमुखाणां, सर्वजगदात्सल्यकर्त्ता हित इत्यर्थः, सत्यभाषकश्च, संसारान्ते स्थितश्च-भव-
मान्ते स्थितः, संसारममुच्छिन्नः-संसारोच्छेदकर्त्ता, सततं-निरन्तरं मरणानां पारगः-बहुत्वं अनन्तमरणापेक्षया सर्वदैव तस्य बालादि-
मरणानि मरिष्यन्तीत्यर्थः, पारगश्च-सर्वेषां संशयानां छेदक इत्यर्थः, श्रवचनप्रवरमातृभिः अष्टाभिः-समितिपञ्चकगुप्तित्रयरूपाभिः कर-
णभूताभिः, पुनः कीदृशः ? अष्टकर्मरूपो यो ग्रन्थितस्य विमोचको यः स तथा, अष्टमदमयनः-अष्टमदस्याननाशकः, पुनः स्वसमयः-
सिद्धान्तः तस्मिन् कुशलः-चतुरो निपुणश्च भवति, सुखदुःखनिर्विशेषो-दर्पादिरहितश्च, अभ्यन्तरस्यैव-शरीरस्य कार्मणलक्षणस्य शोष-
कत्वात् अभ्यन्तरः प्रापश्चित्तादिः पद्भिषस्य बाह्यस्यापि औदारिकलक्षणस्य तापकत्वात् बाह्यं अशनादि पद्भिषं अनयोश्च द्वन्द्वः तत
अभ्यन्तरसाक्षे सदा-नित्यं तप एव उपधानं-गुणोपष्टम्भकारितया उपधानं तत्र च, सुष्ठु युक्तः-अतिशयेन उद्यतः, धातः-धमावान्,

पञ्चम
संवरद्वारे
परिग्रह
विरत
विशेषणानि

संलेखिव निरंजणे, विगतरागदोसमोहे, कुम्भो इव इंदिएसु गुप्ते, जच्चकंचणगं जायख्वे, पोक्खरपत्तं व निरु-
वलेवे, चंदो इव सोमभावयाए, सूरुो ज्व दित्ततेए, अचले जह मंदरे गिरिवरे, अक्खोमे सागरो ज्व थिमिए,
पुट्ठी य सन्न्यफाससहे, तवसा चिय भासरासिछन्निज्व जाततेए, जलियहुयासणो विव तेयसा जलंते, गोसीस-
चंदणंपिव सीयले, सुगंचे य, हरयो विव समियभावे, उग्घोसियसुनिम्मलं व आयंसमंडलतलं व पागडभावेण

यमानकमानुलेपः एतच्च विशेषणं भाविनि भूतोपचारवद्भाष्यते, सुविमलवरकांसस्य भाजनमिव विमुक्ततोयः श्रमणपक्षे तोयं संबंधहेतु-
स्तेहः, शंतवन्निरञ्जनः श्रमणपक्षे रञ्जनं जीवस्वरूपोपरंजनकारी(रि) रगादिकं यस्तु यस्य, अतएव विगतरागद्वेषमोहः, पुनः कीदृशः?
कुम्भ इव इन्द्रियेषु गुप्तः यथा कच्छपः चतुर्भिः पादैः ग्रीवापंचमैश्च कदाचिद्गुप्तो-भवति, एवं साधुरपि इन्द्रियाण्याश्रित्य गुप्तो भवति ।
जातपक्काञ्जनमिव जातरूपो रगादिद्रव्यनाशात् लब्धस्वरूप इत्यर्थः, पद्मदलमिव निरुपलेपः-भोगगृद्धि-लेपरहितः, चन्द्र इव सौम्य-
तया पाटान्तरे सौम्यभावतया अनुपतापकत्वेन स्वपरेषामपि शीतत्वात्, सूर्य इव दीप्ततेजास्तपस्तेजोयुक्तत्वात्, अचलो-निश्चलः परी-
पहादिभिः यथा मंदिरगिरिवरो मेरुस्त्वर्थः, अश्वोमः-श्वोभयर्जितः श्रौतमुक्याभावात् सागर इव स्तिमितः लोलताकछोलरहित-
त्वात्, पृथिवीवत्सर्वस्पर्शसहः-शुभाशुमस्पर्शेषु समचित्त इत्यर्थः, तपसाऽपि च हेतुभूतेन भस्मराशिवत् यथा भस्मच्छन्नो यद्विरंतर्ज्व-
लति वहिः छन्नो भवति तथा(यैव) श्रमणशरीरं तु वहिस्तु म्लानं अन्तस्तु शुभलेशयया दीप्यमानं भवति, ज्वलितहुताञ्जन इव तेजसा
जलन् भाति, श्रमणपक्षे तेजो-ज्ञानं भावतमोनाशकत्वात्, गोशीर्षचन्दनमिव शीतलो मनःसन्तापोपशमकत्वात्, सुगन्धिश्च शीलसौ-
गण्यात्, उदकवट इव-द्रव इव सम एव समिकः स्वभावो यस्य स तथा, यथा वाताभावे द्रवः समो भवति अमितस्त उन्नत जलोपरि-

पञ्चम
संवरद्वारे
परिग्रह
विरत
विशेषणानि

सुद्धमाये, मोंटीरे कुंजरोज्य, यममेव जाययामे, सीहे या जहा भिगाहिवे होति दुष्पधरिते, सारयसलिलं व
सुद्धिगये, मारंजे चेव अप्पमत्ते, न्निगविसाणं व एगजाते, न्वाणुं चेव उड्डकाए, सुन्नागारेव अप्पडिकम्मे,
सुन्नागारायणत्संतो निवायसरणप्पदीपज्झाणमिच निप्पकंप्पे, जहा खुरो चेव एगधारे, जहा अही चेव एगपिट्ठी,
जागामं चेव निरालंघं,

माग १-पथः, उद्गृष्टं सुनिर्मलं आदर्शमंडलमिव प्रगटभावेन निर्मायतया-अनिगूहितभावेन सुखभावः-शोभनस्वरूपः शुद्धभावश्चेति,
श्रीश्रीरः-शूरः इज्जर इव पराभवसैन्यापेक्षया परीषदसहने आरंभगतः, वृषभवत् जातस्थामा अंगीकृते महान् जातसामर्थ्यः, सिंह-
वत् यथा मृगाणां दुःश्रघर्ष्यः तथा साधुः परीषदमृगाणां दुर्दुर्ष्यः मृगाधिव इति विशेषणं स्वरूपप्रतिपादनार्थं मृगाणां दुष्पधर्ष्यत्वं
तथा मृगाला परीषदास्तेषां दुष्पधर्ष्यं साधुनामेवेति गम्यं, शारदसलिलवत् शुद्धहृदयः, यथा शारदं जलं निर्मलं तथा साधुरपि शुद्ध-
हृदयः, यथा मारण्डाभिधानः पक्षी अप्रमत्तवक्तितो भवति, खड्गी-आटव्यपशुविशेषः तस्य मस्तके एकभृक्षो भवति तद्वद्वागादिसहा-
यवैकन्यादेशीभूतः, स्याधुरिव उर्ध्वकायः कायोत्सर्गवेलायां, शून्यागारं यथा केनापि यथान संमार्ज्यते न समरी इति भावः तद्वत् शरीरे अ-
प्रतिकर्मा, पुनः कीदृशः ? शून्यापणस्य चांतर्मध्ये वर्तमानं किमिव किंविध इत्याह-निर्वातशरणं प्रदीपध्यानमिव-वातवर्जितं गृहदीपज्वल-
नमिव निष्प्रकंपः-दिव्याद्युपसर्गोऽपि शुभध्याननिश्चलः, यथा क्षुरेः एकधारो भवति एवं मुनिरपि उत्सर्गलक्षणे एकधारो चरति, यद्यप्यप-
वादमार्गः सेव्यते तथाप्युत्सर्गमाप्त्यर्थमेवेति कृत्वा, अथवा मूलगुणसाधनमुत्सर्गः उत्तरगुणावलंबनमपवादः इत्यपि, यथा अहिः एक-
दष्टिः पटलघः एवं साधुर्मोक्षसाधने चैकदष्टिः, यथा आकाशं निरालंबनं न किञ्चिदालंबनं एवं साधुप्रामनगरदेशकुलाद्यालंबनरहित

विहगे विव सन्वओ विष्पमुके, कयपरनिलए जहा चेव उरण, अप्पडिबद्धे अनिलोव्व, जीवोव्व अप्पडिहय-
गती, गामे गामे एकरायं नगरे नगरे च पंचरायं दूइजंते य जित्तिदिण, जितपरीसहे, निव्वमओ विऊ सच्चि-
त्ताचित्तमीस्केहिं दव्वेहिं विरायं गते, संवयातो विरण, मुत्ते, लहुके, निरवकंखे, जीवियमरणान्तविष्पमुके
निस्संघं निव्वणं चरित्तं धीरे काएण फासयंते, अज्झप्पज्झाणजुत्ते, निहुण, एगे चरेज्ज घम्मं।

इत्यर्थः, यथा विहगः-पक्षी सर्वतो विप्रमुक्तः एवं साधुरपि परिग्रहनिर्मुक्तः तथा परकृतनिलयः, तथा उरणः-सर्पः परकृते पिले
चमति तथा साधुरपि परकृता वसतिराश्रयते, तथा साधुरिव यथा अनिलो वायुः प्रतिबंधरहितो भवति तथा साधुरपि प्रतिबंधरहितः,
यथा जीरः अग्रतिहतगतिः-अचारितगमनागमनस्तथा साधुरपि अप्रतिबंधविहारः, कया रीत्या तदाह-ग्रामे ग्रामे एकरात्रं यावत्
नगरे नगरे च पंचरात्रं दूइजंतेचि-विचरन् इत्यर्थः एतच्च मिश्राप्रतिमापन्नभाष्येक्षया यत्र क्षेत्रं कुत एवंविधोऽस्ती? इत्याह

जितेन्द्रियः-वशीकृतइन्द्रियग्रामः, जितपरीषदः, निर्भयो-भयरहितः, विद्वान्-गोतार्थः पाठान्तरे विशुद्धो-निरतिचारः, पुनः कीदृ-
शः? सच्चिन्नाचित्तमिश्रद्रव्येषु विसर्गतां गतः संवयान् विरतः, मुक्त इव मुक्तः निर्लोभ इत्यर्थः, लघुरुः गौरवत्रयत्यागात्, निर्गत-
कायः-संघावर्जितः, जीविमरणयोः आश्रंसा वाञ्छा तथा विप्रमुक्तः, निःसंधिः चारित्रपरिणामव्यवच्छेदाभावात् निःसच्चिदानम्,
निर्ग्रहं-निरतिचारं चारित्र्यं यस्य स तथा, धीरो-बुद्धिमान् धियं ईरयति इति धीरः-अक्षोभ्यो वा, कावेन-कायक्रियया न मनोर-
दमायेन स्पृष्टन्, मृतत्वं-निरन्तरं अध्ययनेन आत्मध्यानमुक्तः यः स तथा, निर्भृतः-उपश्रान्तः निश्चलो वा, एको-समादिसदाया-

पञ्चम
संवरद्वारे
परिग्रह
विरत
विशेषणानि

इमं च अपरिग्रहवेरमणपरिरक्षणद्वयाए पावयणं भगवया सुकहियं, अत्तहियं, पेसाभाविकं, आगमेसि-
मं, सुदं, नेपाउयं, अकुडिलं, अनुत्तरं, सच्चदुक्कवपावाण विओसमणं,

तस्स इमा पंच भावणाओ चरिमस्स वयस्स होति परिग्रहवेरमणरक्षणद्वयाए-पढमं सोइंदिएण सोचा
सहाइं मणुअमहागाइं, किं ते ? परसुरय-सुइंग-पणव-दहुर-कच्छभि-वीणा-विपंची-वल्लुगि-वद्धीसक-सुघोस-

मावान्, नरेद्-अनुपालयेत्, धर्म-चारित्रलक्षणमिति, इमं पूर्वोक्तं सर्वं परिग्रहविरमणव्रतपरिरक्षणार्थं, प्रवचनमार्ग-प्रावचनिकं,
भगवता-श्रीमहावीरेण सुन्दु-शोभनतया कथितं उपदेशितम्, आत्मने हितं-पथ्यमिव, प्रेत्य-परलोके परमभावोपेतं, आगामिकाले
भद्रमिव कल्याणकारी, सुदं-निर्दोषं, न्यायोपपन्नम्, अकुडिलं-ऋजु, अनुत्तरं-प्रधानं, सर्वदुःखपापानाम् उपशमनम् ।

तस्य-परिग्रहविरमणव्रतस्य इमा-अग्रे वक्ष्यमाणाः पंचसंख्याका भावनाः-वासनारूपाः चरिमं-अन्तिमं यद्व्रतं तस्य भवन्ति परि-
ग्रहविरमणरक्षणार्थम् पञ्चानां मध्ये प्रथमं-भावनावस्तु शब्दनिःस्पृहत्वं नाम, तच्चैवं श्रोत्रेन्द्रियेण-कर्णेन कृत्वा[श्रुत्वा] शब्दान्-माया-
पर्याप्तिर्निर्गतवर्णान्, मनोव्याः-मनोरमाः संतो ये तद्भद्रकास्तान् के ते शब्दास्तानाऽऽह-वरा-प्रधानाः ये सुरजाः-महामर्दलाः अङ्गय-
आलिङ्ग्यमेदात्, मृदंगाः-लघुमर्दलाः हरीतक्याकाः, पणवाः-लघुपटहाः, दर्दुराः-मृण्मयाः पटहाः चमपिनद्धमुखकलशीकाः, कच्छभी-
वाद्यविशेषः, वीणा विपंची वल्लुकी सर्वेऽपि वीणामेदाः, परं तन्त्रीणां विशेषः, वद्धीसकं-वाद्यविशेषं, सुघोषा-घंटाविशेषः, नंदिका-
द्वादशतूर्यनिर्घोषः, तानि चामूनि-मंभा मउंद मइल हुडुक्क तिलमा न कुरड कांसाला काहल वीणा वंसो शंखो पणवो

नवि-सुसरपरिचादिणि-वंस-तूणक-पव्वक-तंती-तल-ताल-तुडिय-निग्घोसगीयवाइयाइं। नड-नट्टक-जल्ल-मल्ल-
मुट्टिक-वेलंभक-कडक-पवक-लासग-आइक्खक-लंख-मंख-तूणइल्ल-तुंबवीणिय-तालायर-पकरणाणि य वहु-
णि मधुरसरगीतसुस्सरति। कंची-मेहला-कलाव-पत्तरक-पहेरक-पायजालग-घंटिय-ल्लिखिणि-रयणोरुजा-
लिय, छुडिय-नेउर-चलणमालिय-कणगनियलजालभूषणसहाणि। लीलचंकम्ममाणानूदीरियाइं तरुणीजण-

य पारसमो१ इति, एसरपरिचादिनी-वीणाविशेषः, वंशो-वेणुः, तूणको-वाद्यविशेषः, पर्वकोण्येवमेव तन्त्री-वीणाविशेषः, तला-इस्त-
तालाः, तालाः-कांसिकाः, एतान्येव शुटितानि वाद्यानि तेषां यो निर्योषः शब्दः, तथा गीतं-गेयं, वादितं च-वाद्यं सामान्यमिति
शब्दः वतस्तान् श्रुत्वा इति योगः, तथा नट-नर्तक-जल्ल-मल्ल-मौष्टिक-वैडम्बक-कथक-प्लवक-लासग-आइक्खक[आख्यायक]
-लंख-मंख-तूणइल्ल-तुंबवीणिक-तलपराद्याः पूर्वं व्याख्यातार्थाः, तैः प्रक्रियन्ते-क्रियन्ते यानि नटादिप्रकरणेण करणानि-अंगवि-
शेषादीनि, बहूनि-अनेकानि, मधुरस्वराणां-कलञ्जनीनां गायकानां यानि गीतानि सुस्वराणि तानि श्रुत्वा श्रमणेन न सक्तव्यमिति
योगः। केषां केषां शब्दास्तेषां नामान्याह-काञ्ची-कट्याभरणविशेषः, मेखलापि तस्यैव शब्दः, कलापको-ग्रीवाभरणं, प्रत्तरकाणि-आभर-
णविशेषानि, पहेरक-आभरणविशेषः, पादजालकं-पादाभरणं, घंटिका-महत्तमपुष्पं, किंकिण्यः-क्षुद्रघंटिकाः, रयणत्ति-रत्नतंत्रंघ्नी
उर्ध्वोः-शृङ्गप्रयोः जालं गतत्वा, छुडियत्ति-लघुकिंकिणीरूपं, नूपुरं-पादाभरणम्, चालनकमालनकमपि तथैव पादाभरणं लोके
“अंगूथली” इत्यादि मापारूपं वा, कनकं-स्वर्णं. तन्मयनियल[डः]-पादाभरणविशेषः तस्य जालकं-समूहः, एतान्येव भूषणानि तेषां ये

१ विख्यात इति भाष्य

पञ्चम
संवरद्वारे
प्रथम
भावना

॥९७॥

हमियभणिगकलरिभितमंजुलाइं गुणवयणाणि व बहूणि महुरजणभासियाइं अन्नेसु य एवमादिएसु सहेसु
मणुत्तमदणसु ण तेसु समणेण सज्जियव्वं, न रज्जियव्वं, न गिज्जियव्वं, न हसियव्वं, न मुज्जियव्वं, न विनि-
ग्गायं, आवज्जियव्वं, न लुभियव्वं, न तुसियव्वं, न सइं च मइं च तत्थ कुज्जा, पुणरवि सोइंदिएण सोच्चा
सदाइं अमणुत्तपायकाइं, किं ते ?, अफोस-फरुस-खिसण-अवमाणण-तज्जण-निव्वंछण-

शब्दाः ते तथा, तत्किंभूतानि इत्याह ? लीलया चंकम्यमाणानां-हेलया कुटिलगमनं कुर्वाणानां उदीरितान्-संजातान् लीलामंथरगमन
जनितान् इत्यर्थः, पुनस्तृणीजनस्त्रीजनः तेषां हसितानि-स्मितानि-मणितानि माधुर्यविशिष्टध्वनिविशेषरूपाणि, कलरिभितानि-कलरति-
स्वरपोलनावंति, मंजुलानि-मनोहराणि तानि, तथा गुणवचनानि-स्तुतिवादाश्च, बहूनि-प्रचुराणि, महुरजनभापितानि-दृष्टजनमणितानि,
अन्यान्यपि-उक्तव्यतिरिक्तानि अपि इष्टानि, इत्यादि बहुप्रकारास्तेषु-शब्देषु, मनोज्ञभद्रकेषु, न-निषेधे, तेषु शब्देषु श्रमणेन-साधुना
न सक्तित्वं-आसंगतया न भाव्यम्-न भवितव्यम्, तेषु रागो न कार्यः न रंजितव्यं, न गर्दितव्यं-अप्राप्तेषु वाञ्छा न कार्या, न हासो
विधेयः-विस्मयेनेति कृत्वा, न मोहितव्यं तद्विपाकविचारे मूढतया न भवितव्यम्, तदर्थं आत्मनः परेषां वा विनिघातो न विधेयः
तदर्थं न केषांश्चिदप्यावर्जनं कार्यं, तच्छामे लोमो-मूर्च्छा नो विधेयः, न तोष्टव्यं-तत्प्राप्तौ तोपो न विधेयः, न स्पर्शति ॥ स्मरणं
तद्विषये मतिं च तत्र-शब्देषु शुभेषु कुर्यात् । पुनरपि प्रकारान्तरेणाह-अन्यदप्युच्यते इत्यर्थः, श्रोत्रेन्द्रियेण श्रुत्वा शब्दान् अमनोज्ञान्
पापकान् अशुभान् के ते इत्याह ? तद्यथा आक्रोशो-स्त्रियतां स्तेय(न)स्त्वभित्यादिरूपः, परुषः-रे मुण्ड इत्यादिरूपः, खिसनं-निन्दनं
अशीलोऽसीत्यादिरूपं, अवमानना-अपूजा वंचनं गूथादिमया मलिना तथा तर्जना-ज्ञासासि रे अग्रे इति, निर्भर्त्सनं-मे दृष्टिपथादपसर,

दित्तवयण-तासण-उक्कजिय-रुन्न-रडिय-कंदिय-निग्घुद्वरसिय-कलुण-विलवियाइं अत्तेसु य एवमादिणसु
सहेसु अमणुणपावएसु न तेसु समणेण रुसियव्वं, न हीलियव्वं, न निदियव्वं, न खिसियव्वं, न छिदियव्वं,
न भिदियव्वं, न वहेयव्वं, न दुगुञ्जावत्तियाए लब्भा उप्पाएउं, एवं सोत्तिदियभावणाभावितो भवति अंतरप्पा
मणुणाऽमणुन्नसुग्गिभदुग्गिभरागदोसप्पणिहियप्पा साहु मणवयणकायगुत्ते संवुडे पणिहित्तिदिए चरेज्ज धम्मं १ ।

दीप्तवचनं-रुसणवचनं-कोपवाक्यं, प्रासनं-मयकारिवाक्यम्, उत्कृजितं-अव्यक्तमहाध्वनिकरणम्, रुदितं-अधुविमोचनेन "रुन्नं"
रोदनं मय(ह)च्छन्देन, क्रन्दितं-आक्रन्दनं-इष्टवियोगादौ, निर्घुष्टरसितम्-निर्घोषरूपं शृंगालसूकरादिवत् फूत्कारः, कलुणम्-करुणोत्पा-
दकम्, विलपितम्-आर्त्तस्वरूपम्, एतेषां इन्द्रस्ततस्तानि श्रुत्वा, अन्येषु इत्येवमादिकेषु शब्देषु अमनोज्ञेषु अतएव पापकेषु-अशुमेषु
श्रमणेन-साधुना "न"-निषेधे रोपितव्यं-क्रोधो न उत्पादनीयः, न हीलितव्यं-नावज्ञा कार्या, न निदना(दितव्यं)-न निंदा कार्या स्वचित्ते
न गर्हा कार्या लोकसमथम्, न खिसा अमनोज्ञा एते इत्यादिरूपा(कार्या), न छिदितव्यं न द्रव्यच्छेदकार्यः, न भेदो विधेयः, अथवा न
मेतद्व्यम्, न वधस्तन्मातुः कार्यः, अथवा तेभ्यो भयं प्राप्य ते न हातव्याः, न जुगुप्सावृत्तिका लब्धा-उत्पादयितुं जनयितुं वा संज्ञादि-
नाऽपि इत्यर्थः, निगमयन्नाह प्रथमा भावनामिति, एवं श्रोत्रेन्द्रियविषया भावना भावितो भवति अंतरात्मा-जीवः मनोज्ञाऽमनो-
ज्ञाभ्यां ये सुप्राप्तिशुभाऽशुभाः शब्दाः इति गम्यते तेषु क्रमेण यो रागद्वेषः तथोर्विषये प्रणिहितः-संवृत्तः आत्मा यस्य स तथा साधुः
निर्वाणसाधनपरः, मनोवचनकायगुप्तः, संवृत्तः-संवरवान्, पिहितेन्द्रियः-निरुद्धहृषीकः, प्रणिहितेन्द्रियो निश्चलेन्द्रियः संयमविषये,
एतादृशः सन् धर्मे-संवरधर्मे चरेत् साधुः-धुनिः ॥ इति प्रथमा भावना ॥१॥

पञ्चम
संवरद्वारे
प्रथम
भावना

वित्तियं चक्षिग्यविष्णु पासिय रूपाणि मणुजाइं भद्रकाइं सचित्ताचित्तमीसकाइं कट्टे, पोत्ये यं, चित्तकम्मे
 छेप्पकम्मे, सेळे य, दंतकम्मे य. पंचहिं वण्णेहिं अणेगसंठाणसंथियाइं, गंठिमवेदिमपूरिमसंथातिमाणि, य मल्लाइं
 यहुविहाणि य अहियं नयणमणसुहकराइं, वणसंठे पव्वते य गामागरनगराणि य खुदिय-पुक्कवरिणि-वावी-
 दीहिय-गुंजालिय-सरसर पंतिय-सागर-विल पंतिय-खादिय-नदी-सर-तलाग-वप्पिणीकुल्लुप्पलपउम-

दीर्घाणि भावनास्तु चक्षुरिन्द्रियसंघरो नाम तथैवं-चक्षुरिन्द्रियेण दृष्ट्वा रूपाणि नरयुग्मादीनि मनोज्ञभद्रकाणि-मनोहरशुभकानि
 सचिदाचित्तमिश्रकानि तेषु इत्याह क क स्थाने काष्टे-पुत्तलिकादौ, पुस्तिका-पुस्तके, चित्रकर्म प्रतीतम् तस्मिन्, लेप्यकर्मणि-मृत्तिका
 (यां) भित्त्यादौ वा, शैले-पाषाणे, दंतकर्मणि तत्र किंभूते इत्याह, रूपनिर्माणक्रियायां पंचभिर्वर्णैः युक्तानीति गम्यम्, तथाऽनेकसं-
 स्थानसंस्थितानि, ग्रन्थिमं-ग्रथनेन निष्पन्नम् मालावत्, वेष्टिमं-वेष्टनेन जातं निभृतकुसुमं गेन्दुकवत्, पूरिमं-वंशपूरितं श्रोतकुसुममालवत्
 संघातिमं-समूहेन निष्पन्नं इतरेतरनिवेशितमालावत् एतेषां द्वन्द्वः, एभिः प्रकारैः निर्मितानि यानि माल्यानि मालासु साधितानि पु-
 ष्पाणि बहुविधानि-अनेकप्रकाराणि अधिकतराणि नयनमनसां सुखकराणि यानि तथा तानि, वनखंडानि पर्वताश्च [तान्] ग्रामाकर
 नगराणि प्रतीतानि. क्षुद्रिका-जलाशयविशेषः परं लघुको, पुष्करिणी-पुष्करवती चतुःकोणा वा, वापी-वर्तुला चतुःकोणाऽपि, दीर्घिका
 कृपाकारा ऋजुसारिणी, गुंजालिका-वक्रायतसारिणी वा, सरः खात-अखात-सरोवरादि सरसरपङ्क्तिका एकस्मात् सरसः अन्यत् सरः
 सरःसरःपङ्क्तिका, सागरः-समुद्रः, घातुखानिपद्धतिः-विलपङ्क्तिका-खातिका-वप्रगर्ता, नदी-निम्नगा, सरः-स्वभावजो जलाशयविशेषः,
 तडागः कृतकं कासारं, वप्पिणीति केदारः एतेषां पदानां द्वन्द्वः, किंभूतान्, कुल्लै-विंकसितैः उत्पलैः-नीलोत्पलादिभिः पद्मैः-सामान्यैः

(पृ. ३१८)

पङ्कज-कुञ्ज-पङ्गुल-वामन-अंधिलग-एगचक्षु-विणिहय-सप्पिसहग-वाहिरोगपीलियं विगयाणि य मयंकक-
पादादौ काठिन्यं यदुक्तं “प्रकुपिता वातपित्तश्लेष्माऽधोऽधः प्रपन्नाः, बध्नोरुजं वास्वविष्टमानाः कालान्तरे पादमाश्रित्य ग्रनैः ग्रनैः
शोकप्रपन्नयति (न्ति) यत्तत् स्त्रीपदमेव वक्ष्यते” ।

पञ्चम
संवरद्वारे
द्वितीय
भाषणा

पुराणोदकभूयिष्ठाः सर्वर्तुषु च शीतलाः । ये देशास्तेषु जायन्ते, स्त्रीपदानि विशेषतः ॥१॥

पादयोर्हस्तयोर्वापि जायते स्त्रीपदं नृणाम् । कर्णोष्ठनासास्तपि च, क्वचिदिच्छन्ति तद्विदः ॥२॥

कुञ्जः पृष्ठादौ पङ्गुलः-चक्रमणाऽसमर्थः, वामनः-ह्रस्वसर्वशरीरः एते च मातापितृशुक्रशोणितदोषोद्भवाः कुञ्जवामनकादयो
भवन्ति । उक्तं च-गर्भे वातप्रकोपेण दोहदे वाऽपमानिते । भवेत् कुञ्जः कृणिः पङ्गुर्मुको मन्मन एव यः ॥१॥ इति ।

तथा अंधिलगति-अंध एव अंधिलको जात्यंधः, एकचक्षुति-काणः, एतच्च दोषद्वयं गर्भगतस्योत्पद्यते जातस्य च, तत्तु गर्भ-
स्यस्य दृष्टिमागमप्रतिपन्नं तेजो जात्यन्धकत्वं कृत्ते तदेकाक्षिगतं काणत्वं विपक्षे तदेव रक्तानुगतं रक्ताक्षं, पित्तानुगतं पिक्वाक्षं, श्लेष्मा-
नुगतश्च (तं च) शुक्लाक्षमित्यादि ज्ञेयम् । विणिहयति-विनिहतचक्षुरित्यर्थः तत्र यस्मात्तस्य चक्षुर्विहनेन अंधत्वं काणत्वं वा दर्शितम् ।
सप्पिसहगति-सह पिसहकेन-पिशाचेन वर्चते यः स तथा ग्रहगृहीत इत्यर्थः, अथवा-सर्पतीति सर्पी पीठसर्पी स च गर्भदोषात्क-
र्मदोषाद्भवति, स किल पाणिगृहीतकाष्ठः सर्वत्रातिशय्यकस्तन्वपुरुषाकार इत्यर्थः शूलवान् शूलादिभिन्न इत्यर्थः । व्याधिना-विशिष्ट-
पीडया चिरस्याधी(यि) गदेन वा, रोगेण वा सद्योघातिगदेन वा पीडितो यः स तथा । विगतानि मृतककलेवराणि, सकिमिण-

॥१००॥

“राप्ते” इति भाषा

लेवराणि सकिमिणकुहियं च दन्वरासिं अन्नेसु य एवमादिषु अमणुजपावकेसु न तेषु समणेण रूसियव्वं जाव न दुगुंठावत्तियावि लब्भा उप्पातेउं, एवं चकिंखदियभावणाभावितो भवति अंतरप्पा जाव चरेज्ज चम्मं २ ।

तत्तियं घाणिदिएण अग्घाइय गंधातिं मणुजमद्दगाइं; किं ते १, जलयर-थलयर-सरस-पुष्पफल-पाण-भोयण-कुट्ट-तगर-पत्त-चोददमणक-मरुय-एलारस-पक्कमंसि-गोसीस-सरसचंदण-कप्पूर-लवंग-अगर-कुं-

कुहियत्ति-सहकुमिभिर्यः कुपितश्च, तथा द्रव्यराशिं पुरीपादिदुगंछितद्रव्यसमूहं दृष्ट्वा तेषु-गंध्यादिपदसमुदायेषु, अन्येषु-एवमादिरूपेषु अमनोज्ञपापकेषु तेषु श्रमणेन न सेवितव्यं यावत् करणात् न हीलितव्यमित्यादीनि पदपदानि न जुगुप्सावृत्तिकाऽपि लभ्या उत्पादयितुं शुचिना योगेनेत्यर्थः, एवममुनाप्रकारेण चक्षुरिन्द्रियभावनाभावितो भवति । अंतरात्मा जीवः यावत् स साधुधर्मं चरेत्-आसेवते इति द्वितीया भावना २ ॥

अथ तृतीयामाह-घ्राणेन्द्रियेण आप्रातुं योग्यानि यानि द्रव्याणि मनोज्ञानि भद्राकाणि-घ्राणमनोनिर्घृतिकराणि कानि तानि उद्यथा-जले जातानि जलजानि, स्थले जातानि-स्थलजानि, सरसानि-आर्द्राणि, पुष्पफलपानभोजनानि प्रतीतानि, कुष्ठं-गंधद्रव्यं, तगरः(१) गन्धद्रव्यविशेषः, पत्रं-तमालपत्रम्, चूयत्ति-सर्वसुगंधद्रव्यविशेषः, दमणकः पुष्पजातिविशेषः, मरूकः प्रतीतः, एलारसः-सुगन्धिफलविशेषरसः, पक्कमंसी-असंस्कृता मांसी-गन्धद्रव्यविशेषः, गोशीर्षाभिधानं यत् चन्दनं सरसं-आर्द्रं यत् चंदनं-थ्रीखण्डं, कर्पूरः-घनसारः

१ 'कोष्ठ' इति भाषा । २ 'चूया' इति भाषा । ३ 'मरुओ' इति भाषा ।

म-ककोल-उसीर-सेयचंदनं-सुगन्धसारंग-श्रुतिवरधूववासे उउयपिंडिम-णिहारिमगंधिएसु अत्रेसु य एव-
मादिसु गंधेसु मणुन्नभदएसु न तेसु समणेण सज्जियव्वं जाव न सतिं च मइं च सत्थ कुज्जा, पुणरवि घाणि-
दिएण अग्घातिथ गंधाणि अमणुन्नपावकाइं किं ते?, अहिमड-अस्समड-हत्थिमड-गोमड-विग-सुणग-सियाल-
-मणुय-मज्जार-सीह-दीविघ-मयकुहिय-विणट्ठकिविण-यहुदुरभिगंधेसु अत्रेसु य एवमादिसु गंधेसु अम-

लवंगानि प्रतीतानि, अगुरु-दारुविशेषः कृष्णादिबहुमेदतः, कुंकुमं-काश्मीरजं केशरं, ककोलति-फलविशेषः, ओशीरं-वीरणीमूलं, श्वेत-
चंदनं-वूर्णवासादिसूक्ष्मं वास्पंदघट्टनं मलयजं, सुगंधानां-सद्रन्धानां सारंगानां युक्तिः-पोजनं येषु ते तथा वरधूपवासेषु ततस्तान्
आघ्राय तेषु योगात्, तथा ऋतुजः-स्वस्वकालान्वितः पिण्डिमो-बहुपरिमलत्वेन दूरनिर्यायी-दूरतरादागमनशीलो यो गंधः स विद्यते
येषु ते तथा तेषु, अन्येष्वपि च एवमादिकेषु गन्धेषु उक्तानुक्तेषु शुभेषु मनोज्ञेषु भद्रकेषु-प्रधानेषु, रमणीयेषु तेषु-द्रव्यादिकेषु, थम-
णेन साधुना न सक्तव्यं-आसक्तेन न भाव्यम् । यावत् शब्देन सर्वे पूर्वशब्दा ग्राह्या स्वकीयां मतिं च पुनरर्थे तत्र-विषयेषु न कुर्यात्,
पुनरपि घ्राणेन्द्रियेण आघ्रातुं योग्यानि यानि गंधानि अमनोज्ञानि-पापकानि कानि तानीत्याह-मृतकानि-जीवनिमुक्तानि अहीनां-
सर्पाणां मृतकानि, अध्वानां-ह्वानां मृतकानि, हस्तिनां मृतकानि, गवां मृतकानि, ईका (तेपां) श्वानानां-कुर्कुराणाम् मृगालानां
मनुजानां-मनुष्याणां मार्जाराणां सिंहानां द्वीपिनश्चित्रकास्तेषां मृतकानि-जीवरहितानि कुथितानि-द्वीन्द्रियादिजीवोपगतानि
विनष्टानि-पूर्वाकारविनाशेन (उत्तराकारं प्राप्तानि), कृमिवन्ति बहुदुरभिगंधानि वा अत्यंत(तं) अमनोज्ञगंधानि यानि तानि तादृशेषु

पुत्रपाचपसु न तेषु समणेण रूसियन्वं न हीलियन्वं जाव पिहियघाणिदिय चरेज्ज घम्मं ३ ।

चउत्तं जिन्मिदिण्ण साइय रसाणि उ मणुल्लभदकाइं, किं ते !, उग्गाहिमविविहपाण-भोयण-गुलकय
खंडकप-तेल्लयकयभक्तेसु बहुविहेसु लवणरससंयुक्तेसु मधुमंसबहुप्पगारमज्जिय-निट्ठाणगदालियंय-सेहंय-

भाजनेषु अन्येष्वपि-एवमादिकेषु-उक्तानुक्तेषु गंधेषु अमनोहृषापकेषु न तेषु श्रमणेन रोपितव्यम्-कोपो न कर्तव्यः, न हीलि-
तव्यः-नक्रादिमोटनेन यावत्करणेन न पिहितघ्राणेनापि भवितव्यम् किन्तु धर्मं चरेत् साम्यभावं चरेत् । इति तृतीया भावना ॥३॥

अथ चतुर्थीभावनामाह-जिह्वेन्द्रियसंवरः एतद्वक्ष्यमाणः जिह्वेन्द्रियेण आस्वाद्य स्वाधरसान् सुमनोहमद्रकान्-स्वादुस्वादुपतः कान्
तान् इत्याह तद्यथा-अवगाहः-स्नेहबोलनं तेन पाकतो जातं अवगाहिमं-पक्वानं-खंडस्वाद्यादि, विविधं पानं-द्राक्षापानकादि, भोजनं-
ओदनं, गुडकयं-गुडसंस्कृतं, खंडकृतं-खंडसंस्कृतं लड्डुकादि, तैलघृतकृतं-अपूयादि भक्ष्यं-भोज्यं आस्वाद्येति संबंधः । तेषु भक्ष्येषु
तपक्व(शष्कु)लिकाप्रभृतिषु बहुविधेषु-विचित्रेषु लवणरससंयुक्तेषु “निर्लवणमस्वादु” इति वचनात् मधुमांसे प्रतीते बहुमकारा मज्जिका
रमाद्वैततया प्रकटमूल्यनिष्पादितं यत् “निट्ठाणंति जा सयसइस्सं”लक्षमूल्य(ल्यं)थेति यद्भवति तन्निट्ठाणगं, दालिकाम्लं मरीचराजि-
कादिना निष्पन्नं, सैन्धाम्लं संधानेन-आम्लिकादिना आम्लीकृतं, तथा दुग्धं दधि च प्रतीतम्, सरको-गुडधातकीपुष्पादिना सिद्धः,
मधवरः-पिष्टोद्भवः, वारुणी-मदिरापान(नं) सीधुकापिशायनं-संयोजितविशेषद्रव्यमयं तथा शाकं-अष्टादशरसशाकं ततस्तथा ते
बहुप्रकारा यस्मिन् एतेषां सर्वत्र कर्मधारयः तेषु शाकाऽष्टादशता तच्चैवं—

सुपो१ दणो२ जवन्नं३ निज्जि य मंसाइ६ गोरसो७ जूसो८ भक्खा९ गुललावणिया१० मूलफला११ हरिययं१२ डागो१३

दुद-दहि-सरयमज्जवरवारुणीसीहुकाविसायणसायद्वारसबहुप्पगारेसु भोयणेसु य मणुन्न-वन्नगंधरसफासयहुद-
व्वसंभितेसु अत्तेसु य एवमादिएसु रसेसु मणुन्नमदएसु न तेसु समणेण सज्जियव्वं जाव न सहं च मतिं च
तत्थ कुञ्जा, पुनरपि जिह्वेन्द्रियेण सापिप रसतिं अमणुन्नपायगाहं, किं ते?, अरसविरससीयलुक्कग्वणिज्जप्प-
पाणभोयणाहं

पञ्चम
संवरद्वारे
चतुर्थी
मायना

होइ रसात्तु य१४ तथा पाणं१५ पाणीय१६ पाणमं१७ चेय। अट्टारसमो सागो१८ निरुवहओ लोइओ पिण्डो ॥२॥

तिमेव मंसाहंति-जलचरादिसत्त्वानि, जूसोत्ति-शुंदी-तंदुल-जीरकडुभांडादिरसः भक्ष्यति-खंडखाद्यादीनि, गुल्लापनिका-
गुल्लपटिका लोकप्रसिद्धा गुडधाना वा, स्रपो-गुदगादिः, तंदुलजवाचं, मूलफलमित्येकपदं, द्रवितकं ति-जीरकादिसंस्कृतं, डागो व-
स्तुलादिभक्षिकाविशेषः, रसात्तु ति-आम्लमधुरफलादि, भक्षिका देशे आहारविशेषः, पानं-मद्यं, पानीयं-जलं, पानकं-द्राक्षा-
पानकादि, सागोत्ति तत्र प्रसिद्धशकं, तथा भोजनेषु विविधशालनकेषु च, मनोज्ञवर्णगंधरसस्पर्शनिर्घृतानि, बहुद्रव्यैः संभृतानि-
उपस्कृतानि तथा तेषु अन्येष्वपि एवमादिकेषु रसेषु, मनोज्ञभद्रकेषु “न” निषेधे तेषु श्रमणेन-साधुना न सक्तव्यं इति पूर्ववत् योज्यं,
तत्र स्वीयां मतिं न कुर्यात् । तथा पुनरपि जिह्वेन्द्रियेण आस्वाद्य रसान् तथाविधान्-अमनोज्ञान् पापकान् कान् तान् इत्याह-
अरसानि-अहार्यरसानि हिंसादिभिरसंस्कृतानि इत्यर्थः, विरसानि-पुराणत्वेन विगतरसानि, शीतानि-अनौचित्येन शीतलानि,
रुद्धाणि-निःश्लेहानि, निजप्पिचि-निर्याप्यानि निर्वलानि यानि पानभोजनानि तानि, तथा दोसीणत्ति-दोषान्नं-रात्रिपर्युपितं तदपि

॥१०२॥

दोसीणवायन्न-कुहिय-वृहय-अमणुन्न-विणट्टससूय-यहुदुग्भिगंधियाहं तित्तकडुयकसायभंविलरसल्लिडनीरसा-
हं अग्नेसु यणमानिएसु रसेसु अमणुन्नपावएसु न तेसु समणेण रुसियव्वं जाव चरेज्ज धम्मं ४।

पंचमगं पुण फासिदिण फासिय फासाहं मणुन्नभट्टकाहं, किं ते?, दग-मंडव-हीरसेयचंदणसीयलविम-
लजलविविहकुसुमसत्थर-ओसीरमुत्तिय-मुणालदोसिणापेहुणउक्खेवगतालियंटवीयणगजणिय-सुहसीयले य

ध्यापदं-विनष्टवणं, कुथितं-कोयवत्पूतिकं-अपवित्रं गंधतो वा कुथितपूतिकं अन्यानपि कुथितकारकं अतएव अमनोज्ञं-अ-
मुन्दरं, विनष्टं-अत्यन्तविकृतावस्थाप्राप्तवत्, सद्यपत्ति-जीवानां सप्तवृत्तिर्यत्र, बहुत एतावता त्रसजीव-नीलफूल्यादिसंसक्तं, बहुदुर-
मिगंधो येन तच्चथा, तिरुक्तं च निम्बवत्, कडुकं च खंड्यादिवत्, [कपायं-विभीतवत्] आम्लरसं तक्रादिवत्, लिद्रवत्-सशैवल-
पुराणजलवत्, नीरसं च विगतरसं एतेषां द्वन्द्वः अतस्तानि आख्यायतेष्विति योगः। अन्येष्वपि एवंमादिकेषु रसेषु अमनोज्ञेषु पाप-
केषु एतेषु "न" इति निषेधे श्रमणेन-साधुना न रोपितव्यं पूर्ववत्। यावत् करणादिदं दृश्यं समताभावतया धर्मे चरेत् वस्तुस्वभाव-
मवगत्य न रोपतोयं कुर्यात् इति चतुर्थी भावना ॥४॥

अथ पंचमकं भावनावस्तु स्पर्शनेन्द्रियसंवरस्तच्चैवं-स्पर्शनेन्द्रियेण यानि स्पर्शयितुं योग्यानि स्पर्शानि तानि स्पृष्ट्वा इति योगः,
मनोज्ञानि मद्रकाणि-मनोहराणि कल्याणकारीणि, कानि तानीत्याह-दंकमंडपाः-उदकमंडपाः-जलयंत्रस्थानानि, उक्तक्षरणयुक्ताः हीराः
निर्जरणाः प्रतीताः, श्वेतचन्दनं-श्रीखंडं, शीतलं-विमलं, निर्मलं जलं-यानीयं, विविधाः-विचित्रप्रकाराः कुसुमानां सस्तराः-शय-
नानि, ओसीरं-वीरणीमूलं, मौक्तिकं-मुक्ताफलानि, मृणालं-पद्मनीलं, दोषायां-रात्रौ भवा दोषीणां(णा)-चन्द्रज्योत्स्ना एतेषां पदानां

पवणे गिम्हकाले सुहफासाणि य बहूणि सयणाणि आसणाणि य पाउरणगुणे य सिसिरकाले अंगारपतावणा
य आयवनिद्धमउय-सीयउसिणलहुया य जे उउसुहफासा अंगसुहनिब्बुइकरा ते अत्रेसु य एवमादितेसु
फासेसु मणुअभइएसु न तेसु समयेण सज्जियव्वं [न रज्जियव्वं] न गिज्जियव्वं, न मुज्जियव्वं, न विणिग्घायं
आवज्जियव्वं, न लुभियव्वं, न अज्झोववज्जियव्वं, न तूसियव्वं, न हसियव्वं, न सति च मति च तत्थ कुत्ता,

इन्द्रा, पेहुणानां-मयूरकानां ये उत्क्षेपका-धंद्रकास्तेषां, तालवृन्तं-बीजनकं एतानि पवनोदीरकानि वस्तुनि (वस्तूनि) तैर्जनिताः-
उत्पादिताः सुखाः-सुखहेतवः, शीतलाश्च-शीताः ये ते तथा, तान् पवनान् स्पर्शति क ? ग्रीष्मकाले-उष्णकाले, अन्यान्यपि सुख-
स्पर्शानि बहूनि संति तान्याह-शयनानि-शय्यासंस्तराणि, आसनानि-सिंहासनादीनि, प्रावरणगुणाश्च-शीतापहारकादीन् क शिशि-
रकाले-शीतकाले, अंगारप्रतापनाः-शरीरस्वांगारप्रतापनाः ताव, आतपः-सूर्यतापः, पुनः स्निग्धमृदुशीतलउष्णलघुकाः, आश्रये
श्रुतसुखाः-हेमन्तादिकालविशेषे सुखकाराः सुखस्पर्शाः अंगसुखं-शरीरसुखं, निर्घृतिः-मनःस्वास्थ्यम् कुर्वन्ति ये ते तथा तान्,
अन्येष्वपि एवमादिकेषु स्पर्शेषु मनोऽभद्रकेषु “न” निषेधे तेषु स्पर्शेषु श्रमणेन-साधुना न सक्तव्यं-आसक्ततया न भाव्यं, न
गृद्धिः-नित्यं प्राप्त(सि) वांछा कार्या, न मूर्च्छा-लब्धेऽपि लोभो न कार्यः, “न” निषेधे तस्मिन्नर्थविशेषे निर्घातं-निर्दयत्वं नाव-
जितव्यम्, न लोब्धव्यं-आशंसया न अध्यात्मनि तमेवार्थं उत्पादयितव्यं (न अध्यात्मनि तु एवार्थं उत्पादयितव्यः) न तोषितव्यं
-संतोषण्यं सम्यग्ज्ञातमिति, हास्यो न कार्यः विसायतया, न स्वकीयां मतिं तत्र कुर्यात्, तथा पुनरपि स्पर्शनेन्द्रियेण स्पर्शितस्पर्शान्
प्रति अमनोऽनुपापकानि कानि तानीत्याह-अनेको-बहुविधो बधो-यष्ट्यादिभिः, बंधो-रज्ज्वादिभिः, ताडनं-चपेटादिना, संयमनं-

पञ्चम
संवरद्वारे
पञ्चमी
भावना

पुणरपि कासिदिण्ण कासिय कासार्तिं अमणुत्तपावकाइं, किं ते ? अणेगवध-बंध-तालणंकण-अतिभारारोवणए
 अंगभंजण-सूतीनखप्पवेस-गायपच्छण-लक्खारसखारतेल्लुकलकलंत-तउअसीसककाललोहसिंचण-हडियंधण
 रज्जुनिगल-संकलहत्थंडुय-कुंभिपाकदहण-सीहपुच्छण-उग्गंधण-सूलभेय-गयचलणमलण-करचरणकन्नना-
 सोट्टसीसछेपण-जिह्वछेयणवसणनयणहिययदंतभंजण-जोत्तलयकसप्पहार-पादपण्हिजाणुपत्थरनिवायपील-
 णकविकच्छुअगाणि विच्छुयडक्कवायातवदंसमसकनिघाते दुट्ठणिसज्ज-दुत्तिहिया-दुग्गिभकक्खड-गुरुसीयउसि-
 संयमनं वधो-विनाशः, अंकनं-तप्तायःश्लोकया अंककरणं.अतिभारारोपणं-शक्तिमनपेक्ष्य भारक्षेपणं, अंगभंजनम्-शरीरावयवमोटनम्,
 नखेषु सूचीनां प्रवेशो यः स तथा, तथा गात्रस्य-शरीरस्य प्रक्षरणं केन कृत्वेत्याह ? त्वक् छेदादिना लाक्षारसेन, क्षारेण, तैलादिना,
 कलकलशब्दं यत् करोति तत्कलकलं-अतितप्तमित्यर्थः तेन त्रपुणा, सीसकेन-काललोहेन यत् सिंचितं-निपेवनं तत्तथा, हडिबंधनं-
 खोडकक्षेपः, रज्ज्वा निगडैः सञ्चलनं हस्तांडुकेन यानि बन्धनानि तथा कुंभ्यां-भाजनविशेषे पाकः-पचनं, दहनं अग्निना, सिंह-
 पुच्छने यद्वा उत्पाटनं, उद्गन्धनं वृषादौ, शूलिका शूलप्रोतनं, गजचरणेषु लोलनं-मलनम्, कर्णनासौष्ठुशीर्षच्छेदनं च प्रतीतम्,
 जिह्वाच्छेदनं-जिह्वाकर्षणम्, घृणकर्षणम्, नयनोत्पाटनम्, हृदयकर्षणम्, दंतानां यद्भंजनमामर्दनम्, योत्रे-युपे घृणभाणां संयमनं,
 लता-कंषा-कसा(शा)-वाग्रमयी रज्जुः तस्याः येषां ये प्रहाराः, पादपाणिः-घुंटिकाघः, जानुः, प्रस्तराः-पापाणाः येषां यो निपातः
 पतनं स तथा, (यत्रैः) पीडनं-यत्रपीडनं, कपिकच्छुः-तीव्रकंडुतिकारकः फलविशेषः, अग्निः-वह्निः, वृश्चिकदंशो वा, वातातपदंशम-

गल्लुक्खेसु बहुविहेसु अत्तेसु य एवमाइपसु फासेसु अमणुअपावकेसु न तेसु समणेण रूसियब्बं, न हीलियब्बं, न निंदियब्बं, न गरहियब्बं, न खिसियब्बं, न छिंदियब्बं, न भिंदियब्बं, न वहेयब्बं, न दुगुंछावत्तियब्बं च लब्धा उप्पाएउं, एवं फासिंदियभावणाभावितो भवति अंतरप्पा । मणुअमणुअसुविभदुविभरागदोसपणिहियप्पा साहू मणवयणकायगुत्ते संबुद्धेण पणिहिंतिंदिए चरेत्त धम्मं ५ ।

एवमिणं संवरस्स वारं सम्मं संवरियं होइ सुप्पणिहिंयं इमेहिं पंचहिंवि कारणेहिं, मणवयकायपरिरक्खिएहिं

सकनिपातश्चेति द्वन्द्वस्ततस्तान् स्पृष्ट्वा, दुष्टनिषद्या-क्षुद्रासनानि, दुर्निपीधिकाः-कष्टस्वाध्यायभूमिः ताः स्पृष्ट्वा तेषु, कर्कश-गुरु-शीतोष्ण-रूपेषु बहुप्रकारेषु अन्येष्वपि एवमादिकेषु प्रकारेषु अमनोहरपापकारिषु श्रमणेन-मुनिना "न" निषेधे तेषु रोपितव्यं क्रोधात्मना वाच्यं, न हीलितव्यं, न निंदितव्यं, न गरहितव्यं, न खिसितव्यं, न छेदितव्यं, "न" निषेधे तान् वधेतव्यं (हन्तव्यम्) न दुर्गुंछावृत्तिर्जुगुप्सा उत्पादयितुं (न दुर्गुंछावृत्तिर्जुगुप्सा उत्पादयितव्या) लब्धा, एतेषामपानां पदानामर्थः पूर्वभावनया व्याख्यातः, एवमुक्तरीत्या स्पर्शनेन्द्रियभावनाभाविता वासिता भवति ।

अन्तरात्मा जीवः मनोज्ञ(ज्ञे) अमनोज्ञ(ज्ञे) सुष्ठुतया दुष्ठुतया रागद्वेषमणिधिनः(ना) अस्मापित आत्मा यस्य स एतादृशः साधुरना-गारः मन(नो)वचनकायगुप्तेन-सुसिन्नयतत्परेण सुसंवृतेन-शान्तिभूतेन्द्रियेण, पिहिताश्रवद्वारेण धर्म-संयतधर्म चरेत् पंचमी भावना ॥५॥

अथ पंचमभावनानिगमनं इह पंचमसंवरः । शब्दादिषु रागद्वेषनिरोधनं यद्भावमावित्वेनोक्तं तच्चेष्टु तदनिरोधः परिग्रहः स्यादिति ज्ञेयं अतएव परिग्रह एव विरमणं व्रतं तस्मादयमर्थ इति सर्वत्र भाव्यं यदाह जे सहसुवरसंगंधमागए तस्से अ प

पञ्चम
संवरद्वारे
पञ्चमी
भावना

निधं आमरणंतं च एत जोगो नेयव्वो धितिमया मतिमया । अणासवो, अकलुसो, अञ्छितो, अपरिस्तावी, असंकटोलि, सुद्धो, सब्वजिणमणुत्तातो, एवं पंचमं संवरदारं फासियं पालियं सोहियं तीरियं किट्ठियं अणुपालियं आणाण आराहियं भवति, वायणंतरे पुण एयाणि पंचावि सुव्वय महव्वयाणि लोकधिइकराणि, सुयसागरदेसियाणि संयमसीलव्वयसवज्जवमयाणि, नरयतिरियदेवमणुयगइविवज्जयाणि, सब्वजिणसासणाणि, कम्मरयवियारकाणि, भवसयविमोयगाणि, दुःखसयविणासकाणि, सुखसयपवत्तयाणिकापुरुपसुदुरुत्तराणि सप्पुरिसज्जणतीरियाणि, निव्वानगमणजाणाणि कहियाणि सग्गपवायकाणि पंचावि महव्वयाणि कहियाणि ।

पावण । गेही पओसं न करेज्ज पडिए स होति दंते विरत्ते अकिंचणे ति एवमिदं पंचमसंवरद्वारं सम्यक् प्रकारेण संबुतं भवति, सुद्धु-शोभनतया प्रणिहितं-स्थापितं एभिः पंचभिः कारणैः-भावनाकरणभूतैः, मनोवाक्कायपरिक्षितेन आत्मना नित्यं-सदा आमरणान्तं-जन्मावधि यावत् एषः योगो नेतव्यः-प्राप्तव्यः केनेत्याह-धृतिमता मतिमता मुनिना पुनर्धृतिमता-धैर्यवतैव अनाश्रयः-संवर(रः) कथितः इति गम्यं । अकलुषः-निर्मल(लः) रजोरहितः, अञ्छिद्रः-न कोऽपि दोषावकाशः, अपरिस्तावी सकलगुणधारकत्वात् सदाशयविशुद्धः अतएव असंक्लिष्टपरिणामः, ततः शुद्धः-निर्दोषः, सर्वज्ञिनैः-सर्वतीर्थकरैः, अनुज्ञातः-आसेवितः कथितश्च, एवम-अमुना प्रकारेण पंचमं संवरद्वारं-परिग्रहविरमणलक्षणं “पंचमेति संख्यापूर्णे मट्” इति पञ्चापि संवरद्वारं “जातावेकवचनं इति न्यायात्” स्पष्टितं कायेन, पालितं-पुनः पुनः स्मरणेन, शोधितं गुर्वनुज्ञया, तीरितं भावोन्नत्या यथा कालावधि साश्वतत्वेन, कीर्तितं चेतसोऽविस्मरणात्, अनुपालितं पूर्वमुनि आ(न्या)सेवितमार्गेण, आज्ञया आराधितं भवति, वाचनान्तरे पुनः एतानि पंचाऽपि हे सुवत्त !

एवं नायमुणिणा भगवया महावीरेण पन्नवियं, परूवियं, पसिद्धं, सिद्धं, सिद्धवरसासणमिणं आघवियं, सुदे-
सियं, पसत्थं, पंचमं संवरदारं सम्मत्तं ति वेमि ॥ एयातिं चयाइं पंचवि सुव्वग महान्वयाइ हेउसयविचित्तपु-
कखलाइं कहियाइं अरिहंतसासणे पंच समासेण संवरा वित्थरेण उ पणवीसतिसमियसहियसंबुढे सया जयण-
घडण-सुविसुद्धवंसणे एए अणुचरिय संजते चरमसरीरधरे भविस्सतीति (सू० २९) पण्हावागरणे णं एगो सुय-

शोभननियम ! महाव्रतानि कीदृशानि ! लोके धृतिदानि, धृतसागरे-आगमे देशितानि, संयमशीलव्रतसत्यार्जवाद्यने कगुणमयानि, नरक-
तिर्यग्-देव-मनुजचतुर्गतिविवर्जकानि, सर्वेषां जिनाणां आसनानि आशारूपाणि, कर्मरजोविदारकाणि, भवशतविमोचकानि दु(दुः)-
खशतविनाशकानि, सुखशतप्रवर्तकानि, कापुरुषजनैः दुस्तराणि-कातरजनदुष्प्रघर्ष्यानि, सत्पुरुषजनतीरितानि-पालितानि, निर्वाण-
गमनयानानि, स्वर्गप्राप्तकानि नियमतः पंचापि महाव्रतानि कथितानि-उपदेशितानि केनेत्याह—

एवम्-अमुना प्रकारेण, ज्ञातमुनिना भगवता श्रीमहावीरेण प्रज्ञापितं हितोपदेशतः, प्ररूपितं अर्थतः भव्यानां पुरतः, प्रसिद्धं-
विख्यातं, सिद्धं-निष्ठं प्राप्तम्, वर(रं)-प्रदानं इदं शासनं-आज्ञारूपं, आख्यातं-मर्यादया रक्षितं, सुदर्शितं-सुष्ठु सम्यक्त्वया दर्शितम्,
प्रशस्तं निर्मलाशयत्वात्, पंचमं संवरद्वारं समाप्तम्, इति परिसमाप्तौ ब्रवीमि इति-पूर्ववत् श्रीसुधर्मस्वामी जंबू (बुं)प्रत्याह भगवदाज्ञया
न तु स्वमनीषिकया इति अथ निगमनार्थं इदं वाच्यम् ।

एतानि पंचापि हे सुव्रत !-शोभननियम ! महाव्रतानि-संवररूपाणि हेतुशतैः-उपपत्तिशतैः, विविक्तैः-निर्दोषैः(पैः)
[विविच्य-विस्तारं कृत्वा इति] पुष्कलानि-विस्तीर्णानि यानि तानि कथितानि, तथा ये अनेके अर्हच्छासने-जिनागमे पंच समा-

प्रश्नव्याक-
रणाद्भक्त्यो-
पसंहारः

क्वधो दस अङ्गयणा एकसरगा दससु चैव दिवसेसु उद्दिसिज्जन्ति एगंतरेसु आयंबिलेसु निरुद्धेसु भाउत्तभत्त
पाएणं अंगं जहा आयारस्स (सू० ३०) ॥ इति प्रश्नव्याकरणारूपं दशमाङ्गं सूत्रतः समाप्तम् ॥ ग्रन्थाग्रम् १३००]

सेन-संक्षेपेन (ण) संवराऽसंवरद्वाराणि, विस्तारेण तु पंचविंशतिः प्रतिव्रतं भावनापंचकस्य संवरतया प्रतिपादितानि । अथ संवरा-
सेविनो भविष्यति भाविनी (नीं) फलभूतामवस्थां दर्शयति, समितः-ईर्यासमित्यादिभिः पंचविंशतिसंख्याभिरनंतरोदिताभिर्भावनाभिः
सहितो ज्ञानदर्शनाभ्यां मन (नो) वचनकायैः सुसंवृत्तः-सुविहितो वा कषायेन्द्रियसंवरेण यः स तथा सदा-सर्वदा यत्नेन प्राप्तः
संयमयोगेषु प्रयत्नेन धटनेन-अप्राप्त संयमयोगप्राप्त्यर्थघटनया सुविशुद्धरूपं दर्शनं-श्रद्धानरूपं यस्य स तथा, एतान्-उक्तरूपान् संवरान्
अनुचर्य-आसेव्य सत्यं संयतः-साधुः चरमशरीरधरो भविष्यति इति भावः, वाचनान्तरे पुनः निगमनं यथा कर्मणशरीरस्य अग्रही-
तव्यो भविष्यति इति भावः ।

इति श्री पंचम संवरद्वारं समाप्तं दशमाध्ययनविवरणम् । इतिशब्दः-परिसमाप्तौ पूर्ववद्वाच्यः श्रीप्रश्न-
व्याकरणांगस्य दशमस्य दशममध्ययनम् व्याख्यातं च सदर्थं पंचमाकिञ्चनस्येवम् ॥१॥

प्रशस्तिः ।

नमः श्रीवर्धमानाय, नमः श्रीपार्श्वसंभवे । नमः श्रीभगवद्वाण्यै, नमो शुर्वङ्गये सदा ॥१॥ [अनुष्टुप्वृत्तम्]
कुमततमोजलपतितं, येन क्रियोद्धारयानपात्रेण । उद्धृतमिह जगतीतलं, दत्त्वा श्रद्धाननव्यजलम् ॥२॥

१ घनं प्रत्यन्तरे

श्रीमदानन्दविमलाख्याः, सूरिन्द्रा जयन्तु ते विश्वे । श्रीमत्तपागणोदधि-प्रोल्लसन्शारदेन्दुनिभाः ॥३॥
 तेषां पट्टे जाताः, गुणाधिका विजयदानसूरीन्द्राः । श्रीहीरविजयसूरिस्तत्पट्टेऽभूदमेयगुणाः ॥४॥
 येनाञ्ज्वरभूपस्वान्ते, करुणा निवेशिता जंतोः । अद्यापि तस्य कीर्त्ति-जगति तदीयतंत्रेषु ॥५॥
 कूर्चालसरस्वतीति, विरुद्धं प्राप्तं च साहिना पुरतः । श्रीविजयसेनसूरि-जितस्तत्पट्टमाणिक्कयम् ॥६॥
 तत्पट्टोदयशैले, तरणिनिभा विजयदेवसूरीन्द्राः । सविजयसिंहयुक्ताः, प्रवचनयैश्वर्यकृद्वाचः ॥७॥
 तत्पट्टप्रमुताया-स्तिलकसमो धन्यपुण्यजनसेव्यः । श्रीविजयप्रभसूरि-स्संजातो भव्यहर्षकरः ॥८॥
 तद्रच्छरत्नकल्पाः, क्रियाकलापेन शुद्धचरणभृतः । श्रीविनयविमलसुधियः, श्रीमत्सत्कीर्त्तिविमलयुजः ॥९॥
 तच्छिष्याश्चरणधराः, कवयः श्रीधीरविमलनामानः । तच्छिष्यो नयविमलो, नयगमभंगप्रमाणपटुः ॥१०॥
 श्रीविजयप्रभसूरेः, प्रसत्तिमासाद्य हृद्यवैराग्यात् । प्राप्तानूचानपद, उपसंपदया विरागमनाः ॥११॥
 सवृज्ज्ञानविमलसूरि-रवाप्तनामा तपागणे ख्यातः । तेनेदं शिशुचेष्टितमिव, विहितं विवरणं सम्यक् ॥१२॥
 उपजीव्यपूर्ववृत्तिं, यदत्र मतिमान्यतो मया रचितम् । सम्यविहीनं सद्भिस्तच्छोध्यं मयि कृपां कृत्वा ॥१३॥
 यस्मात् सतां विधेया, नोपेक्षाः सर्वथा भवन्ति कदा । जगदुपकृतिनिपुणानामभ्यर्थनयाऽनया किं स्यात् ॥१४॥
 आप्यैः सुपरिगृहीतं, यत्किञ्चिदपि प्रकाशतामापत् । पूर्णेन्दुना गृहीतो, हरिणोऽपि जगत्प्रकाशकरः ॥१५॥
 अत्रायं खलु साहाय्य-कारिणः शान्तिशालिनः कवयः । सुखसागरनामानः, कृतावधानास्तथा जाताः ॥१६॥

वृत्तिकार-
 प्रशस्तिः

॥१०६॥

प्रथमादर्शं लिखिता-स्तैरेव हि तरणिपुरवरे रम्ये । विद्वद्भिर्वाच्यमाना, जयतु चिरं तत्त्वबोधफला ॥१७॥

यावन्महीमहेलाऽकेंद्रं दिशति कुंडले मेरुं । ललामवदत्ते, लोकाग्रे शैवरोपमम् ॥१८॥

तावन्नंदत्वियं वृत्ति-नन्या भव्यावबोधदा । एतद्वाचनपुण्याद्, भवतु जनो बोधिरन्नयुतः ॥१९॥

सप्तसहस्री साक्षां, संजाता सूत्रसंयुता चात्र । ग्रन्थाग्रमानमेतत्, निर्णीतं श्लोकमानेन ॥२०॥

येन कृतेयं वृत्तिः, सदर्थरम्या विबुधजनगम्या । स ज्ञानविमलसूरिर्जयतु चिरं भव्यबोधकरः ॥२१॥

यन्माहात्म्यास्त्रागः, ज्वलनविधुरो यन्मूव धरणेन्द्रः । पुण्यादिविजयमहर्षे-स्स ददातु शिवं श्रीवामेयः ॥२२॥

कृत्वा कृपां मम बोधाङ्गनेन यच्चक्षुरङ्गनं चक्रे । स श्रीमान् मदीयगुरुः, सद्व्योचैकनिधिश्चिरं जीयात् ॥२३॥

इति श्रेयः संवत् १७९३ वर्षे फाल्गुनमासे कृष्णपक्षे तृतीयातिथौ कुजवासरे सिद्धियोगे सकलभट्टारक पुरन्दरभट्टारक श्री श्री श्री १०८ श्रीविजयप्रभसूरिः तच्छिष्यसकलवाचकचक्रचक्रवर्ति महोपाध्याय श्री श्री १०८ श्री विमलविजयगणितच्छिष्य महोपाध्याय श्री श्री १९ श्री शुभविजयगणि तच्छिष्य सकलपण्डितश्री ५ श्री गंगविजयगणि तच्छिष्य पं. श्री नयविजयेन लिपीकृता आत्मार्यं श्री धर्मधरानगरे पार्श्वनाथप्रसादात् श्रीरस्तु श्रेयोऽस्तु कल्याणमस्तु । श्री॥

इति श्रीमत्सुधर्मस्वामिसुविहितपरंपरायातद्वादशशरदाचाम्लतपोविधान-तपाविरूढश्रीमज्जगद्वन्द्वसूरि-पट्टा-लंकार-श्रीदेवेन्द्रसूरि-पट्टभूषण-श्रीमद्धर्मघोषसूरि-शिष्यश्रीसोमप्रभसूरि-पट्टतिलक-श्रीसोमतिलकसूरि-पट्टोदयाचल-दिनमणिश्रीदेवसुन्दरसूरि-शिष्यश्रीसोमसुन्दरसूरि-शिष्य-तपागच्छभट्टारक-श्रीसुन्दर-

श्रीमदानन्दविमलाख्याः, सूरिन्द्रा जयन्तु ते विश्वे । श्रीमत्तपागणोदधि-प्रोहसन्शारदेन्दुनिभाः ॥३॥
 तेषां पट्टे जाताः, गुणाधिका विजयदानसूरीन्द्राः । श्रीहीरविजयसूरिस्तत्पट्टेऽभूदमेयगुणः ॥४॥
 येनाऽकम्बरभूपस्वान्ते, करुणा निवेशिता जन्तोः । अद्यापि तस्य कीर्त्ति-जगर्त्ति तदीयतन्त्रेषु ॥५॥
 कूर्चालसरस्वतीति, विरुद्धं प्राप्तं च साहिना पुरतः । श्रीविजयसेनसूरि-जन्तस्तत्पट्टमाणिक्यम् ॥६॥
 तत्पट्टोदयशैले, तरणिनिभा विजयदेवसूरीन्द्राः । सविजयसिंहयुक्ताः, प्रवचनवैशद्यकृद्वाचः ॥७॥
 तत्पट्टप्रभुताया-स्तिलकसमो धन्यपुण्यजनसेव्यः । श्रीविजयप्रभसूरि-स्संजातो भव्यहर्षकरः ॥८॥
 तद्गच्छरत्नकल्पाः, क्रियाकलापेन शुद्धचरणभृतः । श्रीचिनयविमलमुधियः, श्रीमत्सत्कीर्त्तिविमलयुजः ॥९॥
 तच्छिष्याश्चरणधराः, कवयः श्रीधीरविमलनामानः । तच्छिष्यो नयविमलो, नयगमभंगप्रमाणपटुः ॥१०॥
 श्रीविजयप्रभसूरेः, प्रसत्तिमासाद्य हृद्यवैराग्यात् । प्राप्तानूचानपद, उपसंपदया विरागमनाः ॥११॥
 सदृज्ञानविमलसूरि-रवाप्तनामा तपागणे ख्यातः । तेनेदं शिशुचेष्टितमिव, विहितं विवरणं सम्यक् ॥१२॥
 उपजीव्यपूर्ववृत्तिं, यदत्र मतिमान्यतो मया रचितम् । समयविहीनं सदृभिस्तच्छ्रोध्यं मयि कृपां कृत्वा ॥१३॥
 यस्मात् सतां विधेया, नोपेक्षाः सर्वथा भवन्ति कदा । जगदुपकृतिनिपुणानामभ्यर्थनयाऽनया किं स्यात् ॥१४॥
 आयैः सुपरिगृहीतं, यत्किञ्चिदपि प्रकाशतामापत् । पूर्णेन्दुना गृहीतो, हरिणोऽपि जगत्प्रकाशकरः ॥१५॥
 अत्रार्थे खलु साहाय्य-कारिणः शान्तिशालिनः कवयः । सुखसागरनामानः, कृतावधानास्तथा जाताः ॥१६॥

वृत्तिकार-
 प्रशस्तिः

॥१०६॥

प्रथमादर्शं लिखिता-स्तैरेव हि तरणिपुरवरे रम्ये । विद्वद्भिर्वाच्यमाना, जयतु चिरं तत्त्वबोधफला ॥१७॥
यावन्महीमहेलाऽर्केन्दू दिशति कुण्डले मेरुं । ललामवद्वत्ते, लोकाग्रे शेखरोपमम् ॥१८॥

तावन्नन्दित्वयं वृत्ति-नन्व्या भव्यावबोधदा । एतद्वाचनपुण्याद्, भवतु जनो बोधिरन्नयुतः ॥१९॥
सप्तसहस्री साक्षां, संजाता सूत्रसंयुता चात्र । ग्रन्थाग्रमानमेतत्, निर्णीतं श्लोकमानेन ॥२०॥

येन कृतेयं वृत्तिः, सदर्भरम्या विबुधजनगम्या । स ज्ञानविमलसूरिर्जयतु चिरं भव्यबोधकरः ॥२१॥
यन्माहात्म्यान्नागः, ज्वलनविधुरो यभूव धरणेन्द्रः । पुण्यादिविजयमहर्षे-स्स ददातु शिवं श्रीवामेयः ॥२२॥

कृत्या कृपां मम बोधाज्जनेन यचक्षुरञ्जनं चक्रे । स श्रीमान् मदीयगुरुः, सद्बोधैकनिधिश्चिरं जीयात् ॥२३॥

इति श्रेयः संवत् १७९३ वर्षे फाल्गुनमासे कृष्णपक्षे तृतीयातिथौ कुजवासरे सिद्धियोगे सकलभट्टारक पुरन्दरभट्टारक श्री श्री श्री
१०८ श्रीविजयप्रभसूरिः तच्छिष्यसकलवाचकचक्रचक्रवर्ति महोपाध्याय श्री श्री १०८ श्री विमलविजयगणितच्छिष्य महोपाध्याय
श्री श्री १९ श्री शुभविजयगणि तच्छिष्य सकलपण्डितश्री ५ श्री गंगविजयगणि तच्छिष्य पं. श्री नयविजयेन लिपीकृता आत्मार्थ
श्री धर्मधरानगरे पार्श्वनाथप्रसादात् श्रीरस्तु श्रेयोऽस्तु कल्याणमस्तु । श्री॥

इति श्रीमत्सुधर्मस्वामिसुविहितपरंपरायातद्वादशशरदाचाम्लतपोविधान-तपाविरुद्धश्रीमज्जगधंद्रसूरि-पट्टा-
लंकार-श्रीदेवेन्द्रसूरि-पट्टभूषण-श्रीमद्धर्मघोषसूरि-शिष्यश्रीसोमप्रभसूरि-पट्टतिलक-श्रीसोमतिलकसूरि-
पट्टोदयाचल-दिनमणिश्रीदेवसुन्दरसूरि-शिष्यश्रीसोमसुन्दरसूरि-शिष्य-तपागच्छभट्टारक-श्रीसुन्दर-

सूरि-शिष्य श्रीरत्नशेखरसूरि-शिष्य सद्गुणश्रीलक्ष्मीसागरसमान-श्रीलक्ष्मीसागरसूरि-शिष्यसुम-
 तिसाधुसूरि पट्टभामिनीभालस्थ-तिलकायमानस्वष्टादश-शतश्रमणपरिवारपरिकलित-श्रीहेमविम-
 लसूरि-पट्टकमलापतिपराजितानेककुपाक्षिकपक्षसंक्षेपश्रीमत्तपागणसुविहित-साधुसभाचकोर
 समुदायरंजनसकलकलापरिकलितकलाधरश्रीआनंदविमलसूरि-पट्टोदयशैलचूलालंकारगग-
 नतिलकभट्टारकश्रीविजयदानसूरि-पट्टभूषणश्रीमदकबरपातिसाहिहृदयकमलविकस्वर-
 युतिपतिश्रीहीरविजयसूरि-पट्टभूषणसवाईबिरुदधारक-श्रीविजयसेनसूरि-पट्टसुवर्णा-
 चलचूलायमानश्रीविजयदेवसूरि-शिष्यविजयसिंहसूरि-पट्टनंदनवनपारिजाताय-
 मानभट्टारकश्रीविजयप्रभसूरि-पादपद्मोपासनसंप्राप्तोपसंपदुभिस्तथा श्रीमत्त-
 पागणगगनांगणविनमणि-भट्टारकभट्टारक-श्रीमदानंदविमलसूरीश्वरमुख्य
 शिष्य श्रीमद्दर्शनसिंहगणिशिष्य-श्रीजयविमलगणिविनेय-श्रीकीर्तिविम-
 लगणिपादपद्मोपसेवि श्रीविनयविमलगणिपट्टालंकृतिसमानश्रीवीरविम-
 लगणिविनयशिष्यैःसंविज्ञपक्षीयनयविमलगणिभिरपरनामश्रीज्ञा-
 नविमलसूरिभिविचिरतायां प्रश्रव्याकरणसूत्रवृत्तौ
 दशमाध्ययनं संपूर्णम् ।

वृत्तिकार-
 प्रशस्तिः

॥१०७॥

इति प्रश्नव्याकरणसूत्रम् ॥